

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SUNKURİ'NİN ZÜBDETÜ'L-AKÂİD
NUHBETÜ'L-FEVÂİD ADLI ESERİNİN TAHLİL
VE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Cebrail KÜLLÜ

2501161292

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. HALİL İBRAHİM BULUT

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN:

Adı ve Soyadı : CEBRAİL KÖLLÜ Numarası : 2501161292
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : PROF. DR. HALİL İBRAHİM BULUT
Tez Savunma Tarihi : 26.12.2019 Saati : 15:00
Tez Başlığı : "SUNKUR'IN ZÜBDE'Ü'L-AKÂİD NUHBETÜ'L-FEVÂİD ADLI ESERİNİN TAHLİL VE DEĞERLENDİRİLMESİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / GYÇOKLUĞUNA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. HALİL İBRAHİM BULUT		KABUL
2- DOÇ. DR. ADEM ARIKAN		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ AYHAN IŞIK		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MEHMET DALKILIÇ		
2- DOÇ. DR. MEHMET ÜMİT		

Versiyon: 1.0.0.2-61559050-302.14.06

ÖZ

SUNKURÎ'NİN ZÜBDETÜ'L-AKÂİD NUHBETÜ'L-FEVÂİD ADLI ESERİNİN TAHLİL VE DEĞERLENDİRİLMESİ

CEBRAİL KÜLLÜ

İslam dünyasında siyasî ve itikadî gayelerle ortaya çıkmış olan fırkaları tasnif etmek için telif edilen eserler, farklı makâlât gelenekleri içerisinde telakki edilmişlerdir. Referans kaynağı olarak alınan yetmiş üç fırka rivayeti, tasnif sistemlerinin şekillenmesi üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Bu rivayeti esas alarak eserini telif edenlerden biri de XIX. yüzyıl Osmanlı alimlerinden Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî'nin talebesi ve müridi Hasan b. Ömer es-Sunkûrî'dir.

Sunkûrî'nin, hocası Gümüşhânevî'nin *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye* adlı eserini tercüme edip bazı ilavelerde bulunarak, kendi yorumlarıyla zenginleştirerek ve başka kaynaklardan istifade ederek Eş'arî makâlât geleneğine göre telif etmiş olduğu *Zübdetü'l-akâid nuhbetü'l-fevâid* adlı eserinin ele alındığı bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Tasvir edici/betimleyici yöntemin esas alındığı bu çalışmanın birinci bölümünde Sunkûrî'nin hayatı, *Zübdetü'l-akâid nuhbetü'l-fevâid* adlı eseri ve bu eserin makâlât geleneği içerisindeki yeri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde muhteva tahliline yer verilmiş olan eserin, ana kaynaklarla mukayese edilmek suretiyle özgünlüğü tespit edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise latinize edilmiş metne yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zübdetü'l-akaid, Sunkuri, Netayic, Gümüşhanevi, Makalat.

ABSTRACT

THE ANALYSE AND THE EVALUATION OF SUNQURİ'S WORK ZUBDAT AL-'AQĀİD NUHBAT AL-FAWĀİD

CEBRAİL KÜLLÜ

The works produced in order to classify the factions/sects that have emerged with political and religious purposes in the Islamic world have been published in different traditions. Seventy-three sect narrations taken as reference sources had a decisive effect on the shaping of classification systems. One of the individuals that produced his work according to this narration is Hasan b. 'Umar al-Sunqurī who is also the student and follower of 19th century Ottoman scholar Ahmad Ziyā al-Dīn Gumushānavī.

Sunqurī's work *Zubdat al-'aqāid nuhbat al-fawāid* which he produced by translating and adding notes to his teacher Gumushānavī's work *al-Natāyij al-I'tiqādiyyah* and using other sources is written in accordance with Ash'arī's maqālāt tradition. Our work, which deals with *Zubdat al-'aqāid nuhbat al-fawāid* consists of three chapters. In this study, which is based on the descriptive method, within the first part, the life of Sunqurī, *Zubdat al-'aqāid nuhbat al-fawāid* and its place in the maqālāt tradition are emphasized. In the second chapter, the originality of the work, which has the content analysis was tried to be determined by comparing it with the main sources. In the third part, the latinized text is given.

Keywords: Zubdat al-aqaid, Sunquri, Natayij, Gumushanavi, Maqalat.

ÖNSÖZ

İslam dünyasında ortaya çıkan siyasî-itikâdî fırkaları tasnif etmek amacıyla birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserler temelde, “iftirak hadisi” diye meşhur olan rivayeti esas alarak telif edilmişlerdir. Mezhepler Tarihi yazıcılığının şekillenmesinde önemli bir rol oynayan bu rivayeti esas alanlardan biri de son dönem Osmanlı alimlerinden Hasan b. Ömer es-Sunkûrî’dir. Yetmiş üç fırka hadisi ekseninde *Zübdetü’l-akâid nuhbetü’l-fevâid* adlı eserini telif eden Sunkûrî’nin, tezimize konu teşkil eden bu eseri hakkında daha önce herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Sunkûrî, kurtuluşa eren fırkanın itikadını sapkın fırkaların itikadından ayırmak için kısa, özlü bir risale yazma amacında iken hocası ve mürşidi Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî’nin, kendisine Arapça olarak telif etmiş olduğu *en-Netâyicü’l-i’tikâdiyye* adlı eserini vermesi üzerine bu amacını gerçekleştirmiş ve neticede *Zübdetü’l-akâid*’i telif etmiştir. Söz konusu eser, bir tercümeden ziyade Sunkûrî’nin bazı ilave ve kısaltmalarıyla, yorumlarıyla ve farklı kaynaklardan istifade etmesiyle özgün bir eser vasfını taşımaktadır.

Sunkûrî, söz konusu eserini Eş‘arî geleneğin önemli temsilcilerinden biri olan Seyfeddîn el-Âmidî’nin *Ebkârü’l-efkâr* adlı eserinde geliştirmiş olduğu ve İcî ile Cürcânî vasıtasıyla tanınırlık kazanıp “Âmidî tasnifi” diye meşhur olan tasnif sistemini esas alarak telif etmiştir. Hanefî-Mâturîdî bir kimliğe sahip olan Sunkûrî’nin bu sistemi kullanması dönemin alimlerinin bakış açılarını yansıtması açısından önem arz etmektedir. Söz konusu eser ve ait olduğu gelenek hakkında verilen bilgilerin ve bazı değerlendirmelerin konuyla ilgili bundan sonraki çalışmalar için yol gösterici olacağı düşünülebilir.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Sunkûrî’nin hayatı, ilmî şahsiyeti, tasavvufî yönü, mezhebi ve eserleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca hocası ve mürşidi Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî’den ve eserinden kısaca bahsedilmiş olup eserin aidiyeti sorgulanmıştır. Bunun yanında Sunkûrî’nin, çalışmamıza konu teşkil eden *Zübdetü’l-akâid* adlı eseri tanıtılmış olup, bu eserin makâlât geleneği içerisindeki yeri, önemi, yazılış amacı gibi konular hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde *Zübdetü'l-akâid*'in muhteva tahliline yer verilmiş olup eserin özgünlüğü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun yanında müellifin, eserde ele almış olduğu konular ve mezheplere dair görüşleri klasik kaynaklarla karşılaştırılmış olup eserin kaynakları ve özgünlüğü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde Osmanlıca olarak telif edilen eserin tarafımızca latinize edilen metnine yer verilmiştir. Bunun yanında metnin latinize edilmesinde takip edilen yöntem hakkında da bilgi verilmiştir.

Tez konusunun tespit edilmesinden tezin tamamlanmasına kadar tüm aşamalarda yoğunluğuna rağmen ilgi ve alakasını eksik etmeyen, her türlü destek ve motivasyonu sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Halil İbrahim Bulut'a medyûn-u şükrânım. Ayrıca tezin tamamını okuyup olgun hale gelmesi için tavsiyelerde bulunan hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şaşa ve Dr. Öğr. Üyesi İdris Söylemez'e, süreç boyunca yardımına koşan Hüseyin Parmak hocama, çalışmalarımız hususunda uygun ortamı sağlayan ve katkıda bulunan Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi müdürümüz Dr. Adil Bor hocama, manevi ve ilmî desteklerinden ötürü ihtisas merkezi hocalarıma ve kursiyer arkadaşlarıma, yine çalışmam hususunda teşvik edip her türlü desteği sağlayan ihtisas merkezinden Necmeddin Oğur hocama şükranlarımı arz ederim. Her an dualarıyla ve destekleriyle yanımda olan aileme ve çalışmanın nihayete ermesi için sabır ve anlayışla her türlü zorluğa katlanıp desteğini esirgemeyen eşime minnettarım.

CEBRAİL KÜLLÜ

İSTANBUL-2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SUNKÛRÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE ZÜBDETÜ'L-AKÂİD ADLI ESERİNİN ÖZELLİKLERİ

1.1. HAYATI	4
1.2. İLMÎ ŞAHSİYETİ	8
1.3. MEZHEBÎ KONUMU VE TASAVVUFÎ YÖNÜ	10
1.3.1. Mezhebî Konumu	10
1.3.2. Tasavvufî Yönü.....	12
1.4. HOCALARI	13
1.4.1. Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî ve en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye fî usûlî'l- firaki'l-İslâmiyye Adlı Eseri.....	14
1.4.1.1. en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye'nin Fizikî Özellikleri.....	15
1.4.1.2. en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye'nin Gümüşhânevî'ye Aidiyeti Meselesi .	16
1.4.1.3. en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye'nin Özellikleri	20
1.5. ESERLERİ	21
1.5.1. Zübdetü'l-akâid nuhbetü'l-fevâid	21
1.5.2. Tâife-i Yahûd ve Nasârâ'nın Usûl ve İ'tikâdlarını Redden Risâle.....	24
1.5.3. Elsine-i Nâsda Kızılbaş Demekle Ma'rûf Tâife-i Rezîlenin Hezeyânlarını Mübeyyin Bir Risâle	26
1.5.4. Devâü'l-ebdân.....	28
1.5.5. Gülât-ı sûfîyenin bid'at-ı kabîhalarını red hakkında risâle.....	29
1.5.6. Kayser-i Rûm'un Hazret-i Mu'âviye radiyallahu 'anh efendimize irsâl eylediği altmış bir sual ve yüz on iki cevâb beyânında bir risâle.....	30
1.6. ESERİN ÖZELLİKLERİ VE MAKÂLÂT GELENEĞİNDEKİ YERİ	32
1.6.1. Eserin Fiziksel Özellikleri	32
1.6.2. Eserin Yazılış Amacı	34

1.6.3. Eserin Kaynakları	35
1.6.4. Eserin Tertip ve Muhteva Özellikleri	37
1.6.5. Fırkaları Tasnif Yöntemi	39
1.6.6. Eserin Makâlât Geleneğindeki Yeri	43
1.6.7. Sunkûrî'nin Usul ve Metodu	46

İKİNCİ BÖLÜM

ZÜBDETÜ'L-AKÂİD'İN MUHTEVA TAHLİLİ

2.1. SUNKÛRÎ'NİN İSLAM MEZHEPLERİNE BAKIŞI.....	49
2.1.1. Fırka-i Nâciye.....	53
2.1.2. Mu'tezile	64
2.1.3. Şîa.....	67
2.1.4. Havâric	72
2.1.5. Mürcie	75
2.1.6. Neccâriyye.....	77
2.1.7. Cebriyye	79
2.1.8. Müşebbihe	80
2.2. MUHTELİF KONULAR	82
2.2.1. Bidat Sahibi Kimseler	83
2.2.2. Hükemâ Sınıflandırması.....	85
2.2.3. İslam Dininin Dışında Yer Alan Gruplar	86
2.2.4. Şeytan Tasavvuru	90
2.2.5. Müslümanlar Arasında Çıkan İlk İhtilaflar	92
2.2.6. Tasavvufî Fırkaların Tasnifi.....	96
2.2.7. Şecere-i İmân ve Şecere-i Nîrân	101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZÜBDETÜ'L-AKÂİD NUHBETÜ'L-FEVÂİD ADLI RİSALENİN LATİNİZESİ

3.1. ESERİN LATİNİZE EDİLMESİNDE TAKİP EDİLEN YÖNTEM.....	110
3.2. ESERİN LATİNİZESİ	113
SONUÇ.....	209
KAYNAKÇA	214

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen madde/makale
a.m.	: Aynı madde/makale
a.y.	: Aynı yer
as	: aleyhi's-selâm
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
bs.	: basım-baskı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
H.z.	: Hazreti
Karş.	: Karşılaştırınız
No	: Sayı
ö.	: Ölüm
s.	: sayfa
s.a.v.	: sallallahu aleyhi ve sellem

t.y. : Basım tarihi yok

Ter. : Tercüme eden

Thk. : Tahkik eden

Tsh. : Tashih eden

UÜİFD : Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

vb. : Ve benzeri

vr. : Varak

y.y. : Yayın yeri yok

yay. haz. : Yayına hazırlayan

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, KAPSAMI, YÖNTEMİ, AMACI VE KAYNAKLARI

İslam düşünce tarihinde ortaya çıkmış olan siyasî ve itikadî mezheplere ve bu mezheplerin tasniflerine dair, yetmiş üç fırka rivayetini¹ referans olarak telifte bulunan müellifler, bu sayıyı tamamlama adına farklı üslup ve metotları benimsemişlerdir.² Bu farklılıklar, beraberinde farklı geleneklerin oluşmasına sebep olmuştur. Keith Lewinstein, Doğu-Hanefî (Hanefî-Mâturîdî) makâlât geleneği ve Mu'tezilî-Eş'arî makâlât geleneği şeklinde iki farklı gelenekten bahsetmektedir.³

Eş'arî makâlât geleneği yetmiş üç fırka rivayeti ekseninde bir tasnif metodunu benimsemiştir.⁴ Bu tasnif geleneği Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin (ö. 429/1037-38) *el-Fark beyne'l-fırak* adlı eseriyle sistematik hale gelmiştir.⁵ Bu geleneğin önemli temsilcilerinden biri olan Seyfeddin Âmidî (ö. 631/1233), Bağdâdî'nin söz konusu eseri ile Abdülkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî'nin (ö. 548/1153) *el-Milel ve'n-nihal* adlı eserini esas alıp yeniden şekillendirmiştir.⁶ Âmidî'nin yapmış olduğu bu tasnif sistemi, geleneğin takipçilerinden Adudüddîn el-Îcî (ö. 756/1355) ve Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413) ile yaygınlık kazanmıştır.⁷ Bu tasnif sisteminin yaygınlık kazandığı yerlerden biri de Osmanlı medreseleriydi.⁸ Zira Cürcânî'nin, söz konusu sistemi esas almış olduğu *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı eseri Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak

¹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz.: Mevlüt Özler, **İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı**, İstanbul, Nûn Yayıncılık, 1996, s. 21-85.

² Halil İbrahim Bulut, "İslam Mezhepleri Tarihi Bilimi ve Temel Meseleleri", **Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri**, ed. Halil İbrahim Bulut, İstanbul, Ensar, 2018, s. 22.

³ Keith Lewinstein, "Doğu Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülâhazalar", **İmam Mâturîdî ve Maturidilik**, Çev.: Sönmez Kutlu-Muzaffer Tan, 6. bs, Ankara, Otto Yay., 2016, s. 99.

⁴ Kadir Gömbeyaz, "İtikadî Fırka Tasnifçiliğinde Âmidî'nin Yeri", **Uluslararası Seyfuddîn Âmidî Sempozyumu Bildirileri**, ed. Ahmet Erkol, Abdurrahman Adak, İbrahim Bor, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2009, s. 272.

⁵ Gömbeyaz, **a.g.m.**, s. 272.

⁶ Kadir Gömbeyaz, "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Kayıp Fırak Risalesi: *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye fî usûli'l-fırakı'l-İslâmiyye*", **I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, ed. İhsan Günaydın, Ali Kuzudişli, Adem Çatak, Gümüşhane, Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 749.

⁷ Gömbeyaz, **a.g.m.**, s. 749.

⁸ Gömbeyaz, **a.g.m.**, s. 750.

okutuluyordu.⁹ Bu tasnif sistemini kullanan Osmanlı alimlerinden biri de eserini çalışmamıza konu edindiğimiz Hasan b. Ömer es-Sunkûrî'dir.

XIX. yüzyıl Osmanlı alimlerinden Sunkûrî, hocası Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî'nin (ö. 1893) *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye* adlı eserini tercüme edip bazı ilave ve kısaltmalarla, kendi yorumlarıyla ve kaynak eserleriyle *Zübdetü'l-akâid nuhbetü'l-fevâid* adında milel ve nihâl türü yeni bir eser telif etmiştir. Bu eseri Sunkûrî, Cürçânî üzerinden Îcî ve Âmidî'yi örnek alarak Eş'arî makâlât geleneğine göre telif etmiştir. Söz konusu eser ile bu eserin makâlât geleneği içerisindeki yerinin tespiti, özgünlüğü, içerik ve üslubunun değerlendirmesi gibi hususlar çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Sunkûrî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti, mezhebî kimliği, eserleri, *Zübdetü'l-akâid*'in özellikleri, makâlât geleneği içerisindeki yeri, özgünlüğü, metodu, kaynakları, Gümüşhânevî'nin eseri ve bu eserin aidiyeti, gelenek içerisindeki yeri gibi hususlar ele alınmıştır.

İkinci bölümde eserin muhteva tahliline yer verilmiştir. Eserde ele alınan konular klasik kaynaklarla mukayese edilmiş olup eserin özgünlüğü ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.

Üçüncü ve son bölümde, Osmanlıca olarak telif edilen eser, latinize edilmek suretiyle neşredilmiştir. Ayrıca metnin latinizesinde izlenen metot hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın amacı, Sunkûrî'nin çalışmamıza konu teşkil eden eserinin, tercümeden ziyade özgün bir telif eser olduğunu ortaya koyarak bu eserin metodunu, üslubunu, kaynaklarını, mezheplere yaklaşım biçimini, makâlât geleneği içerisindeki yerini tespit etmektir.

⁹ Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", **UÜİFD**, C. XVII, No:1, 2008, s. 39.

Yöntem olarak, betimleyici/tasvir edici/deskriptif yöntem esas alınmıştır. Müellifin söz konusu eseri objektif olarak ele alınmış olup kaynaklarıyla mukayese edilerek özgünlüğü ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın temel kaynağı, Sunkûrî'nin *Zübdetü'l-akâid nuhbetü'l-fevâid* adlı milel ve nihâl türü eseridir. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı'nda bulunan nüshasını esas aldığımız bu eser, birçok kütüphanede matbu olarak yer almaktadır. Müellifin hayatına dair bilgi edinmek için incelenmiş olan söz konusu eserin yanı sıra müellife ait olan diğer eserlere de müracaat edilmiştir. Bunun haricinde son dönem Osmanlı alimleri hakkında yazılan tabakât kitapları da incelenmiştir.

Eser, özgünlüğünün tespit edilmesi için Gümüşhânevî'nin *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye* adlı eseri ile mukayese edilmiştir. Yine eserin özgünlüğü ve yararlanmış olduğu kaynakların tespiti için Eş'arî gelenek içerisindeki meşhur eserlere müracaat edilmiştir. Bu bağlamda gerekli görülen yerlerde Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî'nin (ö. 324/935-36) *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn* adlı eseri ile Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-fırak*'ından istifade edilirken ekseriyetle Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihâl* adlı eseri, Âmidî'nin *Ebkârü'l-efkâr* adlı eseri, Îcî'nin *el-Mevâkıf* ve Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı eseri kaynak olarak esas alınmıştır. Bunların yanı sıra bazı müstakil konularda Fahreddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210), *İ'tikâdâtü firâki'l-müslimîn ve'l-müşrikîn* adlı eseri ile Ömer en-Neseffî'nin (537/1142), *Risâle fî beyâni mezâhibi't-tasavvuf* adlı eserinden de istifade edilmiştir.

Süreç boyunca mezhepler tarihi alanında yazılmış olan kitap ve makalelerden de istifade edilmiştir. Bu bağlamda Rifat Türkel'in "Netâciyü'l-İtikâdiyye fî Usûli'l-Fıraki'l-İslâmiyye İsimli Risâlenin İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Değerlendirilmesi" adlı makalesi ile Kadir Gömbeyaz'ın "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Kayıp Fırak Risalesi: en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye fî Usûli'l-Fıraki'l-İslâmiyye" adlı çalışması yönlendirici olmuştur.

Ayrıca metinde geçen hadislerin ve rivayetlerin tahrirleri için yine metinde yer alan bazı görüşlerin tespiti için el-Mektebetü's-Şâmile adlı programdan faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SUNKÛRÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE ZÜBDETÜ'L- AKÂİD ADLI ESERİNİN ÖZELLİKLERİ

1.1. HAYATI

Son dönem Osmanlı alimlerinden Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî'nin (ö.1893) müridi¹⁰ ve talebesi¹¹ olan Sunkûrî'nin, çalışmamıza konu edindiğimiz *Zübdetü'l-akâid nuhbetü'l-fevâid* isimli eserinde adı tam olarak el-Hâc Hasan b. Ömer es-Sunkûrî¹² şeklinde geçmektedir. Bir diğer ifade ile Sungurlulu Ömer oğlu Hacı Hasan Efendi'dir. Bu bilgiden hareketle müellifin, nispet edildiği yer itibariyle Çorum'un Sungurlu ilçesinden olduğu anlaşılmaktadır.

Müellifimiz Sungurlulu Hacı Hasan Efendi'nin hayatı, ilmî şahsiyeti, eserleri hakkında bilgi edinmek için birçok biyografi-tabakât eserine müracaat edildi. Bu bağlamda Mehmed Süreyyâ'nın (ö. 1909) *Sicill-i Osmanî* adlı eseri tetkik edildi. Bunun yanında Bursalı Mehmed Tâhir'in (ö. 1925) *Osmanlı Müellifleri* adlı eseri incelendi. Mehmed Süreyyâ'nın *Sicill-i Osmânî* adlı eserinde Hasan Efendi, Hasan Ağa, Hasan Bey gibi isimlere sahip birçok zatla karşılaşıldı.¹³ Ancak bu zatların gerek yaşadıkları tarih-dönem hakkında, gerek nispet edildikleri yer hakkında ve gerekse babalarının isimleri hakkında verilen malumat, zikredilen zatlardan birinin, müellifimiz Sunkûrî olduğuna dair bir sonuca ulaşılmasını engellemektedir. Çünkü verilen tarihî bilgiler, baba isimleri ve nispet edildikleri yerler müellifimiz hakkında kesin olarak ulaşılan bilgilerle uyuşmamaktadır. Ayrıca Hüseyin Vassâf'ın (ö. 1929)

¹⁰ Müellif, eserinde bizzat kendisi Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî'nin, kendisinin mürşidi olduğunu dile getirmiştir. Bkz.: Hasan b. Ömer es-Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid nuhbetü'l-fevâid*, İstanbul, İbrahim Hakkı Litoğrafya Destgahı, 1281/1864, s. 13. (Bundan sonra esere yapılacak atıflar için “Zübdetü'l-akâid” kısaltması kullanılacaktır.)

¹¹ Rifat Türkel, “Netâciyü'l-İtikâdiyye fî Usûli'l-Fıraki'l-İslâmiyye İsimli Risâlenin İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan 2016, No:48, s. 370.

¹² Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 12.

¹³ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, yay. haz. Nuri Akbayan , İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, C.II, s. 606-627.

Sefîne-i Evliyâ-i Ebrâr isimli eserine müracaat edildi. Bu eserlerin haricinde Sunkûrî'nin hocası olduğu kesin olan Gümüşhânevî ile ilgili akademik çalışmalara müracaat edildi.¹⁴ Yapılan araştırma ve tetkikler neticesinde müellife, hayatına, ilmî şahsiyetine dair yeterince bir malumata ulaşılamamıştır. Bununla birlikte müellifin kendi eserlerinden, ayrıca mürşidi ve aynı zamanda hocası olan Gümüşhânevî üzerine yapılan çalışmalardan hareketle bazı bilgilere ulaşabildiğimizi de ifade etmeliyiz. Zira bu çalışmalar, müellifin hayatı ve ilmî kişiliği hakkında bazı sonuçlara ulaşmamız hususunda yol gösterici olmuştur. Nitekim Hüseyin Vassâf, eserinde Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî ile ilgili bilgiler verirken halifeleri arasında Hacı Hasan Efendi'yi de zikretmiştir.¹⁵ Bununla birlikte herhangi bir detay bilgi mevcut değildir.

Bu eserlerin haricinde müellifin hayatına dair bilgi edinmek için ayrıca el-Mektebetü's-Şâmile adlı programda bulunan ricâl ve tabakât kitapları incelenmiştir. Bunun sonucunda Kâtip Çelebi'nin (ö. 1657) telif etmiş olduğu kapsamlı eseri *Keşfü'z-zunûn*'a zeyil yazan Bağdatlı İsmail Paşa'nın (ö.1920) *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* adlı eserinde: "زبدة العقائد ونخبة" şeklinde bir bilgiye rastlanmıştır. Eserde verilen bu bilgiden hareketle Sunkûrî'nin Anadolu'ya nispetle Rûmî diye anıldığı görülmektedir. Bu da onun Anadolu şehirlerinden Çorum'un Sungurlu ilçesine nispet edilmesinin doğruluğunu göstermektedir.

Sunkûrî'nin burada verilen bilgi doğrultusunda ayrıca müderris olduğu sonucuna da ulaşılmıştır. Hocası ve mürşidi olan Gümüşhânevî'nin Bayezit ve Mahmudpaşa medreselerinde müderris¹⁷ olarak hizmet ettiği göz önünde bulundurulduğu zaman onun da bu medreselerde yetişip müderrislik seviyesine ulaştığını söylemek mümkün görünmektedir. Sunkûrî'nin Osmanlı müderrislerinden

¹⁴ Bu bağlamda Gümüşhânevî'nin hayatı ile ilgili geniş bir çalışma yapan İrfan Gündüz'ün *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddin (k.s): Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı* adlı eseri incelendi.

¹⁵ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, yay. haz., Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, İstanbul, Seha Neşriyat, 1999, C. II, s. 343. (Esere yapılacak bundan sonraki atıflarda II. cilt kastedilecektir.)

¹⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, yay. haz. Şerafettin Yaltkaya, Rifat Bilge, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1945, C. I, s. 611.

¹⁷ Vassâf, *a.g.e.*, s. 341. Ayrıca bkz.: İrfan Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddin (k.s): Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatı*, İstanbul, Seha Neşriyat, 1984, s. 18. (Esere bundan sonra yapılacak atıflarda "Gümüşhânevî'nin Hayatı" kısaltması kullanılacaktır.)

olduğu iddiasını güçlendirecek bir başka delil ise tezimizle ilgili araştırma yaparken esas aldığımız nüshada ve diğer nüshalarda karşılaşmış olduğumuz şu kayıttır:

“İlm-i kelâmda mezâlîkû'l-ekdâm olan cem'î-i fırak-ı İslâmiyye'nin i'tikâdlarını ve mezheplerini bilip kendi i'tikâdını fırak-ı dâlle i'tikâdından temyîze heveskârân olan zevât-ı kirâma suhûlet olmak murâdıyla te'lîf olunan işbu *Zübde-i 'akâ'id* nâm risale ve derûnunda ve kenarında ba'zı ğarîbeler ile mecmû'a-yı mergûbe olup turâb-u ekdâmi'l-mesâkîn, dersi'âm ve dârü'l-hilâfeti'l-'aliyye müderrislerinden Sunkûrî el-Hâc Hasan bin 'Ömer el-'arîf bi Şehînzâde -'amelehullâhu el-hüsnâ ve'z-ziyâde- dâ'îlerine mensûb olmağla İbrâhîm Hakkı'nın Litoğrafya Destigâh'ında işbu bin iki yüz seksen bir [1281] senesi mâh-ı Şa'bânî'l-mu'azzamada tab' ve temsîl olmuştur.”¹⁸

Verilen bu bilgiler doğrultusunda Sunkûrî'nin, yaşamış olduğu dönemin dersiâmlarından ve Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye¹⁹ medresesinin müderrislerinden olduğu bilgisine ulaşılmış oluyoruz. Çünkü bu ifadeler karşılaşmış olduğumuz söz konusu eserlerin bulundukları mecmuların tümünde sarîh bir şekilde yer almaktadır. Sunkûrî'nin, dersiâmlık gibi üst düzey ilmî bir görev alması ve bunun yanında Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye medresesi gibi önemli bir kurumda müderris olarak hizmet etmesi onun ilmî açıdan yetkinliğine ve yaşadığı toplumda kabul gören bir alim olduğuna işaret etmektedir.

Müellif hakkında ulaşılan bir başka bilgi ise Sunkûrî'nin aynı zamanda “Şehînzâde”²⁰ ismi ile maruf bir kimse olduğudur. Nitekim başka kayıtlarda da yine müellif için “Şehînzâde” isminin kullanıldığı görülmektedir.²¹ Müellifin, *Zübdetü'l-'akâ'id* adlı eserinin de içerisinde yer aldığı bir mecmuada bulunan risalelerin künyeleri ve müellifleri hakkında bilgi verilirken müellifin zikredilen eserinin ve mecmuada bulunan diğer eserlerinin karşısında Şahîrzâde Hasan b. Ömer es-Sunkûrî ifadesi yer almaktadır. Ancak burada verilen bilgi yanlış olmalıdır. Çünkü müellife ait eserlerin

¹⁸ Risalenin yer aldığı mecmuanın 86. sayfasında geçmektedir. Mecmua içerisindeki risalelerden bağımsız olarak yer almaktadır.

¹⁹ 1914 yılında yeniden şekillendirilen İstanbul medreselerinin genel adıdır. Mübahat S. Kütükoğlu “Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi”, *DİA*, 1993, C. VIII, s. 507-508.

²⁰ 18 numaralı dipnotta verilen yerde geçmektedir.

²¹ Ebü'l-Kâsım el-Hasen b. Muhammed b. Habîb en-Nîsâbü'rî, *Devâü'l-ebdân*, Çev.: Hasan b. Ömer es-Sunkûrî, İstanbul, y.y., 1300, s. 12.

bulunmuş olduğu mecmuaların son kısımlarında Osmanlıca olarak “Şehînzâde” ibaresi sarîh bir şekilde geçmektedir. Farklı kaynaklardan tespit ettiğimiz “Şehînzâde” isimlendirmesi üzerinden tabakât kitaplarında bir bilgi bulabilir miyiz diyerek araştırmalarımızı teksif etmemize rağmen herhangi bir malumata ulaşamadığımızı ifade etmeliyiz.

Müellifin hangi tarihte doğduğu bilgisine de ulaşamamıştır. Ancak hocası ve müşşidi Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî’nin yaşadığı dönem göz önünde bulundurulursa Sunkûrî’nin XIX. yüzyılda yaşadığı özellikle bu yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olduğu sonucuna ulaşılabilir. *Zübdetü’l-akâid* adlı eserin son kısmında bu eserin hicrî 1282 yılının Cemâziye’l-âhir ayında yazıldığına dair kayıt düşülmüştür.²² Ancak bu kaydın kime ait olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Yani bu kayıt bizzat Sunkûrî tarafından da düşülmüş olabilir, müstensih tarafından da düşülmüş olabilir. Ayrıca eserin matbu olarak basıldığı tarih tüm mecmualarda hicrî 1281 yılı Şaban ayı olarak geçmektedir. Yani müellif bu tarihten önce hayattaydı. Ancak bu sınırlı bilgiler, müellifin doğum tarihi hakkında kesin olarak bir hükme varmamızı engellemektedir.

Öte yandan müellifin ne zaman vefat ettiğiyle alakalı bir bilgiye de sahip değiliz. Dârü’l-Hilâfeti’l-‘Aliyye’de müderrislik yapmış, önemli eserler telif etmiş, dahası zamanımıza nispeten yakın bir dönemde İstanbul’da yaşamış bir Osmanlı aliminin vefat tarihinin kayda geçirilmiş olması, bilinmesi gerekirdi. Ancak Sönmez Kutlu’nun *Mezhepler Tarihine Giriş* adlı kitabında, Osmanlı döneminde Bağdâdî etkisinde yazılan makâlât eserleri arasında Sunkûrî’nin *Zübdetü’l-akâid* adlı eseri zikredilmiş ve müellifin adından hemen sonra parantez içinde 1893 tarihi yazılmıştır.²³ İlgili kitapta zikredilen isimlerden hemen sonra vefat tarihleri parantez içinde verildiği hususu dikkate alındığında Sunkûrî’nin vefat tarihi olarak 1893 yılının gösterildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu tarihin nereden alındığı, bu sonuca nasıl ulaşıldığına dair şüpheler vardır.

²² Sunkûrî, *Zübdetü’l-akâid*, s. 83.

²³ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, 6. bs., İstanbul, Dem Yay., 2013, s. 87.

Müellifin hayatı hakkında yapılan araştırma, inceleme ve tetkikler sonucu doğumu, vefatı, hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri, ilmî şahsiyeti vb. hususlarda müstakil olarak bilgi veren somut verilere ulaşamamıştır. Ancak müellifin-karşılaşmış olduğumuz- kendi eserleri, mürşidi Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî hakkında yazılan eserler onun; babası, nispet edildiği yer, lakabı, eserleri, yaşadığı dönem, ilmî şahsiyeti gibi hususlar hakkında bazı çıkarımlarda bulunmamız noktasında yol gösterici olmuştur.

1.2. İLMÎ ŞAHSİYETİ

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulamadığımız Sunkûrî'nin ilmî şahsiyeti hakkında, kendi eserleri ve hocası Gümüşhânevî ile ilgili yazılan eserler üzerinden ulaştığımız sınırlı bilgiler ışığında bazı değerlendirmeler yapabiliriz. Sunkûrî'nin dersiâm ve Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye müderrislerinden olduğu bilgisini yukarıda paylaşmıştık. Dolayısıyla onun, medrese eğitimi aldığını, süreçleri başarılı bir şekilde tamamlayarak müderris olduğunu bilmekteyiz.

İslam ilim-kültür geleneğinin geçmişten günümüze ulaşmasını sağlayan başlıca eğitim-öğretim kurumlarından²⁴ birisi de medreselerdir. Bu kurumun temel yapı taşlarından birini müderrisler oluşturuyordu.²⁵ Bu kurumda ders veren hocalar müderris olarak²⁶, bu kurumların yanında camide halka açık bir şekilde ders veren kimseler ise dersiâm²⁷ olarak isimlendiriliyordu. Osmanlılarda bir kimsenin müderris olabilmesi için ilim ehli ve fazilet sahibi olması gerekirdi.²⁸ Ayrıca medreseden icazetli kimseler müderrislik için aday olabiliyordu.²⁹ Müderrisler, medrese müfredatında yer alan belagat, mantık, kelam, sarf-nahiv, dil ve edebiyat, tefsir, hadis, fıkıh gibi dersleri okutuyorlardı. Bunun yanında Gazzâlî (ö. 505/1111), Nesefî (ö. 537/1142), Zemahşerî (ö. 538/1144), Râzî (ö. 606/1010), Beyzâvî (ö. 685/1286), Îcî (ö. 756/1355), Teftâzânî (ö. 792/1390), Cürcânî (ö. 816/1413), gibi alimlerin eserlerini tahrir ediyorlardı.³⁰

²⁴ Nebi Bozkurt, "Medrese", **DİA**, 2003, C. XXVIII, s. 323.

²⁵ Mehmet İpşirli, "Medrese", **DİA**, 2003, C. XXVIII, s. 330.

²⁶ Mehmet İpşirli, "Müderris", **DİA**, 2006, C. XXXI, s. 468.

²⁷ Mehmet İpşirli, "Dersiâm", **DİA**, 1994, C. IX, s. 185.

²⁸ İpşirli, "Müderris", s. 468.

²⁹ İpşirli, **a.g.m.**, s. 468.

³⁰ İpşirli "Medrese", s. 328.

Genel hatlarıyla verilen bilgiler neticesinde müellifimiz Sunkûrî'nin İlmiye teşkilatına mensup olduğu ve onun bir müderris ve dersiâm olacak seviyede ilmî birikime sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca Sunkûrî'nin, zikri geçen vasıflara haiz olduğu, medresede öğrencilere, camide halka klasik eserleri takrir edecek, anlatacak seviyede müktesebatının olduğu söylenebilir.

Sunkûrî'nin eserlerini muhteva tahliline tabi tuttuğumuzda bazı önemli bilgilere ulaşmamız mümkündür. Bu çalışmaya konu teşkil eden *Zübdetü'l-akâid nuhbetü'l-fevâid* adlı eserin milel ve nihâl türü bir eser olmasından hareketle müellifin İslam mezhepleri ve kelamının yanı sıra diğer dinler ve mezhepler hakkında da bilgi sahibi olduğuna ulaşabiliriz. Ayrıca *Tâife-i Yahûd ve Nasârâ'nın Usûl ve İ'tikâdlarını Redden* bir risale telif etmesi onun bu konulardaki vukufiyetini göstermektedir. Müellifin, *Zübdetü'l-akâid* adlı eserinde kelama dair konuları ele alması, her mezhebin kalamî görüşlerini zikretmesi onun bu alandaki yetkinliğini göstermektedir. Ayrıca müellifin, Arapça ve Farsça'ya ciddi bir vukufiyetinin olduğu da anlaşılmaktadır. Arapça telif edilen eserleri Türkçe'ye tercüme etmiş olması; eserlerinin bazı bölümlerinde Farsça beyitlere yer verip bu beyitleri tercüme etmesi onun bu iki dile hakim olduğunun göstergesidir.

Sunkûrî'nin, eserlerinde birçok fıkıh, tefsir, hadis eserinden istifade etmesi onun bu ilimlere de vakıf olduğunu gösterir. Zira sûfî meşrep biri olan Sunkûrî, *Ğulât-ı sûfiyyenin bid'at-ı kabîhalarını red hakkında risâle* adında küçük hacimli bir risale telif ederek burada, aşırı giden sûfîlerin zikir esnasında icra ettikleri eylemlerle küfre düştüklerine, bu eylemlerinin haram olduğuna ve bunlara helal diyen kimselerin kafir olacağına hükmetmiş³¹ ve bu hükümlere ulaşırken hangi eserleri kaynak olarak kullandığını da dile getirmiştir. Bu eserlerden bazıları şunlardır: *Tefsir-i İmâm Kurtubî*, *Tefsir-i Sa'lebî*, *Tefsir-i İmâm Beğavî*, *Tefsir-i Keşşâf*, *Tefsir-i İbn 'Âdil*, *Tefsir-i Ebû Hayyân*, *Tefsir-i İbn 'Atiyye*, *Bezzâziyye*, *el-İnâye*, *Tâtârhanîyye*, *Şerh-i Kudûrî*, *Hizânetü'l-fikh*, *Vâkı'ât*, *Şerh-u Câmi'i's-sağîr* li Kadîhân, *Mecmû'ât-ı Semerkand*, *Şerh-u Meşârik*, *Şerh-u Kasîdeti'l-Emâlî*, *Mevdû'ât-ı Kübrâ*³² vb.

³¹ Hasan b. Ömer es-Sunkûrî, *Ğulât-ı sûfiyyenin bid'at-ı kabîhalarını red hakkında risâle* (sayfa kenarlarında), İstanbul, İbrahim Hakkı Litoğrafya Destgâhı, 1281/1864, s. 78.

³² Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 78-79.

Müellifin, farklı mezheplere mensup alimlerin eserlerinden istifade etmesi ve çok yönlü bir araştırma sonucu hüküm vermiş olması onun fıkıh, hadis, tefsir alanında yetkinliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Sunkûrî'nin, sûfî bir eğilime sahip olması ve bunun yanında bulunduğu dönemde aşırı giden bazı sûfî grupları tekfir etmesi önemli bir konudur. Ayrıca Sunkûrî'nin, tasavvufu bir mezhep olarak belirtmesi ve incelemiş olması da onun bu konulardaki yetkinliğini göstermektedir.

1.3. MEZHEBÎ KONUMU VE TASAVVUFÎ YÖNÜ

1.3.1. Mezhebî Konumu

Hayatı hakkında sınırlı bilgilere ulaşılmış olduğumuz Sunkûrî'nin itikadî-amelî mezhebi ile ilgili her ne kadar kesin bilgi bulunmasa da elde edilen bazı bilgiler ışığında mezhebî aidiyeti hususunda bazı çıkarımlarda bulunulabilir.

Öncelikle Sunkûrî'nin, Hanefî-Mâturîdî bir gelenekten gelmiş olması ve böyle bir toplumda yaşamış olması onun kimliği hakkında bazı ipuçları vermektedir. Zira hocası ve mürşidi olan Gümüşhânevî, Hanefî-Mâturîdî kimliğe sahiptir.³³ Onun *Câmi'ü'l-mütûn* adlı eserinin isimlendirilmesinde Mâturîdî akaidine vurgu yapması, bunun yanında öğrencisi Sunkûrî'nin, *Zübdetü'l-akâid* adlı eserinde kendisiyle alakalı "...hanefiyyü'l-mezheb müttekiyyü'l-meşreb.." ³⁴ şeklinde bilgi vermesi Gümüşhânevî'nin, Hanefî-Mâturîdî kimliğe sahip olduğunu göstermektedir. Müellifimiz Sunkûrî'nin bu ekolden gelmiş olması ve Hanefî-Mâturîdî kimliğe sahip olan bir mürşide bağlanmış olması onun da bu mezhebe bağlı olduğuna işaret etmektedir. Ancak bu bilgi kesin bir hüküm vermek için yeterli değildir. Zira Sunkûrî'nin, *Zübdetü'l-akâid* adlı eserini Eş'arî makâlât geleneğinin tasnif sistemine göre telif etmiş olması onun Eş'arî olabileceğini de göstermektedir. Yani bu ihtimaller, müellifin mezhebî kimliği hakkında kesin bilgi vermemektedir.

³³ Gömbeyaz, "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Kayıp Fırak Risalesi: *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye fi usûli'l-fıraki'l-İslâmiyye*", s. 750.

³⁴ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 2.

Sunkûrî'nin mezhebî kimliğini tespit edebilmek için onun eserlerine müracaat etmek gereklidir. Zira eserlerinde değinmiş olduğu kelimî konular ile fikhî konularda başvurmuş olduğu kaynak eserler ve söylemler bu hususta yol gösterici olacaktır. Bu bağlamda Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid* adlı eserinde fırka-i nâciye hakkında bilgi verirken, fiillerin yaratılması ve istitâat konusunda “teklîf-i mâ lâ yutâk”ın caiz olmadığını belirterek³⁵ Mâturîdî bir anlayış sergilemiştir. Zira Eş'arîler bunun aklen mümkün olduğunu belirtirlerken Mâturîdîler bunu caiz görmezler.³⁶ Bunun haricinde Sunkûrî, yine aynı babın içerisinde Allah'ın zatıyla kâim, ezelî, kadîm sıfatlarından bahsederken bunların arasına tekvin sıfatını da dahil etmiştir.³⁷ Müellifin bu konuda vermiş olduğu bilgiler onun Mâturîdî olduğunun kesin delilidir. Zira tekvin sıfatının Allah'ın zatıyla kâim, kadîm ve müstakil bir sıfat³⁸ olduğu Mâturîdîler tarafından kabul edilen ve dile getirilen bir husustur.³⁹ Eş'arîler tekvîn sıfatını kudret ve iradenin taalluku olarak değerlendirmişler ve itibarî bir sıfat olarak kabul edip⁴⁰ müstakil bir sıfat olarak telakki etmemişlerdir.⁴¹ Ayrıca Sunkûrî, iman ile İslam'ın bir olduğunu, imanın kalp ile tasdik dil ile ikrardan ibaret olduğunu belirterek⁴² bu konuda da Mâturîdî bir yaklaşım sergilemiştir. Nitekim Mâturîdîler iman ile İslam'ı aynı anlamda kabul ederlerken Eş'arîler aralarında fark olduğunu belirtmişlerdir.⁴³ Bu da Sunkûrî'nin, itikatta Mâturîdî olduğunu göstermektedir.

İtikatta Mâturîdî olduğuna kanaat getirdiğimiz Sunkûrî'nin, amelde de Hanefî mezhebine bağlı olduğu görülmektedir. Zira eserlerinde fikhî bir hüküm ile ilgili başvurmuş olduğu kaynaklar Hanefî alimlerine ait eserlerdir. Nitekim *Zübdetü'l-akâid* adlı eserinde mürtedin hükmü ile ilgili İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı

³⁵ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 25.

³⁶ Mustafa Sinanoğlu, “Teklîf”, *DİA*, 2011, C. XL, s. 386. Ayrıca bkz. Bekir, Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 5. bs., Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017, s. 314.

³⁷ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 27.

³⁸ Topaloğlu-Çelebi, *a.g.e.*, s. 314.

³⁹ Bkz. Nureddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi usûli'd-dîn*, Thk.: Ahmed Mahmud el-Şehâde, İstanbul, el-Mektebetü'l-Hanîfiyye, 1440/2018, s. 56.

⁴⁰ Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikâdî İslam Mezhepleri Tarihi*, 5. bs., Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016, s. 319. (Bu eser için bundan sonraki atıflarda “İslam Mezhepleri” kısaltması kullanılacaktır.)

⁴¹ Topaloğlu-Çelebi, *a.g.e.*, s. 134.

⁴² Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 34.

⁴³ Topaloğlu-Çelebi, *a.g.e.*, s. 162. Zikri geçen farklılıklar için ayrıca bkz. Mehmet Kalaycı, “Tarihsel Süreçte Eşarîlik – Maturidilik İlişkisi”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 262-296.

eserinden istinbatta bulunması⁴⁴ bunun yanında muhtelif konularda Hanefî alimlerinden Bezzâzî'nin *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye* adlı eserini ve Âlim b. Alâ'nın *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye* adlı eserini esas almış olması onun Hanefî olduğunun göstergesidir. Zira amelî konularda takipçisi olduğu mezhebin kaynaklarını esas alması anlaşılabilir bir durumdur.

Sunkûrî'nin kendi eserleri üzerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda ve hocası Gümüşhânevî'nin hayatı hakkındaki bilgiler ışığında eserini Eş'arî geleneğe göre yazmış olsa da onun Hanefî-Mâturîdî olduğu rahatlıkla söylenebilir. Zira bu konuda kendi görüşleri muvacehesinde Hanefî-Mâturîdî olduğuna dair kesin bilgilere ulaşılmıştır.

1.3.2. Tasavvufî Yönü

Osmanlı'nın XIX. yüzyıl alimlerinden ve Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden⁴⁵ Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî'nin müritlerinden, talebelerinden ve halifelerinden⁴⁶ Sungurlulu Hacı Hasan Efendi'nin, tarikat ehli bir kimse olduğu görülmektedir. Zira onun, Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye koluna mensup⁴⁷ olduğu bildirilmektedir. Müellif, mürşidi olan Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî'ye tabi olduğunu şu şekilde dile getirmektedir:

“...menba-‘ı mekârim-i ahlâk ve mecma-‘ı fedâil-i âfâk, sebab-i rif‘atım, bâ‘is-i necâtım ‘âlim ve ‘âmil ekser-i ‘ulûmda kâmil husûsan ‘ilm-i tasavvufda zirve-i hakîkate vâsıl hanefiyyü’l-mezheb müttekiyyü’l-meşreb muhibb-i ‘ulemâ ve fudalâ mürîd-i sulehâ ve etkiyâ Gümüşhânevî eş-Şeyh Ahmed Ziyâ’iddîn Efendi hazretlerinden...”⁴⁸ “...mürşid-i ekmel ve emcedim eş-Şeyh Ahmed Ziyâî’d-dîn bin el-Hâc Mustafâ el-Gümüşhânevî...”⁴⁹

Müellif bu ifadeleriyle Nakşibendiyye tarikatı şeyhlerinden Gümüşhânevî'nin, kendisinin şeyhi olduğunu dile getirmiştir. Dolayısıyla Nakşibendî tarikatına mensup

⁴⁴ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 82.

⁴⁵ İrfan Gündüz, “Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddîn”, *DİA*, 1996, C. XIV, s. 276-277.

⁴⁶ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, s.343.

⁴⁷ Osman Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Mezhepler Tarihi Yazıcılığı*, Ankara, Hitit Kitap, 2008, s.200.

⁴⁸ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 2.

⁴⁹ Sunkûrî, *a.e.*, s. 13.

olduğunu da belirtmiş olmaktadır. Ayrıca müellif, Hâlid-i Bağdâdî hakkında şu sözleri beyan etmiştir:

“Ve bu irâde-i cüz’iyye hakkında o sâlik-i mesâlik-i dîn [din yolunun yolcusu] ve mâlik-i memâlik-i yakîn, mazhar-ı dakâyık kunûz-i ‘ibâdât ve menba-ı ğavâmiz fûnûn-i te’vîlât zi’l-feyzi’l-cârî ve’n-nûri’s-sârî eş-Şeyh Hazret-i Mevlânâ el-Hâlidî’l-Bağdâdîyyu’l-‘Osmâniyyi’l-Müceddid kuddise sirruhû hazretleri’nin...”⁵⁰

Bu ifadeleri, müellifin Nakşibendî tarikatının Hâlidîyye koluna mensup olduğunu göstermektedir.

Sunkûrî’nin bir mürşide ve tarikata bağlı oluşu etkisini eserlerinde de göstermektedir. Zira eserinin birçok yerinde tasavvufî motiflere rastlamak mümkündür. Risalesinin bir bölümünde “iman ağacı”⁵¹ adını verdiği temsili bir ağaç çizmiş ve bu ağacı yetmiş dokuz şubeli bir hurma ağacına benzetmiştir. Bu ağacın altında açıklama sadedinde bazı bilgilere yer vermiş, imanın beş taraf üzerinde bulunduğunu ve neticede bunların imanın şubeleri olduğunu belirtmiştir.⁵² Bu beş şey Nakşibendiyye geleneğinde letâif-i hamse (kalp-ruh-sır-hafî-ahfâ) olarak bilinen seyrüsülûk metodudur.⁵³ Bu geleneğe mensubiyetinin vermiş olduğu etki böylelikle eserlerine de yansımıştır.

1.4. HOCALARI

Sunkûrî’nin hayatı ile ilgili yapılan araştırma sonucu hocalarının sayısı ve kimlerden oluştuğu ile ilgili bilgilere ulaşılamamıştır. Ancak Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî’nin, kendisinin hocası ve mürşidi olduğuna dair kesin bilgilere ulaşılmıştır.⁵⁴ Çalışmamıza konu teşkil eden *Zübdetü’l-akâid*’in oluşması yolunda büyük bir etkisi olan Sunkûrî’nin hocası Gümüşhânevî ve eseri *en-Netâyicü’l-i’tikâdiyye* hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

⁵⁰ Sunkûrî, *Zübdetü’l-akâid*, s. 26.

⁵¹ Sunkûrî, *a.e.*, s. 17-18.

⁵² Sunkûrî, *a.e.*, s. 18.

⁵³ Osman Türer, “Letâif-i Hamse”, *DİA*, 2003, C. XXVII, s. 143.

⁵⁴ Bkz. Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 13. Ayrıca bkz. Rifat Türkel, “Netâciyü’l-İtikâdiyye fî Usûli’l-Fıraki’l-İslâmiyye İsimli Risâlenin İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, s. 370.

1.4.1. Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî ve en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye fî usûli'l-fıraki'l-İslâmiyye Adlı Eseri

Son dönem Osmanlı alimlerinden ve Hâlidî şeyhlerinin önde gelenlerinden⁵⁵ biri olan Ahmed b. Mustafa b. Abdurrahman el-Gümüşhânevî⁵⁶ (ö. 1311/1893) birçok alanda telifatta bulunmuş önemli bir ilim adamı ve mutasavvıftır.⁵⁷ Sekiz tarikattan hilâfet-i tâmmе ile icazet almış olan Gümüşhânevî⁵⁸ mutasavvıf kişiliğinin yanı sıra ilmî kişiliği ile de tanınmıştır. Beyazıt ve Mahmudpaşa medreselerinde müderris olarak görev yapan Gümüşhânevî; hadis, tasavvuf, ahlak, fıkıh ve akaid alanında önemli eserler kaleme almıştır.⁵⁹ Bu da onun, İslamî ilimlerin birçok alanında etkili eserler telif edecek derecede ilmî bir yetkinliğe sahip olduğunu göstermektedir.⁶⁰

Gümüşhânevî'nin kelim ve İslam mezheplerine dair telif etmiş olduğu en meşhur eseri *Câmi'ü'l-mütûn*'dur.⁶¹ Bu eserin aslı Arapça olup adı tam olarak *Câmi'ü'l-mütûn fî hakki envâ'i's-sıfâti'l-ilâhiyye ve'l-akâidi'l-Mâturîdiyye ve elfâzi'l-küfri ve tashîhi'l-a'mâli'l-acibiyye*'dir.⁶²

Gümüşhânevî'nin bu eseri haricinde İslam fırkalarına dair telif ettiği *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye* adlı bir eserinin daha var olduğunu öğrencisi ve müridi Hasan b. Ömer es-Sunkûrî'nin açıklamalarından öğrenmiş oluyoruz.⁶³ Ancak söz konusu eserin herhangi bir nüshasının bulunmaması bu eserin kayıp sayılmasına sebep olmuştur.⁶⁴ Sunkûrî'nin vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda bu eserin mevcudiyeti, Gümüşhânevî'ye aidiyeti ve eserin İslam Mezhepler Tarihi açısından değerlendirilmesi hususunda makale düzeyinde birtakım araştırmalar yapılmıştır.⁶⁵

⁵⁵ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, s.340.

⁵⁶ İrfan Gündüz, *Gümüşhânevî'nin Hayatı*, s. 11.

⁵⁷ Detaylı bilgi için bkz., Gündüz, *a.g.e.*, s. 11-70.

⁵⁸ İrfan Gündüz, *a.g.e.*, s. 62.

⁵⁹ Bkz. Gündüz, *a.g.e.*, s. 87-140.

⁶⁰ Gömbeyaz, "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Kayıp Fırak Risalesi: *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye fî usûli'l-fıraki'l-İslâmiyye*", s. 741.

⁶¹ Gömbeyaz, *a.y.*

⁶² Gündüz, *a.g.e.*, s. 127. Bu kitap Türkçe'ye de tercüme edilmiştir. Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî, *Ehl-i Sünnet İ'tikâdi*, Çev.: Abdülkadir Kabakçı, Fuad Günel, 2. bs., İstanbul, Bedir Yayınevi, 1402/1982.

⁶³ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 2-3.

⁶⁴ Gömbeyaz, *a.g.m.*, s. 741.

⁶⁵ Bunlar; Rifat Türkel'in "*Netâciyü'l-İtikâdiyye fî Usûli'l-Fıraki'l-İslâmiyye İsimli Risâlenin İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*" adlı makalesi ile Kadir Gömbeyaz'ın "*Ahmed*

Sunkûrî'nin açıklamaları ve yapılan araştırmalar, tezimizin bu kısmı için ufuk açıcı olmuştur. Bu bağlamda Gömbeyaz'ın ve Türkel'in makalelerinde işaret etmiş oldukları Kütahya Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan nüsha elde edilip incelenmiştir. Bu nüshanın Gümüşhânevî'ye aidiyeti, fiziki özellikleri, firkaları ele alış şekli ve Sunkûrî'nin eseriyle karşılaştırılması noktasında aşağıda bilgi verilmektedir.

1.4.1.1. en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye'nin Fizikî Özellikleri

Gümüşhânevî'nin İslam firkalarını beyan etmek amacıyla yazdığı ifade edilen *Netâyic-i i'tikâdiyye* adlı eserinin⁶⁶ herhangi bir nüshasının olmayışının, bu eserin kayıp olarak kabul görmesine sebebiyet verdiğini yukarıda ifade etmiştik. Kadir Gömbeyaz'ın ve Rıfat Türkel'in bu hususta yapmış oldukları çalışmalar neticesinde Sunkûrî'nin vermiş olduğu bilgilerle uyumlu bir nüshanın varlığı ortaya çıkmıştır. Kütahya Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın⁶⁷, Sunkûrî'nin bahsettiği esere ait olabileceği kanaati hasıl olmuştur.

Söz konusu nüsha Kütahya Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'nde toplamda sekiz risaleden oluşan 2435 nolu mecmua içerisinde yer almaktadır. Mecmua, siyah meşin cilt içerisinde yer alıp 245x165 mm. ebatındadır. Mecmuanın zahriyesi ve mihrabiyesi bulunmamaktadır. Mecmuanın yedinci sırasında bulunan risale 3121 numara ile 100a-108b varakları arasında yer almaktadır. Satır sayısı 20 ile 31 arasında değişmekte olup yazısı okunaklıdır. Metin içerisinde birçok yazım hatası mevcuttur.⁶⁸

Toplamda 9 varaktan oluşan risalenin ilk sayfasının sağ üst köşesinde "هذا كتاب" ifadesi yer almaktadır.⁶⁹ Ancak kitap içerisinde, kenar notlarında, ferağ kaydında risalenin kime ait olduğu belirtilmemiştir. Risalenin

Ziyâüddin Gümüşhânevî'nin Kayıp Fırak Risalesi: en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye fî Usûli'l-Fıraki'l-İslâmiyye adlı çalışmasıdır.

⁶⁶ Bkz. Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 3.

⁶⁷ Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye fî usûli'l-fıraki'l-İslâmiyye*, Kütahya Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, no. 3121, vr. 100a-108b. (Bundan sonra esere yapılacak olan atıflarda "en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye" kısaltması kullanılacaktır.)

⁶⁸ Mesela ilk sayfada eserin ismi ile alakalı olarak "...netâyici'l-i'tikâdiyye..." ifadesi yer almaktadır. Sıfat tamlaması olan söz konusu terkipte kelimelerden birinin marife diğerinin nekra olarak getirilmiş olması müstensihden kaynaklanmış olan bir hata olmalıdır. Bkz. Gümüşhânevî, *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*, vr. 100a.

⁶⁹ Gümüşhânevî, *a.g.e.*, vr. 100a.

sonunda müstensih hakkında malumatın bulunduğu ferağ kaydı mevcuttur. Bu kayıta şu sözlere yer verilmiştir:

"تمت الرسالة بالعون و الهداية. تمت 1280

قد تم تحرير هذه الرسالة المرغوبة من يد العبد المفتقر الى رحمة ربه سليمان صالح بن الحاجي محمد الكونيوزي في اليرنجق من نواحي كوتاهية غفر الله له و لوالديه و لأستاذه من الصغائر و الكبار الماضية والآتية و عفى عنهم وعن جميع المؤمنين سنة ثمانين و مائتين و ألف في اربع و عشرين من شهر ذي القعدة الشريفة من الشهور العربية"⁷⁰

“Yardım ve hidayet ile risale tamamlandı. 1280 tarihinde tamamlandı. Kendisine rağbet olunan bu risalenin yazımı Rabbi’nin rahmetine muhtaç bir kul olan Hacı Mehmet oğlu Günyüzülü Süleyman Salih tarafından Kütahya’nın nahiyelerinden Virancık’ta -Allah; onun, anne-babasının ve hocalarının küçük-büyük, geçmiş-gelecek günahlarını bağışlasın, onları ve tüm müminleri affetsin- hicrî aylardan Zül-Ka‘de ayının 24’ünde 1280 tarihinde tamamlandı.”⁷¹

Verilen bu kayda göre risalenin müstensihi Hacı Mehmet oğlu Günyüzülü Süleyman Salih Efendi’dir. Ayrıca bu zatın, risalenin istinsahını Kütahya’nın Virancık nahiyesinde⁷² 24 Zü’l-kade 1280 tarihinde tamamladığı anlaşılmaktadır. Bu da eserin, müellif tarafından 1280 tarihinden önce telif edildiğini göstermektedir.

1.4.1.2. en-Netâyicü’l-i’tikâdiyye’nin Gümüşhânevî’ye Aidiyeti Meselesi

Sunkûrî, *Zübdetü’l-akâid* adlı eserinin giriş kısmında fırka-i nâciye itikadını fırak-ı dâlle itikadından ayırmak için bir eser yazma amacını taşıırken hocası ve müşşidi Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî’nin İslam fırkalarını beyan için Arapça olarak telif ettiği *Netâyic-i i’tikâdiyye* adlı eserini kendisine verdiğini ve kendisinin de bu eseri tercüme etmesi sonucu *Zübdetü’l-akâid nuhbetü’l-fevâid* adını verdiği eserinin oluştuğunu dile getirmektedir.⁷³ Sunkûrî’nin bu açıklamaları hocası Gümüşhânevî’nin

⁷⁰ Gümüşhânevî, *en-Netâyicü’l-i’tikâdiyye*, vr. 108b.

⁷¹ Gümüşhânevî, *a.y.*

⁷² Gömbeyaz, bu beldenin adını Kütahya ili Emet ilçesinin Örencik beldesi olarak vermektedir. Bkz. Gömbeyaz, “Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî’nin Kayıp Fırak Risalesi: *en-Netâyicü’l-i’tikâdiyye fi usûli’l-fırakı’l-İslâmiyye*”, s. 744.

⁷³ Sunkûrî, *Zübdetü’l-akâid*, s. 2-3.

İslam fırkalarını beyan etmek amacıyla yazmış olduğu *Netâyic-i i'tikâdiyye* adında bir eserinin varlığını kesin olarak göstermektedir. Ancak Gümüşhânevî'yle ilgili yapılan çalışmalarda bu eserin varlığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁷⁴

Yukarıda Kütahya Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'nde mevcut olan ve fizikî özellikleri hakkında bilgi vermiş olduğumuz nüshanın, Sunkûrî'nin bahsettiği ve hocası Gümüşhânevî'ye nispet ettiği *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye* adlı eser olduğu kanaatini taşımaktayız.

Elde edilen nüshanın içerisinde, kenar kayıtlarında ve ferağ kaydında, nüshanın kime ait olduğuna dair herhangi bir sarîh ifade bulunmasa da bu nüshanın, Gümüşhânevî'ye ait olduğu konusunda bazı işaretler vardır.⁷⁵ Bu hususta hareket noktamızı oluşturan en büyük etken Sunkûrî'nin *Zübdetü'l-akâid*'de vermiş olduğu bilgilerdir. Söz konusu eserde Sunkûrî, hocası Gümüşhânevî tarafından kendisine Arapça ibare ile yazılan ve *Netâyicü'l-i'tikâdiyye* diye adlandırılan küçük hacimli, müstakil, fırkaları açıklamada benzeri olmayan, kendisine itimat edilmesi için *Şerhu'l-Mevâkıf* ve *Makâsıd'ın* ibarelerinden alıntılarla oluşturulan, İslam fırkalarının akide ve görüşlerine dair birçok önemli meseleyi cem eden bir eser olduğunu bildirmektedir.⁷⁶ Elde ettiğimiz nüshayı incelediğimizde bunun 9 varaklı küçük hacimli bir risale olduğunu, Arapça olarak telif edildiğini, risale içerisinde geçtiği şekliyle adının *Netâyicü'l-i'tikâdiyye fî usûli'l-fıraki'l-İslâmiyye*⁷⁷ olduğunu görmekteyiz. Yine risalenin içerisinde kendisine itimat edilmesi için *el-Mevâkıf* ve Seyyid Şerîf'e ait olan şerhi *Şerhu'l-Mevâkıf* tan alıntılarının yapıldığı dile getirilmektedir.⁷⁸ Bu konuda Sunkûrî: “Şânına i'timâd olunsun için *Şerh-i Mevâkıf* ve *Makâsıd'ın* bi-'aynihi 'ibâresinden ahz olunup...”⁷⁹ ifadesini kullanırken, elde ettiğimiz nüshada:

⁷⁴ Kadir Gömbeyaz eserin bilinmemesi hakkında muhtemel sebeplerin varlığından söz eder. Eserin genel için değil Sunkûrî için yazılmış bir eser olabileceğini veya bu eserin özgün olmaktan ziyade derleme şeklinde oluşturulduğu için genele yayılmak istenmemiş olabileceğini belirtir. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz., “Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevî'nin Kayıp Fırak Risalesi: *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye fî usûli'l-fıraki'l-İslâmiyye*”, s. 742-743.

⁷⁵ Bu nüshanın aidiyetine delalet eden hususlar için bkz. Gömbeyaz, **a.g.m.**, s. 744-745. Ayrıca bkz. Türkel, “*Netâciyü'l-İtikâdiyye fî Usûli'l-Fıraki'l-İslâmiyye* İsimli Risâlenin İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, s. 370-371.

⁷⁶ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s.3.

⁷⁷ Gümüşhânevî, **en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye**, vr. 100a.

⁷⁸ Gümüşhânevî, **a.y.**

⁷⁹ Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 3.

"جمعتها من المواقف و شرحه للسيد الشريف و كتبت بعبارتها اللطيف ليكون الإعتماد على هذه" ifadesi yer almaktadır. Sunkûrî'nin, *Şerhu 'l-Makâsıd*'ı da hocasının kaynakları arasında göstermiş olması bu konuda hata etmiş olabileceğini veya eserde ele alınan kalamî konulardan hareketle böyle bir kanıya varmış olabileceğini göstermektedir. Bunun yanında muhteva açısından Sunkûrî'nin vermiş olduğu bilgilerle elimizdeki nüshayı karşılaştırdığımız zaman uyumun var olduğunu görmekteyiz. Zira Sunkûrî, hocasının bu eserinin İslam fırkalarının akide ve görüşlerine dair birçok önemli meseleyi içerdiğini dile getirmiştir. Aynı husus elimizdeki nüshada da mevcuttur. Nitekim nüshada, bu risalenin İslam fırkalarının ve mezheplerinin akidelerini kapsayan bir nitelikte olduğu dile getirilmektedir.⁸¹

Elimizdeki nüsha, Sunkûrî'nin vermiş olduğu bilgilerin yanı sıra başka birtakım özellikleriyle Gümüşhânevî'ye ait olduğu tezini güçlendirmiştir. Nüshanın sonunda yer alan ferağ kaydında müstensih tarafından istinsah tarihi 24 Zü'l-kade 1280 olarak verilmiştir.⁸² Sunkûrî'nin *Zübdetü 'l-akâid* adlı eserinin elimizde mevcut olan matbu nüshasının ise 1281 yılı Şaban ayında basıldığı bilinmektedir. Yani *Netâyic-i i 'tikâdiyye*, Sunkûrî'nin tercümesi olan *Zübdetü 'l-akâid*'den önce yazılmış olmalıdır. Verilen tarihler de bu hususu desteklemektedir. Bunun yanında Sunkûrî'nin eserinde verilen ayet ve hadislerin aynı şekilde Gümüşhânevî'ye ait olduğunu düşündüğümüz nüshada da yer aldığını görmekteyiz. Bir başka husus ise mezheplerin tasnifi meselesidir. Bu konuda da *Zübdetü 'l-akâid* ile elimizdeki nüsha arasında uyumun var olduğu gözlemlenmiştir. Yetmiş üç fırka hadisi esas alınmış, sekiz ana fırka zikredilmiş⁸³, alt fırkaların sayısında aynı rakamlar zikredilmiştir.⁸⁴ Her iki eser de fırka-i nâciye ile başlamış⁸⁵, Müşebbihe ile son bulmuştur.⁸⁶ Bu bilgiler, elde etmiş olduğumuz nüshanın, Gümüşhânevî'nin *en-Netâyicü 'l-i 'tikâdiyye*'si olduğunu göstermektedir. Bu hususta Kadir Gömbeyaz şu sonuca ulaşmaktadır:

⁸⁰ Gümüşhânevî, *en-Netâyicü 'l-i 'tikâdiyye*, vr. 100a.

⁸¹ Gümüşhânevî, *a.y.*

⁸² Gümüşhânevî, *a.g.e.*, vr. 108b.

⁸³ Bkz. Gümüşhânevî, *a.g.e.*, vr. 100a; Sunkûrî, *Zübdetü 'l-akâid*, s. 20-21.

⁸⁴ Bkz. Gümüşhânevî, *a.e.*, vr. 108b; Sunkûrî, *a.e.*, s. 83.

⁸⁵ Bkz. Gümüşhânevî, *a.e.*, vr. 100a; Sunkûrî, *a.e.*, s. 21.

⁸⁶ Bkz. Gümüşhânevî, *a.g.e.*, vr. 108a; Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 81.

“Şunu belirtmek gerekir ki, *Zübdetü’l-akâid* her ne kadar *en-Netâyicü’l-i’tikâdiyye*’nin tercümesi amacıyla yazılmış olsa da bu tercüme bugünkü anladığımız manada ifadelerin mümkün olduğu ölçüde birebire diğer dile aktarılması şeklinde bir tercüme değildir. Esas alınan metnin ifadelerinin mütercim tarafından değerlendirilerek zaman zaman eksiltme veya ilavelerle, ayrıca başka kaynaklardan yapılan desteklemelerle ve mütercimin konuya dair kendi yorumlarıyla zenginleştirilmiş bir tercümedir. Bu haliyle günümüzdeki “notlandırılmış tercüme”ye benzemekle birlikte mütercimin notları bizzat metne dâhildir ve tercüme yapılan kısım ile mütercimin ilaveleri birbirinden ayrırt edilmez bir haldedir. Sungurlulu, *en-Netâyicü’l-i’tikâdiyye*’ye dayanmakla birlikte tercüme yaparken ilgili konuyu Şehristânî’nin *el-Milel ve’n-nihal*’i gibi kaynaklarla destekleyerek zenginleştirmiş ve bu haliyle yeni bir eser oluşturmuştur. Örneğin *Zübdetü’l-akâid*’in mukaddime ve hâtime kısımları, *en-Netâyicü’l-i’tikâdiyye* olduğunu düşündüğümüz nüshada yoktur. Ancak müstakil başlıklar altında 8 bab şeklinde ele alınan fırkaların gerek sıralaması gerek alt kollarıyla birlikte isimleri ve kendilerine nispet edilen görüşler itibariyle iki eser uyum içerisindedir. Bu durum, elimizdeki nüshanın *en-Netâyicü’l-i’tikâdiyye* olduğu tezini güçlendirmektedir.”⁸⁷

Gömbeyaz’ın vermiş olduğu bilgiler ışığında ve Sunkûrî’nin vermiş olduğu bilgilerin elimizdeki nüshayla karşılaştırılması doğrultusunda bu nüshanın Gümüşhânevî’ye ait olduğu söylenebilir. Bunun yanında Sunkûrî’ye ait olan *Zübdetü’l-akâid*’in, Gümüşhânevî’nin *Netâyic-i i’tikâdiyye* adlı eserinin salt bir tercümesi olmayıp telif edilmiş bir eser olduğu söylenebilir. Zira Sunkûrî, *Netâyic-i i’tikâdiyye*’de ele alınan konuları birebir tercüme etmemiş, *el-Milel ve’n-nihal*, *Şerhu’l-Mevâkıf* ve *Şerhu’l-Makâsıd* gibi farklı kaynaklardan yararlanıp bu eserde zikredilmeyen birçok konuyu kendi eserine derc etmiştir.⁸⁸ Sunkûrî’nin, eserde kullanmış olduğu kaynakları belirtmiş olması⁸⁹ bu eserin tercümeden ziyade telif eser olduğunu göstermektedir. Bunun yanında “Hey’etü’l-kalb ve Şecere-i îmân, Şecere-i nîrân”⁹⁰, şeklinde formüle ettiği -kendine has olduğu düşünülen- bazı konuları eserinde

⁸⁷ Gömbeyaz, “Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî’nin Kayıp Fırak Risalesi: *en-Netâyicü’l-i’tikâdiyye fi usûli’l-fırakı’l-İslâmiyye*”, s. 746.

⁸⁸ Bu konularla hakkında bkz. Sunkûrî, *Zübdetü’l-akâid*, s. 3-19.

⁸⁹ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 83.

⁹⁰ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 18-19.

ele almış olması da bu eserin telif niteliğini taşıdığına işaret etmektedir. Kısaca *Zübdetü'l-akâid nuhbetü'l-fevâid* adlı eser; üslup, muhteva, mezheplerin tasnifi ve tertibi gibi konularda *Netâyic-i i 'tikâdiyye'* nin özelliklerini taşısa da müellifin kendine has bazı özellikleri, farklı konuları ele alması, farklı kaynaklardan istifade etmesi vb. sebeplerden dolayı İslam fırkalarına ve akidelerine dair telif edilmiş geniş hacimli, müstakil bir eserdir.

1.4.1.3. en-Netâyicü'l-i-'tikâdiyye'nin Özellikleri

İslam fırkalarının akidelerini kapsayan ve bu fırkaları tasnif etmek amacıyla kaleme alınan *en-Netâyicü'l-i-'tikâdiyye fî usûli'l-fıraki'l-İslâmiyye* adlı eser, fırak türü bir eserdir.⁹¹ Eser, bu türün önemli referans kaynaklarından biri olan yetmiş üç fırak hadisiyle başlamaktadır.⁹² Dolayısıyla bu hadis söz konusu eserin tasnif sistemini şekillendirmiştir.

Eserde, müellif kendisine ait yeni bir tasnif sistemi belirlememiş olup bu eserin kaynakları arasında zikredilen ve Eş'arî geleneğin önemli temsilcilerinden İcî'nin *el-Mevâkıf* adlı eserinde ve Cürcânî'nin *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı eserinde takip edilen sistemi esas almıştır. Dolayısıyla müellif, Eş'arî gelenekte Âmidî tasnifi olarak bilinen ve Seyfeddin el-Âmidî'ye ait olan sistemi esas almıştır.⁹³ Bu da eserin, kaynakları ve tasnif sistemi itibarıyla Eş'arî fırak literatürüne ait olduğunu göstermektedir.⁹⁴

Müellif, eserin ilk sayfasında İslam fırkalarının büyüklerinin sekiz tane olduğunu belirtmektedir.⁹⁵ Bunlar: Mu'tezile, Şîa, Havâric, Mürcie, Cebriyye, Neccâriyye, Müşebbihe, Nâciye'dir.⁹⁶ Fırkaların alt kolları, *Zübdetü'l-akâid*'de ifade edilen şekildedir.⁹⁷ Bundan dolayı yeniden açıklama ihtiyacı duyulmamıştır.

⁹¹ Gömbeyaz, "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Kayıp Fırak Risalesi: *en-Netâyicü'l-i-'tikâdiyye fî usûli'l-fıraki'l-İslâmiyye*", s. 748.

⁹² Gümüşhânevî, *en-Netâyicü'l-i-'tikâdiyye*, vr. 100a.

⁹³ Gömbeyaz, *a.g.m.*, s. 748.

⁹⁴ Gömbeyaz, *a.g.m.*, s. 749; Türkel, "Netâciyü'l-İtikâdiyye fî Usûli'l-Fıraki'l-İslâmiyye İsimli Risâlenin İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", s. 372.

⁹⁵ Gümüşhânevî, *a.g.e.*, vr. 100a.

⁹⁶ Gümüşhânevî, *a.y.*

⁹⁷ Bkz. Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 38-82.

Müellif, ilk olarak fırka-i nâciye hakkında bilgi verir.⁹⁸ Kurtuluşa eren fırkaları Eş‘arîler (el-Eş‘â‘ira), İlk Dönem Muhaddisler (es-selef mine‘l-muhaddisîn), Ehl-i Sünnet ve‘l-Cemaat şeklinde zikreder.⁹⁹

Eserin son sayfasında ise fırak-ı dâllenin toplamının yetmiş iki fırka olduğunu ve bunlardan Mu‘tezile’nin 20, Şîa’nın 22, Havâric’in 20, Mürcie’nin 5, Neccâriyye’nin 3, Cebriyye’nin ve Müşebbihe’nin tek fırkadan oluştuğunu belirtmektedir.¹⁰⁰ Müellif, sapkın fırkaların adlarını zikretmiş bunların yanında kurtuluşa eren fırkayı da ele almış ve özelliklerinden bahsetmiş olup neticede hadiste belirtilen yetmiş üç sayısına ulaşmıştır. Bu sayıya ulaşma yolunda tasnif sistemini Eş‘arî geleneğe uygun bir şekilde yapmıştır.

1.5. ESERLERİ

Yapılan araştırmalar neticesinde Sunkûrî’nin, kütüphanelerde yazma eserleri tespit edilememiştir. Ancak matbu halde basılan eserlerinin olduğu görülmüştür. Bu eserlerden bazıları müellifin, başka eserleri tercümesi şeklinde iken bazıları bizzat kendi telifatıdır. Kütüphanelerde karşılaşmış olduğumuz eserleri şunlardır:

1.5.1. Zübdetü‘l-akâid nuhbetü‘l-fevâid

Tezimize konu olan eser, birçok kütüphanede matbu olarak bulunmaktadır. Gümüşhânevî’nin, İslam fırkalarını tasnif etmek amacıyla yazdığı *en-Netâyicü‘l-i‘tikâdiyye* adlı Arapça eser, Sunkûrî tarafından *Zübdetü‘l-akâid nuhbetü‘l-fevâid* şeklinde Türkçe’ye tercüme edilmiştir. Eser; bir mukaddime, sekiz bab ve bir hâtimedden oluşur. Eserin tertip ve muhteva özellikleri ileride detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Eserin-kendi ismiyle-kayıtlı olduğu bazı kütüphaneler ve kayıt özellikleri şöyledir:

⁹⁸ Gümüşhânevî, **en-Netâyicü‘l-i‘tikâdiyye**, vr. 100a.

⁹⁹ Gümüşhânevî, **a.y.**

¹⁰⁰ Gümüşhânevî, **a.e.**, vr. 108b.

(a-) İ.B.B. Atatürk Kitaplığı'nda Zübdetü'l-akaid, Nuhbetü'l-fevaid [زبدة العقائد، [السنكوري، شاهين زاده حسن بن عمر] / es-Sungurî, Şahinzâde Hasan b. Ömer [نخبة الفوائد] adıyla, OE_TK_00965 demirbaş ve 297.4 SUN 297.4 SUN 1281 H/1864-1865 1 yer numarasıyla kayıtlı olup 24x16 cm fiziksel özelliklere sahiptir. Ayrıca hicrî 1281, miladî 1864-1865 yılında İsmail Hakkı Litoğrafya Destgâhı'nda basıldığı da belirtilmiştir. Tezimizde bu nüshayı esas aldık.

(b-) Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'nda Zübdetü'l-Akayid Nuhbetü'l-Fevayid=Netayic-i İtikadiyye Ter. adıyla, 02330/023272 demirbaş ve 297.47 yer numarasıyla İlahiyat Fakültesi bölümünde kayıtlıdır. 86 sayfadan müteşekkildir. Yayın yeri ve tarihi hakkında bilgi verilmemiştir.

(c-) Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'nda Zübdetü'l-Akayid Nuhbetü'l-Fevayid=(Netayic-i İtikadiyye Ter. / çev.: es-Sunkuri Hasan b. Ömer adıyla, 02668/AR0458 demirbaş ve 297.47 yer numarasıyla İlahiyat Fakültesi bölümünün Arapgirli odasında kayıtlı olup 83 sayfadır. Eser, 1281'de İstanbul İbrahim Hakkı Litoğrafya Taşd.'da basılmıştır.

Görüldüğü üzere müellifin *Zübdetü'l-akâid nuhbetü'l-fevâid* adlı eserinin matbu nüshaları birçok yerde bulunmaktadır. Eser, verilen kayıtların tümünde bulunduğu mecmuanın ilk risalesi olarak yer almıştır.

Yukarıda kayıt numaraları verilen nüshalar arasında bazı farklılıklara rastlanmıştır. Bu nüshaların belli sayfaya kadar ifadelerinde herhangi bir farklılığa rastlanmazken özellikle eserin son üçte birlik bölümünde gözle görülür ifade farklılığına rastlanmaktadır. Aynı yıl (1281) tab edildiğini bildiğimiz bu eserin iki farklı nüshası bulunmaktadır. Yukarıda kütüphane kayıtları verilen nüshalardan İ.B.B. Atatürk Kütüphanesi'nde bulunan nüshanın, diğerlerinden bazı farklılıklar taşıdığı görülmüştür. Örneğin risalelerin birinde “ru'yetullah”¹⁰¹ ifadesi geçerken diğer bir nüshada “Allah'ın görülmesi”¹⁰² ifadesi geçmektedir.

¹⁰¹ İ.B.B. nüshasında s. 49.

¹⁰² Geri kalan nüshalarda bu ifade yer almaktadır.

Toplamda üç farklı kütüphane kayıt bilgisi vermiş olduğumuz eserin, tezimizde esas aldığımız İ.B.B. Atatürk Kitaplığı'nda bulunan nüsha ile geri kalan iki nüsha arasında bu ifade farklılıklarına rastlanmıştır. Bu farklılığı göstermek amacıyla üç örnekle iktifa edeceğiz:

I- İ.B.B. nüshasının 49. sayfasında “üçüncü bid‘at Hüdâ’nın ru‘yeti hakkında...” diye bir ifade yer alırken diğer nüshaların aynı sayfasında “üçüncü bid‘at Hüdâ’nın görünmesi hakkında...” şeklinde yer almaktadır.

II- İ.B.B. nüshasının 49. sayfasında “Ve biri dahî odur ki Hak Te‘âlâ kendi zâtını bilmez.” şeklinde geçerken, diğer nüshaların aynı sayfasında “Ve biri dahî odur ki Hak Te‘âlâ kendi nefsinin bilmez.” şeklinde yer almaktadır.

III- Yine İ.B.B. nüshasının 49. sayfasında “...ya‘nî esbâbına mübâşeretin ‘akîbinde hâsıl olan nesnelerin hâlıkı yoktur.” ifadesi yer alırken diğer nüshaların tamamında “...ya‘nî esbâbına mübâşeretin ‘akîbinde hâsıl olan fi‘illerin fâ‘illeri yoktur.” ifadesi yer almaktadır.

Bu nüshaların yer aldığı mecmuaların tümünde şu ifadeler yer verilmektedir:

“‘İlm-i kelâmda mezâliku’l-ekdâm olan cemî‘i fırak-ı İslâmiyye’nin i‘tikâdlarını ve mezheplerini bilip kendi i‘tikâdını fırak-ı dâlle i‘tikâdından temyîze heveskârân olan zevât-ı kirâma suhûlet olmak murâdıyla te‘lif olunan işbu *Zübde-i ‘akâyid* nâm risale ve derûnunda ve kenarında ba‘zı ğarîbeler ile mecmû‘a-yı merğûbe olup turâb-u ekdâmi’l-mesâkîn, dersi‘âm ve dârü’l-hilâfeti’l-‘aliyye müderrislerinden Sunkûrî el-Hâc Hasan bin ‘Ömer el-‘arîf bi Şehînzâde -‘amelehullâhu el-hüsna ve’z-ziyâde- dâ‘ilerine mensûb olmağa İbrâhîm Hakkı’nın Litoğrafya Destigâh’ında işbu bin iki yüz seksen bir [1281] senesi mâh-ı Şa‘bânî’l-mu‘azzamada tab‘ ve temsîl olmuştur.”¹⁰³

Kayıt bilgileri verilen mecmuaların tümünde ortak olarak geçen bu ifadeler göre eser hicrî 1281 yılının Şaban ayında İbrahim Hakkı Litoğrafya Destgâhı’nda basılmıştır. Tezimizde esas aldığımız nüshanın (a-kaydı) kütüphane kaydında ise basım yeri olarak

¹⁰³ Risalenin yer aldığı mecmuanın 86. sayfasında geçmektedir. Mecmua içerisindeki risalelerden bağımsız olarak yer almaktadır.

İsmail Hakkı Litoğrafya Destgâh'ı belirtilmiştir. Kütüphane kaydında basım yeri ile ilgili hata yapılmış olabileceği ihtimali mevcuttur. Ancak bizzat mecmua içerisinde basım yerinin ve tarihinin sarıh bir şekilde ifade edilmesi bizim bu bilgiyi dikkate almamıza sebep olmaktadır. Bu durumda tezimizde esas aldığımız eserin içerisinde bulunduğu mecmuanın, İbrahim Hakkı Litoğrafya Destgâhı'nda basıldığını söylemek isabetli olacaktır.

Basım yeri ve yılı aynı olan nüshaların farklı ifadeleri barındırması ilginç bir durumdur. Bu farklılığın neden kaynaklandığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bazı ihtimalleri barındırmaktadır. Bu bağlamda eser farklı müstensihler tarafından istinsah edilmiş olabilir. İstinsah edilen farklı nüshaların matbaadan çıkan baskıları da farklı olacaktır. Bu bir ihtimal olarak öngörülebilir. Ancak elimizde eserin herhangi bir yazma nüshası mevcut olmadığından kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Bir diğer ihtimal ise eserin basımını yapan matbaanın dizgi farklılığı yapmış olabileceğidir. Yani bu nüshaların dizgileri matbaada farklı yapılmış olabilir. Ancak bu konuda da elimizde bu yorumu ve ihtimali destekleyecek bir delil olmadığı için kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

1.5.2. Tâife-i Yahûd ve Nasârâ'nın Usûl ve İ'tikâdlarını Redden Risâle

Kütüphane kayıtlarında Sunkûrî tarafından telif edildiği belirtilen risale, yukarıda *Zübdetü'l-akâid nuhbetü'l-fevâid* adlı eserle ilgili verilen kayıtlı mecmuaların tümünde müstakil bir risale olarak yer almaktadır. Toplamda beş buçuk sayfadan oluşan risale Osmanlıca yazılmış olup hicrî 1281 yılında basılmıştır. Eser içerisinde veya kenar kayıtlarında kim tarafından telif edildiği belirtilmemiştir. Ancak Sunkûrî ile ilgili araştırmalarımızda bu eserin kendisine nispet edildiği görülmüştür.¹⁰⁴

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı alimlerinin Yahudilik ve Hristiyanlığa reddiye tarzında kitap ve risaleler kaleme aldıkları bilinmektedir.¹⁰⁵ Dönemin İslam

¹⁰⁴ *Zübdetü'l-akâid*'in fiziksel özellikleri ile ilgili kayıtlara bkz.

¹⁰⁵ Halil İbrahim Bulut, "Hacı Abdullah Petricî ve Risâle fî Reddî'r-Revâfız ve İsbâtî Temâmîyyeti Kur'ân-ı 'Azîmî'-Şân Adlı Risâlesinde Kur'ân'ın Tahrif Edildiği İddialarına Karşı Eleştirileri", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 2019, C. XII, No: 1, s. 3.

alimleri, Batı medeniyetinin karşısında kaybetmişliğin verdiği bir halet-i ruhiye içinde Hristiyanlığa eleştiriler yöneltmişlerdir. Müellifimiz de bu konuda eser telif etmiş, dönemin ilmî anlayışına ayak uydurmuştur. Müellif, esere öncelikle Hristiyanlar'ın bugün ellerinde bulunan dört İncil'in tahrif edilen İncil'ler olduğunu belirterek başlamıştır.¹⁰⁶ Bu dört İncil'i, Hz. İsa göğe yükseltildikten sonra dört kişi tarafından onun terceme-i halini beyan sadedinde yazılmış olan tarih ve siyer kitabı olarak niteleyen müellif, onlardan birinin Matta olduğunu ve bu kitabı Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesinden sekiz sene sonra yazdığını belirtmiştir.¹⁰⁷ İkincisinin Markos adında bir kişi olduğunu belirtmiş, bu kimseler hakkında Hristiyan kaynaklarına göre bilgi vermiştir. Ayrıca Markos'un, kitabını Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesinden yirmi sekiz yıl sonra yazdığını belirtmektedir.¹⁰⁸ Üçüncüsünün Luka adında birisi olduğunu ve eserini Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesinden otuz bir sene sonra kaleme aldığını dile getirmektedir.¹⁰⁹ Dördüncüsünün Yuhanna adında biri olduğunu ve kitabını Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesinden kırk beş sene sonra yazdığını belirtmektedir.¹¹⁰ Böylelikle müellif söz konusu dört İncil'in, Kur'an'ın tasdik etmiş olduğu İncil olmadığını beyan etmiştir. Çünkü İncil kelimesinin Kur'an'da müfred olarak geldiğini enâcîl şeklinde cemi sığayla gelmediğini belirtmiştir.¹¹¹ Ayrıca bu dört İncil arasında da ihtilafın olduğuna yer veren müellif asıl İncil'in kaybolduğunu veya zayi olduğunu belirtmektedir.¹¹² Bu zayi olmanın birkaç şekilde olabileceğini ihtimallerle açıklamaktadır. Müellif, zikri geçen bu kitapların hiçbir şekilde bir dayanak ve kaynak olamayacağını ve kendileriyle delil getirilemeyeceğini bildirmiştir. Çünkü buralarda geçen rivayetlerin tevatür seviyesinde değil, haber-i vahid seviyesinde olduğunu ve haber-i vahidin de itikatta hüccet olamayacağını belirtmiştir.¹¹³ Daha sonra Paul¹¹⁴ adında bir kimseyle kırılmanın yaşandığını belirten müellif, bu şahsın, karşılaştığı kimselerden bazılarını kendisinin Allah'ın oğlu Mesîh olduğunu, bazılarını da

¹⁰⁶ Hasan b. Ömer es-Sunkûrî, **Tâife-i Yahûd ve Nasârâ'nın Usûl ve İ'tikâdlarını Redden Risâle**, İstanbul, İbrahim Hakkı Litoğrafya Destgâhı, 1281/1864, s. 83.

¹⁰⁷ Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 83.

¹⁰⁸ Bkz. Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 83-84.

¹⁰⁹ Sunkûrî, **a.e.**, s. 84.

¹¹⁰ Sunkûrî, **a.y.**

¹¹¹ Sunkûrî, **a.y.**

¹¹² Sunkûrî, **a.y.**

¹¹³ Sunkûrî, **a.e.**, s. 85.

¹¹⁴ Müellifin kastetmiş olduğu kişi Pavlus'tur. Bkz. Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 86.

Rasulullah olduğunu söylediğini ve onları kendisine inandırdığını ifade etmektedir.¹¹⁵ Ayrıca onun haramı helal sayarak şerî hükümleri ortadan kaldırdığını ve cehennemin kapılarını Hristiyanlara açtığını, Hristiyanların da bu ana değin ona inandıklarını ve kendisine Pavlus dediklerini belirtmektedir.¹¹⁶ Daha sonra Hz. İsa'ya İncil'in nazil olduğunun aklen ve sabit olduğunu bazı delillerle açıklayan müellif bu açıklamalardan sonra dîn-i Nasârâ'nın, dîn-i İsa olmadığını dile getirmektedir.¹¹⁷

Müellif, risalenin dört sayfasını Hristiyanlar hakkında vermiş olduğu bilgilere ayırdıktan sonra son sayfayı Yahudilere ayırmıştır. Yahudiler ve Hristiyanların ellerinde bulunan Tevrat ve Zebur'un tahrif edildiğini ve kesinlikle kaynak olamayacaklarını belirterek konuya giriş yapan Sunkûrî, Hz. Musa'nın ve Hz. Davud'un ölümünden sonra Yahudilerin tekrar tekrar mürted olduklarını, Tevrat'ı inkar ve tahrif ettiklerini, bunun yanında puta taptıklarını belirtmiştir.¹¹⁸

Yahudilerin ve Hristiyanların tahrifatlarını ve itikatlarının bozuk oluşunu açıklayan müellif, bu kitaplarda gerek Hz. İsa'dan gerek başka peygamberlerden rivayetlerin var olduğunu bildirerek bunların tamamen inkar edilmesinin doğru olmayacağını açıklamıştır.¹¹⁹

1.5.3. Elsine-i Nâsda Kızılbaş Demekle Ma'rûf Tâife-i Rezîlenin Hezeyânlarını Mübeyyin Bir Risâle

Sunkûrî'nin telif ettiği bu risale yukarıda kayıt bilgileri verilen mecmuaların- (a) maddesi hariç- tümünde müstakil olarak yer almaktadır. Altı sayfadan müteşekkil olan risale Osmanlıca olarak telif edilmiştir. Risalenin girişinde bu eserin el-Hâc Hasan b. Ömer'e ait olduğu belirtilmiştir.¹²⁰ Bu aidiyetin, bizzat müellifin kendisi tarafından dile getirildiği anlaşılmaktadır.

¹¹⁵ Sunkûrî, *Tâife-i Yahûd ve Nasârâ'nın Usûl ve İ'tikâdlarını Redden Risâle*, s. 86.

¹¹⁶ Sunkûrî, *a.y.*

¹¹⁷ Sunkûrî, *a.e.*, s. 87.

¹¹⁸ Sunkûrî, *a.e.*, s. 88.

¹¹⁹ Sunkûrî, *a.y.*

¹²⁰ Hasan b. Ömer es-Sunkûrî, *Elsine-i Nâsda Kızılbaş Demekle Ma'rûf Tâife-i Rezîlenin Hezeyânlarını Mübeyyin Bir Risâle*, İstanbul, İbrahim Hakkı Litoğrafya Destgâhı, 1281/1864, s. 89.

Müellif, Abbasiler döneminde Râfazî adıyla bilinen bir grubun ortaya çıktığını beyan ettikten sonra Kızılbaşların kökenine dair açıklamalara yer verir.¹²¹ Erdebil şeyhi Şeyh Haydar'ın, oğlu İsmail'i kendi toplumuna önder kıldığını ve onun da ümmetin başına sıkıntılar açtığını belirten Sunkûrî, bunların, Ehl-i Sünnet ulemasını katlettiklerini, toplumda isyan başlattıklarını ve neticede Yavuz Sultan Selim tarafından yenilgiye uğratıldıklarını dile getirir.¹²² Ayrıca bunların sahabelere, Hz. Aişe'ye kin besleyip çirkin sözler söylediklerini, ulemaya da düşmanlık ettiklerini belirtir.¹²³

Girizgah sadedinde kısa açıklamadan sonra müellif, eserin üç bab ve bir tenbihten oluştuğunu dile getirmektedir.¹²⁴ İlk babda bu taifenin bazı çirkin durumlarını beyan eden müellif, bu taifenin sapkın fırkalardan biri olup Kızılbaş adıyla bilindiğini belirtir.¹²⁵ Mut'a nikahını helal saymaları, Cuma namazını tahrîm etmeleri gibi haram olan şeyleri helal saymaları, vacip olan şeyleri de haram kabul etmeleri sebebiyle küfre düştüklerini beyan eder.¹²⁶ Ayrıca ilk üç halifenin hilafetlerini kabul etmemeleriyle sapıklığa gittiklerini belirtir.¹²⁷

İkinci babda müellif, bu sapkın fırkanın, kati delillerle doğru yoldan sapıp küfre düştüklerini beyan etmektedir.¹²⁸ Üçüncü babda Sunkûrî, bu kötü gürûhun tekfir edilmesinden sonra üzerlerine terettüp eden şerî hükümler akabinde hasıl olan bazı faydalardan bahsetmektedir.¹²⁹ Son olarak tenbih kısmında müellif, bu gürûhun; ilâhiyyât, nübüvvât ve sem'îyyât konularının birçoğunu inkar ettiklerini açıklamaktadır.¹³⁰

¹²¹ Sunkûrî, *Elsine-i Nâsda Kızılbaş Demekle Ma'rûf Tâife-i Rezîlenin Hezeyânlarını Mübeyyin Bir Risâle*, s. 89.

¹²² Sunkûrî, *a.e.*, s. 89.

¹²³ Sunkûrî, *a.y.*

¹²⁴ Sunkûrî, *a.e.*, s. 90.

¹²⁵ Sunkûrî, *a.y.*

¹²⁶ Sunkûrî, *a.e.*, s. 91.

¹²⁷ Sunkûrî, *a.e.*, s. 92.

¹²⁸ Sunkûrî, *a.y.*

¹²⁹ Sunkûrî, *a.e.*, s. 94.

¹³⁰ Sunkûrî, *a.y.*

1.5.4. Devâü'l-ebdân

Ebü'l-Kâsım Muhammed en-Nîsâbü'rî'nin¹³¹ (ö. 406/1016) Arapça olarak telif ettiği *Tıbbü'n-Nebî* adlı eserinin Sunkûrî tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş halidir. Bu eserin Sunkûrî tarafından tercüme edilmiş halinin, yani *Devâü'l-ebdân* adlı eserin matbu nüshası pek çok kütüphanede bulunmaktadır.¹³²

Nîsâbü'rî'nin bu eseri, isminden de anlaşılacağı üzere Tıbbü'n-nebevî ile ilgili bir risale olup insan sağlığı açısından faydalı ve zararlı yiyecekler hakkında bilgi vermektedir. Eserin, muhaddislerin büyüklerinden¹³³ Ebü'l-Kâsım Muhammed en-Nîsâbü'rî'ye ait olduğu kesindir.¹³⁴ İslam Ansiklopedi'sinde Nîsâbü'rî'nin, *et-Tıbbü'n-nebevî* adında bir eserinin olduğu bilgisi verilmektedir.¹³⁵

Söz konusu eserin tercümesinin Sunkûrî'ye ait olduğu yine eserin içerisinde bizzat Sunkûrî tarafından "...el-Hâc Hasan b. Ömer es-Sunkûrî el'arîf bi-Şehînzâde..." şeklinde dile getirilmiştir.¹³⁶

Sunkûrî, Nîsâbü'rî'ye ait olan Arapça eserin adının *Tıbbü'n-Nebî* olduğunu¹³⁷, kendisinin bu eseri tercüme edip *Devâü'l-ebdân* adını verdiğini bildirmektedir.¹³⁸ Ancak kütüphane kayıtlarında eserin *Devâü'l-ebdân* ismiyle Nîsâbü'rî'ye aitmiş gibi kaydedildiği görülmektedir. Halbuki eserin içeriği incelendiği zaman Nîsâbü'rî'ye ait

¹³¹ Nişabur'da doğan Ebü'l-Kâsım, itikatta Eş'arî, amelde Şâfiî olup dönemin alimlerinden tefsir, hadis, fıkıh, kıraat dersleri almış ve asrın müfessiri olarak kabul görmüştür. Ayrıca edebiyat, siyer, meğazi, nahiv gibi alanlarda da ilmî yetkinliğe sahiptir. Bkz., Mehmet Ali Sarı, "İbn Habîb en-Nîsâbü'rî", **DİA**, 1999, C. XIX, s. 510.

¹³² Eserin bulunduğu kütüphaneler ve kayıt özellikleri şöyledir:

(a-) İ.B.B. Atatürk Kitaplığı'nda Devâü'l-ebdan [دواء الأبدان] / en-Nisaburî, Ebü'l-Kâsım Muhammed [النيسابوري أبو القاسم محمد]; müt.: Hasan b. Ömer es-Sunkûrî adıyla, MC_Osm_O.00250/02 demirbaş ve 297.479 NİS. 1300 H/1883 k.1/1 yer numarasıyla İSTKA adlı odada kayıtlıdır. Yayın bilgisi İstanbul: 1300 H/1883 ve fiziksel özellikleri [def'a-i saniye (2. bs.)] 10-55 s.; 24x15 cm. şeklindedir. Beş risaleden müteşekkil bir mecmuanın ikinci risalesi olup 10 ile 55. sayfalar arasında yer almaktadır.

(b-) Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'nda Devâü'l-Ebdan / en-Nisaburi, Ebü'l-Kasım el-Hasen b. M b. el-Hasen b. Habib; çev.: es-Sunkuri Hasan B.Ömer adıyla, 10318/OK0082 demirbaş ve 615.5 yer numarasıyla İlahiyat Fakültesi bölümünün OKTÜRK odasında kayıtlıdır. Yayın bilgisi, İstanbul: [y.y.], 1300 ve fiziksel özellikleri 2; 46 (s: 10- s. {not:Ekte} şeklindedir.

¹³³ Nîsâbü'rî'nin, muhaddislerin büyüklerinden olduğu hususunu Sunkûrî dile getirmektedir. Bkz. Nîsâbü'rî, **Devâü'l-ebdân**, s. 11.

¹³⁴ Nîsâbü'rî, **a.y.**

¹³⁵ Bkz. Mehmet Ali Sarı, "İbn Habîb en-Nîsâbü'rî", s. 510.

¹³⁶ Nîsâbü'rî, **a.g.e.**, s. 12.

¹³⁷ Nîsâbü'rî, **a.y.**

¹³⁸ Nîsâbü'rî, **a.e.**, s. 13.

olan ve Arapça olan eserin adının *Tıbbu'n-Nebî* olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca *Devâü'l-ebdân* isminin, Sunkûrî tarafından eserin Türkçe'ye tercüme edilmiş haline verildiği sonucuna da ulaşılmış olur. O halde bu eser, isimlendirmesi Sunkûrî'ye ait olan *Devâü'l-ebdân* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla eser, toplamda kırk altı sayfadan ve kırk sekiz babdan oluşmaktadır. Bu babların tamamında Hz. Peygamber'e isnad edilen yüzden fazla hadis rivayeti bulunmaktadır. Her babın altında konuyla ilgili rivayetler verilmiştir.¹³⁹

1.5.5. Ğulât-ı sûfiyyenin bid'at-ı kabîhalarını red hakkında risâle

Sunkûrî'ye nispet edilen eserlerden biri "*Ğulât-ı sûfiyyenin bid'at-ı kabîhalarını red hakkında risâle*" adlı risaledir. Biz kütüphane araştırmalarımız sırasında kayıtlarda böyle bir risalenin adına ulaşamadık. Ancak yukarıda verdiğimiz mecmuaların tamamında sayfa kenarlarında kaydedilmiş olduğunu gördük. Osmanlıca telif edilen bu risalenin yazılmasına sebep olan kişinin Hasan Hüsnî diye bir zat olduğu müellif tarafından dile getirilmektedir.¹⁴⁰ Her ne kadar eserin bizzat Sunkûrî'ye ait olduğu söz konusu eser içerisinde zikredilmese de üslup ve yöntem bakımından bu eserin ona ait olduğu söylenebilir.

Bu risale bazı aşırı sûfîlerin zikir esnasında dönmeleri, oynamaları, kucaklaşmaları, el ele vurmaları, teğannî ile sesli bir şekilde zikirde bulunmaları gibi yapmış oldukları eylemlerin şeriatta makbul olmayıp yasaklandığını beyan etmek amacıyla telif edilmiştir. Bu husus risale içerisinde müellif tarafından da dile getirilmiştir.¹⁴¹

Müellif, öncelikle ayet ve hadisler bağlamında Allah'ı zikrederken sesi yükseltmenin kerahatinden bahsetmektedir.¹⁴² Daha sonra padişah ve hakimlerin, zikrederken seslerini yükseltip ayaklarını yere vuran ve bu suretle halvet olduğunu

¹³⁹ Bkz. Nîsâbü'rî, *Devâü'l-ebdân*, s. 10-55.

¹⁴⁰ Sunkûrî, *Ğulât-ı sûfiyyenin bid'at-ı kabîhalarını red hakkında risâle*, s. 77.

¹⁴¹ Sunkûrî, *a.e.*, s. 44.

¹⁴² Sunkûrî, *a.e.*, s. 45-57.

iddia edip sûfî geçinen fasık ve facir kimseleri mescitlerden men etmeleri gerektiğini, bunun yanında Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimselerin de onların meclislerinde bulunmalarının caiz olmayacağını vurgulamaktadır.¹⁴³ Zira bu gibi eylemlerde bulunan kimselerin kafir olduklarını belirtmektedir.¹⁴⁴ Kişinin halka olup başını sallayarak yürüyüp raks edip sesini yükselterek ezgiyle Allah’ı zikretmesinin ittifakla haram olduğunu ve bunun helal olduğunu iddia edenin ise kafir olduğunu belirten¹⁴⁵ müellif ayrıca bu fiillerin haram olduğuna ve bunlara helal diyen kimselerin kafir olacağına dair hükümleri hangi eserlerden istinbat ettiğini beyan etmektedir.¹⁴⁶

1.5.6. Kayser-i Rûm’un Hazret-i Mu‘âviye radiyallahu ‘anh efendimize irsâl eylediği altmış bir sual ve yüz on iki cevâb beyânında bir risâle

Eserin Sunkûrî’ye ait olduğu bizzat eserde belirtilmemiş olup kaynaklarda ona isnat edilmiştir. Rum Kayser’inin¹⁴⁷ Hz. Muaviye’ye göndermiş olduğu altmış bir soru ve ona verilen yüz on iki cevabı içermektedir. Eser, *Zübdetü’l-akâid* adlı risalenin de içinde bulunduğu mecmuada 1-43 sayfaları arasında hâmişte¹⁴⁸ yer almaktadır. Ayrıca eser, *Zübdetü’l-akâid* ile ilgili verilen kayıtlı mecmuaların tümünde yer almaktadır.

Risalenin girişinde bu soru-cevabı içeren risalenin Ebu Abdullah ed-Dînârî adında bir zat tarafından rivayet edildiği belirtilmektedir.¹⁴⁹ Bu sorular; peygamberler, peygamberlerin adedi, peygamberlerin özellikleri gibi konuları kapsamaktadır.

Öncelikle hangi soruların sorulduğunu bildiren müellif daha sonra bu soruların bir mektupla Hz. Muaviye tarafından İbn Abbas’a gönderildiğini ve onun bu sorulara

¹⁴³ Sunkûrî, *Ğulât-ı sûfiyyenin bid‘at-ı kabîhalarını red hakkında risâle*, s. 58.

¹⁴⁴ Sunkûrî, *a.e.*, s. 60.

¹⁴⁵ Sunkûrî, *a.e.*, s. 64.

¹⁴⁶ Bu eserlerden bazıları; *en-Nihâye*, *el-Kifâye*, *el-‘Înâye*, *Hulâsatü’l-fetâvâ*, *el-Mebsût*, *et-Tatarhâniyye* vb. Bkz. Sunkûrî, *a.e.*, s. 78-79.

¹⁴⁷ Kayser, Arapların Bizans ve Roma imparatorları için kullanmış oldukları unvandır. Aynı unvan Osmanlı döneminde de kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Işın Demirkent, “Kayser”, *DİA*, 2002, C. XXV, s. 94-96.

¹⁴⁸ Eserlerin sayfa kenarlarında, açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgileri içeren notlar, sayfa kenarı gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Hâşiye”, *DİA*, 1997, C. XVI, s. 419.

¹⁴⁹ Hasan b. Ömer es-Sunkûrî, *Kayser-i Rûm’un Hazret-i Mu‘âviye radiyallahu ‘anh efendimize irsâl eylediği altmış bir sual ve yüz on iki cevâb beyânında bir risâle*, İstanbul, İbrahim Hakkı Litoğrafya Destgâhı, 1281/1864, s. 2.

en doğru ve isabetli cevabı verebilecek kimse olduğu kanaatine varıldığını kaydetmektedir.¹⁵⁰ Daha sonra İbn Abbas'ın, kendisine gönderilen bu soruları bir mektup halinde cevaplayıp mektubu mühürleyip Hz. Muaviye'ye gönderdiğini belirtmektedir.¹⁵¹ Hz. Muaviye'nin de mektubu onaylayıp hamd-u sena edip Kayser'e gönderdiğini dile getirmektedir.¹⁵² Onun da bu mektubu misk-i amber ile ipeğe sarıp bir sandığa koyduğunu ve bu sorulara verilen cevapların aynısının Tevrat ve İncil'de de var olduğunu bildiğini, ancak müslümanları sınamak için böyle bir işe başvurduğunu vurgulamaktadır.¹⁵³

Bu eserlerin yanı sıra çalıştığımız eserin de içerisinde bulunduğu mecmuada ve diğer mecmualarda “Hızır aleyhisselâm ile Süleyman Nahîfî hazretleri'nin mükâlemeleri hakkında bir risale-i makbûledir”¹⁵⁴ başlığını taşıyan bir risale yer almaktadır. Bunun da Sunkûrî'ye ait olduğu kütüphane kaydında geçmektedir. Ancak bu eser Mesnevi tercümesiyle meşhur bir şair olan Süleymân Nahîfî'ye¹⁵⁵ (ö.1151/1738) ait olan *Risâle-i Hızriyye*'dir. Risalenin herhangi bir yerinde Sunkûrî'ye ait olduğuna dair bir işaret yoktur. Dolayısıyla eserin Sunkûrî'ye aidiyeti hususunda hata edilmiştir. Çünkü eser Süleyman Nahîfî'ye aittir ve onunla Hızır arasında soru-cevap şeklinde geçen karşılıklı konuşmaları içermektedir.¹⁵⁶

¹⁵⁰ Sunkûrî, *Kayser-i Rûm'un Hazret-i Mu'âviye radiyallahu 'anh efendimize irsâl eylediği altmış bir sual ve yüz on iki cevâb beyânında bir risâle*, s. 8-9.

¹⁵¹ Sunkûrî, *a.e.*, s. 42.

¹⁵² Sunkûrî, *a.e.*, s. 43.

¹⁵³ Sunkûrî, *a.y.*

¹⁵⁴ Bkz. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı mecmuası.

¹⁵⁵ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, Asitane, 1333, C. II, s. 455. Ayrıca bkz. Mustafa Uzun, “Nahîfî”, *DİA*, 2006, C. XXXII, s. 297; Cemal Kurnaz, “Hızır”, *DİA*, 1998, C. XVII, s. 412.

¹⁵⁶ Süleyman Nahîfî, *Risale-i Hızriyye*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Alî Emîrî Efendi Koleksiyonu, kayıt no: 760.

1.6. ESERİN ÖZELLİKLERİ VE MAKÂLÂT GELENEĞİNDEKİ YERİ

1.6.1. Eserin Fiziksel Özellikleri

Sunkûrî'nin İslam mezheplerini tasvir etmek amacıyla telif etmiş olduğu eserin el yazma nüshalarına ulaşamadık. Tezimizde esas aldığımız risale matbu olup İ.B.B. Atatürk Kitaplığı'nda bulunmaktadır.

Eser, Zübdetü'l-akaid, Nuhbetü'l-fevaid [زبدة العقائد، نخبة الفوائد] es-Sungurî, Şahinzâde Hasan b. Ömer [شاهين زاده حسن بن عمر] adıyla kayıtlı olup hicrî 1281, miladî 1864-1865 yılında İbrahim Hakkı Litoğrafya Destgâhı'nda basılmıştır. OE_TK_00965 demirbaş ve 297.4 SUN 297.4 SUN 1281 H/1864-1865 1 yer numarasıyla kayıtlı olup 24x16 cm fiziksel özelliklere sahiptir.

Eser, toplamda altı risaleden ve 102 sayfadan oluşan, ön ve arka ciltleri ebru kaplı olan bir mecmuanın ilk risalesidir ve 83 sayfadan müteşekkildir. Mecmua içerisinde yer alan eserler şunlardır:

(I)- *Zübdetü'l-akâ'id, Nuhbetü'l-fevâ'id* / Şahirzâde¹⁵⁷ Hasan b. Ömer es-Sunkûrî, 1-83 s.

(II)- *Taife-i Yahud ve Nasara'nın usul ve itikadlarını reddeden muhtasarca bir risale-i acibe* / Şahirzâde Hasan b. Ömer es-Sunkûrî, 83-88 s.

(III)- *Kitab-ı miratü'l-muhakkikin* / Necmüddin Şeyh Mahmud eş-Şebüsterî, 73-84 [89-100] s.

(IV)- *Hızır aleyhisselâm ile Süleyman Nahîfî hazretleri'nin mükalemleri hakkında bir risale* / Şahirzâde Hasan b. Ömer es-Sunkûrî, 84-86 [100-102] s.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Daha önce müellifin hayatıyla ilgili bilgi verirken belirtmiş olduğumuz Şehînzade isminin buradaki kayıta Şahirzade olarak geçtiğini görmekteyiz. Burada belirtilen ismin hatalı olduğunu düşünüyoruz. Çünkü aynı mecmua içerisinde Osmanlıca olarak verilen bilgide müellifin, Şehînzâde olarak tanındığı dille getirilmektedir.

¹⁵⁸ Sunkûrî'nin eserlerine dair vermiş olduğumuz bilgilerin sonunda konu ile ilgili açıklamalar yapılmıştır.

(V)- *Kayser-i Rum'un Hazret-i Muaviye radiyallahü anh efendimize irsal eylediği altmış bir sual ve yüz on iki cevap beyanındadır*, 1-43 [sayfa kenarlarında].

(VI)- *Gulat-ı mutasavvifenin itikadat-ı batılasını red hakkında risale / Şahirzâde Hasan b. Ömer es-Sunkûrî*, s. 44-80 [sayfa kenarlarında].

Eserin öncesinde fihrist ve hata-savâb cetveli bulunmaktadır. Yazı şekli okunaklı olan eser harekeli olup birçok yerde hareke hatası yapılmıştır. Bunun yanında silinmiş olan harf ve hareketlere de rastlanmaktadır. Nesh yazı şekliyle matbaadan çıkmış olan eserin sayfaları büyük oranda düzenli olup her sayfa genellikle 23-25 satırdan oluşmaktadır. Ancak eserin sonlarına doğru satır aralıkları daha sık olup satır sayısı otuz üçe ulaşmaktadır.

Eserin sonunda temmet/ferağ kaydı olarak bir cümle yer almaktadır.¹⁵⁹ Ancak bu cümlelerin kime ait olduğu konusu problemlidir. Kitabı hicrî 1282 yılının Cemâziye'l-âhir ayında tamamladığını belirten zatın¹⁶⁰ kim olduğu bilinmemektedir. Bu kişi eserin müstensihisi de olabilir, eserin müellifi de olabilir. Bir diğer problem ise müellifin, tezimize konu edindiğimiz *Zübdetü'l-akâid nuhbetü'l-fevâid* adlı eserinin de içerisinde bulunduğu tüm mecmualarda özellikle bu eserle ilgili olarak hicrî 1281 yılının Şaban ayında İbrahim Hakkı Litoğrafya Destgâhı'nda matbu olarak basıldığı bilgisine yer verilirken aynı eserin sonunda temmet/ferağ kaydı olarak geçen cümlede ise eserin 1282 yılı Cemâziye'l-âhir ayında tamamlandığı bilgisi yer almaktadır.¹⁶¹ Bu da bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Temmet kaydını koyan kimsenin sehven yapmış olduğu bir hata olabilir. Çünkü matbaada basıldığı tarih kesin olarak geçmektedir. Basım tarihinin, eserin istinsah veya telif edildiği tarihten önce olması abes bir durumdur. O halde eserin sonuna düşülen kaydın hatalı olduğu söylenebilir. Bu hata kaydı koyan kişiden veya matbaadan kaynaklanmış olabilir.

¹⁵⁹ Bkz. Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 83.

¹⁶⁰ Bkz. Sunkûrî, *a.y.*

¹⁶¹ Bkz. Sunkûrî, *a.y.*

1.6.2. Eserin Yazılış Amacı

Telif edilen her eserin şüphesiz bir arka planı, yazılış serüveni ve amacı vardır. Tezimize konu olan *Zübdetü'l-akâid nuhbetü'l-fevâid* adlı eserin de bir yazılış amacı ve arka planı vardır. Bu amaç, eserin müellifi olan Sunkûrî tarafından eserin girişinde beyan edilmiştir.¹⁶²

Müellif, ilim ve fazilet sahibi kimselerin yok olmaya yüz tutup sayılarının azalmasıyla insanlara amelî ve itikadî konularda önderlik edecek kimsenin kalmadığını belirtip insanların bu konulardaki cehaletleri sebebiyle dünyanın süsüne ve fani oluşuna aldanarak bidat ehline ve sapkın fırkalara girip kurtuluşa eren fırkadan uzaklaştıklarını dile getirmiştir.¹⁶³ Bu insanlara faydalı olmak ve kurtuluşa eren fırkanın itikadını sapkın fırkaların itikadından ayırmak için kısa, özlü bir risale yazma amacında olduğunu bildirmiştir. Yani yaşamış olduğu toplumda itikadî anlamda bir savrulmanın olduğunu görmüş ve insanları bu durumdan kurtarmak, kurtuluşa eren fırkayı sapkın fırkalardan ayırmak için kısa ve özlü bir risale yazmak istemiştir.¹⁶⁴ Bu amacını gerçekleştirmek niyetindeyken mürşidi ve hocası Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî, telif etmiş olduğu Arapça bir risaleyi kendisine vermiştir.¹⁶⁵ Sunkûrî'nin verdiği bilgilere göre hocasının kendisine vermiş olduğu bu Arapça risalesinin adı *Netâyic-i i'tikâdiyye*'dir.¹⁶⁶ Sunkûrî, bu eserin; hocası Gümüşhânevî tarafından telif edildiğini, Arapça ibareli, müstakil, küçük hacimli, İslam fırkalarını beyan eden bir eser olduğunu ifade etmiş ve bu konuda telif edilen eserler arasında benzeri olmayan bir risale olduğunu belirtmiştir.¹⁶⁷ Müellif ayrıca mürşidi ve hocası Gümüşhânevî'nin, *Netâyic-i i'tikâdiyye* adlı risalesini, muteber bir eser olması için *Şerhu'l-Mevâkıf* ve *Şerhu'l-Makâsıd*'ın ibarelerinden alıntı yaparak yazdığını ve bu eserin, İslam fırkalarının akidelerine ve her fırkanın görüşlerine dair önemli meseleleri barındırdığını belirtmektedir.¹⁶⁸

¹⁶² Bkz. Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 2.

¹⁶³ Sunkûrî, a.y.

¹⁶⁴ Sunkûrî, a.y.

¹⁶⁵ Sunkûrî, a.g.e., s. 3.

¹⁶⁶ Sunkûrî, a.y.

¹⁶⁷ Sunkûrî, a.y.

¹⁶⁸ Sunkûrî, a.y.

Sunkûrî, *Netâyic-i i 'tikâdiyye* adlı eser hakkında genel bilgileri verdikten sonra uzun süreden beri fırka-i nâciye itikadını fırak-ı dâlle itikadından ayırt edecek bir risale yazma amacına temel olan bu eserin, hocası tarafından kendisine verildiğini ve yine hocası tarafından Türkçe'ye tercüme edilmesinin istendiğini belirtmektedir.¹⁶⁹ Bunu bir emir olarak telakki eden müellif, müslümanlara faydalı olacak bir eser kalması için bu emri yerine getirmek maksadıyla bir dakika bile kaybetmeden hemen eseri yazma işlemine başladığını bildirmektedir.¹⁷⁰ Şu halde tezimize konu teşkil eden *Zübdetü'l-akâid* adlı bu eser, müellifin hocası Gümüşhânevî'nin *en-Netâyicü'l-i 'tikâdiyye* adlı eserinin Türkçe tercümesi olmaktadır. Ancak önceki açıklamalarımız doğrultusunda söz konusu eserin tercümeden ziyade telif bir eser olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

1.6.3. Eserin Kaynakları

Sunkûrî'nin, *Zübdetü'l-akâid nuhbetü'l-fevâid* adlı eserinin başlıca kaynağı, hocası ve mürşidi Gümüşhânevî'nin *en-Netâyicü'l-i 'tikâdiyye* adlı eseridir.

Sunkûrî, fırkaların tasnifini yaparken hocasının eserinin yanı sıra başka kaynaklara da başvurmuştur. Öncelikle yetmiş üç fırka hadisi¹⁷¹ olarak bilinen hadisi esas almış ve tasnifi bu hadis üzerinden gerçekleştirmiştir. Farklı varyantları¹⁷² olan bu hadisin temelde iki farklı rivayetini esas almıştır. Bunlardan biri Yahudiler'in yetmiş iki fırkaya ayrıldığını, Hz. Peygamber'in ümmetinin ise yetmiş üç fırkaya ayrılacağını, O'nun ve ashabının yolu üzere olanlar hariç geri kalanların tümünün cehennemde olacağını haber veren rivayet;¹⁷³ diğeri ise Yahudiler'in yetmiş bir fırkaya, Hristiyanlar'ın yetmiş iki fırkaya ayrıldığını ve Hz. Peygamber'in ümmetinin

¹⁶⁹ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 3.

¹⁷⁰ Sunkûrî, **a.y.**

¹⁷¹ Bu hadislerin tespit ve tahlili için bkz. Mevlüt Özler, **İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı**, s. 21-51.

¹⁷² Mevlüt Özler kitabının birinci bölümünde bu rivayetleri:

(I)- Ümmetin sadece kaç fırkaya ayrılacağını haber veren rivayetler,

(II)- Bir fırkanın cennette, diğerlerinin narda olacağını ifade eden rivayetler,

(III)- Cennette olacak fırkanın belirleyici kimliğini açıklayan rivayetler,

(IV)- Tüm fırkaların cennette, sadece birisinin narda olacağını bildiren rivayetler şeklinde dört grup halinde incelemektedir. Bkz. Özler, **a.g.e.**, s. 22-28.

¹⁷³ Tirmizî, Muhammed b. İsa Ebû İsa, **Sünen**, Thk.: Ahmed Muhammed Şâkir vd., Beyrut, Dâr-u İhyâi't-türâsi'l-'arabiy, t.y., İman 18; Hâkim en-Neysâbü'rî, Muhammed b. Abdullah Ebu Abdullah, **el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn**, Thk.: Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1411/1990, C. II, s. 348. (Bundan sonra esere yapılacak atıflarda "el-Müstedrek" kısaltması kullanılacaktır.)

ise yetmiş üç fırkaya ayrılacağını bildiren rivayettir¹⁷⁴. Konuyla ilgili daha birçok rivayetin olduğunu belirten¹⁷⁵ Sunkûrî, temelde bu iki rivayeti esas almış ve fırkaların tasnifini bu rivayetler ekseninde yapmıştır. Bu hadislerin yanı sıra eserinde -hadis ve eserlerden oluşan- elliye yakın rivayete ve birçok ayete yer vermiştir.

Sunkûrî, eserin hatime kısmında söz konusu eserin kaynakları arasında *Şerhu'l-Mevâkıf* ve *Şerhu'l-Makâsıd*'ı zikretmektedir.¹⁷⁶ Cürcânî'nin zikri geçen eseri, Gümüşhânevî'nin *Netâyic-i i'tikâdiyye* adlı eserinin de kaynaklarındandır. Ancak Teftâzânî'nin eseri kaynak olarak kullanılmamıştır. Aynı şekilde Cürcânî'nin eseri, Sunkûrî tarafından fırkaların tasnifinde kaynak olarak kullanılmışken Teftâzânî'nin eserinin hangi bağlamda kaynak olarak kullanıldığı konusu aşıkâr değildir. Sunkûrî'nin, kelimî konularda bu eserden istifade etmiş olduğu düşünülebilir. Bunların yanı sıra Sunkûrî yine Eş'arî alimlerinden Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihal* adlı eserinden istifade ettiğini belirtmektedir.¹⁷⁷ Bu eserler, Eş'arî fırak literatürünün önemli kaynaklarındandır.

Sunkûrî, fırkaların tasnifi için kaleme aldığı eserinde özgün ve orijinal bir tasnif yapmak yerine Eş'arî geleneğini esas almış ve bu minval üzere telif etmiştir. Bu geleneğin meşhur alimlerinden biri olan Seyfeddin Âmidî (ö. 631/1233) ile özdeşleşen ve "Âmidî tasnifi"¹⁷⁸ olarak nitelenen tasnifi esas almıştır.

Sunkûrî, eserin genel kaynakları arasında yukarıda geçen eserleri ve müelliflerini zikretmektedir.¹⁷⁹ Bunların yanında bazı cüzî konularda farklı eserlerden ictibasta bulunmaktadır. Bu bağlamda hocası Gümüşhânevî'nin *Câmi'u'l-Usûl* adlı eserinden,¹⁸⁰ Sofyalı Bâlî Efendi'nin *Şerh-i Fusûs*'undan¹⁸¹, Hâlid-i Bağdâdî'nin

¹⁷⁴ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'âs es-Sicistânî, **es-Sünen**, Beyrut, Dârü'l-kitâbi'l-'arabiy, t.y., Sünnel; Tirmizî, İman 18; Ahmed b. Hanbel, **Müsneid**, Thk.: Şuayb Arnavut vd., y.y, Mü'essesetü'r-risâle, 1420/1999, C. XIV, s. 124.

¹⁷⁵ Sunkûrî, **Zübdetü'l-akâid**, s. 21.

¹⁷⁶ Sunkûrî, **a.e.**, s. 83.

¹⁷⁷ Sunkûrî, **a.e.**, s. 84.

¹⁷⁸ Gömbeyaz, "Ahmed Ziyaüddin Gümüşhânevî'nin Kayıp Fırak Risalesi: en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye fî usûli'l-fıraki'l-İslâmiyye", s. 749. Ayrıca bkz. Gömbeyaz, "İtikadî Fırka Tasnifçiliğinde Âmidî'nin Yeri", s. 269-299.

¹⁷⁹ Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 83.

¹⁸⁰ Sunkûrî, **a.e.**, s. 13.

¹⁸¹ Sunkûrî, **a.e.**, s. 24.

'Akâid Hâşiyesi'ne olan ta'likâtından¹⁸², Âkkirmânî'nin *Ef'âlü'l- 'ibâd ve 'l-irâdetü'l-cüz'iyye* adlı risalesinden¹⁸³, İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve 'n-nezâir* adlı eserinden¹⁸⁴, Tahâvî'den¹⁸⁵ iktibaslarda bulunmuştur. Ayrıca metin içerisinde Ferîdüddîn Attâr'ın (ö. 618/1221) *Musîbetnâme* adlı eserinden¹⁸⁶, Sa'dî Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) *Dîvân*'ından¹⁸⁷ ve *Gülistân*¹⁸⁸ adlı eserinden Farsça beyitlere yer vermiştir.

1.6.4. Eserin Tertip ve Muhteva Özellikleri

Sunkûrî *Zübdetü'l-akâid* adlı eserinde, Gümüşhânevî'nin İslam mezheplerine dair telif etmiş olduğu *Netâyic-i i'tikâdiyye* adlı eserinin tertip ve tasnif sistemini takip etmiştir. Ancak Sunkûrî, tamamen hocasının eserine bağlı kalmamış *el-Milel ve 'n-nihal*'i ile *Şerhu'l-Mevâkıf*'tan da istifade etmiştir.

Toplam üç bölümden oluşan eser; bir mukaddime, sekiz bab ve bir hatime üzerine tertip edilmiştir.¹⁸⁹

Mukaddime kısmında müellif ilk olarak Hz. Adem zamanından bu ana kadar İslam dini ve diğer dinler arasında meydana gelen tüm şüphe ve bidatlerin, fitnelerin, ihtilafların kaynağının İblis olduğunu belirterek¹⁹⁰ İslam ümmetinden olduğunu iddia edip şeytanın aldatmasına tabi olan fırkalardan ve bu fırkaların temel görüşlerinden bahseder. Bu fırkaların, tümünün bidat ehli olduklarını ve itikatlarının Ehl-i Sünnet itikadına muhalif olduğunu, imametlerinin caiz olmadığını belirtir.¹⁹¹ Daha sonra ana gövdeden ve İslam dininin dışında yer alan toplam on taifeden bahsedip bu on taifenin özelliklerini ve batıl inançlarını ortaya koyar.¹⁹² Bunun akabinde filozofları konu edinir. Bu malumatlardan sonra şeytandan sadır olan ve insanların zihnine yerleşen, insanların itikadını bozup onların bidat ehli olmasına sebep olan yedi şüpheyi dile

¹⁸² Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 26.

¹⁸³ Sunkûrî, *a.e.*, s. 27.

¹⁸⁴ Sunkûrî, *a.e.*, s. 82.

¹⁸⁵ Sunkûrî, *a.e.*, s. 33.

¹⁸⁶ Sunkûrî, *a.e.*, s. 13.

¹⁸⁷ Sunkûrî, *a.e.*, s. 34.

¹⁸⁸ Sunkûrî, *a.e.*, s. 36.

¹⁸⁹ Sunkûrî, *a.e.*, s. 3.

¹⁹⁰ Sunkûrî, *a.y.*

¹⁹¹ Sunkûrî, *a.e.*, s. 5.

¹⁹² Sunkûrî, *a.e.*, s. 6-7.

getirir.¹⁹³ Müellifin zikretmiş olduğu şüphelerin sayısı, içeriği ve şüphelerden sadır olan fırkalar aynı şekilde *el-Milel ve'n-nihal* 'de de geçmektedir.¹⁹⁴ Daha sonra müellif, bu şüphelerin mutasavvıfları da on iki gruba ayırdığını ve bunlardan biri hariç geri kalanların dalalet ehli olduklarını beyan eder.¹⁹⁵ Şüphelerden sonra hocası ve müşşidi Gümüşhânevî'nin *Câmi' u'l-usûl* adlı eserinden iktibasta bulunarak, Hz. Peygamber'in vefatı esnasında ve vefatından sonra münafıkların ve sapkın fırkaların taarruzları sonucu vaki olan sekiz ihtilaftan bahseder.¹⁹⁶ Bu bilgilerden sonra kalbin tasvirini ve imanî hususları bir ağaç şeklinde formüle eden Sunkûrî, bunun yanında cehennemlik fırkaları da ana fırkalar ve her fırkanın alt kolları şeklinde formüle eder.¹⁹⁷ Mukaddimenin son kısmında yetmiş üç fırka hadisini esas alıp bu minval üzere tasnifte bulunduğunu belirtir.¹⁹⁸

Söz konusu eserin mukaddime kısmında ele alınan konular Gümüşhânevî'nin *en-Netâyic*'inde yer almamaktadır. Bu bölümde ele alınan konularda Şehristânî'nin izlerine çokça rastlanmaktadır. Bazı konularda ise Eş'arî'nin *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn* adlı eserinin izleri kendini göstermektedir. Ancak eser, *Şerhu'l-Mevâkıf* 'ın sistemini dolayısıyla Âmidî'nin *Ebkârü'l-efkâr* adlı eserinin sistemini takip etmektedir.

Eserin ikinci bölümünde, çalışmamızın esasını oluşturan İslam mezheplerinin tasnifi ve bu mezheplerin görüşlerini dile getirmiştir.¹⁹⁹ Buradaki tertibi de Eş'arî fırak literatürüne bağlı olarak gerçekleştirmiştir. Bu konu hakkında bir sonraki başlıkta bilgi verilecektir.

¹⁹³ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 9-10.

¹⁹⁴ Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, Thk.: Kistrâ Sâlih el-Alî, Beyrut, Müessesetü'r-risâleti en-nâşirûn, 1436/2015, s. 38-39. (Bundan sonra esere yapılacak atıflarda bu nüsha esas alınacak olup söz konusu Arapça nüsha için *el-Milel ve'n-nihal* kısaltması kullanılacaktır.) Ayrıca eserin çevirisi için bkz. Şehristânî, *Milel ve Nihal: Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi*, Çev.: Mustafa Öz, 4. bs., İstanbul, Litera Yayıncılık, 2017. (Eserin çevirisine yapılacak atıflarda *Milel ve Nihal* kısaltması kullanılacaktır.)

¹⁹⁵ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁹⁶ Sunkûrî, *a.e.*, s. 13-15.

¹⁹⁷ Bkz. Sunkûrî, *a.e.*, s. 18-19.

¹⁹⁸ Sunkûrî, *a.e.*, s. 20-21.

¹⁹⁹ Sunkûrî, *a.e.*, s. 21-82.

Müellif son olarak hatime ile eserini sonlandırmıştır. Bu bölümde müellif vermiş olduğu bilgileri toparlayarak genel bir özet şeklinde sunmaktadır.²⁰⁰

1.6.5. Fırkaları Tasnif Yöntemi

İslam mezhepleri ile ilgili olarak kaleme alınan eserlerin temel sorunlarından biri de fırkaların tasnifi meselesidir. Bu konuda belli bir usul takip edilmemiş, mezhepler; genel, kronolojik ve yetmiş üç fırka şeklinde farklı usuller esas alınarak tasnif edilmiştir. Bu usullerin ilki olan genel tasnifte mezhepler; ana konuları itibarıyla itikadî, siyasî ve fikhî olarak tasnif edilmiştir. Kronolojik tasnifte mezhepler, ortaya çıkış tarihlerine göre tasnif edilmişlerdir. Diğer bir usul olan ve yetmiş üç fırka hadisine dayanan tasnifte ise mezhepler, Hz. Peygamber'e isnat edilen ve farklı varyantları olan iftirak hadisine dayanmaktadır.²⁰¹

İslam mezheplerine dair telif edilen eserlerin birçoğunda bu eserlerin müellifleri tarafından fırkaları tasnif etme konusunda esas alınan ve yetmiş üç fırka hadisi olarak meşhur olan rivayetin farklı varyantları ve muhtevaları²⁰² vardır. Bu rivayetlerin sahih olarak telakki edilmesi, makâlât türü eserlerin müellifleri üzerinde mezhepleri tasnif konusunda yönlendirici olmuştur.²⁰³ Ebü'l-Hüseyn Malatî (377/987), Bağdâdî (429/1037), İsfârâyînî (471/1078), Şehristânî gibi bazı müellifler bu rivayetlerde zikredilen yetmiş üç sayısını hakiki anlamda kabul etmiş ve bu sayıya ulaşmak için gayret sarf etmişlerdir.²⁰⁴ Fahreddin er-Râzî, eş-Şâtıbî (790/1388), el-Makdisî, Celaledin ed-Devvânî (908/1502) gibi bazı alimler ise bu sayının kesretten kinaye olduğunu kabul etmiş ve fırkaların sayısının yetmiş üçle sınırlandırılmasının zorluğundan bahsetmişlerdir.²⁰⁵ Bunların haricinde Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* adlı eserinde bu rivayetlere yer vermemiş ve rivayetlerin lehine

²⁰⁰ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 82-83.

²⁰¹ Halil İbrahim Bulut, "İslam Mezhepleri Tarihi Bilimi ve Temel Meseleleri", **Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri**, s. 22. Ayrıca bkz. Bulut, **İslam Mezhepleri**, s. 93.

²⁰² Farklı varyantları olan yetmiş üç fırka rivayetlerinin muhtevalarına göre değerlendirilmesi hususunda bkz. Mehmet Kubat, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, 3. bs., İstanbul, Kitap Dünyası Yayınları, 2017, s. 50-52.

²⁰³ Kadir Gömbeyaz, "73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi", **UÜİFD**, C. XIV, No: 2, 2005, s. 152.

²⁰⁴ Özler, **İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı**, s. 68.

²⁰⁵ Bulut, **İslam Mezhepleri**, s. 91; Kubat, **a.g.e.**, s. 55; Özler, **a.g.e.**, s. 75-77.

ve aleyhine dair herhangi bir açıklama yapmamıştır.²⁰⁶ Ayrıca İbn Hazm, söz konusu rivayetleri eleştirmiş ve sahih olmadıklarını beyan etmiştir.²⁰⁷

Eş‘arî alimlerinden Şehristânî’nin *el-Milel ve’n-nihal*, Âmidî’nin *Ebkârü’l-efkâr*, Cürcânî’nin *Şerhu’l-Mevâkıf* ve Teftâzânî’nin *Şerhu’l-Makâsıd* adlı eserlerinden istifade ederek Gümüşhânevî’nin *Netâyic-i i’tikâdiyye* adlı eserini tercüme edip *Zübdetü’l-akâid nuhbetü’l-fevâid*’i telif eden Sunkûrî, mezheplerle ilgili bölüme geçmeden önce eserin mukaddime kısmında yetmiş üç fırka hadisinin Tirmizî ve Ahmed b. Hanbel ile Ebû Dâvûd rivayetlerini aktararak İslam fırkalarının asıllarının sekiz tane olduğunu, bunların, alt kollarıyla beraber toplamda yetmiş üç fırkaya ulaştığını bildirir.²⁰⁸ Bu rivayetlerde geçen yetmiş üç sayısının kesretten kinaye olabileceğine dikkat çeken Sunkûrî, tasnifini yetmiş üç fırka hadisi bağlamında yapar. Yetmiş iki fırkanın, delaleti ve sübutu kat‘î-mütevâtir nasla sabit olan dini hususlar²⁰⁹ veya dinden oldukları kesin bir şekilde sabit olan hususlar²¹⁰ şeklinde açıklanan zarûrât-ı dîniyyeyi inkar etmeleri sebebiyle imandan çıktıklarını belirtir.²¹¹ Ancak yetmiş üçüncü fırkanın hak olduğunu, kendilerine Ehl-i Sünnet ve Ümmet-i İttibâ‘ ve fırka-i nâciye denildiğini ve itikatlarının sapkın fırkaların itikatlarından soyutlanmış olduğunu dile getirir.²¹²

Sunkûrî, İslam fırkalarının asıllarının sekiz tane olduğunu dile getirmekte ve bunların, sırasıyla Mu‘tezile, Şîa, Havâric, Mürcie, Cebriyye, Neccâriyye, Müşebbihe ve Nâciye olduğunu belirtmektedir.²¹³ Bu sayının, -her bir fırkanın alt kollarıyla beraber- toplamda yetmiş üçe ulaştığını zikretmektedir.²¹⁴

Eş‘arî fırak geleneğinin müellif üzerindeki etkisi tasnif metodunda kendini göstermektedir. Bu geleneğin öncüsü olan Eş‘arî’ye göre ana fırkaların sayısı ondur.²¹⁵

²⁰⁶ Bkz. Özler, **İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı**, s. 73; Bulut, “İslam Mezhepleri Tarihi Bilimi ve Temel Meseleleri”, s. 23.

²⁰⁷ Bulut, **a.y.**

²⁰⁸ Sunkûrî, *Zübdetü’l-akâid*, s. 20.

²⁰⁹ Mahmut Çınar, “Zarûrât-ı Dîniyye”, *DİA*, 2013, C. XLIV, s. 138.

²¹⁰ Topaloğlu- Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 351.

²¹¹ Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 21.

²¹² Sunkûrî, **a.y.**

²¹³ Sunkûrî, **a.e.**, s. 20.

²¹⁴ Sunkûrî, **a.y.**

²¹⁵ Ebü’l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş‘arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü’l-musallîn*, Thk.: Ahmed Câd, Kahire, Dâru’l-hadîs, 1430/2009, s. 12.

Yine bu geleneğin tasnif metodunun sistemli hale gelmesini sağlayan Bağdâdî,²¹⁶ *el-Fark beyne'l-fırak* adlı eserinde on ana fırkadan bahsetmektedir.²¹⁷ Eserin kaynakları arasında zikredilen *el-Milel ve'n-nihal* adlı eserde Şehristânî tarafından altı ana fırka ele alınmaktadır.²¹⁸

Sunkûrî, tasnifini zikri geçen eserlerden ziyade Âmidî'nin *Ebkârü'l-efkâr* adlı eserinde geliştirmiş olduğu, *Mevâkıf* sahibi İcî ile onun şarihi Cürcânî tarafından tanınırlık kazanan ve gelenek içerisinde “Âmidî tasnifi”²¹⁹ diye meşhur olan tasnif sistemini esas almıştır. Bu tasnif sistemi İcî ve *Şerhu'l-Mevâkıf* sahibi Cürcânî tarafından kullanılmış ve İslam dünyasında meşhur tasnifler arasında görülmüştür.²²⁰ Bu sistem Osmanlılar döneminde de yaygınlık kazanmış olup Gümüşhânevî ve Sunkûrî tarafından kullanılmıştır.

Sunkûrî, ilk babı fırka-i nâciyeye ayırıp onların Ehl-i Sünnet ve Cemaat olduklarını belirtir. Ayrıca onların itikatta Ebû Mansûr el-Mâturîdî (ö. 333/944) ile Ebû'l-Hasen el-Eş'arî'ye tabi olduklarını da dile getirir.²²¹ Sunkûrî'nin, ilk fırka olarak nâciye'yi ele alması, Âmidî örneğinde yoktur. Zira Âmidî, fırka-i nâciye'yi son sırada ele almıştır.²²² Yine *el-Mevâkıf*'ta²²³ ve *Şerhu'l-Mevâkıf*'ta²²⁴ fırka-i nâciye son sırada ele alınmıştır. Bu da geleneğin meşhur Âmidî tasnif metoduna göre eserini telif eden Sunkûrî'nin, tamamen geleneğin eserlerine bağlı kalmayıp tasnifte bazı farklılıklara yer verdiğini göstermektedir.

²¹⁶ Kadir Gömbeyaz, “İslam Geleneğinde İtikâdî Fırka Tasnifleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2015, s. 173.

²¹⁷ Ebû Mansûr Abdülkâhîr b. Tâhîr b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, 5. bs., Beyrut, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1434/2013, s. 19. Eserin çevirisi için bkz. Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev.: Ethem Ruhi Fırlı, 7. bs., Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2014.

²¹⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, s. 69-215.

²¹⁹ Gömbeyaz, “Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Kayıp Fırak Risalesi: *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye fi usûli'l-fırak*’l-İslâmiyye”, s. 749.

²²⁰ Gömbeyaz, “İslam Geleneğinde İtikâdî Fırka Tasnifleri”, s. 199-201.

²²¹ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 21.

²²² Seyfüddîn el-Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr fî usûli'd-dîn*, Thk.: Ahmed Muhammed el-Mehdî, 2. bs., Kahire, Dâru'l-kütüb ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, 1424/2004, C. V., s. 96. (Bundan sonra esere yapılacak olan atıflarda V. cilt kastedilecektir. Ayrıca eser, için Ebkarü'l-efkâr kısaltması kullanılacaktır.);

²²³ Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-İcî, *el-Mevâkıf fî 'ilmi'l-keîlâm*, Beyrut, 'Âlemü'l-kütüb, t.y., s. 429. (Esere yapılacak atıflarda el-Mevâkıf kısaltması kullanılacaktır.)

²²⁴ es-Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed el-Cürcânî, tsh. Mahmud Ömer ed-Dimyâtî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Beyrut, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998, C. VIII, s. 431. (Esere yapılacak olan atıflarda VIII. cilt kastedilecektir.)

İkinci babda Mu'tezile'ye yer veren müellif, bu mezhebin yirmi kola ayrıldığını belirtir.²²⁵ Bunlar: Vasiliyye, Amriyye, Hüzeyliyye, Nazzamiyye, Esvariyye, İskafîyye, Ca'feriyye, Bişriyye, Murdariyye, Hişamiyye, Salihîyye, Haitîyye, Hadbiyye, Ma'meriyye, Sümamiyye, Hayyatiyye, Cahızıyye, Ka'biyye, Cübbaiyye ve Behşemiyye'dir.²²⁶

Müellif üçüncü babda İslam fırkalarının asıllarından Şîa'yı ele alıp üç asıl kola ve toplamda yirmi iki fırkaya ayrıldığını dile getirir.²²⁷ Üç asıl koldan olan Ğulât on sekiz, Zeydiyye üç ve İmâmiyye bir fırkadan oluşur. Ğulât'ın kolları şunlardır: Sebe'iyye, Kamiliyye, Benaniyye, Muğiriyye, Cenahiyye, Mansuriyye, Hattabiyye, Gurabiyye, Ulyânîyye, Hişamiyye, Zürariyye, Yunusiyye, Şeytaniyye, Zerramiyye, Mufavvadiyye, Beda'iyye, Nusayriyye ve İshakiyye, İsmailiyye'dir. Zeydiyye şu üç gruptan oluşmaktadır: Carudiyye, Süleymaniyye, Salihîyye ve Tebriyye. İmâmiyye'yi ise tek fırka olarak zikretmektedir.²²⁸

Dördüncü bab Havâric'e ayrılmıştır. Müellif bunların yirmi fırkaya ayrıldığını belirtmektedir.²²⁹ Temelde dört ana kolun alt kollarını vermekte olup zikretmiş olduğu sayı yirmiyi geçmektedir. Bu kollar: Muhakkime, İbâziyye, Acârîde, Seâlibe'dir. Muhakkime'den olduğunu belirttiği fırkalar şunlardır: Beyhesiyye, Ezârika, Necedât, Asfariyye, İbâziyye. İbâziyye'den olduğunu belirttiği fırkalar şunlardır: Hafsiyye, Yezîdiyye, Hârisiyye, Acârîde. Acârîde'den olduğunu belirttiği fırkalar şunlardır: Meymûniyye, Hamzeviyye, Şu'aybiyye, Hâzimiyye, Halefiyye, Etrâfiyye, Ma'lûmiyye, Mechûliyye, Saltiyye, Seâlibe. Böylelikle yirmi fırkayı tamamlayan müellif Seâlibe'nin de dört fırkaya ayrıldığını belirtir. Şunlardır: Ahnesiyye, Şeybâniyye, Ma'bediyye, Mükremiyye.²³⁰

²²⁵ Sunkûrî *Zübdetü'l-akâid*, s. 40.

²²⁶ Sunkûrî, *a.e.*, s. 40-53.

²²⁷ Sunkûrî, *a.e.*, s. 54.

²²⁸ Bkz. Sunkûrî, *a.e.*, s. 54-67.

²²⁹ Sunkûrî, *a.e.*, s. 67.

²³⁰ Sunkûrî, *a.e.*, s. 68-77.

Beşinci babda Mürcie'yi ele alan müellif, bu fırkanın alt kollarının beş tane olduğunu belirtir.²³¹ Bu alt kollar şunlardan oluşur: Yunusiyye, Ubeydiyye, Gassaniyye, Sevbaniyye, Sevmeniyye (Tûmeniyye).

Altıncı babda ele aldığı Neccâriyye'nin üç kola ayrıldığını belirtir.²³² Bu alt kollar şunlardan oluşur: Burğusiyye, Za'feraniyye, Müstedrike.

Yedinci babda Cebriyye'ye yer veren müellif, bu taifeyi Mutavassıta ve Hâliisa olmak üzere iki kısma ayırıp Mutavassıta'yı; İmâm Eş'arî'nin ve bazı fırak-ı dâlle mensuplarının seçmiş olduklarını belirtir.²³³

Müellif, sekizinci babda Müşebbihe'den bahseder. Ğulât-ı Şîa'nın Müşebbihesi, Ğulât-ı Şîa'nın Haşviyye'lerinin Müşebbiheleri, Kerrâmiyye'nin Müşebbihesi şeklinde tek başlık altında bu gruplardan bahseder.²³⁴ Bu son grubun teşbihte on iki fırka olduklarını dile getirir. Bunlar: Mücessime, Haddî, Hulûliyye, Şâkiyye, Târikiyye, Kavliyye, İlâhiyye, Amudiyye, Sâ'ibî, Sârikiyye, Beyhî, Haşviyye'dir.²³⁵

1.6.6. Eserin Makâlât Geleneğindeki Yeri

İslam mezheplerine dair telif edilen eserler, müelliflerin takipçisi oldukları mezhebe göre veya eserlerinde esas aldıkları tasnif ve tertibe göre farklı gelenekler arasında zikredilmişlerdir. Temelde yetmiş üç fırka hadisini esas alan müellifler bu sayıyı tamamlama adına farklı metot ve üslupları benimsemişlerdir. Bu farklılıklar beraberinde farklı geleneklerin oluşmasına sebep olmuştur. Keith Lewinstein bu geleneklerin temelde iki kola ayrıldığını ve bunların Doğu-Hanefî (Hanefî-Mâturîdî) makâlât geleneği ve Mu'tezilî-Eş'arî makâlât geleneği olduğunu belirtir.²³⁶ Doğu-Hanefî geleneğin, itikatta Mâturîdî amelde Hanefî eğilimine sahip olan, yetmiş iki sapkın fırkanın tasnifi konusunda kendilerine has 6x12 şeklinde formülasyonu

²³¹ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 78.

²³² Sunkûrî, *a.e.*, s. 80.

²³³ Sunkûrî, *a.e.*, s. 81.

²³⁴ Sunkûrî, *a.e.*, s. 81.

²³⁵ Sunkûrî, *a.e.*, s. 82.

²³⁶ Lewinstein, "Doğu-Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülâhazalar", s. 99.

kullanan kimseler tarafından geliştirilen bir gelenek olduğunu belirtir.²³⁷ Bu gelenekte aklî delillerden ziyade naklî delillere yer verilir ve her ana kolun alt kolları ayrıntılı bir şekilde ele alınır.²³⁸ Mu‘tezilî-Eş‘arî geleneğin, bu gelenekten muhteva ve şekil itibariyle farklı olduğunu dile getiren Lewinstein, Nâşî el-Ekber (ö. 293/906), Eş‘arî, Bağdâdî ve Şehristânî gibi alimlerden bahseder.²³⁹ Sönmez Kutlu ise bu konuda; Hâricî fırak geleneği, Mürcîî-Mâturîdî fırak geleneği, Mu‘tezilî-Zeydî fırak geleneği, On iki imâmiyye Şîası makâlât geleneği, İsmâilî makâlât geleneği, Hadis Taraftarları fırak geleneği, Eş‘arî fırak geleneği şeklinde yedi farklı gelenekten bahseder.²⁴⁰

Bu değerlendirmelerden sonra Lewinstein’ın ayırımına göre söz konusu geleneklere dair literatür bilgisi vermek yerinde olacaktır. Bu bağlamda Mu‘tezilî makâlât geleneğine ait eserlerden bazıları şunlardır: en-Nâşî el-Ekber’in ‘*Mesâilu’l-imâme*’ ve *Kitâbü’l-evsât fî’l-makâlât*’ı, Hayyât’ın (ö. 300/912) *Kitabu’l-intisar ve’r-red alâ Ravendî* adlı eseri, Ebü’l-Kasım el-Ka‘bî el-Belhî’nin (ö. 319/931) *Zikrül-Mu‘tezile min Makâlâtî’l-İslâmiyye*’si, Kâdî Abdülcebbâr’ın (ö. 415/1020) *Fadlu’l-İ’tizâl ve Tabakâtü’l-Mu‘tezile*’sidir.²⁴¹

Hanefî-Mâturîdî geleneğine ait: Ebu Mutî‘ Mekhûl b. el-Fadl en-Nesefî’nin (ö. 318/930) *Kitabü’r-red alâ ehli’l-bida’ ve’l-ehvâ’i’-dâlle*, Ebû Hafs Necmeddîn Ömer b. Muhammed en-Nesefî es-Semerkindî’nin (ö. 537/1142) *et-Teysîr fî ilmi’t-tefsîr* adlı eserinin belli bir bölümü, Ebu Muhammed el-Kirmânî el-İrakî’nin (ö. 500/1106) *el-Fıraku’l-müfterika beyne ehli’z-zeyğ ve’z-zendeka*’sı, Kemalpaşazâde’nin (ö. 940/1534) *Risâle fî Beyân-i Fırakı’d-dâlle*’si, Mahmud Tahir Gazzalî’nin (ö. 1044/1634) *Ma’rifetü’l-mezâhib* adlı eseri örnek olarak gösterilebilir.²⁴²

²³⁷ Lewinstein, “Doğu-Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülâhazalar”, s. 101-113.

²³⁸ Muzaffer Tan, “Hanefî-Mâturîdî Fırak Geleneği Bağlamında Mezheplerin Tasnifi Meselesi”, **AÜİFD**, C. XLIX, No: 2, 2008, s. 128-129.

²³⁹ Lewinstein, **a.g.m.**, s. 99.

²⁴⁰ Sönmez Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, **İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Mes’eleleri-I**, İstanbul, Ensar, 2005, s. 409. Ayrıca Gömbeyaz’ın değerlendirmeleri için bkz. “İslam Geleneğinde İtikâdî Fırka Tasnifleri”.

²⁴¹ Bulut, **İslam Mezhepleri**, s. 54-55.

²⁴² Bulut, **a.e.**, s. 68-69. Ayrıca Kadir Gömbeyaz, “Hanefî-Mâturîdî Mezhepler Tarihi Kaynakları”, **Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri**, ed. Halil İbrahim Bulut, İstanbul, Ensar, 2018, s. 344-347.

Eş‘arî tasnif geleneği, Eş‘ariyye mezhebinin kurucusu²⁴³ sayılan Ebü’l-Hasan Alî b. İsmâîl el-Eş‘arî’nin takipçisi olan Abdülkâhir el-Bağdâdî’nin *el-Fark beyne’l-fırak* adlı eseriyle sistematik hale getirilmiş ve mezhep içerisinde önemli bir rol üstlenmiştir.²⁴⁴ Âmidî, Bağdâdî’nin bu eseri ile geleneğin önemli alimlerinden biri olan Şehristânî’nin *el-Milel ve’n-nihal* adlı eserini esas alıp yeniden şekillendirmiştir.²⁴⁵ Onun yapmış olduğu tasnif, bu geleneğin takipçilerinden olan Îcî ve şârihi Cürcânî tarafından yaygınlık kazanmıştır.²⁴⁶ Osmanlı medreseleri de bu tasnif geleneğinin yaygınlık kazandığı yerlerden biriydi.²⁴⁷

Bir Osmanlı müderrisi ve dersiâmı olarak söz konusu geleneğin tasnif metodunu kullananlardan biri de müellifimiz Sunkûrî’dir. Kutlu, Osmanlı medreselerinde bu gelenekten etkilenmenin daha çok Bağdâdî ile Şehristânî’nin eserleri vesilesiyle gerçekleştiğini belirtip Sunkûrî’nin *Zübdetü’l-akâid nuhbetü’l-fevâid* adlı eserinin Bağdâdî etkisinde yazılan bir eser olduğunu dile getirmektedir.²⁴⁸ Sunkûrî’nin bazı konularda Bağdâdî’den etkilenmiş olması mümkündür ancak fırka tasnifi konusunda Bağdâdî’nin etkisinde kaldığını söylemek isabetli görülmemektedir. Çünkü Bağdâdî, tasnifinde on tane ana firkadan söz ederken²⁴⁹ Sunkûrî ana fırkaların sayısını sekiz olarak belirlemiştir.²⁵⁰

Yetmiş üç fırka hadisini esas alan Sunkûrî, sınıflandırmayı yetmiş iki sapkın fırka ve kurtuluşa eren tek fırka şeklinde yapmış ve neticede yetmiş üç sayısına ulaşmıştır.²⁵¹ Her bir fırkayı bir bab altında incelemiş olup toplamda sekiz baba şamil kılmıştır. İlk babı kurtuluşa eren firkaya (fırka-i naciye) ayırmış ve bunların Ehl-i Sünnet ve Cemaat olduğunu belirtmiştir.²⁵² Daha sonra ise sapkın fırkaları yedi ayrı bab altında incelemiş ve her fırkanın alt kollarını vermiştir. Yani tasnifini $20+22+20+5+3+1+1+1=73$ şeklinde formüle etmiştir. Bu tasnifi, eserin

²⁴³ İrfan Abdülhamîd Fettâh, “Eş‘arî, Ebü’l-Hasan”, *DİA*, 1995, C. XI, s. 444.

²⁴⁴ Bkz. Gömbeyaz, “İtikadî Fırka Tasnifçiliğinde Âmidî’nin Yeri”, s. 272.

²⁴⁵ Gömbeyaz, “Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî’nin Kayıp Fırak Risalesi: *en-Netâyicü’l-i’tikâdiyye fi usûli’l-fırak’l-İslâmiyye*”, s. 749.

²⁴⁶ Gömbeyaz, *a.m.*, s. 749.

²⁴⁷ Gömbeyaz, “İslam Geleneğinde İtikadî Fırka Tasnifleri”, s. 199-201.

²⁴⁸ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 87.

²⁴⁹ Bkz. Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-fırak*, s. 14-20.

²⁵⁰ Sunkûrî, *Zübdetü’l-akâid*, s. 20.

²⁵¹ Sunkûrî, *a.e.*, s. 83.

²⁵² Sunkûrî, *a.e.*, s. 23.

kaynaklarından olan *Şerhu'l-Mevâkıf*'tan almıştır. Bu tasnif sistemi de Âmidî'ye dayanmaktadır. Nitekim Âmidî, tasnifini sekiz ana fırka ve her fırkanın alt kollarını vererek yapmıştır. Bu ana fırkalar ve alt kollarının sayısı (Mu'tezile)20 + (Şîa)22 + (Havâric)20 + (Mürchie)5 + (Neccâriyye)3 + (Cebriyye)1 + (Müşebbihe)1 + Fırka-i Nâciye=73 şeklindedir.²⁵³

Sunkûrî'nin kaynaklarından *Şerhu'l-Mevâkıf*'ta İslam fırkalarının aslının sekiz tane olduğu ve bunların Mu'tezile, Şîa, Havâric, Mürchie, Neccâriyye, Cebriyye, Müşebbihe ve Nâciye şeklinde olduğu dile getirilir.²⁵⁴ Mu'tezile'nin yirmi alt kola,²⁵⁵ Şîa'nın yirmi iki alt kola,²⁵⁶ Havâric'in yedi ana kola²⁵⁷ ayrıldığını belirtip yirmi alt fırkaya ayrıldığını vurgulamaktadır.²⁵⁸ Ancak burada yanlış bir sayımın olduğu görülmektedir. Aynı durum Âmidî'nin ve İcî'nin tasnifinde de kendini göstermektedir. Daha sonra Mürchie'nin beş alt kola,²⁵⁹ Neccâriyye'nin üç alt kola,²⁶⁰ ayrıldığını belirtip Cebriyye ve Müşebbihe'yi alt kollara ayırmadan zikreder.²⁶¹ Son olarak kurtuluşa eren fırkanın Eş'arî'ler, İlk Dönem Muhaddisler (es-Selef mine'l-muhaddisîn) ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ten oluştuğunu belirtir.²⁶² Tasnifini $20+22+20(?) + 5+3+1+1+1=73$ şeklinde formüle eder. Müellifimiz Sunkûrî de eserinde bu tasnif sistemini esas almıştır. Şu halde Sunkûrî'nin, Eş'arî makâlât geleneğine göre yazdığı bu eserini, Bağdâdî ya da Şehristânî'yi örnek alarak değil, Cürcânî üzerinden İcî ve Âmidî'yi örnek alarak telif ettiği anlaşılmaktadır.

1.6.7. Sunkûrî'nin Usul ve Metodu

İslam fırkalarının itikatlarına dair *Zübdetü'l-akâid*'i telif eden Sunkûrî, bu eseri hocası Gümüşhânevî'nin *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye* adlı eserinin salt bir tercümesi olarak değil bu esere bazı ilave ve kısaltmalarda ve bazı yorumlarda bulunmak

²⁵³ Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, s. 95.

²⁵⁴ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, s. 409.

²⁵⁵ Cürcânî, *a.e.*, s. 411.

²⁵⁶ Cürcânî, *a.e.*, s. 417.

²⁵⁷ Cürcânî, *a.e.*, s. 424.

²⁵⁸ Cürcânî, *a.e.*, s. 427.

²⁵⁹ Cürcânî, *a.e.*, s. 428.

²⁶⁰ Cürcânî, *a.e.*, s. 429.

²⁶¹ Cürcânî, *a.e.*, s. 429-430.

²⁶² Cürcânî, *a.e.*, s. 431.

suretiyle özgün bir eser olarak meydana getirmiştir. Bu eserin özgün olması müellifin, kendine özgü bir usul ve yöntem benimsediğini göstermektedir.

Sunkûrî, eserinde ayet ve hadisler çokça yer vermiştir. Öncelikle ele almış olduğu konuyla alakalı ayet ve hadisleri serdeden Sunkûrî, hemen sonrasında bu ayet ve hadislerin anlamlarını vermiş ve sonrasında görüşlerini beyan etmiştir.²⁶³ Ayrıca Sunkûrî, metne aldığı hadisler için “ahbâr”²⁶⁴ ifadesini de kullanmıştır. Bunun yanında bazı konularda Farsça beyitlere de yer vermiş ve bunları tercüme etmiştir.²⁶⁵

Sunkûrî, Hz. Peygamber (s.a.v.) için genellikle “Hazret”²⁶⁶ ifadesini kullanırken bunun yanında “Habîbullâh”²⁶⁷, “Hazret-i Habîbullâh”²⁶⁸, “Rasûl-i Ekrem”²⁶⁹, “Hazret-i Fahr-i Risâlet”²⁷⁰, “Hâtemü’l-Enbiyâ”²⁷¹, “Rasûlullâh”, “Hazret-i Rasûl”²⁷², “Hazret-i Fahr-i Cihân”²⁷³ gibi ifadeler de yer vermiştir. Ayrıca isimlerini zikretmiş olduğu sahabe ve bazı İslam büyükleri için “radiyehû”²⁷⁴ veya “radiyallâhu anhu”²⁷⁵ gibi ifadeleri kullanmıştır. Bu ifadeler metin içerisinde müellif tarafından sürekli olarak kullanılmıştır.

Sunkûrî, metin içerisinde geçen bazı kavramların hangi anlama geldiğini de açıklamıştır. Örneğin Allah’ın iradesi ile ilgili “Hüdâ’nın irâdeti ya’nî bir nesneyi dilemesi..”²⁷⁶ şeklinde bir açıklama yapmıştır. Yine “...tevlîd cihetinden. Ya’nî vücûda gelmesi cihetinden..”²⁷⁷, “...ef’âl-i mütevellidenin ya’nî esbâbına mübâşeretin

²⁶³ Örnek olarak bkz. Sunkûrî, **Zübdetü’l-akâid**, s. 35, s. 42, s. 45, s. 53.

²⁶⁴ Bkz. Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 12, s. 21.

²⁶⁵ Sunkûrî, **a.e.**, s. 34, s. 36.

²⁶⁶ Bkz. Sunkûrî, **a.e.**, s.13.

²⁶⁷ Bkz. Sunkûrî, **a.e.**, s. 39.

²⁶⁸ Bkz. Sunkûrî, **a.e.**, s. 28.

²⁶⁹ Bkz. Sunkûrî, **a.e.**, s. 74.

²⁷⁰ Bkz. Sunkûrî, **a.e.**, s. 49.

²⁷¹ Örnek olarak bkz. Sunkûrî, **a.e.**, s. 31.

²⁷² Bkz. Sunkûrî, **a.e.**, s. 61.

²⁷³ Bkz. Sunkûrî, **a.e.**, s. 75.

²⁷⁴ Örnek için bkz. Sunkûrî, **a.e.**, s. 45.

²⁷⁵ Örnek olarak bkz. Sunkûrî, **a.e.**, s. 4.

²⁷⁶ Sunkûrî, **a.e.**, s. 50.

²⁷⁷ Sunkûrî, **a.e.**, s. 47.

‘akîbinde hâsıl olan nesnelerin hâlıkı yokdur.”²⁷⁸, “..istitâ‘at ya‘nî bir nesneye gücü yetmek selâmeti...”²⁷⁹ şeklinde bazı kavramları açıklamıştır.

Fırkalarla ilgili taraflı ve reddedici bir üslubun hakim olduğu anlatımda Sunkûrî, öncelikle incelemiş olduğu fırkanın kurucu şahsiyetini, meydana geliş sürecini ele almış daha sonra ekolün, üzerinde ittifak edilen temel doneleri hakkında bilgi vermiştir. Sonrasında ise alt fırkaların ihtilaf ettikleri, ayrı düştükleri hususları dile getirmiştir. Bu fırkaların görüşlerini zikrettikten hemen sonra “kiziblerine Ehl-i Sünnet’in delili...”²⁸⁰, “bunlara hüccet Ehl-i Sünnet’in...”²⁸¹ şeklinde Ehl-i Sünnet’in görüşünü getirmiş, bunun yanında “...kizb-i mahzıdır.”²⁸², “...bu dahî küfürdür.”²⁸³, “bu kelâmları dahî kitâb, sünnet ve icmâ-‘ı ümmete ve kıyâsa muhâlif olmakla kâfir oldular.”²⁸⁴ şeklinde pejoratif bir üslupla bu görüşlerin batıl olduğunu ifade etmiş ve neticede ele almış olduğu fırkaların küfre ve dalalete düştüklerini beyan etmiştir. Sunkûrî’nin fırkalar hakkında dile getirmiş olduğu bu gibi değerlendirmelere ve yargılara eserin kaynaklarından *el-Milel ve ‘n-nihal*’de ve *en-Netâyicü ‘l-i ‘tikâdiyye*’de rastlanmaması onun, yöntem ve metodunu, eserin özgünlüğünü göstermektedir.

²⁷⁸ Sunkûrî, *Zübdetü’l-akâid*, s. 49.

²⁷⁹ Sunkûrî, *a.e.*, s. 50.

²⁸⁰ Sunkûrî, *a.e.*, s. 72.

²⁸¹ Sunkûrî, *a.e.*, s. 68.

²⁸² Sunkûrî, *a.e.*, s. 80.

²⁸³ Sunkûrî, *a.e.*, s. 52.

²⁸⁴ Sunkûrî, *a.e.*, s. 80.

İKİNCİ BÖLÜM

ZÜBDETÜ'L-AKÂİD'İN MUHTEVA TAHLİLİ

Çalışmamızın ikinci bölümünde Sunkûrî'nin *Zübdetü'l-akâid* adlı eserinin muhteva tahliline yer verilmiştir. Bu bölüm iki başlık altında tertip edilmiş olup eserde yer alan konulara değinilmiştir. Öncelikle Sunkûrî'nin, İslam mezheplerine bakışı ele alınarak bağlı bulunduğu gelenek içerisindeki yeri, özgünlüğü, Gümüşhânevî'den farklı noktaları üzerinde durulmuştur. İkinci başlık altında ise eserin mukaddime kısmında ele alınan konular incelenmiş olup bu konularda Sunkûrî'nin özgünlüğü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu başlık altında, eserin hâtıme kısmında müellifin dile getirmiş olduğu hususlara da yer verilmiştir. Tezin bu bölümünde müellifin, İslam mezhepleri ve bazı konular hakkındaki yaklaşımı ele alınarak eserin zihni arka planı ve özgünlüğü yansıtılmaya çalışılmıştır.

2.1. SUNKÛRÎ'NİN İSLAM MEZHEPLERİNE BAKIŞI

İslam dünyasında ortaya çıkan siyasî ve itikadî mezheplerin sayısı, kimliği ve tasnifi meselesi geçmişten beri tartışıl原因 hususlardan biri olmuştur. Mezheplerin tasnifi ve sayısı konusunda farklı tutumlar sergilenmiş, bu konuyu ele alan kimselerin mezhebî aidiyetleri, tasnif ve sayı meselesinde bakış açılarını etkilemiştir.²⁸⁵ Bu konu hakkında araştırma ve incelemede bulunarak çeşitli telif eserler meydana getiren alimler, Hz. Peygamber'den farklı varyantlarla nakledilen meşhur rivayete dayanmışlardır.²⁸⁶ Bu rivayete göre Yahudi ve Hristiyanlar yetmiş bir veya yetmiş iki fırkaya ayrılmış, Hz. Peygamber'in ümmeti ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan biri kurtuluşa erecek diğerleri ise cehenneme girecektir.²⁸⁷ Farklı varyantları olan bu hadisler, makâlât yazarları tarafından farklı şekillerde anlaşılmıştır. Malâtî, Bağdâdî, İcî gibi alimler bu sayıyı hakiki anlamda alırken, Makdisî, Râzî, Celaleddin ed-Devvânî, Şâtıbî gibi alimler bu sayının kesretten kinaye olduğunu,

²⁸⁵ Bulut, *İslam Mezhepleri*, s. 89.

²⁸⁶ Bulut, *a.y.*

²⁸⁷ Ebû Dâvûd, *Sünne* 1; Tirmizi, *İman* 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. XIV, s. 124.

hakiki anlamda kullanılmadığını dile getirmiş ve eserlerini bu bağlamda telif etmişlerdir.²⁸⁸ Ayrıca hadiste zikri geçen kurtuluşa eren fırka ile sapkın fırkanın kimlikleri konusu da problemli konulardan biridir. Bu fırkaların özellikleri alimler arasında farklı şekillerde değerlendirilmiş ve bu değerlendirme çerçevesinde fırka-i nâciye ve fırak-ı dâlle tanımlaması yapılmıştır.²⁸⁹

Yetmiş üç fırka rivayetini esas alarak İslam mezheplerini tasnife tabi tutan alimlerden biri de müellifimiz Hasan b. Ömer es-Sunkûrî'dir. Sunkûrî, öncelikle bu fırkaların aslının sekiz tane olduğunu dile getirmiş, bu fırkaların her birinin alt fırkalara ayrılıp toplamda yetmiş üç sayısına ulaştıklarını, bunun kesretten kinaye olduğunu belirtmiş bu sayının daha fazla olabileceğini vurgulamıştır.²⁹⁰ Daha sonra ana fırkaları şu şekilde sıralamıştır: Mu'tezile, Şîa, Havâric, Mürcie, Cebriyye, Neccâriyye, Müşebbihe ve Nâciye.²⁹¹ Bu taksimattan sonra müellif, Hz. Peygamber'den nakledilen iki rivayeti zikretmektedir. Bu rivayetlerden ilki şöyledir:

“Allah’a yemin olsun ki İsrailoğulları’nın başına gelenlerin bir benzeri adım adım benim ümmetimin başına gelecektir. Ta ki onlardan biri annesine aşık bir şekilde zina etmişse, benim ümmetimden de bu fiili işleyen olur. Şüphesiz İsrailoğulları yetmiş iki fırkaya ayrılmıştır. Benim ümmetim de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Biri hariç diğerleri cehennemdedir. (Sahabeler): ‘Bunlar kimdir?’ diye sordular. Hz. Peygamber de “Benim ve ashabımın yolu üzere olanlardır.” buyurdu.”²⁹²

Diğer rivayet ise şöyledir:

“Yahudiler yetmiş bir fırkaya Hristiyanlar ise yetmiş iki fırkaya ayrılmıştır. Benim ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır.”²⁹³

²⁸⁸ Bulut, **İslam Mezhepleri**, s. 90-91.

²⁸⁹ Bulut, **a.e.**, s. 91-92.

²⁹⁰ Sunkûrî, **Zübdetü'l-akâid**, s. 20.

²⁹¹ Sunkûrî, **a.y.**

²⁹² Tirmizi, İman 18; Hâkim en-Neysâbûrî, **el-Müstedrek**, C. I, s. 218.

²⁹³ Ebû Dâvûd, Sünne 1, Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. XIV, s. 124.

Bu rivayetlerin öncelikle Arapçasını eserine alan müellif daha sonra bunları Türkçe'ye tercüme etmiştir. Böylece Sunkûrî, “iftirak hadisi” diye isimlendirilen bu rivayete dayanarak eserini tasnif edeceğini henüz giriş kısmında ifade etmiştir.

Zikri geçen iki rivayetten sonra müellifin mezheplere ve mezhepleşmeye bakışını göstermesi bakımından fırka-i nâciyenin dışında kalan yetmiş iki fırkayı sadece sapkın gruplar olarak isimlendirmekle yetinmemesi, söz konusu fırkaları tekfir etmesi anlamlıdır. Nitekim o, bu fırkalardan yetmiş ikisinin batıl olduğunu, yapmış oldukları ibadetlerin bir geçerliliğin olamayacağını zira akide sağlam olmadıkça amelin de sağlam olamayacağını, bu fırkaların zarûrât-ı dîniyyeyi inkar etmeleri sebebiyle hamurdan kıl çıktığı gibi imandan çıktıklarını dile getirmektedir.²⁹⁴ Sapkın ve cehennemlik fırkaları bu şekilde tavsif eden müellif hemen sonrasında kurtuluşa eren fırkayı kısaca tanıtmaktadır. Yetmiş üçüncü fırkanın hak olduğunu, bu konuda hata ihtimalinin olmadığını çünkü bu fırkanın, Hz. Peygamber'in ve ashabının yolu üzere olduklarını dile getirip bunlara “Ehl-i Sünnet”, “Ümmet-i İttiba” ve “Fırka-i Nâciye” denildiğini belirtir.²⁹⁵

Sunkûrî'nin, bu konuya yetmiş üç fırka hadisiyle giriş yapması ve İslam fırkalarının aslının sekiz tane olduğunu zikretmesi, onun bu konuda hocasının eseri *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*'deki tasnifi aynen devam ettirdiğini göstermektedir. Zira bu eserde de İslam fırkalarının aslı sekiz olarak zikredilmiş, bunların isimleri açıklanmış ve hemen sonrasında “.....ستفرق امتي” şeklinde varit olan rivayet zikredilmiştir.²⁹⁶ Ancak Sunkûrî, bu anlatımı daha geniş bir şekilde yapmış, hocasının kurtuluşa eren fırka için “nâciye” ismini kullanmasına karşılık o, bu fırkayı; “Ehl-i Sünnet, Ümmet-i İttiba ve Fırka-i Nâciye” şeklinde detaylandırmıştır.²⁹⁷ Ayrıca hocasının, yetmiş üç fırka rivayetlerinden sadece birini almasına karşın Sunkûrî, iki rivayeti ele almış ve bu sayının kesretten kinaye olabileceğine dikkat çekmiştir.²⁹⁸

²⁹⁴ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 20-21.

²⁹⁵ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 21.

²⁹⁶ Gümüşhânevi, *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*, vr. 100a.

²⁹⁷ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 21.

²⁹⁸ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 20.

Eserin kaynaklarından *el-Milel ve 'n-nihal*'de bu konu ele alınmış, yetmiş üç fırka hadisinin farklı varyantlarına yer verilmiş ve kurtuluşa eren fırka, “Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat” ismiyle zikredilmiştir.²⁹⁹ Bu da Sunkûrî'nin, kurtuluşa eren fırka ile ilgili zikretmiş olduğu isimlerden birini bu eserden almış olabileceğini göstermektedir. Ancak Şehristânî'nin yapmış olduğu tasnif sistemi Sunkûrî tarafından kullanılmamıştır. Zira Şehristânî'nin altı ana başlık altında zikretmiş olduğu fırkaları Sunkûrî, sekiz ana başlık altında ele almıştır.

Eserin bir diğer kaynağı olan *Şerhu'l-Mevâkıf*'ta Cürcânî, “tezyîl” başlığı altında öncelikle “ستفرق امتي....” şeklinde başlayan rivayeti esas almış ve sonrasında Âmidî'den alıntı yaparak ihtilaflar bahsine geçmiştir.³⁰⁰ Sunkûrî'nin, bu konuda Cürcânî'nin anlatım şeklini benimsemediği görülmektedir. Ancak zikredilen rivayet bakımından, İslam fırkalarının asıllarının sayısı, taksimi ve isimleri bakımından büyük oranda benzerliğin olması, Sunkûrî'nin bu eserden istifade ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte Sunkûrî'nin vermiş olduğu bazı bilgiler Cürcânî'de bulunmamaktadır. Âmidî ve Cürcânî'de kurtuluşa eren fırka tanımlanırken Eş'arîler zikredilmiştir.³⁰¹ Halbuki Sunkûrî, kurtuluşa eren fırka için hepsini kucaklayan “Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat”³⁰² adını belirterek ihtilafı gidermiştir. Bu durum bu iki alimin yaşadıkları coğrafya ile alakalı olmalıdır.

Sunkûrî'nin, İslam fırkalarının sayısı, tasnifi ve kimliği hakkında yapmış olduğu girizgah, onun bu konuda Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetleri esas aldığını göstermektedir. Yine bu hususta Sunkûrî, *en-Netâyicü'l-İ'tikâdiyye*'den, *el-Milel ve 'n-nihal*'den, *Şerhu'l-Mevâkıf*'tan istifade etmiş ve bu eserlerden çeşitli alıntılarda bulunmuştur. Fırkaların sayısı ve taksimi konusunda hocasının eseri ve Cürcânî'nin eserinde yer alan sistemi aynı şekilde takip etmiş, anlatımı zenginleştirmiş ve kurtuluşa eren fırkayı kısaca tavsif edip farklı isimlendirmelere gitmiştir.³⁰³ Bu da

²⁹⁹ Şehristânî, *el-Milel ve 'n-nihal*, s. 34-35.

³⁰⁰ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, s. 408.

³⁰¹ Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, s. 96; Cürcânî, *a.g.e.*, s. 431.

³⁰² Bkz. Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 21.

³⁰³ Sunkûrî, *a.y.*

onun, eserini birebir tercüme şeklinde değil de bazı ekleme ve çıkarmalarla özgün bir telif eser haline getirdiğini göstermektedir.

Ana fırkaların sayısını sekiz olarak belirleyen Sunkûrî, bundan sonra her bir fırkayı bir bab altında ele almıştır. Yapmış olduğu taksimata göre fırkaları bablar altında sıralayan müellif, öncelikle fırka-i nâciye ile başlamıştır. Bu konuda Şehristânî, Âmidî, Îcî, ve Cürcânî'den farklı bir sistemi benimsemiş ve hocası Gümüşhânevî'nin *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*'de benimsemiş olduğu metodu esas almıştır. Yani fırka-i nâciye, söz konusu eserlerin sonunda yer alırken *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*'de ve *Zübdetü'l-akâid*'de ilk sırada yer almaktadır. Sunkûrî, bazı yerlerde bu eserlerden birebir alıntı yaparken bazı yerlerde ise kendi görüşünü beyan etmiştir. Hocasının eserinde verilen bilgileri dikkate almış, çoğu konuyu genişletmiş, tercümenin ötesinde bir telif yapmış ve neticede eserini özgün hale getirmiştir.

Bu bölümde müellifin, İslam fırkalarının asılları ve alt kolları hakkında vermiş olduğu bilgiler ele alınıp bu bilgiler doğrultusunda eserin kaynaklarıyla mukayesesi yapılacaktır. Bu kaynaklardan özellikle *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*, *el-Milel ve'n-nihal* ve *Şerhu'l-Mevâkıf* esas alınacaktır. Bunların yanında gerekli görüldüğü hallerde *el-Mevâkıf* ve *Ebkârü'l-efkâr* gibi eserlere de değinilecektir. Böylelikle müellifin, eserde takip etmiş olduğu metot, üslup ve yöntem bakımından zikri geçen eserlerden hangi oranda istifade ettiği ve eserine ne kadar özgünlük kattığı hususu ortaya konulacaktır.

2.1.1. Fırka-i Nâciye

Sunkûrî, İslâm mezheplerini sekiz ana başlık altında ele almış ve bu fırkalardan ilk olarak fırka-i nâciye hakkında bilgi vermiştir.³⁰⁴ Sunkûrî'nin, ilk babda fırka-i nâciyeyi ele alması, onun bu konuda *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*'deki usulü takip ettiğini göstermektedir. Zira Gümüşhânevî de benzer girizgahla eserine giriş yapmış ve ilk olarak fırka-i nâciye'yi ele almıştır.³⁰⁵

³⁰⁴ Bkz. Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 21.

³⁰⁵ Bkz. Gümüşhânevî, *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*, vr. 100a.

Sunkûrî, “kurtuluşa eren fırka”nın kimliğine dair açıklama yaparken rivayette geçen, “Benim ve ashabımın yolu üzere olanlardır.”³⁰⁶ mealindeki cümleyi esas aldığı anlaşılmaktadır. Onun, bu ifadelerin Ehl-i Sünnet’i gösterdiği hususunda hiçbir şüphesi yoktur. Fırka-i nâciye içerisinde Selefilere, Ehl-i Hadis’i özellikle zikretmeyip burada sadece Mâturîdîler ile Eş‘ariler’i dahil eden müellif, bu fırkaya mensup olan kimselerin, itikatta Ebû Mansur el-Mâturîdî ile Ebü’l-Hasan el-Eş‘arî’ye tabi olduklarını, bu iki zatın itikatta imam olduklarını ve onlardan birinin sözüne uyan kimsenin ehl-i necattan olup ahiret mutluluğuna ulaşacaklarını belirtmiştir.³⁰⁷ Bu girişten sonra Mâturîdî ve Eş‘arî isimlendirmelerinin kökeni hakkında bilgi veren müellif, İmam Eş‘arî’nin, Ebû Ali el-Cübbâî’ye muhalefet eden ilk kişi olduğunu ve oradan Ehl-i Sünnet ve Cemaat mezhebine geçtiğini dile getirmiştir.³⁰⁸ Bunların aynı zamanda amelî konularda Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmam Şafî (ö. 204/820), İmam Mâlik (ö. 179/795) ve Ahmed b. Hanbel’e (ö. 241/855) tabi olduklarını ve hepsinin Ehl-i Sünnet olduklarını belirtip, itikat yönünden hepsinin bir olduğunu ve tüm peygamberlerin, meleklerin ve İslam yoluna giren tüm ümmetin bu itikat üzere olduklarını beyan etmiştir.³⁰⁹ Daha sonra İmam Mâturîdî ile İmam Eş‘arî arasında bazı konularda ihtilafın varlığından bahsedip bu konuda Tâceddin es-Sübkî (ö. 771/1370)’den³¹⁰ ve Ebû Saîd el-Hâdimî (ö. 1176/1762)’den³¹¹ bu ihtilafların sayısına dair iktibaslarla bulunmuştur.³¹² İtikadı, Ehl-i Sünnet itikadına muhalif olan kimselerin, gece gündüz ibadet etmelerinin bir anlamının olmadığını zira bu ibadetlerin hiçbirinin kabul olmayacağını dile getiren müellif, yazmış olduğu risaleyi okuyan kimselere hitaben, manasını anlayıp Allah katında ve insanlar nezdinde mümin olabilmeleri için bu risaleye özen göstermeleri gerektiğini belirtmiştir.³¹³

³⁰⁶ Tirmizî, İman 18; Hâkim en-Neysâbü’rî, **el-Müstedrek**, C. I, s. 218.

³⁰⁷ Sunkûrî, **Zübdetü’l-akâid**, s. 21.

³⁰⁸ Sunkûrî, **a.y.**

³⁰⁹ Sunkûrî, **a.e.**, s. 22.

³¹⁰ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Mehmet Kalaycı, “Eşarilik Ve Maturidiliği Uzlaştırma Girişimleri: Tâcüdîn es-Sübkî Ve Nûniyye Kasidesi”, **Dini Araştırmalar**, C. XIV, No: 40, (Ocak-Haziran) 2012, s. 112-131.

³¹¹ Kalaycı, “Ebû Saîd el-Hâdimî’nin 73’lü İhtilaf Tasnifi ve Kaynakları”, **AÜİFD**, C. LIV, No: 2, 2013, s. 215-221.

³¹² Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 22.

³¹³ Sunkûrî, **a.e.**, s. 23.

Buraya kadar fırka-i nâciyenin kimliği hakkında bilgi veren müellif, bu malumattan sonra Ehl-i Sünnet ve Cemaat itikadı üzere olanların; ilâhiyyât, nübüvvât ve sem‘iyyâta dair ortak düşünce ve görüşlerinden bahsetmektedir. Müellifin zikretmiş olduğu görüşler şunlardır:

(I)- Allah’ın varlığı ve Alem’in hudûsu: Allah dışında var olanlara alem denildiğini belirten Sunkûrî, yaratılan her şeyin tüm cüzleri ve sıfatlarıyla yoktan var edildiğini (hâdis) dile getirmiş, eşyanın hakikatının sabit olduğunu beyan etmiştir.³¹⁴ Hakikati var olanı Vâcibü’l-vücûd ve Mümkünü’l-vücûd şeklinde iki kısma ayıran müellif; bunlardan ilkinin, Allah’ın zat, esma ve sıfatları olduğunu, ikincisinin ise Allah’ın dışındaki her şey (mâsivallâh) olduğunu dile getirmiş ve mâsivallâh’ı zâtîyyat ve araziyyât şeklinde ikiye ayırmıştır.³¹⁵

Alemin üç sınıf olduğunu ve bunları da alem-i ervâh, alem-i eşbâh ve alem-i misâl şeklinde sıralayıp kısaca açıklayan müellif, “Safsata” ismiyle adlandırmış olduğu, eşyanın hakikatini inkar eden Sofistlerden bahseder.³¹⁶ Bunların kafir olduklarını ve kendilerine İndiyye, İnâdiyye ve Lâedriyye denildiğini belirtir.³¹⁷

Sunkûrî, bu konuların akabinde Vahdet-i Vücûd meselesine geçmiştir. Hakikatte vücûdun (varlık), Allah’ın olduğunu dile getirmiş ve bu konuda Sofyalı Bâlî Efendi (ö. 960/1553)’nin *Şerh-i Fusûs*’undan iktibasta bulunmuştur.³¹⁸ Daha sonra alemin, ayan ve araz şeklinde ikiye ayrıldığını, kendi zatıyla kâim olana ayan, kendi zatıyla kâim olmayıp başkasına bağlı olarak kâim olana da araz denildiğini beyan etmektedir.³¹⁹ Ayanların taksim kabul etmeyenlerine, cüz-i lâ yetecezzâ ve cevher-i ferd denildiğini; taksim kabul edenine de cisim denildiğini belirten müellif, cismi; alem-i cematat, alem-i hayvanat, alem-i melek, alem-i cin, alem-i insan şeklinde farklı kısımlarla ele almaktadır.³²⁰ Arazın beş kısım olduğunu belirten müellif, bunları; alem-i elvân, alem-i esvât, alem-i ravâyih, alem-i taûm, alem-i ekvân şeklinde sıralayıp kısa

³¹⁴ Sunkûrî, *Zübdetü’l-akâid*, s. 23.

³¹⁵ Sunkûrî, *a.e.*, s. 23-24.

³¹⁶ Sunkûrî, *a.e.*, s. 24.

³¹⁷ Sunkûrî, *a.y.*

³¹⁸ Sunkûrî, *a.y.*

³¹⁹ Sunkûrî, *a.y.*

³²⁰ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 24-25.

bilgiler vermektedir.³²¹ Zikretmiş olduğu bu on şeyin; alemin maddesi, masivânın aslı ve Allah'ın mahluku olduğunu belirtmektedir.³²² Bunların hepsinin mümkünü'l-vücûd olduğunu, Allah'ın ise isim ve sıfatlarıyla Vâcibü'l-vücûd olduğunu beyan eden müellif, aklî çıkarımlarla Allah'ın varlığına işaret etmektedir.³²³ Konular arasında geçişlerin olduğu gözlenen eserde müellif, kula ait fiillerle ilgili bilgi verdikten sonra Allah'ın, kadim ve ezelî olduğunu belirtip varlığının başlangıcı olmadığını, varlığının kendinden olduğunu, ebedî olduğunu dile getirmektedir.³²⁴

(II)- Fiillerin Yaratılması ve İstitâat: Sunkûrî, yukarıda zikredilen konulardan sonra kullara ait fiillerin yaratılması hususunda ve istitâat konusunda bilgi vermektedir. Kula ait fiillerin tümünün, Allah'ın kaza ve kaderiyle sabit olduğunu belirten müellif; kulun, gücü ve takati üzerinde olan bir şeyle mükellef tutulamayacağını ve kulun kendi fiilleri için cüzî ihtiyarlarının var olduğunu, bu ihtiyarlar sebebiyle sevap ve cezanın meydana geldiğini vurgulamaktadır.³²⁵ Bu konuda Ehl-i Sünnet'in ortak görüş ve düşüncelerini geniş bir şekilde ele alan müellif, Cebriyye ve Kaderiyye'nin, ihtiyar-ı cüzîyi inkar etmeleri sebebiyle helak olduklarını dile getirip ayrıca Mu'tezile'nin de kulun kendi fiilinin yaratıcısı olduğu, bu hususta Allah'ın bir dahlinin olmadığı görüşünü benimsemeleri sebebiyle helak olduklarını belirterek Ehl-i Sünnet'in, bu mezheplerle aynı görüşte olmadığını vurgulamaktadır.³²⁶ Daha sonra kula ait fiillerin tümünün Allah tarafından yaratıldığını belirten Sunkûrî, kastın ve ihtiyarın kuldan geldiğini, bir adamın başka birini dövmesi sonucu hasıl olan elem, yine bir kimsenin bir şeyi kırdıktan sonra hasıl olan kırıklığın Allah'ın halkı ve kulun kesbiyle olduğu misalini vererek beyan etmektedir.³²⁷

(III)- Allah'ın Sıfatları: Müellif, bu konuda şu bilgileri vermiştir: Allah'ın zatı üzerine zait, ezelî, kadim sıfatları vardır. Bu sıfatlar, zatının aynı ve ğayrı olmayıp zatıyla kâimdir. Bu sıfatlar, yok olmaktan ve değişikliğe uğramaktan beridir. Bunlardan; ilim, kudret, irade, tekvin, basar, sem', kelam, hayat sıfatlarını zikreden

³²¹ Sunkûrî, **Zübdetü'l-akâid**, s. 25.

³²² Sunkûrî, **a.y.**

³²³ Sunkûrî, **a.y.**

³²⁴ Sunkûrî, **a.e.**, s. 27.

³²⁵ Sunkûrî, **a.e.**, s. 25.

³²⁶ Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 26.

³²⁷ Sunkûrî, **a.e.**, s. 26.

müellif, bu sıfatların ezelî olduklarını dile getirip yaratılanlarda bulunan vasıflarla aynı olmadığını belirtmektedir.³²⁸ Zikredilen hususlar Ehl-i Sünnet'in ortak görüşleri olduğu için tekvin sıfatı ile ilgili olarak Mâturîdîlerle Eş'arîler arasındaki ihtilafın varlığına değinmektedir.³²⁹

(IV)- Ru'yetullah: Müellif; müminlerin, Allah'ı ahirette mekan ve cihetten arınmış olarak görmelerinin aklen caiz, naklen vacip olduğunu bildirip bu konu hakkında ³³⁰ "إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ الْقَمَرَ لَيْلَةً" ayetini ve "وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ"³³¹ hadisini nakletmektedir.³³² Allah'ın dünyada görülmesi ve rüyada görülmesi hakkında da mevcut olan ihtilaflardan kısaca bahsetmektedir.³³³

(V)- Allah'ın İradesi: Allah bir şeyi yaratmak istediği vakit o şeye ol demesiyle olacağını bildiren müellif, Allah'ın yaratacağı esnada hiçbir yardımcıya ihtiyacı olmadığını ve O'na hiçbir şeyin vacip olmadığını belirtmektedir.³³⁴

(VI)- Ba's: Ba'sın hak olduğunu dile getiren Sunkûrî, bu konu hakkında Müminûn suresinin 15. ayetini³³⁵ ve Yâsîn suresinin 79. ayetini³³⁶ delil olarak getirmektedir. Cesetlerin haşrini inkar eden filozofların iddialarının-Allah kelamına muhalif olduğu için-batıl olduğunu dile getirmektedir.³³⁷

(VII)- Amel Defteri: Bunun hak olduğunu belirten müellif, "وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ" ³³⁸ "كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا"³³⁹ şeklindeki ayete dayanarak kafirlere sol ve arka taraflarından, müminlere ise sağ taraflarından verileceğini, Mu'tezile'nin ise bunu inkar ettiğini dile getirmektedir.³³⁹

³²⁸ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 27.

³²⁹ Sunkûrî, *a.y.*

³³⁰ Kıyâmet 75/22-23. "O gün bir takım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar."

³³¹ "Siz Rabb'inizi dolunay gecesi ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz." Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Cami'u's-Sahîh*, Thk. Mustafa Dîb el-Biğâ, Beyrut, Dâr-u İbn Kesîr, 1987/1407, Mevâkîtu's salah 16; Müslim, Ebu'l-Hüseyn İbn el-Haccâc, *el-Câmi'u's-sahîh*, Beyrut, Daru'l-ceyl, t.y. Salat 277.

³³² Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 28.

³³³ Sunkûrî, *a.y.*

³³⁴ Sunkûrî, *a.y.*

³³⁵ "Sonra (ey insanlar) siz bunun ardından muhakkak öleceksiniz."

³³⁶ "De ki: "Onları ilk defa var eden diriltecektir."

³³⁷ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 28-29.

³³⁸ İsra 17/13. "Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşılaacağı bir kitap çıkaracağız."

³³⁹ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 29.

(VIII)- Hesap: Hesabın hak olduğunu belirten müellif bu konuya delil olarak ³⁴⁰"فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا"³⁴¹ ayetini zikretmektedir.³⁴¹

(IX)- Münker-Nekir: Münker ve Nekir'in suallerinin hak olduğunu belirten müellif, bunların iki melek olduklarını, kişi öldüğü vakit kabre gelip Rabb'i, dini ve peygamberi hakkında soru sorduklarını dile getirmektedir.³⁴²

(X)- Kabir Azabı: Kafirlerin ve bazı asi müminlerin ruhlarının cesetle beraber azap edileceğini, nimet ehli kimselerin ise zevk ve safa içinde olmalarının hak olduğunu bildiren Sunkûrî, Mu'tezile'nin bunu inkar ettiğini dile getirmiş ve delil olarak ³⁴³"وَلَنُذِيقَنَّهُم مِّنَ الْعَذَابِ الْأَلِيمِ الْآخِزِ" ³⁴⁴ve "النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا"³⁴⁵ ayetlerini zikretmiştir.³⁴⁵

(XI)- Havz-ı Kevser: Bunun da hak olduğunu bildiren müellif; kıyamet günü ortaya çıkacağını, içinde kırmızı yakut, zebrecet, inci ve mercanların olduğunu beyan edip bunun Kevser suresinin ilk ayetiyle ve Hz. Peygamber'in hadisiyle sabit olduğunu dile getirerek Havâric ve Ravâfız'dan bazılarının bunu inkar ettiğini belirtmektedir.³⁴⁶

(XII)- Sırat: Sıratın hak olduğunu dile getiren Sunkûrî; bunun, cehennem üzerine uzatılmış büyük bir köprü olduğunu, mümin, münafık ve asi kimselerin hepsinin üzerinden geçeceğini, müminler için bu köprü üzerinden geçmenin kolay, zalim ve münafıklar için ise kıldan ince kılıçtan keskin görünüp zor olduğunu beyan ederek Havâric ve Mu'tezile'den bazılarının bunu inkar ettiklerini belirtmektedir.³⁴⁷

(XIII)- Mizan: Mizanın hak olduğunu belirten müellif, bununla amellerin miktarının bilineceğini, keyfiyetinin bilinmediğini, Hz. Peygamber'in haberiyle sabit

³⁴⁰ İnşikak 84/8. "Hesabı çok kolay bir şekilde görülecek."

³⁴¹ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 29.

³⁴² Sunkûrî, *a.y.*

³⁴³ Mümin 40/46. "(Öyle bir) ateş ki, onlar sabah-akşam ona sunulurlar."

³⁴⁴ Secde 32/21. "Andolsun, biz onlara (ahiretteki) en büyük azaptan önce (dünyadaki) yakın azabı elbette tattıracağız."

³⁴⁵ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 29.

³⁴⁶ Sunkûrî, *a.y.*

³⁴⁷ Sunkûrî, *a.e.*, s. 29-30.

olduğunu dile getirmektedir.³⁴⁸ Ayrıca bu konuda ³⁴⁹"وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ" ayetini zikreden müellif, Havâric, Ravâfız ve Mu‘tezile’nin, bunu inkar ettiklerini belirtmektedir.³⁵⁰

(XIV)- Cennet-Cehennem: Bunların hak olduğunu ve şuan yaratılmış ve baki olduklarını belirten Sunkûrî, Mu‘tezile’nin çoğunun bunu inkar ettiklerini dile getirmektedir. Mu‘tezile’nin bu konu hakkındaki düşüncelerini zikreden müellif bu düşüncelerin batıl olduğunu ortaya koymak için birkaç ayeti delil olarak getirmektedir.³⁵¹

(XV)- Büyük Günah (Kebîre): Büyük günahların, kişiyi imandan çıkarmayacağını ve ebedî olarak cehennemde koymayacağını belirten müellif, Mu‘tezile ve Havâric’in bu konu hakkındaki meşhur görüşlerini dile getirip bu görüşleri çürütme adına ayetlerden deliller getirmektedir.³⁵²

(XVI)- Şefaât: Enbiya, evliya, ulema ve şühedanın, bazı büyük günah sahibi ve diğer müminler için şefaâtlarının hak olduğunu dile getiren müellif, Mu‘tezile’nin bu konuda farklı düşündüğünü belirtmektedir.³⁵³

Bu konunun akabinde “Fâide” başlığı altında enbiya ve rusûl arasındaki farklara değinen müellif, rusûlün, şeriat sahibi olup kendisine kitap veya sahife nazil olduğunu; enbiyanın ise, kitap veya sahife nazil olmayıp seleflerinin kitap ve şeriatı üzere emir ve nehyde bulunduğunu dile getirmektedir.³⁵⁴

(XVII)- Keramet: Evliyanın kerametinin hak olduğunu dile getiren müellif, dokuz şartı haiz olan kimseye veli dendiğini belirtip bu kimselerden kerametın sadır olduğunu beyan etmektedir.³⁵⁵ Sonrasında ise veli ile nebi arasındaki farklara temas

³⁴⁸ Sunkûrî, **Zübdetü’l-akâid**, s. 30.

³⁴⁹ A‘râf 7/8. “O gün amellerin tartılması da haktır.”

³⁵⁰ Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 30.

³⁵¹ Konuyla ilgili olarak Mücadele 17, Âl-i İmrân 133, Âl-i İmrân 131’i delil olarak zikretmektedir. Bkz. Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 30.

³⁵² Bu konuda Bakara 178. ayet, Tahrîm 8. ayet ve Nisa 48. ayeti delil olarak getirmiştir. Bkz. Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 31.

³⁵³ Sunkûrî, **a.y.**

³⁵⁴ Sunkûrî, **a.e.**, s. 32.

³⁵⁵ Sunkûrî, **a.e.**, s. 32.

eden müellif, kerametın ne olduğu hususunu dile getirip bu konuya örnek teşkil edecek birkaç meseleden bahsetmektedir.³⁵⁶

(XVIII)- Efdaliyyet Meselesi: Müellif; peygamberlerin, insanların havâssından, insanların havâssının, meleklerin havâssından, meleklerin havâssının, insanların avâmından, insanların avâmının ise meleklerin avâmından daha faziletli olduğunu dile getirip tüm peygamberlerden sonra insanların en faziletlisinin Hz. Ebubekir olduğunu sonra Hz. Ömer sonra Hz. Osman sonra da Hz. Ali olduğunu ve hilafetin de bu tertip üzere olduğunu beyan etmektedir.³⁵⁷ Sonraki en faziletli altı kişinin Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf, Sad b. Ebî Vakkas, Said b. Zeyd ve Ubeyde b. Cerrah olduğunu sonraki en faziletli kimselerin Bedir Savaşı'na katılan üç yüz on üç sahabe, sonra Hudeybiye Savaşı'nda hazır bulunan bin dört yüz sahabe olduğunu dile getirmektedir.³⁵⁸

(XIX)- İman-İslam: İman ve İslam'ın bir olduğunu belirten Sunkûrî, bunun da Hz. Peygamber'in inanmaya dair Allah'tan getirmiş olduğu haberlerin tümünü dil ile ikrar ve kalp ile tasdik etmek suretiyle hasıl olacağını vurgulamaktadır.³⁵⁹ Daha sonra müminlerin iman konusunda; iman-ı mukallid, iman-ı muhakkik ve iman-ı müstedil şeklinde üç mertebe olduğunu dile getirip bunları ayrı ayrı açıklamaktadır.³⁶⁰

(XX)- İman-Amel Meselesi: Bazı Ehl-i Sünnet imamlarının, imanın amelden bir cüz olduğunu kabul ettiklerini, buna göre imanın, ikrar ve tasdikten ibaret olduğunu belirtmektedir.³⁶¹

(XXI)- İmanda Artma-Eksilme: Mâturîdîler indinde imanda artma ve eksilmenin olmadığını ancak Eş'arî indinde artma ve eksilmenin olduğunu dile getiren müellif, bu konuda ve imanda istisna konusunda Mâturîdîler ile Eş'ariler arasında karşılaştırma yapmaktadır.³⁶²

³⁵⁶ Sunkûrî, **Zübdetü'l-akâid**, s. 32-33.

³⁵⁷ Sunkûrî, **a.e.**, s. 33.

³⁵⁸ Sunkûrî, **a.e.**, s. 33.

³⁵⁹ Sunkûrî, **a.e.**, s. 33-34.

³⁶⁰ Sunkûrî, **a.e.**, s. 34.

³⁶¹ Sunkûrî, **a.y.**

³⁶² Sunkûrî, **a.e.**, s. 35.

(XXII)- Ecel: Ecelin bir olduğunu dile getiren müellif, ecel-i ihtirami, ecel-i tabîi, ecel-i kaza, ecel-i müsemma gibi çeşitlerden bahsedip bu konuda farklı ayet ve hadislerden delil getirmektedir. Bunun yanında müellif, kendine has metotlardan biri olarak Farsça bir beyte de yer vermiştir.³⁶³

(XXIII)- Rızık: Haramın, rızık olduğunu belirten Sunkûrî, herkesin kendi rızıkını celb ettiğini, başkasının rızıkını yemeye kadir olmadığını vurgulamaktadır.³⁶⁴

(XXIV)- Hidayet-Dalalet: Allah'ın, dilediğine hidayet ve dilediğine dalalet vereceğini bildiren müellif, kul hakkında aslah olan bir şeyi Allah'ın yaratmasının vacip olmadığını bu konuda Mu'tezile'nin tam tersi görüşe sahip olduklarını dile getirmektedir.³⁶⁵

(XXV)- Mucize: Mucizenin tanımını yapmadan konuya giriş yapan Sunkûrî, Hz. Peygamber'in, Kur'an'dan sonra en büyük mucizesinin miraç olduğunu dile getirmektedir. Daha sonra Sunkûrî, konuyla alakalı İsra suresinin ilk ayetini delil getirip Mu'tezile, Ravâfız ve Havâric'den bazılarının bu konuyu inkar ettiklerini beyan etmektedir.³⁶⁶ Bunun haricinde başka bir mucizeden bahsetmemektedir.

(XXVI)- Allah'ın İsimleri: İsimlerin tevkifi olduğunu belirten müellif, bu konuyu anlamak için şerî üç delile ihtiyacın olduğunu, bunların da Kur'an'da geçen doksan dokuz isim, Hz. Peygamber'in hadisiyle sabit olan isimler ve her topluluğun kendi dilleri bağlamında benimseyip icma ettikleri isimler olduğunu dile getirmektedir.³⁶⁷

(XXVII)- Mesh: Sunkûrî, yolculuk ve ikamet halinde mestler üzerine meshin caiz olduğunu dile getirmektedir.³⁶⁸

³⁶³ Bkz. Sunkûrî, **Zübdetü'l-akâid**, s. 35-36.

³⁶⁴ Sunkûrî, **a.e.**, s. 36.

³⁶⁵ Sunkûrî, **a.y.**

³⁶⁶ Sunkûrî, **a.y.**

³⁶⁷ Sunkûrî, **a.y.**

³⁶⁸ Sunkûrî, **a.y.**

(XXVIII)- Mekanların Fazileti: Mekanların faziletinin hak olduğunu belirten Sunkûrî, misal olarak Kabe'nin, Hz. Peygamber'in mescidinden daha faziletli olduğunu dile getirmektedir.³⁶⁹

(XXIX)- Müşrik Çocuklarının Ahiretteki Durumları: Bunların cennet ehli veya cehennem ehli olup olmadıklarının bilinemeyeceğini belirten Sunkûrî, Ebû Hanîfe'nin bu konuda sükut ettiğini dile getirmektedir.³⁷⁰

(XXX)- Sihir: Sihrin vaki olduğunu belirten müellif, bunun haram olduğunu dile getirip göz değmesinin de vaki olduğunu vurgulamaktadır.³⁷¹

(XXXI)- İctihat ve Taklit: Her müçtehidin doğru veya yanlış içtihatla bulunabileceğini belirten Sunkûrî, müçtehitlerin hatalarının bağışlandığını ve sevap dahi elde edeceklerini dile getirmektedir.³⁷² Bunun yanında taklitte bulunan kimsenin hata eylemesi halinde küfür korkusunun var olacağını belirtmektedir. Ayrıca Kur'an'da ve hadiste manası anlaşılmayan yerlerin tevil edilmesinin caiz olduğunu belirten müellif, zahirî mana varken onu terk edip batinî manaya gitmenin, şeriati hafife almanın, falcının gaipten haber vermesine inanmanın, haram kılınan şeyleri helal saymanın küfür olduğunu dile getirmektedir.³⁷³

(XXXII)- Kıyamet Alametleri: Kıyamet kopmadan önce bazı alametlerin muhakkak zuhur edeceğini belirten Sunkûrî, bu konuda birçok alamet zikretmektedir.³⁷⁴

Bu konularla, sonraki bölümlerde ele alacağı sapkın fırkaların, dalaletlerini ortaya koymak için bir temel oluşturan Sunkûrî'nin, efradını cami ağıyarını mani kabilinden Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın görüşlerine öncelik verdiği anlaşılmaktadır. Zira onun bu yöntemle, hak olan görüşleri ortaya koyup bunun dışında kalan görüşlerin bidat ve dalalete sevk ettiğini vurgulamak istediği anlaşılmaktadır.

³⁶⁹ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 36.

³⁷⁰ Sunkûrî, *a.y.*

³⁷¹ Sunkûrî, *a.y.*

³⁷² Sunkûrî, *a.e.*, s. 37.

³⁷³ Sunkûrî, *a.y.*

³⁷⁴ Sunkûrî, *a.e.*, s. 37-38.

İslam fırkalarının asıllarının sekiz tane olduğunu belirten Sunkûrî'nin, ilk olarak fırka-i nâciyeyi ele almış olması bu konuda *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*'yi esas aldığını göstermektedir. Zira Gümüşhânevî, bu eserde İslam fırkalarının aslını sekiz olarak zikretmiş ve ilk sırada fırka-i naciyeyi ele almıştır.³⁷⁵ Yine Sunkûrî'nin, konuya “Benim ve ashabımın yolu üzere olanlardır.” hadisi ile giriş yapmış olması, onun bu konuda da hocasının eserini esas aldığını göstermektedir. Ancak bu fırkanın kimlerden oluştuğu konusunda Sunkûrî, farklı bir yol izlemiş ve hocasından farklı bir isimlendirmede bulunmuştur. Nitekim Gümüşhânevî, “Benim ve ashabımın yolu üzere olanlardır.” hadisiyle işaret edilenlerin Eş‘ariler, İlk Dönem Muhaddisler (es-Selef mine'l-muhaddisîn) ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat ile bunlara tabi olanların kastedildiğini belirtmiştir.³⁷⁶ Bu konu, *Zübdetü'l-akâid*'i özgün kılan önemli hususlardan biridir. Zira Sunkûrî, bu konuda hocasından farklı bir kimlik tanımlamasına giderek kurtuluşa eren grubun Ehl-i Sünnet ve Cemaat olduğunu dile getirmiş, bunların itikatta İmam Mâturîdî ve İmam Eş‘arî'ye tabi olduklarını belirtmiş ve hocasına göre geniş bir anlatıma yer vermiştir.³⁷⁷

Müellifin, kurtuluşa eren fırkanın kimliği hakkında hocasından farklı bir tutum izlemesi hariç tutulursa onun bu fırkayı ilk babda ele almış olması, hadisin ilgili kısmını zikrederek konuya giriş yapmış olması gibi hususlar büyük oranda *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*'den istifade ettiğini göstermektedir. Ayrıca Sunkûrî'nin, bu eserden istifade ettiğine delil teşkil eden bir diğer husus ise fırka-i naciye hakkında kısaca bilgi verdikten sonra bu fırka mensuplarının ortak bazı düşünce ve görüşlerinden bahsetmiş olmasıdır. Zira aynı husus *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*'de de ele alınmıştır.³⁷⁸ Ancak buradaki bilgiler, Sunkûrî'nin anlatımına göre çok kısa ve öz bir şekilde verilmiştir. Bu da *en-Netâyic*'in, Sunkûrî'nin, ele almış olduğu konulara ve anlatımına temel teşkil ettiğini göstermektedir. Ancak Sunkûrî, tamamen bu esere bağlı kalmamış, ele almış olduğu konuları geniş bir şekilde anlatmış, farklı kaynaklara atıfta bulunmuş, ayet, hadis ve çeşitli beyitlerden istifade etmiş ve neticede kendi üslubu ve methodologyla bir fırka-i naciye perspektifi çizmiştir.

³⁷⁵ Bkz. Gümüşhânevî, *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*, vr. 100a.

³⁷⁶ Gümüşhânevî, *a.y.*

³⁷⁷ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 21.

³⁷⁸ Bkz. Gümüşhânevî, *a.g.e.*, vr. 100a.

Eserin kaynaklarından *el-Milel ve 'n-nihal*' de fırka-i naciye değinilmemiştir. Âmidî, Îcî, Cürcânî gibi alimlerin eserlerinde ise fırka-i naciye son sırada ele alınmış ve bu fırkanın altında Eş'ariler, İlk Dönem Muhaddisler (es-selef mine'l-muhaddisîn) ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat zikredilmiştir.³⁷⁹ Bu konuda müellifimizin, Ehl-i Sünnet'in içeriği ve sınırlarına dair özgün bir tutum sergilediği görülmektedir.

2.1.2. Mu'tezile

İkinci babda Mu'tezile'yi ele alan Sunkûrî, bu fırkaya mensup olanların, Vasıl b. Atâ'nın tabileri olduğunu, Vasıl b. Atâ'nın da Hasan Basrî'nin öğrencisi olup büyük günah işleyen kimse hakkında farklı düşünmesi sonucu ayrıldığını ve Hasan Basrî'nin "Vasıl bizden uzaklaştı." demesiyle kendilerine Mu'tezile denildiğini bildirmektedir.³⁸⁰ Bu fırkanın ayrıca; "kul, kendi fiillerinin hâlıkıdır." demeleri sebebiyle Kaderiye diye isimlendirildiklerini belirten müellif, bunlar hakkında "Kaderiye, bu ümmetin Mecusi'sidir"³⁸¹ denildiğini dile getirmektedir.³⁸² Bu fırkanın, kendilerini "Ashâb-ı adl ve't-tevhîd" diye isimlendirdiklerini belirten Sunkûrî, bu fırkaya ait olan; büyük günah işleyeninin durumu, kader, halk ve kesb, kullara ait fiillerin yaratılması, aslah konusu, adalet anlayışı, Allah'ın sıfatları, halku'l-Kur'an meselesi, ru'yetullah, hüsün-kubuh vb. düşünce ve görüşleri dile getirip bunların batıl olduğunu açıklamaya çalışmaktadır.³⁸³

Mu'tezile'nin alt kollarının sayısının yirmi olduğunu belirten müellif, bunların kendi aralarında ihtilafa düştüklerini ve birbirlerini tekfir ettiklerini dile getirmektedir.³⁸⁴ Her bir fırkayı bir fasılda ele alan müellif, bu fırkaları sırasıyla; Vâsiliyye, Amriyye, Hüzeyliyye, Nazzâmiyye, Esvâriyye, İskâfiyye, Ca'feriyye, Bişriyye, Murdâriyye, Hişâmiyye, Sâlihiyye, Hâitiyye, Hadbiyye, Ma'meriyye, Sümâmiyye, Hayyâtiyye, Câhiziyye, Ka'biyye, Cübbâiyye, Behşemiyye şeklinde ele

³⁷⁹ Bkz. Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, s. 96; Îcî, *el-Mevâkıf*, s. 429; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, s. 431.

³⁸⁰ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 38-39.

³⁸¹ Ebû Dâvûd, Sünnet 17; İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd Ebû 'Abdullah el-Kazvînî, *Sünen*, Thk.: Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî, Beyrut, Dâru'l-fikr, t.y., Mukaddime 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. X, s. 252.

³⁸² Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 39.

³⁸³ Sunkûrî, *a.e.*, s. 39-40.

³⁸⁴ Sunkûrî, *a.e.*, s. 40.

almıştır.³⁸⁵ Öncelikle her bir fırkanın kurucusunu zikrederek başlayan müellif, sonrasında bu fırkaların kendi aralarında ihtilafa düştükleri hususları dile getirip taraflı ve reddedici bir üslupla bu fırkaların her birinin küfre düştüğünü belirtmektedir. Bunda da-bazı yerlerde-fırkaların iddialarını dile getirirken ayet ve hadislerden deliller getirerek beyan etmektedir.³⁸⁶

Yapmış olduğu taksimle, fırkaları sıralamasıyla, vermiş olduğu bilgilerle ve Mu‘tezile’yi ikinci sırada ele almasıyla Sunkûrî’nin, hocasının eseri *en-Netâyicü’l-i’tikâdiyye*’yi esas aldığı görülmektedir. Zira Sunkûrî’nin anlatım şeklinin, bu eserde var olduğu görülmektedir. Yine eserde zikredilen hadis ve ayetlerin aynı konu altında ve aynı alt fırka hakkında ele alındığı görülmektedir. Buna örnek teşkil etmesi hasebiyle şu iki rivayetin aynı konu hakkında zikredildiğini söyleyebiliriz: “Kaderiyye, bu ümmetin Mecusi’sidir.”³⁸⁷ ve “Onlar kader konusunda Allah’ın düşmanlarıdır.”³⁸⁸ Bunun yanında fırka isimlendirmesi noktasında farklılığın var olduğu görülmektedir. Gümüşhânevî, Mu‘tezile’nin dokuzuncu fırkası olarak Mizdâriyye’yi³⁸⁹ zikrederken Sunkûrî, dokuzuncu fasılda bu fırkayı Müsrdâriyye³⁹⁰ şeklinde zikretmektedir. Yine Gümüşhânevî, Mu‘tezile’nin on ikinci fırkası olarak Hâbitiyye’yi³⁹¹ zikrederken Sunkûrî, on ikinci fasılda bu fırkayı Hâitiyye³⁹² ismiyle zikretmektedir. Fırkanın kurucusu olarak Gümüşhânevî, Ahmed b. Hâbit ismini zikrederken³⁹³ Sunkûrî, Ahmed b. Hâit ismini zikretmektedir.³⁹⁴ Ancak bu farklılığın sadece isimlendirme noktasında olduğu görülmektedir. Zira bu fırkaların özellikleri, temel paradigmaları noktasında aynı anlatım söz konusudur. Öyle ki her iki eserde de söz konusu fırkalarla ilgili aynı ayet ve hadislerle yer verilmiştir. İki eser arasındaki

³⁸⁵ Bkz. Sunkûrî, *Zübdetü’l-akâid*, s. 40-53.

³⁸⁶ Örnek olarak bkz. Sunkûrî, *a.e.*, s. 52.

³⁸⁷ Ebû Dâvûd, Sünnet 17; İbn Mâce, Mukaddime 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. X, s. 252. Karş. Gümüşhânevî, *en-Netâyicü’l-i’tikâdiyye*, vr. 100b; Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 39.

³⁸⁸ et-Taberânî, Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *Mu‘cemu’l-evsat*, thk.: Târik b. ‘İvadullah ve Abdulmuhsin b. İbrahim, Kahire, Dâru’l-hameyn, 1415, C. VI, s. 317; ed-Dârekutnî, Ebu’l-Hasan Ali b. Ömer, *el-‘İlelû’l-vâridetü fi’l-ehâdisi’n-nebeviyye*, thk.: Mahfûzurrahman Zeynullah, Riyad, Dâr-u Taybeti’r-Riyad, 1405/1985, C. II, s. 75. Karş. Gümüşhânevî, *a.g.e.*, vr. 100b; Sunkûrî, *a.g.e.*, s.39.

³⁸⁹ Gümüşhânevî, *a.g.e.*, vr. 102a.

³⁹⁰ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 46.

³⁹¹ Gümüşhânevî, *a.g.e.*, vr. 102b.

³⁹² Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 48.

³⁹³ Gümüşhânevî, *a.g.e.*, vr. 102b.

³⁹⁴ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 48.

farklılık bu fırkaların isimleri hakkında vaki olmuştur. Bunun haricinde birçok konuda aynı anlatım şeklinin hakim olduğu ve Sunkûrî'nin, hocasının eserinden daha geniş bir anlatımı tercih edip eseri zenginleştirdiği görülmüştür.

Sunkûrî'nin, İslam fırkalarını sekiz ana kola ayırıp tasnif etmesi onun, Âmidî, İcî ve Cürcânî'nin eserlerindeki sistemi de dikkate aldığını göstermektedir. Ancak Mu'tezile'yi ikinci sırada ele alması tertip konusunda bu eserleri değil de hocası Gümüşhânevî'nin *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*'sini esas aldığını göstermektedir. Zira zikri geçen alimler, ilk sırada Mu'tezile'yi ele almışlardır.³⁹⁵ Bu farklılığın yanında Sunkûrî'nin, Mu'tezile'yi yirmi alt fırkaya ayırmış olması, bu fırkaları isimlendirmesi ve bazı ortak bilgiler vermesi onun, bu eserlerden istifade ettiğini göstermektedir.

Sunkûrî, bu babın bazı yerlerinde “sâhib-i Mevâkıf kavli üzere...”³⁹⁶, “Muhammed Şehristânî kavli üzere...”³⁹⁷, “Seyyid Şerif Mevâkıf’ında buyurdu ki...”³⁹⁸ şeklinde eserin kaynaklarına atıfta bulunmaktadır. Onun, “Seyyid Şerif Mevâkıf’ında buyurdu ki..” sözünden, bir önceki atıfta “sâhib-i Mevâkıf kavli üzere..” sözyle İcî’yi değil de Cürcânî’yi ve eseri *Şerhu’l-Mevâkıf*’ı kastettiği anlaşılmaktadır. Zira on sekizinci fasılda ele aldığı Ka’biyye ile ilgili bilgi verirken bu eserlere atıfta bulunmakta olup verdiği bilgilerin de *Şerhu’l-Mevâkıf*’ta yer aldığı görülmektedir. Bu eserde verilen bilgiler ışığında Sunkûrî, Ebu’l-Kâsım b. Muhammed el-Ka’bî’nin, hocası Hayyât’a muhalefedinin olmadığını dile getirmiştir.³⁹⁹ Yine on dokuzuncu fasılda Cübbâiyye’yi ele alan Sunkûrî, bu fırkanın ihtilaflarından bahsederken Amr b. Ubeyd’in, mürtekib-i kebîre ile ilgili dile getirdiği iddia hakkında vermiş olduğu bilgiyi *Şerhu’l-Mevâkıf*’a dayandırmaktadır.⁴⁰⁰

Sunkûrî, eserin kaynaklarından biri olan *el-Milel ve’n-nihal*’den de istifade ettiğini dile getirmektedir. On sekizinci fasılda Ka’biyye hakkında bilgi verirken, “Muhammed Şehristânî kavli üzere...” diyerek *el-Milel ve’n-nihal*’e atıfta

³⁹⁵ Bkz. Âmidî, *Ebkârü’l-efkâr*, s. 40; İcî, *el-Mevâkıf*, s. 415; Cürcânî, *Şerhu’l-Mevâkıf*, s. 409.

³⁹⁶ Sunkûrî, *Zübdetü’l-akâid*, s. 52.

³⁹⁷ Sunkûrî, *a.y.*

³⁹⁸ Sunkûrî, *a.y.*

³⁹⁹ Sunkûrî, *a.y.*

⁴⁰⁰ Sunkûrî, *a.e.*, s. 52-53.

bulunmuştur. Allah'ın iradesi konusunda bu eserden alıntı yapan müellif, Ka'bî'nin, hocası Hayyât'tan ayrı düştüğü hususları dile getirmiştir.⁴⁰¹

Bazı detay konularda Şehristânî'den istifade eden müellif, İslam fırkalarının asılları ve alt kolları hususunda onun sistemini takip etmemiştir. Zira Şehristânî, altı ana fırkadan bahsetmiş ve taksimatı bu minval üzere yapmıştır.⁴⁰² Onun, Mu'tezile'yi ilk sırada ele alması, on iki alt fırkadan bahsetmesi vb. durumlar, müellifimizin sistemiyle örtüşmemektedir. Zira Sunkûrî, Mu'tezile'yi ikinci sırada ele almış ve yirmi alt fırkadan bahsetmiştir. Sunkûrî'nin, alt fırka olarak değerlendirdiği Amriyye, Esvâriyye, İskâfiyye, Ca'feriyye, Sâlihiyye fırkaları, Şehristânî'de müstakil alt fırkalar olarak geçmemektedir. Bu fırkalardan; Esvâriyye, İskâfiyye, Ca'feriyye, *el-Milel ve'n-nihal*'de Nazzâmiyye fırkası altında değerlendirilmiştir.⁴⁰³ Yine bu eserde Hâbitiyye ve Hadesiyye⁴⁰⁴ ile Cübbâiyye ve Behşemiyye,⁴⁰⁵ aynı başlıkta ele alınmıştır. Sunkûrî'nin, ikinci fasılda ele aldığı Amriyye fırkasını Şehristânî, müstakil bir fırka olarak zikretmemiş, bunu Vâsiliyye içinde ele almıştır.⁴⁰⁶

İslam fırkalarından Mu'tezile'yi ikinci babda ele alan Sunkûrî, taraflı ve reddedici bir üslupla, ayet ve hadisler çerçevesinde alt fırkaların görüşlerinin yanlışlığını ortaya koymuş ve neticede bu fırkaların küfre ve dalalete düştüklerini beyan etmiştir. Alt fırkaların görüşleri ile ilgili bazı konularda bilgi verirken eserin kaynaklarından *Şerhu'l-Mevâkıf*'a ve *el-Milel ve'n-nihal*'e ayrıca atıfta bulunmuş ve bunu da dile getirmiştir. Neticede Sunkûrî, temelini *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*'nin oluşturduğu, *Şerhu'l-Mevâkıf* ve *el-Milel ve'n-nihal* ile desteklenmiş, genişletilmiş ve zenginleştirilmiş bir Mu'tezile perspektifi çizmiştir.

2.1.3. Şîa

Sunkûrî, üçüncü babda İslam fırkalarının asıllarından biri olan Şîa'yı ele almaktadır. Müellif bunların, Hz. Ali'ye olan sevgilerini izhar edip ona tabi olarak Hz.

⁴⁰¹ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 52.

⁴⁰² Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 55-185.

⁴⁰³ Şehristânî, *a.e.*, s. 66-70.

⁴⁰⁴ Şehristânî, *a.e.*, s. 70.

⁴⁰⁵ Şehristânî, *a.e.*, s. 82.

⁴⁰⁶ Şehristânî, *a.e.*, s. 62-63.

Peygamber'den sonra imamet, nass-ı celî veya hafî ile Hz. Ali ve evladının hakkı olduğunu iddia eden bir kavim olduklarını dile getirmektedir.⁴⁰⁷ Şîa'nın; Ğulât, Zeydiyye ve İmâmiyye şeklinde üç asıl fırkaya ayrıldığını, bunlardan Ğulât'ın on sekiz, Zeydiyye'nin üç alt fırkaya ayrıldığını ve İmâmiyye'nin tek fırka olduğunu, toplamda yirmi iki fırkadan oluştuğunu beyan eden müellif, bu fırkalardan bazısının bazısını tekfîr ettiğini dile getirmektedir.⁴⁰⁸

Ğulât'ın alt fırkalarının on sekiz tane olduğunu belirten Sunkûrî, bu fırkaların her birini müstakil bir fasıl ile ele almıştır. Bu fırkalar: Sebeiyye, Kâmiyye, Benâniyye, Muğîriyye, Cenâhiyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Ğurâbiyye, Ulyâniyye, Hişâmiyye, Zürâriyye, Yûnusiyye, Şeytâniyye, Zerrâmiyye, Mufavadiyye, Bedâiyye, Nusayriyye ve İshâkiyye, İsmâiliyye şeklinde ayrı fasıllar altında ele alınmıştır. On dokuzuncu fasılda Zeydiyye'yi ele alan Sunkûrî, bu fırkanın da Cârûdiyye, Süleymâniyye, Sâlihiyye/Tebriyye şeklinde üç alt fırkası hakkında bilgi vermektedir. Son olarak yirminci fasılda Sunkûrî, İmâmiyye fırkası hakkında bazı açıklamalarda bulunmaktadır.

Sunkûrî'nin, Şîa hakkında yapmış olduğu girizgahla ve vermiş olduğu bilgilerle, *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*'yi esas aldığı görülmektedir. Bu eserde de Gümüşhânevî, aynı bilgileri kısaca vermiş ve Şîa'nın üç ana fırkasını sayıp bunların yirmi iki alt fırkaya ayrıldıklarını beyan etmiştir.⁴⁰⁹ Gümüşhânevî'nin, ilk olarak Ğulât fırkaları ile başlamış olması aynı şekilde Sunkûrî'nin eserinde de görülmektedir.⁴¹⁰

Sunkûrî, her bir fırkanın kurucusu ile söze başlayıp bu fırkaların temel görüşleri ile devam etmektedir. Bu fırkaların birbirleriyle ayrı düştükleri hususları dile getiren Sunkûrî, küfre düşmüş oldukları konuları da ayrıca belirtmektedir. Fırkaların isimleri, kurucuları ve görüşleri hakkında *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*'deki sistemi esas alan Sunkûrî, başka kaynaklardan da istifade ederek geniş bilgilere yer vermektedir.

Sunkûrî'nin, Ğulât fırkalarından ilki olan Sebeiyye hakkında; fırka mensuplarının, Abdullah b. Sebe'nin takipçileri olduklarını, Abdullah b. Sebe'nin, Hz.

⁴⁰⁷ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 53-54.

⁴⁰⁸ Sunkûrî, *a.e.*, s. 54.

⁴⁰⁹ Gümüşhânevî, *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*, vr. 103a-103b.

⁴¹⁰ Bkz. Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 54.

Ali'ye ilah demesi sonucu Medine'den sürüldüğünü, onun aslının Yahudi olduğunu ve o dönemde Yuşa b. Nun için Hz. Musa'nın vasisi olduğunu, Hz. Ali'nin ölmediğini ve ahir zamanda ortaya çıkıp yeryüzünü adaletle dolduracağını belirtmesi⁴¹¹, onun bu bilgileri *en-Netâyic*'den aldığını göstermektedir. Zira bu eserde de aynı bilgilere yer verilmektedir.⁴¹² Fırkalar ile ilgili anlatımın aynı olmasının yanında *Zübdetü'l-akâid*'de farklı isimlendirmelere de rastlanmaktadır. *en-Netâyic*'de Ğulât fırkalarının dokuzuncusu olarak Zemmiyye⁴¹³ zikredilirken, *Zübdetü'l-akâid*'in dokuzuncu faslında Ulyâniyye⁴¹⁴ fırkası zikredilmektedir. Ancak her iki eserde de bu fırka hakkında; Hz. Peygamber'i zemmedip Hz. Ali'yi üstün gördükleri, Hz. Ali'ye ilah dedikleri, bunlardan bir grubun, beş kişinin ilah olduklarını ve bunların da Hz. Muhammed, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin'den oluştuğunu kabul ettikleri⁴¹⁵ gibi ortak bilgilerin yer alması bu farklılığın sadece fırka isimlendirmesinde olduğunu içerik olarak aynı olduğunu göstermektedir. Verilen bu bilgiler, Şehristânî'de Albâiyye ismiyle ele alınan bir fırka hakkında dile getirilmiştir.⁴¹⁶ Âmidî, Îcî ve Cürcânî'de ise bu fırka Zemmiyye şeklinde yer almaktadır.⁴¹⁷ Bu fırkanın kurucusu olarak Sunkûrî, Ulyân b. Zira el-Esedî⁴¹⁸ adında bir şahıstan bahsederken bu bilgi *en-Netâyic*'de, *Ebkârü'l-efkâr*'da, *el-Mevâkıf*'ta ve *Şerhu'l-Mevâkıf*'ta yer almamaktadır. Şehristânî ise Albâiyye fırkasına mensup olanların el-Alba b. Zirâ ed-Devsî adında bir kişiye tabi olduklarını belirtmektedir.⁴¹⁹ Bu ismin, matbaa hatasından dolayı yanlış bir şekilde esere derc edilmiş olma ihtimali veya müellifin yanlış yazmış olma ihtimali bir yana, fırkanın tanıtımına kurucu isimle başlanmış olması ve isimde bazı benzerliklerin bulunması, Sunkûrî'nin bu bilgiyi Şehristânî'den aldığını göstermektedir.

Sunkûrî'nin, hocasından farklı olarak yapmış olduğu bir diğer isimlendirmeye de on dokuzuncu fasılda ele aldığı Zeydiyye'nin alt fırkalarının üçüncüsünde rastlanmaktadır. Bu fırkayı Sâlihiyye diye isimlendiren Sunkûrî, bunların Hasan b.

⁴¹¹ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 54.

⁴¹² Gümüşhânevî, *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*, vr. 103b.

⁴¹³ Bkz. Gümüşhânevî, *a.e.*, vr. 104a.

⁴¹⁴ Bzk. Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 59.

⁴¹⁵ Gümüşhânevî, *a.g.e.*, vr. 104a; Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 59.

⁴¹⁶ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 167.

⁴¹⁷ Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, s. 57; Îcî, *el-Mevâkıf*, s. 420; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, s. 419.

⁴¹⁸ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 59.

⁴¹⁹ Şehristânî, *a.g.e.*, s. 167.

Sâlih adında bir zata tabi olduklarını beyan etmektedir.⁴²⁰ Bu bilginin hemen sonrasında ise “Ve Tebriyye’dir ki Tebrî es-Sevmî nâm bir kimsenin etbâ’ıdır. Ve bunlar mezhebde mütteliklerdir..”⁴²¹ şeklinde başka bir fırka adı da zikretmektedir. Gümüşhânevî ise Zeydiyye’nin üçüncü fırkası olarak Bütriyye’yi zikredip bunların Bütr es-Sevrî adında bir şahsın takipçileri olduklarını beyan etmektedir.⁴²² Sunkûrî’nin, fırkanın isimlendirmesi ve verdiği bilgiler noktasında Şehristânî’yi takip ettiği görülmektedir. Zira Şehristânî, Zeydiyye’nin alt fırkalarından üçüncü sırada Sâlihiyye ve Bütriyye’yi zikretmiştir.⁴²³ Bu fırka hakkında Sunkûrî’nin, Şehristânî’deki anlatımı esas aldığı görülmektedir.

Şehristânî’den bazı hususlarda alıntılarda bulunduğu görülen Sunkûrî, fırkaların tasnifi konusunda *el-Milel ve’n-nihal*’i esas almamıştır. Zira Sunkûrî’nin, İslam fırkalarından üçüncü babda ele almış olduğu Şîa’yı Şehristânî, altıncı sırada ele almış, farklı bir taksimata gitmiş ve Şîa’nın ana fırkalarını; Keysâniyye, Zeydiyye, İmâmiyye, Ğulât ve İsmâiliyye⁴²⁴ şeklinde beş grup olarak zikretmişken Sunkûrî, bu ana fırkaları Ğulât, Zeydiyye ve İmâmiyye şeklinde üç grup olarak zikretmiştir.⁴²⁵ Alt fırkalar konusunda da Şehristânî’de farklı gruplar yer almaktadır. Mesela, İmâmiyye’nin alt fırkaları arasında zikredilen Bâkiriyye, Nâvûsiyye, Şümeitiyye gibi fırkalar⁴²⁶ müellifimizin eserinde yer almamaktadır.

Âmidî, Îcî ve Cürcânî kaynaklı bir tasnif yaptığını belirttiğimiz Sunkûrî, bu alimlerin eserlerinden dolayı da olsa istifade etmiştir. Onun, Şîa hakkında girişte vermiş olduğu kısa ve öz bilgilerin tümüne Âmidî ve Îcî’nin eserinde rastlanmamaktadır. Âmidî, Şîa’nın yirmi iki fırkaya ayrıldığını, bu fırkaların da bazılarının bazılarını tekfir ettiğini belirtmiş ve üç ana kola ayrıldığını, bunların Ğulât, Zeydiyye ve İmâmiyye olduğunu ifade etmekle yetinmiştir.⁴²⁷ Aynı bilgilerin Îcî’nin *el-Mevâkıf* adlı eserinde de yer aldığı görülmektedir.⁴²⁸ Ancak Cürcânî, zikri geçen iki

⁴²⁰ Sunkûrî, *Zübdetü’l-akâid*, s. 66.

⁴²¹ Sunkûrî, *a.y.*

⁴²² Gümüşhânevî, *en-Netâyicü’l-i’tikâdiyye*, vr. 106a.

⁴²³ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 153.

⁴²⁴ Şehristânî, *a.e.*, s. 141.

⁴²⁵ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 54.

⁴²⁶ Şehristânî, *a.g.e.*, s. 157-159.

⁴²⁷ Âmidî, *Ebkârü’l-efkâr*, s. 52.

⁴²⁸ Îcî, *el-Mevâkıf*, s. 418.

alime nispetle, bu konuya daha geniş malumatla başlamıştır.⁴²⁹ Aynı sistem Gümüşhânevî'nin eserinde ve Sunkûrî'nin eserinde yer almaktadır. Ancak Şîa'nın ana fırkalarının Ğulât, Zeydiyye, İmâmiyye şeklinde belirtilmesi ve bunların her birine ait alt fırkaların sayısı hakkında aynı bilgilerin verilmiş olması Sunkûrî'nin, bu eserlerden de istifade ettiğini göstermektedir. Bunun yanında fırka isimleri konusunda bazı farklılıklara da rastlanmaktadır. Bu üç eserde Ğulât'ın alt fırkalarından biri Beyâniyye⁴³⁰ şeklinde isimlendirilirken, *Zübdetü'l-akâid*'de bu fırka, Benâniyye⁴³¹ ismiyle yer almaktadır. Bu fırka *en-Netâyic*'de de Benâniyye ismiyle zikredilmektedir.⁴³² Bu fırka hakkında verilen bilgilere bakıldığında aynı fırkanın kastedildiği anlaşılmaktadır. Bu farklılığın, fırkanın kurucu ismi etrafında şekillendiği muhtemeldir. Zira Beyâniyye şeklinde geçen eserlerde Beyân b. Sem'ân et-Temîmî⁴³³ adında bir şahıstan bahsedilmekteyken müellifimizin eserinde bu isim Bennân b. Sem'ân eş-Şehdî⁴³⁴ şeklinde yer almaktadır. Yine *Ebkârü'l-efkâr*'da ve *el-Mevâkıf*'ta Rizâmiyye⁴³⁵ ismiyle Ğulât'ın alt fırkaları arasında zikredilen fırka, *Şerhu'l-Mevâkıf*'ta İlzâmiyye⁴³⁶, *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*'de ve *Zübdetü'l-akâid*'de ise Zerrâmiyye⁴³⁷ adıyla yer almaktadır. Söz konusu eserlerde bu fırka mensuplarının; imametinin, Hz. Ali'den oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'ye ondan oğluna ondan Ali b. Abdullah b. Abbas'a onun çocuklarından Mansur'a intikal ettiğine inandıklarına dair benzer bilgiler yer almaktadır. Bilgiler benzer olmasına rağmen Sunkûrî'nin, bu fırkanın isimlendirilmesi konusunda *en-Netayic*'i esas aldığı görülmektedir.

Toplamda yirmi fasıldan oluşan bu bölümde Sunkûrî, Ğulât'ın her bir fırkasını bir fasılda ele almış, on dokuzuncu fasılda Zeydiyye ve alt kollarına yer vermiş,⁴³⁸ yirminci fasılda ise İmâmiyye hakkında bilgi vermiştir.⁴³⁹ Bu fırkaların taksimi konusunda hocası Gümüşhânevî'nin eserini esas alan Sunkûrî; Şehristânî, Âmidî, İcî,

⁴²⁹ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, s. 416-417.

⁴³⁰ Bkz. Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, s. 53; İcî, *el-Mevâkıf*, s. 419; Cürcânî, *a.g.e.*, s. 417.

⁴³¹ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 55.

⁴³² Gümüşhânevî, *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*, vr. 103b.

⁴³³ Âmidî, *a.g.e.*, s. 53; İcî, *a.g.e.*, s. 419; Cürcânî, *a.g.e.*, s. 417.

⁴³⁴ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 55.

⁴³⁵ Âmidî, *a.g.e.*, s. 60; İcî, *a.g.e.*, s. 421.

⁴³⁶ Cürcânî, *a.g.e.*, s. 419.

⁴³⁷ Gümüşhânevî, *a.g.e.*, vr. 104b; Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 61.

⁴³⁸ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 65-66.

⁴³⁹ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 67.

Cürcânî gibi alimlerin eserlerinden de yararlanmıştır. Özellikle bazı fırka isimleri hakkında Şehristânî'nin eserinden alıntılarda bulunduğu görülmektedir. Yine içerik ve muhteva bakımından *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*'ye bağlı kalmış ancak Şehristânî'nin eserinden alıntılarda bulunarak eserini genişletmiştir. Kendine has taraflı ve reddedici üslubunu korumuş ve her bir fırkanın küfre düşükleri hususları dile getirmiştir.

2.1.4. Havâric

Sunkûrî, dördüncü babda büyük İslam fırkalarından Havâric'e yer vermiştir. Müellif, gerek sahabe zamanında gerek tabiin zamanında gerek tüm zamanlarda olsun ümmetin üzerinde ittifak etmiş olduğu hak imama tabi olmayan kimselere Harici denildiğini belirterek konuya giriş yapmış ve bu taifenin yirmi fırka olduğunu dile getirmiştir.⁴⁴⁰ Her bir fırkayı müstakil bir fasılda ele alan müellif, bu babın toplam yirmi fasıldan oluştuğunu belirtmiştir.⁴⁴¹

Sunkûrî'nin yapmış olduğu bu girizgah ve alt fırkaların sayısı hakkında vermiş olduğu bu bilgi, *en-Netâyic*'de aynı şekilde yer almamaktadır. Gümüşhânevî, bu eserinde Havâric'i, büyük İslam fırkalarının üçüncüsü olarak zikretmiş ve bu fırkanın yedi alt fırkaya ayrıldığını belirtmiştir.⁴⁴² Bu yedi fırka; Muhakkimiyye, Beyhesiyye, Ezrâkiyye, Necedât, Asfariyye, İbâziyye, Acârîde şeklindedir. Havâric'in yedi fırkaya ayrıldığı konusu Âmidî, İcî ve Cürcânî'nin eserlerinde de aynı taksimatla yer almaktadır.⁴⁴³

Sunkûrî'nin yapmış olduğu girizgah benzer şekilde Şehristânî'nin eserinde yer almaktadır. *el-Milel ve'n-nihal*'de Şehristânî, hâricî tanımını yapmış ve sahabe dönemi, tabiin dönemi veya herhangi bir dönemde toplumun ittifakı ile belirlenmiş ve haktan ayrılmayan imama karşı ayaklanan kimseye harici denildiğini belirtmiştir.⁴⁴⁴ Bu da Sunkûrî'nin girizgah sadedinde yapmış olduğu açıklamaları Şehristânî'den aldığını göstermektedir. Ancak Şehristânî'de Sunkûrî'nin aksine Havâric'in büyük fırkaları

⁴⁴⁰ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 67.

⁴⁴¹ Sunkûrî, *a.e.*, s. 68.

⁴⁴² Gümüşhânevî, *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*, vr. 106a.

⁴⁴³ Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, s. 73; İcî, *el-Mevâkıf*, s. 423; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, s. 424.

⁴⁴⁴ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 115.

sekiz olarak belirlenmiş ve bunlar; Muhakkime, Ezârika, Necedât, Beyhesiyye, Acârîde, Seâlîbe, İbâziyye, Sufriyyetü'z-Ziyâdiyye şeklinde sıralanmıştır.⁴⁴⁵

Sunkûrî'nin her birini müstakil bir fasılda ele aldığı fırkalar şunlardır: Muhakkime, Beyhesiyye, Ezârika, Necedât, Asfariyye, İbâziyye, Hafsiyye, Yezîdiyye, Hârisiyye, Acârîde, Meymûniyye, Hamziyye, Şuaybiyye, Hâzımiyye, Halfiyye, Etrâfiyye, Ma'lûmiyye, Mechûliyye, Saltiyye, Seâlîbe. Sunkûrî, bu fırkaları fasıl başlarında zikrederken "Havâric'in Muhakkime'sinden Beyhesiyye..."⁴⁴⁶ şeklinde bu fırkaların bir nevi asıllarını da belirlemiş olmaktadır. Bu bağlamda Muhakkime taifesinden olduğunu dile getirdiği fırkalar şunlardır: Beyhesiyye, Ezârika, Necedât, Asfariyye, İbâziyye'dir. Bundan sonraki fasılda İbâziyye'den olduğunu belirttiği fırkalar hakkında bilgi vermektedir. Bu fırkalar: Hafsiyye, Yezîdiyye, Hârisiyye, Acârîde şeklindedir.⁴⁴⁷ Daha sonra Acârîde taifesinden olan fırkaları ele alan Sunkûrî, şu fırkaları zikretmektedir: Meymûniyye, Hamziyye, Şuaybiyye, Hâzımiyye, Halfiyye, Etrâfiyye, Ma'lûmiyye, Mechûliyye, Saltiyye, Seâlîbe. Sunkûrî'nin -bazı farklılıklar olsa da- bu sistemi hocası Gümüşhânevî'nin eserinden aldığı öngörülebilir. Nitekim Gümüşhânevî, eserinde Havâric'in ana fırkalarını yedi olarak belirledikten sonra ⁴⁴⁸ "الفرقة الثانية من المحكمة البيهسية" ve ⁴⁴⁹ "الفرقة الثالثة من المحكمة الأزراقية" şeklinde diğer fırkaları beyan etmektedir. Gümüşhânevî bu minval üzere; Beyhesiyye, Ezrâkiyye, Necedât, Asfariyye ve İbâziyye'yi, Muhakkimiyye'den olduklarını ifade ederek ele almıştır. Bu da Sunkûrî'nin, hocasının metodunu benimsediğini göstermektedir.

Şehristânî, Âmidî, İcî, Cürcânî ve Gümüşhânevî gibi alimlerin aksine Havâric'in ana fırkalarını belirleme yoluna gitmeyen Sunkûrî, her bir fırkayı bir fasılda ele almak suretiyle Havâric'in yirmi fırkaya ayrıldığını göstermek istemiş olmalıdır. Zira zikri geçen eserlerde bu sayı genelde yirmiye aşmıştır. Ancak Sunkûrî, bu usulü benimsememiş, ana fırka adı zikretmemiş ve her bir fırkayı ayrı ayrı ele almıştır. Her ne kadar ana fırkaların adı ve sayısı hakkında bir belirlemeye gitmemiş olsa da

⁴⁴⁵ Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 116.

⁴⁴⁶ Sunkûrî, **Zübdetü'l-akâid**, s. 68.

⁴⁴⁷ Sunkûrî, **a.e.**, s. 72.

⁴⁴⁸ Gümüşhânevî, **en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye**, vr. 106a.

⁴⁴⁹ Gümüşhânevî, **a.e.**, vr. 106b.

Sunkûrî, “Havâric’in Muhakkime’sinden Beyhesiyye..”, “Havâric’in Acârîde’sinden Etrâfiyye..”⁴⁵⁰ şeklinde yapmış olduğu açıklamalarla bir üst fırka tayinine işaret etmiştir. O halde Sunkûrî’nin yapmış olduğu bu açıklamalar doğrultusunda Havâric’in ana fırkalarını belirlemek mümkün gözükmemektedir. Buna göre Sunkûrî’nin yapmış olduğu taksimat ışığında Muhakkime, İbâziyye, Acârîde taifelerinin, Havâric’in ana fırkaları olduğu söylenebilir.

Verilen bilgilere göre Âmidî, İcî, Cürcânî’nin, eserlerinde Havâric’in ana fırkaları olarak zikrettikleri Beyhesiyye, Ezrâkiyye, Necedât, Asfariyye, İbâziyye gibi fırkaları Sunkûrî, Muhakkime’ye bağlı fırkalar olarak zikretmektedir.⁴⁵¹ Yine bu eserlerde İbâziyye’nin alt kolları olarak zikredilen Hafsiyye, Yezidiyye, Hârisiyye aynı şekilde Sunkûrî’nin eserinde de İbâziyye’ye ait alt fırkalar şeklinde ele alınmaktadır.⁴⁵² Ancak Ashâbu’t-tâat fırkasına burada rastlanmamaktadır. Acârîde fırkasının alt kolları ise bu eserlerde ve Sunkûrî’nin eserinde aynı şekilde yer almaktadır.⁴⁵³ Bu da Sunkûrî’nin, zikri geçen alimlerle aynı ifade şeklini benimsemese de Acârîde’nin alt fırkaları konusunda aynı sistemi ve taksimi esas aldığını göstermektedir. Yine Seâlibe fırkasının alt kolları hakkında da aynı usul takip edilmiştir. Sunkûrî, yirminci fasılda Seâlibe’yi ele almış ve bu fırkaya Kenziyye de denildiğini belirtmiştir.⁴⁵⁴ Ancak bu bilgiyi nereden aldığı bilinmemektedir.

Seâlibe’nin; Ahnesiyye, Şeybâniyye, Ma’bediyye, Mükremiyye şeklinde dört alt fırkaya ayrıldığını belirten Sunkûrî, bu fırkaları yirminci fasıl altında ele almıştır.⁴⁵⁵ Bu fırkalar aynı şekilde Âmidî, İcî, Cürcânî ve Gümüşhânevî’nin eserinde yer almaktadır. Ancak Şehristânî, Seâlibe’yi asıl fırkalardan saymış bu fırkanın altında Ahnesiyye, Ma’bediyye, Rüseydiyye, Şeybâniyye, Mükremiyye, Ma’lûmiyye ve Mechûliyye, Bid’iyye şeklinde yedi tane alt fırka zikretmiştir.⁴⁵⁶ Bu bilgiler de

⁴⁵⁰ Sunkûrî, **Zübdetü’l-akâid**, s. 75.

⁴⁵¹ Bkz. Sunkûrî, **a.e.**, s. 68-71.

⁴⁵² Bkz. Sunkûrî, **a.e.**, s. 72.

⁴⁵³ Bkz. Sunkûrî, **a.e.**, s. 72-76.

⁴⁵⁴ Sunkûrî, **a.e.**, s. 76.

⁴⁵⁵ Sunkûrî, **a.e.**, s. 76-77.

⁴⁵⁶ Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 128-130.

Sunkûrî'nin, Havâric'e ait fırkaların tasnifi ve isimleri konusunda Âmidî, Îcî, Cürcânî ve Gümüşhânevî'yi esas aldığını göstermektedir.

Sunkûrî, her bir fırka hakkında benimsemiş oldukları görüş ve düşüncelere yer vermiş, bazılarını geniş bir şekilde ele alırken bazılarını kısaca tanıtmıştır. Bu konuda Şehristânî ve Gümüşhânevî'nin eserlerinden alıntılarda bulunmuştur. Mesela üçüncü fasılda ele aldığı Ezârika'nın, Nafi b. Ezrak'a tabi kimselerden oluştuğunu ve bunların sekiz bidatlerinin olduğunu dile getirmiştir.⁴⁵⁷ Bunların, Hz. Ali'yi tekfir ettiklerini, savaştan geri dönenleri tekfir ettiklerini, Hz. Ali'yi şehit eden İbn Mülcem'i tasvip ettiklerini, kendilerine muhalefet eden kimselerin oğullarını ve hanımlarını öldürmeyi caiz gördüklerini vb. dile getiren Sunkûrî'nin,⁴⁵⁸ bu bilgileri Şehristânî'den aldığı görülmektedir. Zira Şehristânî de fırka ile ilgili aynı girişi yapmış, bidatlerinin sekiz konuda olduğunu dile getirmiş ve Sunkûrî'nin eserine aldığı bidatleri zikretmiştir.⁴⁵⁹

Her bir fırkayı bir fasılda ele Sunkûrî, öncelikle bu fırkaların kurucu şahsiyetlerini zikretmiş daha sonra bu fırkalara ait görüş ve düşüncelere yer vermiştir. Bu görüş ve düşüncelere yönelik bilgileri çoğunlukla Gümüşhânevî'nin eserinden ve Şehristânî'nin eserinden alıntılar yaparak zikretmiştir. Her bir fırkanın farklı görüşlerini dile getiren Sunkûrî, ayet ve hadisler ışığında bu görüşlerin yanlışlığını ortaya koymuş ve bu fırkaların küfre ve dalalete düştüklerini dile getirmiştir.⁴⁶⁰

2.1.5. Mürcie

Büyük İslam fırkalarından Mürcie'yi beşinci babda ele alan Sunkûrî, öncelikle bu fırkanın isminin nerden geldiği, hangi kelime veya kelimelerden türediği konusuyla giriş yapmıştır. Bu bağlamda Mürcie isimlendirmesinin, ircâdan geldiğini belirten müellif, ircâ kelimesinin tehir etmek-geciktirmek veya ümit vermek manalarına gelebileceğini dile getirmektedir.⁴⁶¹ Dolayısıyla müellife göre bunlara; rütbe ve niyette ameli geciktirmeleri sebebiyle veya “küfürle beraber tâat fayda vermediği gibi imanla beraber masiyet zarar vermez, dünyada mümin ve kafir kimselerin cennet ehli veya

⁴⁵⁷ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 69.

⁴⁵⁸ Sunkûrî, *a.y.*

⁴⁵⁹ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 118-120.

⁴⁶⁰ Örnek olarak bkz. Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 73.

⁴⁶¹ Sunkûrî, *a.e.*, s. 77.

cehennem ehli oldukları hususunda hüküm vermeyiz, bunu Allah'ın iradesine havale ederiz, dilerse cennete dilerse cehenneme idhal eder" deyip hükmü geciktirmeleri sebebiyle veya Hz. Ali'yi birinci dereceden dördüncü dereceye ertelemeleri (tehîr) sebebiyle Mürcie denilmiştir.⁴⁶²

Müellifin, bu fırka hakkında girizgah sadedinde sunmuş olduğu bu bilgilerin *el-Milel ve 'n-nihal*'den⁴⁶³, *Şerhu'l-Mevâkıf*'tan,⁴⁶⁴ ve *en-Netâyic*'den⁴⁶⁵ alındığı görülmektedir. İlk iki eserde, Sunkûrî'nin vermiş olduğu bilgilere nispetle daha kısa ve öz bilgilere yer verilmiştir. Ancak içerik ve üslup olarak aynı niteliği taşımaktadırlar. Bu bilgiler benzer şekilde çok kısa ifadelerle *el-Mevâkıf*'ta⁴⁶⁶ ve *Ebkârü'l-efkâr*'da⁴⁶⁷ yer almaktadır. Ancak Sunkûrî'nin; Âmidî, Îcî, Cürcânî ve Gümüşhânevî'ye nispetle bu fırka hakkında daha geniş bilgiler vermesi, bu konuda Şehristânî'den yararlandığını göstermektedir. Mesela, bu fırkanın Mürcie diye adlandırılmasının sebepleri arasında Sunkûrî, bunların Hz. Ali'nin derecesini birinci dereceden dördüncü dereceye ertelemelerini zikretmektedir.⁴⁶⁸ Bu konu aynı şekilde fırka hakkında girizgah mahiyetinde *el-Milel ve 'n-nihal*'de⁴⁶⁹ yer alırken zikri geçen diğer eserlerde yer almamaktadır.

Mürcie'nin toplamda beş alt fırkaya ayrıldığını belirten Sunkûrî,⁴⁷⁰ bu alt fırkaların her birini bir fasılda ele almış ve bu bab altında toplamda beş fasla yer vermiştir. Bu beş fırka sırasıyla şöyledir: Yûnusiyye, Ubeydiyye, Gassâniyye, Sevbâniyye, Sevmeniyye (Tûmeniyye). Bu fırkanın beş alt fırkaya ayrıldığı konusu Âmidî, Îcî, Cürcânî ve Gümüşhânevî'de de yer almaktadır. Bu alimler, Sunkûrî'nin zikretmiş olduğu şekilde bu alt fırkalara yer vermişlerdir. Şehristânî ise bunlardan farklı olarak Mürcie-i Hâliisa içerisinde bu beş fırkaya Sâlihiyye'yi de eklemek suretiyle toplamda altı alt fırkadan bahsetmektedir.⁴⁷¹ Bu konuda Sunkûrî'nin,

⁴⁶² Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 77-78.

⁴⁶³ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 135.

⁴⁶⁴ Bkz. Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, s. 428.

⁴⁶⁵ Bkz. Gümüşhânevî, *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*, vr. 107b.

⁴⁶⁶ Bkz. Îcî, *el-Mevâkıf*, s. 427.

⁴⁶⁷ Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, s. 84-85.

⁴⁶⁸ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 78.

⁴⁶⁹ Şehristânî, *a.g.e.*, s. 135.

⁴⁷⁰ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 78.

⁴⁷¹ Şehristânî, *a.g.e.*, s. 135-140.

Şehristânî'yi esas almadığı görülmektedir. Ancak Sunkûrî'nin babın sonunda bu beş fırkayı, Mürcie-i Hâlisâ⁴⁷² olarak nitelemesi Âmidî, Îcî, Cürcânî ve Gümüşhânevî'nin eserlerinde de yer almaktadır. Dolayısıyla Sunkûrî'nin, bu konuda zikri geçen alimlerin eserlerini esas aldığı ve aynı anlatımı tercih ettiği söylenebilir.

Sunkûrî'nin Sevmeniyye şeklinde eserine almış olduğu son fırka Şehristânî ve Âmidî'de Tûmeniyye⁴⁷³ adıyla geçerken Îcî, Cürcânî ve Gümüşhânevî'de Sûmeniyye⁴⁷⁴ adıyla zikredilmektedir. Bu hususta da müellifin, Cürcânî ve Gümüşhânevî'de yer alan ismi dikkate aldığı görülmektedir.

Sunkûrî, her fasılda bir alt fırkaya yer vermiş, bu fırkaların kurucu şahsiyetlerini belirtmiş ve temel argümanlarını sunarak her bir fırkanın görüşlerini dile getirmiştir. Bu konuda da müellif, Cürcânî ve Gümüşhânevî'nin eserini esas almış, bazı yerlerde Şehristânî'den alıntılarda bulunmuş ve ele almış olduğu fırkaların bazı söylem ve eylemlerin mahza küfür olduğunu taraflı ve reddedici bir üslupla dile getirmiştir.⁴⁷⁵

2.1.6. Neccâriyye

Sunkûrî, İslâm fırkalarından Neccâriyye'yi altıncı babda ele almış ve bu fırka mensuplarının, Hasan b. Muhammed el-Buhari adında bir kimseye tabi olduklarını dile getirmiştir.⁴⁷⁶ Müellif, bu fırkanın “tüm filler, kulun kesbi ve Allah'ın halkıdır” diyerek ef'âl-i ibâd ve istitâ'at konusunda Ehl-i Sünnet ve Cemaat'e muvafakatta bulunduklarını; ancak “Allah'ın sıfatları yoktur, kalamullah hâdistir yani kul kelamı gibidir, Allah'ı görmek caiz değildir” diyerek Mu'tezile'ye uyduklarını beyan etmiştir.⁴⁷⁷

Sunkûrî'nin, Neccâriyye hakkında giriş olarak verdiği bu bilgiler, Âmidî, Îcî, Cürcânî ve Gümüşhânevî'nin eserlerinde yer almaktadır. Ancak bu fırkanın kurucu

⁴⁷² Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 80.

⁴⁷³ Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, s. 88; Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 138.

⁴⁷⁴ Îcî, *el-Mevâkîf*, s. 428; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkîf*, s. 429; Gümüşhânevî, *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*, vr. 107b.

⁴⁷⁵ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 78-79.

⁴⁷⁶ Sunkûrî, *a.e.*, s. 80.

⁴⁷⁷ Sunkûrî, *a.y.*

şahsiyeti hakkında müellif farklı bir isme yer vermiştir. Âmidî, bu ismi Ebu'l-Hüseyin b. Muhammed en-Neccar⁴⁷⁸ şeklinde zikrederken İcî, Cürcânî ve Gümüşhânevî; Muhammed b. Hüseyin en-Neccâr⁴⁷⁹ şeklinde zikretmişlerdir. Şehristânî de bu fırka mensuplarının Hüseyin b. Muhammed en-Neccar adında bir şahsa tabi olduklarını bildirmektedir.⁴⁸⁰ Sunkûrî ise bu konuda zikri geçen alimlerden farklı olarak Hasan b. Muhammed el-Buhari⁴⁸¹ ismini zikretmiştir.⁴⁸² Onun, bu ismi nerden aldığına dair herhangi bir emare yoktur. Eserin matbu olması sebebiyle matbaa hatası olarak bu ismin yazılmış olması muhtemeldir. Ancak buna dair elimizde kesin bir delil yoktur.

Sunkûrî, Neccâriyye'nin üç alt fırkasının olduğunu dile getirip⁴⁸³ her fırkayı bir fasılda ele almış ve altıncı babda toplamda üç fasla yer vermiştir. Bu üç fırka: Burğusiyye, Za'feraniyye, Müstedrike'dir. Bu tasnif sistemi aynı şekilde Âmidî, İcî, Cürcânî ve Gümüşhânevî'nin eserlerinde de yer almaktadır. Bu fırka *el-Milel ve'n-nihal*'de müstakil bir fırka olmayıp Cebriyye'nin alt fırkalarından biri olarak yer almaktadır.⁴⁸⁴

Neccâriyye'nin alt kolları, tasnifi, isimlendirmesi ve bu fırkalarla ilgili vermiş olduğu bilgiler noktasında Âmidî, İcî, Cürcânî ve Gümüşhânevî'nin eserlerinden alıntılarda bulunduğu görülen Sunkûrî, her bir fırkayı bir fasılda ele almış ve bu fırkaların görüşlerine yer vermiştir. Gümüşhânevî'nin kısa tuttuğu anlatımı biraz daha uzun olarak verdiği görülen Sunkûrî, fırkaların görüş ve düşüncelerini zikrettikten sonra bazı ayet ve hadisler doğrultusunda reddedici ifadelerle bu fırkaların küfrünü ve sapkınlığını ortaya koymaya çalışmıştır.⁴⁸⁵ Sunkûrî'nin fırkalar hakkında dile getirmiş olduğu değerlendirmelere ve yargılara zikri geçen eserlerde rastlanmaması onun, yöntem ve metodunu, özgünlüğünü göstermektedir.

⁴⁷⁸ Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, s. 89.

⁴⁷⁹ İcî, *el-Mevâkıf*, s. 428; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, s. 429; Gümüşhânevî, *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*, vr. 108a.

⁴⁸⁰ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 89.

⁴⁸¹ Bu isim İslâm Ansiklopedisi'nde "Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr" şeklinde geçmektedir. Bkz. Mustafa Öz, "Neccâriyye", *DİA*, 2006, C. XXXII, s. 482.

⁴⁸² Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 80.

⁴⁸³ Sunkûrî, *a.y.*

⁴⁸⁴ Şehristânî, *a.g.e.*, s. 87.

⁴⁸⁵ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 80.

2.1.7. Cebriyye

Sunkûrî, yedinci babda büyük İslam fırkalarından Cebriyye'yi ele almıştır. Cebir kelimesinin anlamını açıklayarak giriş yapan Sunkûrî, bu kavramı; kulun fiilini (hayır veya şer) Allah'a isnat etmektir, şeklinde tanımlamıştır.⁴⁸⁶ Bu tanımdan sonra Cebriyye'nin; Mutavassıta ve Hâlısa olmak üzere iki kısım olduğunu dile getirmiştir.⁴⁸⁷ Sunkûrî'nin yapmış olduğu cebir tanımı, Şehristânî, Âmidî, İcî, Cürcânî ve Gümüşhânevî'nin eserlerinde yer almaktadır.⁴⁸⁸ Ancak Sunkûrî'nin bu tanıma eklemiş olduğu “hayır ve şer” ifadesine zikri geçen eserlerde rastlanmamaktadır.

Sunkûrî'nin yapmış olduğu taksim aynı şekilde Şehristânî, Âmidî, İcî, Cürcânî ve Gümüşhânevî'de de yer almaktadır. Cebriyye-i Hâlısa'nın; kulun kendi ihtiyarının olmadığını, hiçbir işi yapmaya kudretinin olmadığını, her işinde aciz olduğunu dile getirdiklerini belirten Sunkûrî, bunların iddialarına karşı Ehl-i Sünnet'in delillerini zikretmektedir.⁴⁸⁹ Daha sonra Cebriyye-i Mutavassıta hakkında bilgi veren Sunkûrî bunların, kulun ihtiyarı olduğunu belirttiklerini ve iki kısım olduklarını dile getirmiştir. Bunların bir kısmının, kulun işlediği fiil hakkında kudreti ve ihtiyarı bulunduğunu, eğer eseri ortaya çıkarsa buna kesb dediklerini belirten Sunkûrî, İmam Eş'arî ve bazı fırak-ı dâlle mensuplarının bu görüşü tercih ettiklerini belirtmiştir.⁴⁹⁰ Diğer grubun ise eser ispat etmediklerini, bunların kulda kesb iradesinin varlığını kabul ettiklerini bunun da hakikaten değil mecazen var olduğunu dile getirmiş ve bunların küfre düştüklerini Bakara suresinin 286. ayetiyle delillendirmiştir.⁴⁹¹ Yine bu gruhun, sıfatları nefyetme konusunda ve ru'yetullah konusunda Mu'tezile'ye uyduklarını dile getiren müellif, bunların cennet ve cehennem fani olduğunu, muvakkat amelin cezasının yine muvakkat olacağını, cehennem ehline cehennemde azap olmayacağını vb. hususları benimsemeleri sebebiyle küfre düştüklerini belirtmiştir.⁴⁹²

⁴⁸⁶ Sunkûrî, **Zübdetü'l-akâid**, s. 81.

⁴⁸⁷ Sunkûrî, **a.y.**

⁴⁸⁸ Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 87; Âmidî, **Ebkârü'l-efkâr**, s. 91; İcî, **el-Mevâkıf**, s. 428; Cürcânî, **Şerhu'l-Mevâkıf**, s. 429; Gümüşhânevî, **en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye**, vr. 108a.

⁴⁸⁹ Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 81.

⁴⁹⁰ Sunkûrî, **a.y.**

⁴⁹¹ Bakara 2/286. “..Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır..”

⁴⁹² Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 81.

Şehristânî, Hâlisâ ve Mutavassıta taksimini yapıp genel bilgiler verdikten sonra Cehmiyye, Neccâriyye ve Dırâriyye'yi, Cebriyye'nin fırkaları arasında saymıştır.⁴⁹³ Bu anlatım Sunkûrî'de yer almamaktadır. İcî, Cürcânî ve Gümüşhânevî, Cebriyye hakkındaki anlatıma Mutavassıta ile başlamışken Şehristânî ve Âmidî, Hâlisâ ile başlamıştır. Sunkûrî'nin de Hâlisâ ile başlamış olması bu eserlerden etkilenmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca Cebriyye-i Hâlisâ'ya, Âmidî, İcî, Cürcânî ve Gümüşhânevî'nin eserlerinde Cehmiyye⁴⁹⁴ örneği verilirken Sunkûrî herhangi bir örnek vermemiş, sadece görüşleri ele almıştır. Sunkûrî'nin benimsemiş olduğu anlatım aynı şekilde Şehristânî'nin eserinde yer almaktadır. Zira Şehristânî de aynı şekilde ikili taksim yapmış ve fikirleri öne sürmüştür. Yine Mutavassıta ile ilgili olarak Şehristânî, bu grubunun görüşlerini dile getirip herhangi bir fırka adı vermemektedir. Ancak Âmidî, Eş'ariyye, Neccâriyye, Dırâriyye, Hafsiyye'yi;⁴⁹⁵ İcî, Eş'ariyye'yi;⁴⁹⁶ Cürcânî ve Gümüşhânevî, Eş'ariyye, Neccâriyye, Dırâriyye'yi⁴⁹⁷ örnek göstermektedir. Bu konuda aynı anlatımı benimsemeyen Sunkûrî, Mutavassıta'nın görüşlerini dile getirip iki kısma ayırmakta ve ilk grup için İmam Eş'arî'yi ve bazı sapkın fırkaları örnek göstermektedir.⁴⁹⁸ Bu fırkaların isimlerini zikretmemiş sadece “bazı fırka-ı dâlle..” demekle yetinmiştir.⁴⁹⁹ Diğer grubun da Mu'tezile'ye uyduğunu dile getirmekle yetinmiştir.⁵⁰⁰ Bu grupların görüşlerini ayetler ışığında ve Ehl-i Sünnet'in getirmiş olduğu deliller doğrultusunda reddeden Sunkûrî bunların küfre düştüklerini belirtmiştir.

2.1.8. Müşebbihe

Sunkûrî, İslam fırkalarından Müşebbihe'yi sekizinci ve son babda incelemiştir. Bu fırka mensuplarının, Allah'ı cisme benzetip bazı organları olduğuna inandıklarını dile getiren Sunkûrî, bunların teşbihte ittifak ettiklerini ancak teşbih metodunda ihtilaf

⁴⁹³ Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 87.

⁴⁹⁴ Âmidî, **Ebkârü'l-efkâr**, s. 91; İcî, **el-Mevâkıf**, s. 428; Cürcânî, **Şerhu'l-Mevâkıf**, s. 429; Gümüşhânevî, **en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye**, vr. 108a.

⁴⁹⁵ Âmidî, **a.g.e.**, s. 91.

⁴⁹⁶ İcî, **a.g.e.**, s. 428.

⁴⁹⁷ Cürcânî, **a.g.e.**, s. 429; Gümüşhânevî, **a.g.e.**, vr. 108a.

⁴⁹⁸ Sunkûrî, **Zübdetü'l-akâid**, s. 81.

⁴⁹⁹ Sunkûrî, **a.y.**

⁵⁰⁰ Sunkûrî, **a.y.**

ettiklerini belirtmektedir.⁵⁰¹ Bunları Ğulât-ı Şîa Müşebbihesi, Ehl-i Hadis'in Haşviyyelerinin Müşebbihesi ve Kerrâmiyye Müşebbihesi şeklinde farklı gruplara ayıran müellif, bunların görüşlerini vermektedir.⁵⁰² İcî, Cürcânî ve Gümüşhânevî'nin büyük İslam fırkalarının yedincisi olarak zikrettikleri Müşebbihe fırkası, bu alimlerin eserlerinde, Ğulât-ı Şîa Müşebbihesi, Haşviyye Müşebbihesi ve Kerrâmiyye Müşebbihesi şeklinde taksim edilmiştir.⁵⁰³ Bu taksim Âmidî'nin eserinde de yer almaktadır.⁵⁰⁴ Ancak Cürcânî ve Gümüşhânevî'de Ğulât-ı Şîa Müşebbihesi'ne örnek olarak getirilen Sebeiyye, Beyâniyye, Muğîriyye gibi fırkalardan sadece Sebeiyye'yi zikreden Sunkûrî, Haşviyyeler için bu eserlerde de geçen Mudar, Kehmes ve Ahmed el-Hüceymî isimlerini zikretmektedir.⁵⁰⁵ Âmidî ise bunları daha geniş biçimde ele almış Ğulât-ı Şîa Müşebbihesi altında yukarıda geçen üç fırkaya ek olarak Cenâhiyye, Hattâbiyye, Zemmiyye, Hişâmiyye, Zürâriyye, Nusayriyye ve İshâkiyye gibi fırkaları da zikretmiştir.⁵⁰⁶ Şehristânî, Müşebbihe'yi sıfatları kabul ettikleri için Sıfâtiyye'nin altında ele almıştır.⁵⁰⁷

Müşebbihe'nin bu üç grubu (Ğulât-ı Şîa Müşebbihesi, Ehl-i Hadis'in Haşviyyelerinin Müşebbihesi ve Kerrâmiyye Müşebbihesi) hakkında kısaca bahseden müellif, bunların sonuncusu olan Kerrâmiyye'nin Müşebbihesi'ni ele almaktadır. Bunların, Abdullah b. Muhammed b. Kerrâm'ın takipçileri olduğunu belirten Sunkûrî, teşbih konusunda on iki fırkaya ayrıldıklarını dile getirmektedir. Bunları; Mücessime, Haddî, Hulûliyye, Şâkiyye, Târikiyye, Kavliyye, İlâhiyye, Amudiyye, Sâibî, Sârikiyye, Beyhî, Haşviyye şeklinde ayrı ayrı kısaca ele alan Sunkûrî,⁵⁰⁸ sayı konusunda Şehristânî'yi esas almıştır. Ancak bu fırkaların içeriği hususunda hangi eseri esas aldığı bilinmemektedir. Zira Âmidî, İcî, Cürcânî ve Gümüşhânevî'nin eserlerinde böyle bir taksim ve malumat yoktur. Kerrâmiyye'yi, Sıfâtiyye'nin alt fırkası olarak ele alan Şehristânî, bu fırkanın on iki alt firkadan oluştuğunu belirtmiştir.

⁵⁰¹ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 81.

⁵⁰² Sunkûrî, *a.y.*

⁵⁰³ İcî, *el-Mevâkıf*, s. 429; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, s. 430; Gümüşhânevî, *en-Netâyicü'l-İ'tikâdiyye*, vr. 108a.

⁵⁰⁴ Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, s. 93.

⁵⁰⁵ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 81.

⁵⁰⁶ Âmidî, *a.g.e.*, s. 93.

⁵⁰⁷ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 103.

⁵⁰⁸ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 81-82.

Ancak bunlardan önemli gördüğü şu altı fırkayı zikretmiştir: Âbidiyye, Tûniyye, Zerîniyye, İshâkiyye, Vâhidiyye, Heysâmiyye.⁵⁰⁹ Bu fırkaların ismini vermekle yetinen Şehristânî, her birinin görüşüne ayrı ayrı yer vermemiş fırkanın ortak görüşlerini zikretmiştir. Bağdâdî, bu fırkalardan Hakâikiyye, Tarâikiyye ve İshâkiyye'yi,⁵¹⁰ Râzî ise Tarâikiyye, İshâkiyye, Âbidiyye, Yûnâniyye, Sûremiyye, Heysamiyye'yi⁵¹¹ zikretmektedir. Sunkûrî'nin zikretmiş olduğu alt fırkaların, Eş'arî geleneğin önemli temsilcilerinin eserlerinde yer almadığı görülmektedir. Ancak Müşebbihe hakkında verilen bilgiler, yapılan taksim ve verilen örnekler açısından Sunkûrî'nin, Gümüşhânevî ve Cürcânî'den etkilendiği söylenebilir.

2.2. MUHTELİF KONULAR

Sunkûrî'nin; bir mukaddime, sekiz bab ve bir hatimeden oluşan *Zübdetü'l-akâid nuhbetü'l-fevâid* adlı eseri tercümeden ziyade bir telif eser olma niteliğini taşımaktadır. Bu nitelik, müellifin kendine has bazı konulara yer vermesi, bazı taksimlerde bulunması ve kaynak eserlerden istifade etmesi sebebiyle oluşmuştur.

Esere besmele ile başlayıp salat ve selam ile devam eden müellif, mukaddimeden önce eserin giriş kısmında *Zübdetü'l-akâid*'i yazma sebepleri üzerinde durmuştur. Bu bağlamda, ilim ve fazilet sahibi kimselerin yok olmaya yüz tutup sayılarının azalmasıyla insanlara amelî ve itikadî konularda önderlik edecek kimsenin kalmadığını belirtip insanların bu konulardaki cehaletleri sebebiyle dünyanın süsüne ve fani oluşuna aldanarak bidat ehline ve sapkın fırkalara girip kurtuluşa eren fırkadan uzaklaştıklarını dile getirmiştir.⁵¹² Bu insanlara faydalı olmak ve kurtuluşa eren fırkanın itikadını sapkın fırkaların itikadından ayırmak için bir eser telif etmek istediğini, hocası ve şeyhi Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'nin de bu konuda kendisine Arapça olarak yazdığı *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye* adlı eserini verdiğini ve neticede *Zübdetü'l-akâid nuhbetü'l-fevâid*'in oluştuğunu beyan etmiştir.⁵¹³

⁵⁰⁹ Şehristânî, **Milel ve Nihal**, s. 107.

⁵¹⁰ Bağdâdî, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, s. 160.

⁵¹¹ Fahreddîn er-Râzî, **İ'tikâdâtü firâki'l-müslimîn ve'l-müşrikîn**, tsh. Ali Sâmî en-Neşşâr, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1402/1982, s. 67.

⁵¹² Sunkûrî, **Zübdetü'l-akâid**, s. 2.

⁵¹³ Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 2-3.

Bu girizgahtan sonra bu başlık altında, müellifin, eserin mukaddime kısmında temas etmiş olduğu bazı konular ele alınacaktır. Bu konular; bidat sahibi gruplar, hükemâ sınıflandırması, İslam dininin dışında yer alan gruplar, şeytan tasavvuru ve şeytanın sualleri, tasavvufî fırkaların tasnifi, ilk ihtilaflar, şecere-i iman ve şerece-i nîrân hakkında olacaktır.

Zikri geçen konulara, müellif tarafından eserin mukaddime kısmında yer verilmiştir. Sunkûrî, bu konular hakkında genel bilgiler vermiş, sonraki sekiz babda zikredeceği fırkalar ile ilgili ön bilgi oluşturmuştur. Zikri geçen konulardan bazılarını eserin kaynaklarından olan *el-Milel ve'n-nihal*'den, bazılarını *Şerhu'l-Mevâkıf*'tan ve bazılarını da Gümüşhânevî'nin *Câmi'u'l-mütûn* adlı eserinden almıştır. Ancak eserin mukaddime kısmında ele alınan bu konular, *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye*'de yer almamaktadır.

2.2.1. Bidat Sahibi Kimseler

Sunkûrî, eserin mukaddime kısmına bidat ehli gruplardan söz ederek başlamaktadır. Öncelikle İslam dini ve diğer dinler arasında vaki olan bidatlerin, fitnelerin, birçok ihtilafın ve şüphenin kaynağı olarak şeytanı zikretmektedir. Bu gibi kötü fiillerin, şeytanın kışkırtıcı tuzaklarından ve şüphelerinden vaki olduğunu bildirmektedir.⁵¹⁴

Sunkûrî, bidat ehli grupların ortaya çıkmasına sebep olan durumu tasvir ettikten sonra bu grupları ve benimsemiş oldukları görüşleri açıklamaktadır. İlk olarak Cebriyye taifesini zikreden müellif, bu taifeyi; kulun fiillerini Allah'a nispet etmeleri, kulun iradesinin olmadığı⁵¹⁵ bildirmeleri sebebiyle bidat ehli gruplar arasında ele almıştır. Bu taifeden sonra Mu'tezile'yi zikreden müellif, bu grubu; kulun kendi fiilinin halıkı olduğunu belirtmeleri, Allah'a ait sıfatları nefyetmeleri⁵¹⁶ vb. konulardaki görüşlerinden dolayı bidat ehli gruplar arasında değerlendirmiştir. Daha sonra Allah'a pişmanlığı nispet etmeleri sebebiyle Keysâniyye'yi⁵¹⁷; Hz. Ebubekir ve

⁵¹⁴ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 3.

⁵¹⁵ Sunkûrî, *a.y.*

⁵¹⁶ Sunkûrî, *a.e.*, s. 4.

⁵¹⁷ Sunkûrî, *a.y.*

Hız. Ömer'e lanet etmeleri ve küfretmeleri, tenasüha inanmaları, vahyin Hz. Ali'ye gelecekken Cebrail'in yanılması sonucu Hz. Peygamber'e geldiğini iddia etmeleri sebebiyle Ravâfız taifesini⁵¹⁸, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Zübeyr, Hz. Aişe, Hz. Muaviye'yi ve ümmetin neredeyse tamamını tekfir eden Havâric taifesini⁵¹⁹, Şuayb adında bir peygamberin gelip Hz. Muhammed'in şeriatını nesh edeceğine inanan Zeydiyye taifesini⁵²⁰, Allah'ın sıfatlarını tamamen nefyedip, Kur'an'ın yazıldığında cisim, okunduğunda araz olduğuna inanan Neccâriyye taifesini⁵²¹, Allah'ın ahirette bazı müminleri cehenneme ve bazı kafirleri cennete koyacağına ve namaz, oruç, zekat gibi amellerin farz değil de fezâilden olduğuna inanan Mürcie taifesini⁵²²; Allah'a mekan ve organ ispatında bulunup eli, ayağı, sakalı olduğuna inanan Müşebbihe taifesini⁵²³; Allah'ın bir şeyi yaratmadıkça onu bilmeyeceğini iddia eden Şeytâniyye taifesini⁵²⁴; rüyanın kötüsünü yaratanın şeytan, iyisini yaratanın Allah olduğunu iddia eden dolayısıyla şeytânî ve rahmânî rüya ayırımına giden bazı cahil insanları bidat ehli gruplardan sayar.⁵²⁵

Müellif, saymış olduğu grupların tamamının mübtedi (bidat sahibi) olduğunu yani Ehl-i Sünnet ve Cemâat itikadına muhalif kimseler olduklarını belirtir. Bu kavramı öznel-subjektif bir biçimde açıklayan müellif, bu kimselerin imametlerinin caiz olmadığını, bunların itikat yönünden fasık olduklarını, bu fışkın ise amel yönünden olan fışktan daha şiddetli olduğunu dile getirmektedir.⁵²⁶

Bu konuda müellif, genel bir çerçeve çizip sapkın fırkalara mensup bazı ana fırkalar veya alt fırkalardan bahsetmiştir. Müellifin, bidat ehli olarak adlandırdığı bu gruplara eserin başlıca kaynağı olan *en-Netâyicü 'l-i 'tikâdiyye*'de bu adlandırmayla ve bu metotla rastlanmamaktadır. Aynı şekilde müellifin takip etmiş olduğu bu sistem Bağdâdî, Şehristânî, Âmidî, İcî ve Cürcânî'nin eserlerinde de geçmemektedir. Bu gruplar genellikle fırkalarla ilgili bölümlerde zikredilmişlerdir. Ancak

⁵¹⁸ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 4.

⁵¹⁹ Sunkûrî, *a.y.*

⁵²⁰ Sunkûrî, *a.y.*

⁵²¹ Sunkûrî, *a.y.*

⁵²² Sunkûrî, *a.e.*, s. 4-5.

⁵²³ Sunkûrî, *a.e.*, s. 5.

⁵²⁴ Sunkûrî, *a.y.*

⁵²⁵ Sunkûrî, *a.y.*

⁵²⁶ Sunkûrî, *a.y.*

Gümüşhânevî'nin kelama dair en meşhur eseri olan ve *Ehl-i Sünnet İ'tikâdı* şeklinde Türkçe'ye tercüme edilen *Câmi'u'l-mütûn* adlı eserinde Sunkûrî'nin vermiş olduğu bilgilere benzer şekilde özet halde sunulan ve “sapık mezheblerin halleri” başlığı altında incelenen yirmiye yakın gruptan ve görüşten bahsedilmiştir.⁵²⁷ Bu bidat sahibi fırkalar hakkında müellifin özet halde sunmuş olduğu bilgilerin ve böyle bir başlık altında incelemesinin temelini Gümüşhânevî'nin zikri geçen eserine dayandırmak mümkün görünmektedir. Ayrıca müellifin mukaddime adında bir bölüme yer vermesi, şüphenin kaynağını şeytana dayandırması vb. hususlar onun bu usulü Şehristânî'den aldığına işaret etmektedir.

2.2.2. Hükemâ Sınıflandırması

Sunkûrî, bidat ehli grupları kısaca tanıttıktan sonra hükemâ diye adlandırdığı bir grupta ilgili bilgi vermiştir. Öncelikle bazı hükemanın, tüm yaratılanların halıkının Allah olduğunu kabul ettiklerini ancak yalnız başına Allah'ın, bir iş hakkından gelemeyeceğini iddia ettiklerini bildirmiştir.⁵²⁸ Sunkûrî'ye göre bunlar, Allah'ın dokuz tane yardımcısının olduğunu bunların da yedi gök, arş ve kürsü olduğunu benimsediklerini dile getirir. Ayrıca şu görüşlere de sahip olduklarını bildirir; Allah mahlukatın tümünü topluca bilir, tafsili bir şekilde bilmez, cesetler haşrolmaz vb.⁵²⁹

Sunkûrî, vermiş olduğu bu bilgilerin bazı hükemâ ile sınırlı olduğunu vurgulayıp esas olarak hükemânın dört sınıf olduklarını, bunların ikisinin ehl-i iman olduğunu diğer ikisinin ise ehl-i iman olmadığını belirtir. Ehl-i iman olanlar Mütakellimûn⁵³⁰ ve Mütешerriûn⁵³¹dur. Diğer ikisi ise Meşşâiyyûn⁵³² ile İşrâkiyyûn⁵³³dur.

⁵²⁷ Gümüşhânevî, *Ehl-i Sünnet İ'tikâdı*, s. 59-62.

⁵²⁸ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 6.

⁵²⁹ Sunkûrî, *a.e.*, s. 6.

⁵³⁰ Sunkûrî, bu ifade ile kelim alimlerini kastetmiş olmalıdır.

⁵³¹ “Teşerru” masdarından türeyen ve ism-i fail olan bu kelime ile herhangi bir yerde karşılaşmadık. “Şeriatı esas alanlar, şeriatla ilgilenenler” manasına gelen bu kelime ile Sunkûrî, dinin amelî-ahkam boyutuyla ilgilenen fıkıh alimlerini kastetmiş olmalıdır. Bkz. Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 6.

⁵³² Meşşâiyye, İslam dünyasında Aristo felsefesini esas alan felsefî hareketin adıdır. Bkz. Mahmut Kaya, “Meşşâiyye”, *DİA*, 2004, C. XXIX, s. 393. Sunkûrî, bu harekete mensup olan kimseleri kastetmiştir.

⁵³³ İşrâkiyye, İslam dünyasında Şehâbeddîn es-Sühreverdî'nin (ö. 587/1191) önderliğinde başlayan felsefî ve mistik bir akımdır. Bkz. Mahmut Kaya, “İşrâkiyye”, *DİA*, 2001, C. XXIII, s. 435. Sunkûrî, bu akımın temsilcileri için bu isimlendirmeyi kullanmıştır.

Bu konuda Sunkûrî, sözü geçen grupla ilgili fazla malumata yer vermemiş birkaç görüşünden bahsedip farklı gruplara taksim etmiştir. Onun yapmış olduğu bu taksimata ve vermiş olduğu bilgilere diğer eserlerde aynı şekilde rastlanmamaktadır. *el-Mevâkıf*'ta hükemâ kavramı spesifik olarak geçmektedir. Nitekim Îcî bazı konularda hükemâ ile mütekellimûn arasındaki farklı görüşlere yer vermiştir.⁵³⁴

Bu konuda müellifin, Şehristânî'nin eserinden faydalandığı ve buradaki bilgilerden hareketle kendi eserinde bu konuya kısaca yer verdiği görülmektedir. Nitekim Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* adlı eserinde filozoflar başlığı altında felsefe ve filozof kelimeleri hakkında bilgi verdikten sonra filozofları üç grupta incelemektedir. Bu üç grup; Hint, Arap ve Rûm hükemâsından oluşmaktadır.⁵³⁵ Sunkûrî'nin taksimatında yer alan Mütekellimûn, Müteşerriûn ve İşrâkiyyûn'u incelememiş sadece Meşşâiyyûn'u Rûm hükemâsı başlığı altında incelemiştir. Şehristânî bu başlıklar altında geniş bilgilere yer vermiştir. Bu bilgiler doğrultusunda alimler tarafından farklı anlamlarda kullanılan bu kavramı, Sunkûrî'nin, içerisine kelam, fıkıh alimlerini ve filozofları ekleyerek daha geniş anlamda ele aldığını söyleyebiliriz.

2.2.3. İslam Dininin Dışında Yer Alan Gruplar

Sunkûrî'nin mukaddime kısmında ele aldığı konulardan biri de İslam dininin dışında yer alan gruplardır. Müellif, bu grupların toplamda on tane olduğunu bildirir⁵³⁶ her biri hakkında kısa bilgiler vermektedir. Bu fırkalardan ilk olarak Dehriyye'den bahseden Sunkûrî, bunların insanlar arasında meşhur olduğunu bildirmektedir.⁵³⁷ Bu da müellifin yaşadığı dönemde Dehriyye hakkında insanların bilgi sahibi olduklarını göstermektedir. İkinci olarak Ashâb-ı Anâsır'ı zikreden müellif, bunların yeri ve göğü yaratanın Allah olduğunu kabul edip kendilerine fayda verecek olan şeylerin sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık olduğunu bildiren kimseler olduklarını belirtir.⁵³⁸ Anâsır-

⁵³⁴ Bkz. Îcî, *el-Mevâkıf*, s. 106-108.

⁵³⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, s. 333-335.

⁵³⁶ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 6-7.

⁵³⁷ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 6.

⁵³⁸ Sunkûrî, *a.y.*

1 erbaa olarak bilinen bu kavram “dört temel madde”⁵³⁹ veya “dört unsur”⁵⁴⁰ şeklinde tercüme edilmiştir. Bu konu köken olarak Yunan felsefesine dayanmakta olup Aristo tarafından sistemli bir hale getirilmiş ve İslâm filozofları arasında ilk defa Kindî tarafından ele alınmıştır.⁵⁴¹

Üçüncü olarak Seneviyye’yi zikreden müellif, bunlara Mecûs denildiğini, iki tane yaratıcının varlığına inandıklarını, birinin hayrı yarattığını ve kendisine Yezdan denildiğini ötekinin ise şerri yarattığını ve kendisine Ehrimen denildiğini belirtir.⁵⁴² Bunlara göre Yezdan ezelî, Ehrimen ise hâdistir. Müellif, bu görüşü savunanlara göre bu ilahlar arasında çekişme olduğunu ve meleklerin araya girip anlaşmazlığı kaldırdıklarını böylece süfli alemin yedi bin yıl Ehrimen’in olacağına ve sonrasında Yezdan’a teslim edeceğine dair anlaştıklarını, Ehrimen’in anlaşmadan önce dünyada olanları öldürdüğünü ve bu fiile Keyûmers adında bir şahıs ile Sevr adında bir canlıdan başladığını, Keyûmers’in katledildiği yerden Dîbâs adında bir şahsın ortaya çıkıp onlardan da Mûteşebbih adında bir erkek ve Mûteşebbihe adında bir kadının çıktığını bu ikisinin de insanlığın anne ve babaları olduklarını dile getirir.⁵⁴³

Sunkûrî, dördüncü sırada Zerdüştiyye’yi zikreder. Bunların, Allah’ın varlığına inandıklarını, Zerdüş adında bir peygambere inandıklarını, hayrın halıkının Allah ve şerrin halıkının şeytan olduğuna inandıklarını ve ona saygıda bulunup ateşe taptıklarını belirtir.⁵⁴⁴ Daha sonra beşinci olarak Keyûmersiyye’yi ele alan müellif, bu taifenin Hz. Adem için Keyûmers dediklerini belirtir.⁵⁴⁵ Müellif altıncı sırada Zervâniyye’yi ele almakta olup bunların Zervân-ı Kebîr ashabı olduklarını belirtir.⁵⁴⁶ Bu kısa bilgiyle yetinip yedinci taifeye geçen müellif, Şehristânî’nin Mâneviyye adıyla kitabına almış olduğu grubu Mânûtiyye diye zikretmiş ve bunların Mânût Hakîm adında bir kimsenin takipçileri olduklarını beyan etmiştir.⁵⁴⁷ Sonrasında sekizinci olarak Mazdekiyye’yi ele almıştır. Bu şahsın Kubad zamanında ortaya çıktığını Saibiyye, Kâzımıyye,

⁵³⁹ Topaloğlu-Çelebi, **Kelâm Terimleri Sözlüğü**, s. 30.

⁵⁴⁰ H. Bekir Karlığa, “Anâsır-ı Erbaa”, **DİA**, 1991, C. III, s. 149.

⁵⁴¹ Topaloğlu-Çelebi, **a.g.e.**, s. 30. Ayrıca bkz. Karlığa, “Anâsır-ı Erbaa”, s. 149-150.

⁵⁴² Sunkûrî, **Zübdetü’l-akâid.**, s. 6.

⁵⁴³ Sunkûrî, **a.e.**, s. 6.

⁵⁴⁴ Sunkûrî, **a.e.**, s. 7.

⁵⁴⁵ Sunkûrî, **a.y.**

⁵⁴⁶ Sunkûrî, **a.y.**

⁵⁴⁷ Sunkûrî, **a.y.**

Kantâriyye, Hirmâniyye gibi fırkalara ayrıldığını, bunların tenasüh inancını benimsediklerini, peygamberlerin şariatlarını inkar edip akıllarıyla hükmederek putlarını yıldız şeklinde düşünüp ona taptıklarını, Hz. İbrahim, Hz. İdris ve Hz. Nuh'un nübüvvetlerini tasdik ettiklerini bildirir.⁵⁴⁸

Müellif dokuzuncu sırada Yahudileri ele almaktadır. Bunların, Allah'ın varlığına inandıklarını, Tevrat'ı hak kitap olarak benimsediklerini, Hz. Musa'ya inandıklarını bunun yanında kendi görüşlerini din sanıp Allah'ın cisim olduğuna, eli ve ayağı olduğuna inandıklarını ve Zübeyir'in Allah'ın oğlu olduğuna inandıklarını belirtir.⁵⁴⁹

Onuncu sırada Hristiyanları zikreden müellif, bunların da Allah'ın varlığına, İncil'in hak kitap olduğuna ve İsa (as)a inandıklarını bunun yanında Hz. Meryem'in Allah'ın ehlinden olduğuna, Hz. İsa'nın ise Allah'ın oğlu olduğuna inandıklarını dile getirmektedir. Yine bu taifenin, teslis inancını benimsediklerini, Allah'ın lâhûtî ve nâsûtî olmak üzere iki sıfatının olduğuna inandıklarını belirtir.⁵⁵⁰ Bu bilgilerden sonra müellif; Hristiyanların, Hintliler (ehl-i Hind), Ashâb-ı Berâhime (Brahmanistler) ve filozoflar şeklinde birkaç sınıfının olduğunu belirtir.⁵⁵¹ Daha sonra bunlar hakkında kısa bilgiler veren müellif, felsefe kavramına epistemolojik açıdan yaklaşır ve bu kavrama dair bilgi verir. Hikmet kavramını ele alan müellif, bu kavramın akliyye-kavliyye ve fi'liyye şeklinde ikiye ayrıldığını, hikmet-i akliyyede olanlara göre ilmin üç kısım olduğunu bunların ise tabii, riyaî ve ilahi olduğunu beyan etmektedir. Eşyanın mahiyetini bildirenin ilahi, keyfiyetini bildirenin tabii ve kemmiyetini bildirenin ise riyaî olduğunu dile getirmektedir.⁵⁵² Bu bilgilerden sonra Aristo, Pisagor, Sokrat, Hipokrat, Öklid, Batlamyus, Kâlûtis ve Mikratis gibi filozoflardan bahsetmektedir.⁵⁵³

İslam dininin dışında yer alan grupları eleştirel bakış açısıyla ele alan müellifin, bu bilgileri eserinin kaynaklarından biri olan *el-Milel ve'n-nihal*'den aldığı

⁵⁴⁸ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 7.

⁵⁴⁹ Sunkûrî, *a.y.*

⁵⁵⁰ Sunkûrî, *a.y.*

⁵⁵¹ Sunkûrî, *a.e.*, s. 8.

⁵⁵² Sunkûrî, *a.y.*

⁵⁵³ Sunkûrî, *a.e.*, s. 8-9.

görülmektedir. Zira böyle bir taksim ve muhteva Gümüşhânevî'nin *en-Netâyicü'l-i 'tikâdiyye'*sinde yer almamaktadır.

Şehristânî, müellifin ele aldığı grupları farklı yöntemle, farklı başlıklar altında zikrederek ele alır. Bu bağlamda eserinin ikinci bölümünde ehl-i kitap başlığı altında Yahudileri ve Hristiyanları ele alır.⁵⁵⁴ Yahudileri birkaç grupta inceleyen Şehristânî, Hristiyanları Sunkûrî'nin taksiminden farklı bir taksimle ele alır.⁵⁵⁵ Daha sonra üçüncü bölümde ilk babda Mecûsiler başlığı altında Keyûmersiyye, Zervâniyye ve Zerdüştiyye'yi ele alır.⁵⁵⁶ Sunkûrî ise bunun aksine birbirlerinden bağımsız bir şekilde ele almıştır. Yine Şehristânî, farklı olarak bu bölümün ikinci babında Seneviyye'yi ele almış alt grup olarak Mânûtiyye, Mazdekiyye, Deysâniyye, Merkiyûniyye, Keyneviyye, Sıyâmiyye, Tenâsühiyye gibi grupları zikretmiştir.⁵⁵⁷ Sunkûrî'nin Hristiyan grupları arasında gösterdiği ehl-i Hind, Ashâb-ı Berâhime (Brahmanistler) ve filozofları ise farklı bölümler ve bablar altında zikretmiştir. Bunun yanında *el-Milel ve'n-nihal*'de, Sunkûrî'nin bu gruplar hakkında vermiş olduğu kısa bilgilerin aksine daha geniş ve doyurucu bilgilere rastlamak mümkündür. Ayrıca verilen bilgiler ve kullanılan üslup itibarıyla Gümüşhânevî'nin *Câmi'u'l-mütûn* adlı eserinin etkisi görülmektedir. Zira Gümüşhânevî, bu eserinin kâfir, mürted ve zındıklar hakkında hükümlere yer vermiş olduğu bölümünde Seneviyye, Dehriyye, Mecûsiler, Sâbiîler, Mânûtiyye, Hristiyanlar, Yahudiler vb. gruplara yer verip bunların kafir olduklarını belirtmiştir.⁵⁵⁸

Sunkûrî'nin eserinin mukaddime kısmında Eş'arî geleneğin önemli temsilcilerinden Bağdâdî, Âmidî, İcî, Cürcânî gibi alimlerden ziyade-bazı değişiklikler olsa da-Şehristânî'nin izlerine rastlamak mümkündür. Nitekim Şehristânî'nin eseri bizzat müellif tarafından kendi eserinin kaynakları arasında zikredilmiştir.

⁵⁵⁴ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 201-209.

⁵⁵⁵ Şehristânî, *a.e.*, s. 209.

⁵⁵⁶ Şehristânî, *a.e.*, s. 221-231.

⁵⁵⁷ Şehristânî, *a.e.*, s. 233-241.

⁵⁵⁸ Gümüşhânevî, *Ehl-i Sünnet i'tikadı*, s. 63-66.

2.2.4. Şeytan Tasavvuru

Eserin mukaddime kısmına bidat ehli gruplar hakkında bilgi vererek başlayan, hükemâ sınıflandırmasıyla ve İslam dininin dışında yer alan gruplarla devam eden Sunkûrî, Hz. Adem'den günümüze kadar yaratılanlar arasında ortaya çıkan bunca fitnenin, bidatin, sapıklığın, ihtilafın ve dalaletin sebebi olarak şeytanı ve ondan sadır olan şüpheleri göstermektedir.⁵⁵⁹ Dergâh-ı ilâhîden kovulan İblis'ten yedi şüphenin sadır olduğunu ve bu şüphelerin, insanların zihinlerine sirayet ettiğini bildiren müellif, daha sonra bu şüphelerin insanların itikatlarını bozup onları bidat ehli ve küfre mensup kimseler kıldığını dile getirmektedir.⁵⁶⁰ Bu şüphelerin Tevrat'ta ve İncil'de yer aldığını belirten Sunkûrî, şeytanın Hz. Adem'e secde ile emrolunduğu vakit bundan geri durması ve imtina etmesi sebebiyle kudurmuş bir kelp gibi dolandığını ve meleklerle çeşitli tartışma ve konuşmada bulunduğunu vurgulamaktadır.⁵⁶¹ Ayrıca şeytanın, Kur'an'ın yirmi iki yerinde kötü isimlerinin ve çirkin sıfatlarının mevcut olduğundan bahseden müellif, bu isimlerden bazılarını şu şekilde zikretmektedir: İblîs, Şeytân, Ğarûr, Vesvâs, Hannâs, Kâfîr, Sâğîr, Mârid, Mürîd, Tâ'îf, Fâtın, Mel'ûn, Mez'ûm, Medhûr, Makzûf, Kefûr, Hazûl, 'Aduvv, Mudill vb.⁵⁶²

İnsanlar arasında ortaya çıkan tüm bidat, fitne ve ihtilafların kaynağı olarak şeytan ve şüphelerini gösteren müellif böyle bir tasavvurda bulunup bu şüphelerin kaynağı olan yedi sualden bahseder.⁵⁶³ Bu yedi سوال şöyledir:

(I)- “Madem Allah beni yaratmadan önce Adem'e secde etmeyeceğimi bilirdi beni niçin yarattı ve yaratılışında hikmet ne idi?”

(II)- “Benim itaatimden kendisine herhangi bir menfaat yada yapmış olduğum kötülükten kendisine herhangi bir zarar yokken beni, kendisini bilmek ve itaat etmekle niçin mükellef kıldı ve bunda hikmet ne idi?”

⁵⁵⁹ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 9.

⁵⁶⁰ Sunkûrî, *a.y.*

⁵⁶¹ Sunkûrî, *a.y.*

⁵⁶² Sunkûrî, *a.e.*, s. 17.

⁵⁶³ Sunkûrî, *a.e.*, s. 9.

(III)- “Beni kendisine itaat etmek ve kendisini bilmekle mükellef kılınca emrolunduğum hüküm gereği ulûhiyetini bilip teklifini kabul ettikten sonra itaatimi ve bilgimi arttırmamasına rağmen Adem’e secde ile niçin emretti ve bunun hikmeti ne idi?”

(IV)- “Benim senden başkasına secde etmeyeceğime dair sözümünden başka bir hata sadır olmamışken hususi olarak benim lanet edilmemdeki ve ebedî olarak kovulmuş olmamdaki sebep ve hikmet ne idi?”

(V)- “Bana lanet edip beni cennetten çıkardıktan sonra ikinci defa cennete girip Adem’e ulaşip vesvesem ile yasak olan ağaçtan yedirip cennetten çıkmasına sebep oldum. Eğer beni oraya girmekten menetseydi Ademoğlu benden soyutlanmış olurdu ve cennette ebedi olarak kalırdı. Bunun hikmeti ne idi?”

(VI)- “Husumet, benimle Adem arasında iken beni Ademoğluna niçin musallat etti? Zira ben onları görüp yoldan çıkarabiliyor ve onları saptırabiliyorken onlar beni göremiyorlar ve tuzağımı-aldatmamı da engelleyemiyorlar. Bundaki hikmet ne idi?”

(VII)- “Beni kovduktan sonra kıyamete kadar mühlet isteğimde niçin mühlet verdi? Eğer beni o zaman helak etseydi benden kurtulmuş olacaktı ve alemde şer adına hiçbir şey kalmayacaktı ki alemin düzeni ve hayır üzerine baki olması, şer ile karışmasından iyi değil miydi? Bunda hikmet ne idi?”⁵⁶⁴

Bu sorulardan sonra müellif, Allah’ın meleklerle vahiyle kendisinden sadır olan fiiller hakkında sorguya çekilemeyeceğini buyurduğunu ve ilahî vahiy ve rabbânî ilham olmasaydı bu melunun, melekleri dahi yoldan çıkarmak için büyük bir çaba harcayacağını belirtmiştir.⁵⁶⁵

Sunkûrî, şeytan ve sualleri hakkında bilgi verdikten sonra insanlar arasında vaki olan şüphelerin kesinlikle şeytanın vesvesesinden kaynaklandığını vurgulamaktadır. Daha sonra şeytandan sadır olan bu şüphelerin ilkinden Hulûliyye, Tenâsühiyye, Müşebbihe, Ğulât ve Ravâfız mezheplerinin; ikincisinden Kaderiyye, Cebriyye ve Mücessime mezheplerinin; diğer şüphelerden ise geri kalan mezheplerin

⁵⁶⁴ Sunkûrî, *Zübdetü’l-akâid*, s. 9-10.

⁵⁶⁵ Sunkûrî, *a.e.*, s. 10.

ortaya çıktığını ve fırak-ı dâlleyi oluşturduklarını beyan etmektedir.⁵⁶⁶ Sapkın fırkaların oluşumu ve temellerinin nereye dayandığı hususunda müellifin, taraflı ve reddedici bir söylemi tercih ettiği görülmektedir.

Sunkûrî'nin şeytan tasavvuru, sualleri ve şüpheleri hakkında sunmuş olduğu bilgiler orijinal olmayıp bu konuda Şehristânî'den yararlandığını göstermektedir. Bu konu, *el-Milel ve'n-nihal* adlı eserin üçüncü mukaddimesinde ele alınmıştır. Daha geniş bir anlatımın hakim olduğu bu eserde şüphenin kaynağının şeytan olduğundan, ondan sadır olan yedi sualden, her bir şüphe sonucu ortaya çıkan fırkalardan ve zikri geçen hadisten genişçe bahsedilmektedir.⁵⁶⁷ Ayrıca eserin diğer kaynaklarında bu anlatıma yer verilmemiştir.

2.2.5. Müslümanlar Arasında Çıkan İlk İhtilaflar

Sunkûrî, müslümanlar arasında vuku bulan ihtilafları zikretmeden önce bu ihtilafların kökenine ve kaynağına dair bilgi vermiştir. Bu bağlamda her peygamberin ümmeti arasında meydana gelen ihtilaflara ve fesatlara, o zaman diliminde yaşayan kafir ve münafıkların şüphe ve fitnelerini kaynak olarak göstermektedir.⁵⁶⁸ Hz. Peygamber'in ümmeti arasında vaki olan şüphe ve ihtilafların kaynağı olarak da münafıkları gösteren müellif, bu güruhun, Hz. Peygamber'in emrine ve nehyine razı olmayıp caiz olmadığı halde çeşitli tartışmalara girdiklerini ve neticede müslümanlar arasında çeşitli ihtilafların çıkmasına sebep olduklarını beyan eder.⁵⁶⁹

Sunkûrî, müslümanlar arasında vaki olan ihtilaflar hakkında bilgi vermeden önce bu konuda hocası ve mürşidi Gümüşhânevî'nin *Câmi 'u'l-usûl* adlı eserini kaynak olarak zikretmektedir.⁵⁷⁰ Sunkûrî, zikri geçen bu eserde nakledildiği üzere Hz. Peygamber ahirete irtihal ettiğinde münafıkların ve sapkın fırkaların (fırak-ı dâlle) kışkırtmaları sonucu sahabe arasında birçok ihtilafın vaki olduğunu bildirmiştir.⁵⁷¹ Hocasının eserinden iktibasta bulunan müellif, bu ihtilafları şu şekilde sıralamaktadır:

⁵⁶⁶ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 11.

⁵⁶⁷ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, s. 38-42.

⁵⁶⁸ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 11.

⁵⁶⁹ Sunkûrî, *a.y.*

⁵⁷⁰ Sunkûrî, *a.e.*, s. 13.

⁵⁷¹ Sunkûrî, *a.y.*

(I)- İlk ihtilafın Hz. Peygamber'in vefatında vaki olduğunu bildiren müellif, Hz. Ömer'in, O'nun vefat etmediğini, Hz. İsa (as) misali göğe yükseltildiğini ve O'nun vefat ettiğini söyleyen kimseyi kılıcıyla iki parça edeceğini dile getirmesiyle Hz. Ebubekir'in kendisine Âl-i İmrân suresinin 144. ayetini⁵⁷² okuduğunu ve ashabın Hz. Ebubekir'in başında toplandıklarını belirtmiştir.⁵⁷³

(II)- İkinci ihtilaf, Hz. Peygamber'in defnedileceği yer hususunda vaki olmuştur. Bu konuda üç ayrı görüşü dile getiren müellif; muhacirlerin, Hz. Peygamber'in doğduğu yer ve vatan-ı aslısi olması hasebiyle Mekke'de defnedilmesini istediklerini, ensârın, Hz. Peygamber'in hicret yurdu olması hasebiyle Medine'de defnedilmesini istediklerini ve bir grubun da birçok peygamberin defnedildiği yer ve Hz. Peygamber'in semaya çıkarıldığı yer olması hasebiyle Beytü'l-Makdis'te defnedilmesini istediklerini belirtmiştir.⁵⁷⁴

(III)- Üçüncü ihtilaf, imamet konusunda vaki olmuştur. Müellif, bu konuda muhacirle ensarın ihtilafa düştüklerini, ensarın, bir emir kendilerinden bir emir de muhacirlerden olmasını teklif ettiklerini ve buna karşılık Hz. Ebubekir'den "İmamlar Kureyş'tendir."⁵⁷⁵ rivayetini duydukları vakit hepsinin kendisine biat ettiğini bildirmiştir.⁵⁷⁶

(IV)- Dördüncü ihtilafın, Hz. Peygamber'in mirasında vaki olduğunu dile getiren müellif, Hz. Ebubekir'in "Biz nebiler topluluğu miras bırakmayız."⁵⁷⁷ hadisiyle bu ihtilafı giderdiğini belirtmiştir.⁵⁷⁸

(V)- Beşinci ihtilaf, zekatı vermeyi reddedenlerle savaşıma hususunda vaki olmuştur. Sahabeden bir grubun onlarla savaşamayacağı görüşünü, diğer grubun ise

⁵⁷² Âli İmran 3/144. "Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz?"

⁵⁷³ Sunkûrî, **Zübdetü'l-akâid**, s. 13.

⁵⁷⁴ Sunkûrî, **a.e.**, s. 14.

⁵⁷⁵ Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî, **es-Sünenü'l kübrâ**, Thk.: Hasan Abdulmun'im Şelebî, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1421/2001, Kitâbu'l kazâ 13; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. XIX, s. 318; İbn Ebî Şeybe, Ebubekir Abdullah b. Muhammed b. İbrahim, **el-Musannef**, thk.: Kemal Yusuf el-Hût, Riyad, Mektebetü'r-rüşd, 1409, C. VI, s.403.

⁵⁷⁶ Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 14.

⁵⁷⁷ Buhârî, el-Megâzî 11; Müslim el-Cihâd ve's Siyer 60; Tirmizî, Siyer 45; Ebû Dâvûd, Harac 19; Nesâî, Kısmu'l fey'.

⁵⁷⁸ Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 14.

onlarla savaşmanın vacip olduğu görüşünü benimsediklerini; Hz. Ömer'in, ilk görüşü, Hz. Ebubekir'in ise ikinci görüşü benimsediğini belirten Sunkûrî, neticede sahabenin, Hz. Ebubekir'e tabi olduklarını ve zekatı cibr ile de olsa aldıklarını dile getirir.⁵⁷⁹

(VI)- Altıncı ihtilaf, Hz. Ebubekir'in vefatı esnasında hilafet görevini Hz. Ömer'e tahsis etmesinde vaki olmuştur. Müellif, bu konuda bazılarının, “Başımıza sert mizaçlı birini getirdin.” demesiyle Hz. Ebubekir'in, “Eğer Rabbim kıyamet gününde bana soracak olursa, onlar için kendilerinin en hayırlısını yönetici olarak tayin ettim derim.” sözüyle bu ihtilafı giderdiğini belirtmiştir.⁵⁸⁰

(VII)- Yedinci ihtilaf, şûra ile ilgili meselede vaki olmuştur. Müellif, bu konuda sahabenin tümünün ihtilaf ettiğini daha sonra yine tümünün Hz. Osman'a biat konusunda ittifak ettiklerini dile getirir.⁵⁸¹ Ayrıca Ümeyyeoğulları'dan bazı akrabalarının yanlış fiillerde bulunmaları sonucu halkın, suçu Hz. Osman'a yüklediklerini ve O'nu kendi evinde haksız yere şehit ettiklerini, bu zulümle beraber fitnenin zuhur ettiğini ve bu fitnenin günümüze kadar devam ettiğini belirtir.⁵⁸²

(VIII)- Sekizinci ihtilaf, Hz. Ali zamanında meydana gelmiştir. Müellif, bu konuda Hz. Ali ile Hz. Aişe arasında ve Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasında meydana gelen savaşlara atıfta bulunup Hz. Ali ile Hariciler arasındaki ihtilafa da gönderme yaparak bunların meşhur olduğunu dile getirmiştir.⁵⁸³ Hz. Ali zamanında, Eş'as b. Kays, Mis'ar b. Fedekî, Zeyd b. Husayn et-Tâî gibi aşırı giden kimseler ile yine buğâtan olduklarını bildirdiği Abdullah b. Sebe ve ashabı gibi iki grubun varlığından bahseden müellif, bu iki firkadan büyük fitnenin zuhur ettiğini bildirmiş ve Hz. Peygamber'in, Hz. Ali hakkında “Senin sebebinle helak olacak iki grup şunlardır: sevgide ve nefrette aşırı gidenler.”⁵⁸⁴ şeklinde dile getirdiği bu hadisin doğruluğunun ortaya çıktığını beyan etmiştir.⁵⁸⁵ Hz. Ali'den sonra biri imamette diğeri usûl-i itikatta olmak üzere ihtilafın iki kısım olduğunu belirten müellif, itikatta olan ihtilafı fırak-ı

⁵⁷⁹ Sunkûrî, **Zübdetü'l-akâid**, s. 14.

⁵⁸⁰ Sunkûrî, **a.e.**, s. 14-15.

⁵⁸¹ Sunkûrî, **a.e.**, s. 15.

⁵⁸² Sunkûrî, **a.y.**

⁵⁸³ Sunkûrî, **a.y.**

⁵⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, **Fedâilu's-sahâbe**, Thk.: Vasiyyullah Muhammed Abbas, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1403/1983, C. II, s. 571.

⁵⁸⁵ Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 15.

dâlle bahsine bırakıp imamet konusunda olan ihtilafın iki kısım olduğunu beyan eder.⁵⁸⁶ Bunun da ya ümmetin ittifakıyla yada nas tayiniyle olduğunu dile getiren müellif, insanlar arasında meşhur olan on iki imamın isimleri, imamet süreleri, vefat tarihleri, yerleri ve kim tarafından şehit edildikleri hakkında kısa bilgiler verir.⁵⁸⁷

Sunkûrî'nin, sekiz başlık altında ele almış olduğu ihtilaflar konusu *en-Netâyic*'de ve *el-Mevâkıf*'ta yer almazken, Eş'arî, Bağdâdî, Şehristânî, Âmidî ve Cürcânî'nin eserlerinde farklı şekillerde geçmektedir.

İmam Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn* adlı eserinin girişinde insanların, Hz. Peygamber'in vefatının ardından bazı konularda ihtilafa düştüklerini dile getirmiş ve bunlardan, imamet konusundaki ihtilaftan ve Hz. Ali zamanında meydana gelen ihtilaflardan bahsetmiştir.⁵⁸⁸ Bağdâdî ise Hz. Peygamber'in vefatı ve defn yeri hakkında, imamet konusunda, Fedek arazisi hakkında, zekatı vermeyenlerin durumu hakkında vb. meydana gelen ihtilaflardan kısaca bahsetmektedir.⁵⁸⁹ Âmidî de *Ebkârü'l-efkâr* adlı eserinde bu ihtilaflara yer vermiş ve bunun haricinde Üsâme ordusu, Kırtas meselesi gibi konularda hasıl olan ihtilaflardan da bahsetmiştir.⁵⁹⁰ Kalem-kırtas ve Üsâme ordusu meseleleri Sunkûrî'nin *Zübdet'l-akâid*'inde yer bulmamıştır. Ancak Âmidî'nin diğer ihtilaflarla ilgili almış olduğu bazı ayet ve hadislerle Sunkûrî'nin eserinde de rastlanmaktadır.

Eserin kaynakları arasında zikredilen *el-Milel ve'n-nihal*'de bu konu geniş bir şekilde yer almaktadır. Şehristânî, ihtilaflar konusunu eserin mukaddime kısmında zikretmiş ve toplamda on ihtilaftan bahsetmiştir.⁵⁹¹ Geniş bir anlatımın hakim olduğu bu konuda Şehristânî, İslam toplumunda zuhur eden ilk şüphe ve kaynağından bahsederek meseleye giriş yapmıştır. Sunkûrî'nin, bu eserden istifade ettiği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, bu konuda söz konusu eserden birebir alıntı yapmış olmasa da etkilendiği söylenebilir. Nitekim Hz. Peygamber zamanında müslümanlar arasında ortaya çıkan şüphelerin kaynağı olarak münafıkların gösterilmesi, ihtilaflarla

⁵⁸⁶ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 15.

⁵⁸⁷ Sunkûrî, *a.e.*, s. 15-16.

⁵⁸⁸ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*, s. 8-11.

⁵⁸⁹ Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, s. 12-14.

⁵⁹⁰ Âmidî, *Ebkârü'l-efkâr*, s. 37.

⁵⁹¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, s. 43-50.

ilgili kullanılan ayet ve hadislerin büyük oranda benzerlik taşıması vb. hususlar Sunkûrî'nin, bu eserden istifade ettiğini göstermektedir. Ancak Sunkûrî'nin eserinde sekiz ihtilaftan, Şehristânî'nin eserinde on ihtilaftan bahsedilmesi müellifin tamamen bu eseri kaynak olarak almadığına ya da bilgileri seçerek aldığına işaret etmektedir. İhtilaflar konusu, ayrıca eserin kaynaklarından *Şerhu'l-Mevâkıf*'ta Cürcânî tarafından, Âmidî referans alınarak yer almıştır.⁵⁹² Yani bu konu İcî'nin *el-Mevâkıf* adlı eserinde yer almamış olup Cürcânî bu eserin şerhinde bahsi geçen konuda Âmidî'den alıntı yapmıştır. Dolayısıyla bu konuyu ele alış şekli Âmidî ile aynıdır.

İhtilaflar konusunda Eş'arî geleneğin önemli eserlerinden istifade ettiği anlaşılan Sunkûrî, bu konuda hocasının eserini esas almıştır. İhtilafları, Hz. Peygamber'in vefatıyla başlatan Sunkûrî, her ihtilaftan sonra çözüm yolunu da dile getirmiştir.

2.2.6. Tasavvufî Fırkaların Tasnifi

Sunkûrî, şeytan tasavvurundan sonra ihtilaflar bahsine geçmektedir. Müslümanlar arasında vaki olan ihtilafları ele almadan önce her peygamberin takipçileri arasında ortaya çıkan fesatların kaynağını o zaman diliminde yaşayan kafirlere ve münafıklara dayandıran Sunkûrî, Hz. Peygamber'in ümmeti arasında vaki olan şüphelerin kaynağı olarak da asr-ı saadette yaşayan münafıkları göstererek bunların, Hz. Peygamber'in emrine ve nehyine razı olmayıp birçok konuda tartışmalara girdiklerini ve bu güruhun, nice mutasavvıfları saptırdıklarını, neticede hicrî beş yüz elli beş (555) yılında bu saptırma sebebiyle mutasavvıfların on iki fırkaya ayrıldıklarını belirtmektedir.⁵⁹³

Bu fırkaları ayrı ayrı ele alıp kısa bilgiler veren müellif, eleştirel bir söylemle söz konusu grupların sapıklık yolunda helak olduklarını beyan etmiştir. Sunkûrî, delalet giden bu fırkalar hakkında şu bilgileri vermektedir:

(I)- Evliyâiyye: Sunkûrî, bu zümreye mensup olanların, yola giren kimsenin (sâlik) evliyâlık derecesine ulaştıktan sonra tüm şerî hükümlerin kendisinden

⁵⁹² Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, s. 408.

⁵⁹³ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 11.

düşeceğine ve evliyanın derecesinin enbiyanın derecesinden üstün olduğuna inanmaları sebebiyle küfre vasıl olduklarını; zira şeri hükümlerin ancak kişinin ölümüyle beraber sakıt olacağını ve hiçbir velinin, nebilik derecesine ulaşamayacağını dile getirmektedir.⁵⁹⁴

(II)- Hubbiye: Sunkûrî, bu zümreye mensup olanların; yola giren kimsenin (sâlik) ilahî muhabbete dalıp fenâ fillahta kalmasıyla kendisinden emir ve nehiylerin düşeceğine, haram olanların kendisine helal olacağına inanmaları sebebiyle küfre düştüklerini belirtip haramı helal saymanın küfür olduğunu dile getirmektedir.⁵⁹⁵

(III)- Şümrahîyye: Müellif, bunların Abdullah b. Şümrah adında birinin takipçileri olduklarını, yola giren kimseden Allah ile yakınlaşınca emirlerin ve nehiylerin sakıt olduğunu, def ve ney gibi çalgı türlerini dinlemenin; ayrıca güzel kadınlarla kucaklaşmasının kendisine gerekli olduğunu dile getirerek birçok fesatta bulunduklarını ve bunları öldürmenin vacip olduğunu belirtmektedir.⁵⁹⁶

(IV)- İbâhiyye: Sunkûrî, herkesin malının ve ırzının kendileri için olduğunu ve nefislerini günahattan koruyamadıklarını belirtmeleri sebebiyle küfre düştüklerini dile getirmektedir.⁵⁹⁷

(V)- Hâliyye: Sunkûrî, bunların çalgı çalmayı ve raks etmeyi helal saymaları ve yapmış oldukları fiilleri meşru kılmak için batıl bir kaynak olan şeyhlerini dayanak-kaynak olarak getirmeleri sebebiyle sapkın bir grup olduklarını dile getirmektedir.⁵⁹⁸

(VI)- Hulûliyye: Müellif bunların, güzel kadınlara ve oğlanlara bakmayı helal saydıklarını, canımız ve bedenimiz feda olsun diyerek birbirlerine sarılıp öpüşüklerini, halka olup raks ettiklerini ve neticede dalaletle yapıştıklarını dile getirmektedir.⁵⁹⁹

⁵⁹⁴ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 11.

⁵⁹⁵ Sunkûrî, *a.y.*

⁵⁹⁶ Sunkûrî, *a.e.*, s. 11-12.

⁵⁹⁷ Sunkûrî, *a.e.*, s. 12.

⁵⁹⁸ Sunkûrî, *a.y.*

⁵⁹⁹ Sunkûrî, *a.y.*

(VII)- Vakkıfiyye: Sunkûrî, bu zümrenin; kul, Allah'ı idrak edemez, onu bilemez diyerek tevakkuf ettiklerini belirterek bu grubun tezine antitez olacak bir ayet ve hadis zikretmiş ve neticede bu zümrenin iddiasının batıl olduğunu dile getirmiştir.⁶⁰⁰

(VIII)- Mütecâhiliyye: Müellif, bunların; riya ve şöhretten korktukları için salihler elbisesini çıkarıp fasıklar elbisesini giydiklerini ve bu halde halkın içine girdiklerini dile getirdiklerini belirtip bir hadis ışığında bu fiilin de şeriata aykırı olduğunu beyan etmiştir.⁶⁰¹

(IX)- Mütekâsiliyye: Müellif, bu zümreye mensup olanların; dünyaya gelmekten maksadın beslenmek olduğunu belirtip çalışmayı bırakarak dilencilik yaptıklarını, buldukları her şeyi hayvanlar gibi yiyip içtiklerini dile getirerek zaruret olmadıkça bu gibi fiillerde bulunmanın şeriata muhalif olduğunu belirtmiştir.⁶⁰²

(X)- İlhamiyye: Sunkûrî, bunların; şairlerin kitaplarının Kur'an'ın bir yolu olduğunu, tefsirlerin tümünün hakikat olduğunu iddia ettiklerini, Kur'an'ı, hadisi ve fıkhi bilip amel etmekten yüz çevirdiklerini, şairlerin ve filozofların kitaplarını okuyup bunların ilahî bir ilham olduklarını belirterek ömürlerini dalalet yolunda sarf ettiklerini beyan etmiştir.⁶⁰³ Müellif, bunların Kur'an, hadis ve fıkihtan yüz çevirmelerinin yanlışlığını ortaya koyduktan sonra bu görüşünü kuvvetlendirmek için Ferîdüddin Attar'dan Farsça bir beyiti⁶⁰⁴ delil olarak getirmiştir.⁶⁰⁵

(XI)- Hûriyye: Sunkûrî, hurilerle ilişkiye girdiklerini iddia eden bu zümrenin büyük bir yalanla dalalete düştüklerini dile getirmiştir.⁶⁰⁶ Sunkûrî, zikri geçen bu on bir fırkanın çeşitli iddialar, pratikler ve inanç şekilleriyle bidat ve dalaletle düştüklerini belirtmiştir.

⁶⁰⁰ Sunkûrî, **Zübdetü'l-akâid**, s. 12.

⁶⁰¹ Sunkûrî, **a.y.**

⁶⁰² Sunkûrî, **a.y.**

⁶⁰³ Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 12-13.

⁶⁰⁴ Bu beyitin anlamı şöyledir: “Şer’i ilimler fıkıh, tefsir ve hadistir. Kim bunların dışında araştırırsa habis olur.” Ferîdüddin Attâr Nişâbûrî, **Musibetnâme**, t.y., y.y., s. 44. Bkz. Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 13.

⁶⁰⁵ Sunkûrî, **a.e.**, s. 13.

⁶⁰⁶ Sunkûrî, **a.y.**

(XII)- Fırka-i Müstakîm: Bu fırkanın, Kur'an-ı Kerim'i, hadis-i şerifleri yani şeriatı, din ve dünyaları için yeterli bulduğunu dile getiren müellif, bunların, evliya zümresi olduklarını, hidayet yolunu bulup iki cihan saadetine eriştiklerini yine ilahi muhabbet deryasına dalıp “fenâ fillâh”ta kalıp ebedi mutluluğa eriştiklerini beyan etmektedir.⁶⁰⁷ Bu fırkayı “tarikat-ı muhammediyye ile sâlik ve ‘ilm-i hakîkate mâlik ve huzûr-u ilâhîde hâlik olmuşlardır.”⁶⁰⁸ şeklinde tavsif etmektedir.

Mutasavvıfları tasnife tabi tutan Sunkûrî, taraflı bir tutum sergileyerek her fırkayı, görüşlerini kısa ve öz bir şekilde sunmak suretiyle ele almıştır. İlk on bir fırkanın bidat ehli olduklarını ve dalaletle düşerek helak olduklarını beyan etmiştir. Her fırkaya ait tüm görüşleri ele almayıp sapkın olduklarını ve bidate düştüklerini gösterecek kadar kısa bilgiler vermekle yetinmiştir. Bu görüşlerden hemen sonra bidate düşme sebeplerini açıklamış, bazı fırkaların tezini çürütmek için ayet ve hadislerden delil getirmiştir. Bunun yanında Sunkûrî, Farsça beyite de yer vermiştir.

Sunkûrî'nin yapmış olduğu bu tasnife, *en-Netâyic*'de ve eserin diğer kaynakları arasında rastlanmamıştır. O, tasavvufî fırkaların tasnifi hususunda Hanefî alimlerinden “Necmüddîn” lakabına⁶⁰⁹ sahip olan Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî (ö. 537/1142)'nin *Risâle fî beyâni mezâhibi't-tasavvuf* adlı eserinde takip etmiş olduğu tasnif sistemini esas almıştır. Yazma nüshalarında farklı isimlerle kaydedildiği belirtilen⁶¹⁰ bu eserde Nesefî, tasavvuf ehlinin on iki fırkaya ayrıldığını belirtip bunlardan bir fırkanın doğru yol üzere olduğunu geri kalan on bir fırkanın ise bidat ve dalalet üzere olduklarını dile getirmektedir.⁶¹¹ Bu sapkın fırkalar şunlardan oluşmaktadır: Habîbiyye, Evliyâiyye, Şümrahiyye, İbâhiyye, Hâliyye, Hulûliyye, Hûriyye, Vâkîfiyye, Mütecâhile, Mütেকâsile, İlhamiyye.⁶¹² Bu fırkalar hakkında kısa ve öz bilgiler veren Nesefî, her bir fırkanın küfre ve dalaletle düşmesinin sebeplerini açıklamaktadır. Son olarak Ehlü'l-Hak başlığı altında Hz. Peygamber'in sünnetine tabi olup namazını kılan, içkiden, zinadan, raks etmekten, çalgıdan ve haramdan uzak

⁶⁰⁷ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 13.

⁶⁰⁸ Sunkûrî, *a.y.*

⁶⁰⁹ Ayşe Hümeysra Aslantürk, “Nesefî, Necmeddin”, *DİA*, 2006, C. XXXII, s. 571.

⁶¹⁰ Aslantürk, *a.g.m.*, s. 572.

⁶¹¹ Ömer en-Nesefî, *Risâle fî beyâni mezâhibi't-tasavvuf*, Thk.: Ali Ekber Ziyâî, Dîmeşk, et-Türâsü'l-Arabî, C. XII, No: 46, 1412/1992, s. 137.

⁶¹² Nesefî, *a.e.*, s. 137.

duran, ehl-i beytin ve seçkin kimselerin yaşam şeklini kendine rehber edinen firkadan bahsetmektedir.⁶¹³ Bu zümreyi, tüm müslümanlara karşı merhametli olan, günahlarından dolayı Allah'tan mağfiret dileyen, tövbe eden, gıybetle uğraşmayan, dünyanın süsünü ve nimetlerini arzulamayan, sahabe ve tabiinin yolunda yürüyen kimseler olarak tavsif eden Neseî, bu fırkanın hak yolda olduğunu belirtmektedir.⁶¹⁴

Tasnif metodu, firkaların sayısı ve firkalar hakkında verilen bilgiler muvacehesinde Sunkûrî'nin tasavvufî firkalarla ilgili yapmış olduğu bu tasnifin kaynakları arasında Ömer en-Neseî'nin zikri geçen eserini gösterebiliriz. Her iki eserde de firkaların sayısı on iki olarak incelenmiştir. Bidate ve dalaletle düşen fırka sayısı her iki eserde de on bir iken hak yolda olan fırka tek olarak alınmış ancak farklı adlandırmaya gidilmiştir. Bu firkaya Neseî, “Ehlü'l-Hak” derken Sunkûrî, “Fırka-i Müstakîm” adını vermiştir. Ancak her fırka altında verilen bilgiler çoğunlukla aynıdır. Bazı yerlerde Sunkûrî, Neseî'den bizzat alıntılarda bulunmuş, bazı yerlerde ise farklı bilgilere yer vermiştir. Ayrıca Sunkûrî'nin vermiş olduğu 555 tarihine, Neseî'nin eserinin farklı bir nüshasında karşılaşılmıştır.⁶¹⁵

Eserini Şehristânî, Îcî, Cürcânî gibi Eş'arî alimlerinin kaynakları ışığında kaleme alan Sunkûrî'nin, tasavvufî firkalara dair yapmış olduğu bu tasnife, bahsi geçen alimlerin eserlerinde rastlanmamıştır. Ancak bu geleneğin bir başka önemli alimi olan ve kaynaklarda “imam” unvanıyla bilinen⁶¹⁶ Fahreddîn er-Râzî'nin *İ'tikâdâtü firâki'l-müslimîn ve'l-müşrikîn* adlı eserinde müstakil bir başlık altında Sunkûrî'nin tasnifinden farklı olarak-ele alınmıştır. Bu eserde Râzî, “Sufilerin halleri hakkında” bir başlık altında tasavvufî grupları incelemiştir⁶¹⁷ ve bu grupları altı fırka olarak ele almıştır. Bu firkaların isimleri şöyledir: Ashâbü'l-Âdât, Ashâbü'l-İbâdât, Ashâbü'l-Hakîka, Nûriyye, Hulûliyye, Mubâhiyye.⁶¹⁸ Bu firkalar hakkında kısa

⁶¹³ Neseî, *Risâle fî beyâni mezâhibi't-tasavvuf*, s. 139.

⁶¹⁴ Neseî, *a.y.*

⁶¹⁵ Bkz. Ömer en-Neseî, *Kitâbün fî mezahibi'l-mutasavvıfa*, ter. Süleyman Uludağ, *Diyanet Dergisi*, C. XVIII, No: 3, (Mayıs-Haziran) 1979, s. 169.

⁶¹⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Fahreddin er-Râzî”, *DİA*, 1995, C. XII, s. 89.

⁶¹⁷ Râzî, *İ'tikâdâtü firâki'l-müslimîn ve'l-müşrikîn*, s. 72.

⁶¹⁸ Râzî, *a.g.e.*, s. 72-74.

bilgiler veren Râzî, bunların sapkınlıkları veya hak yolda olmaları gibi herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.

Eserini Eş‘arî geleneğin tasnif sistemine göre kaleme almasına rağmen Sunkûrî’nin, bazı müstakil konularda bu gelenekten farklı olarak Hanefî-Mâturîdî gelenekten faydalandığı görülmektedir. Bu bağlamda onun, tasavvufî fırkalar hakkında yapmış olduğu tasnifinde üslup ve metot bakımından Nesefî’den etkilendiği söylenebilir. Ancak bu etkilenme, Nesefî’den birebir alıntı şeklinde olmamış tasnif sistemi, tasavvufî fırkaların sayısı, bidat ehli olanların isimleri vb. konularda hasıl olmuştur. Neticede Nesefî’nin eserinde yer alan bu tasnif sistemini bazı değişiklikler yaparak kendi eserine derc etmiştir.

2.2.7. Şecere-i İmân ve Şecere-i Nîrân

Sunkûrî’nin, *Zübdetü’l-akâid* adlı eserinin mukaddime kısmının sonunda ele aldığı konulardan biri de “heyetü’l-kalb ve şeceratü’l-îmân” ve “şeceratü’n-nîrân” şeklinde formüle edilen imanî hususlar, kalbin tasviri ve cehennem ağacıdır. Bu tasnifin şekli ve adlandırılması eseri özgün kılmaktadır.

Sunkûrî, öncelikle konuya giriş mahiyetinde Abdullah b. Mesud’dan gelen bir rivayeti zikreder. Bu rivayette İbn Mesud şunları aktarmaktadır: “Hazret-i Peygamber bir gün yere bir çizgi çizdi. ‘Bu Allah’ın yoludur.’ dedi. Daha sonra da çizginin sağına ve soluna başka çizgiler çizdi ve bunlara da ‘şeytanın çağırmış olduğu yollardır.’ dedi.”⁶¹⁹ Bu rivayeti öncelikle Arapça olarak zikreden daha sonra ise Türkçe izahını yapan Sunkûrî, Abdullah b. Mesud’un, bu rivayetten sonra Enam suresinin “İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın.” mealindeki 153. ayetini okuduğunu belirtmektedir.⁶²⁰ Bu rivayeti yapacağı şekiller için temel edinen Sunkûrî, zikredilen rivayette geçen doğru çizginin (خطا مستقيما) fırka-i nâciye yolu olduğunu, kurtuluşa ermek isteyenlerin bu yolda ilerlemeleri gerektiğini ifade etmiştir.

⁶¹⁹ el-Beğavî, Hüseyin b. Mes‘ûd, *Şerhu’s-Sünne*, Thk.: Şuayb Arnavut, Dımeşk, el-Mektebü’l-İslâmî, 1403/1983, C. I, s. 196. Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. VII, s. 206-208; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, Thk.: Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Suudi Arabistan, Dâru’l-muğnî, 1412/2000, Mukaddime, Bâb-u kerâhati ahzi’r ra’y; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, C. X, s.95; Hâkim en-Neysâbü’rî, *el-Müstedrek*, C. II, s. 348.

⁶²⁰ Sunkûrî, *Zübdetü’l-akâid*, s. 17.

Bu çizginin sağına ve soluna çizilen çizgilerin ise fırak-ı dâlle yolu olduğunu, helak olmaktan korkanların bundan yüz çevirmeleri, uzak durmaları gerektiğini dile getirmiştir.⁶²¹ Bu girizgahtan sonra Sunkûrî, hak mezhebi batıl mezhepten ayırmak için ikisini ayrı ayrı ele alıp kısa ve öz bir şekilde resmedeceğini, ilkin “İman yetmiş küsur şubedir.”⁶²² hadisi gereği iman şubelerinin tümünü kapsadığı için ve tarikat yolunun yolcusu ve hakikat nurunun talibi olanların bunu kolayca ezberleyebilmeleri için “şecere-i iman ve heyetü’l-kalb” diye isimlendirdiğini belirtmiştir.⁶²³ İkincisini ise “Onların hepsi cehennemdedir.”⁶²⁴ hadisi gereği tüm sapkın fırkaların aslını kapsadığı için ve okuyup dinleyen kimselerin gaflet pamuğunu kulaklarından çıkarıp ondan korunmaları için “şecere-i nîran” diye isimlendirdiğini belirtmiştir.⁶²⁵

Sunkûrî, öncelikle “Heyetü’l-kalb ve şeceretü’l-iman” başlığı altında bir ağaç şekli çizmiş ve ağacın gövdesine yapışık olan yedi tane sağında yedi tane solunda olmak üzere toplam on dört yaprağın içerisine yapılması gereken ve kaçınılması gereken hususları yerleştirmiştir. Ağacın gövdesinde iman ve İslam’ın birliğinden, imanın dil ile ikrar kalp ile tasdikten ibaret olduğundan, Allah’ın varlığından, birliğinden, isim ve sıfatlarından ve sem’iyyâta dair çeşitli konulardan çok kısa bir şekilde bahsetmiştir.⁶²⁶ Gövdenin sağında bulunan yapraklarda şunlara yer vermiştir: haramlardan sakınmak, şer’î hükümleri uygulamak, hizmetçilerine dostça davranmak, işlerinde hoşgörülü olmak, kendini günahlardan korumak, hakkı açıklamada cesur olmak. Ağaç gövdesinin solunda bulunan yapraklarda ise: cimriliği, serkeşliği terk etmek, tükenmez dünyevi arzuları terk etmek, hırsı terk etmek, su-i zannı terk etmek, gafleti terk etmek gibi hususlara yer vermiştir.⁶²⁷

Sunkûrî daha sonra iman ağacının (şecere-i iman) sağ ve solunda kalp şeklinde iki sütuna yer vermiştir. Sağ tarafta bulunan sütunda imanî hususlardan işlenmesi vacip olan nitelikleri ele alan müellif, bu sütunun ortasında kısa bir açıklama yaparak “Allah’ın emirlerini bilip gereğince amel edenlerin ebedi kurtuluşuna vesile olacak

⁶²¹ Sunkûrî, *Zübdetü’l-akâid*, s. 17.

⁶²² Buhârî, İman 2; Müslim, İman 161; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

⁶²³ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 17.

⁶²⁴ Tirmizî, İman 18; Hâkim en-Neysâbü’rî, *el-Müstedrek*, C. I, s. 218.

⁶²⁵ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 17.

⁶²⁶ Sunkûrî, *a.e.*, s. 18.

⁶²⁷ Sunkûrî, *a.y.*

ahlak-ı hamidelerin zikri beyanında” olduğunu belirtmiştir.⁶²⁸ Müellifin, toplamda otuz üç yaprakta ele aldığı kurtuluşa götürecektir bu hasletler şunlardır: amellerini halis kılmak, insanları hayra sevk etmek, ihtiyarlara saygı göstermek, dinî işlerde gayretli olmak, hayırlı amellere imrenmek, helal konusunda cömert olmak, nimete şükür belaya sabretmek, korku ile ümit arasında olmak, ahiret işlerini tefekkür etmek, her şeye ibret nazarıyla bakmak, rızayı gözetmek, cehaletini gidermek, Allah’tan utanmak, Allah için buğzetmek, Allah’ı zikretmek, Allah için sevmek, tövbe etmek, Ehl-i Sünnet itikadını bilmek, dinî ilimleri öğrenmek, elbise ve bedeni temiz tutmak, kelime-i şehadeti söylemek, farz ve nafile namaz kılmak, zekat ve sadaka vermek, farz ve nafile hac etmek, farz ve nafile oruç tutmak, insanlara ilmihali öğretmek, büyüklere saygı göstermek, adak kefareti vermek, Kur’an okuyup dinlemek, sıra-i rahimde bulunmak, aciz kimselere yardım etmek, cihat etmek, tevekkül etmek. Müellif bu hasletlere tahliye (تحلية)⁶²⁹ adını vermektedir.

Müellif, ağaç gövdesinin solunda bulunan ve kalp tasvirinin diğer yarısını teşkil eden bölümde ise iman konusunda terki vacip olan nitelikleri otuz üç yaprakta ele almış ve yine sütunun ortasında kısa bir açıklamada bulunmuştur. Bu bağlamda terkedilmesi gereken kötü huylardan başlıklar halinde bahsetmiştir. Buna da tahliye (تحلية)⁶³⁰ adını vermiştir. Müellifin otuz üç yaprakta ele almış olduğu ve iman konusunda terk edilmesi vacip olan nehiyler şunlardır: Kur’an’ı ve hadisi rey ile tefsir etmemek, şeytana şefaet etmemek, gereksizce soru sormayı terk etmek, maskaralığı ve şakayı terk etmek, yoldan insanlara eziyet veren şeyleri gidermek, zina ve livatayı terk etmek, haksız yere öldürmeyi terk etmek, içki ve sarhoş edici şeyleri içmemek, oyun ve eğlence türlerini, yalan ve gıybeti, şarkı söylemeyi ve dinlemeyi, hırsızlığı, insanlara eziyeti, boş işlerle uğraşmayı, hasedi, israfı, şeriata muhalif gazabı, ihaneti, nifakı, taklidi, dünya sevgisini terk etmek, kınayıcının kınamasından korkmamak, tembelliği, aceleyi, tövbeyi geciktirmeyi terk etmek, felsefe ile uğraşmamak, aç gözlülüğü, inadı, kibri, mazeret beyanını, kibri ve kendini beğenmeyi terk etmek, ezan,

⁶²⁸ Sunkûrî, **Zübdetü’l-akâid**, s. 18.

⁶²⁹ Müellif bu adlandırmayla, iman edip salih amel işleyenlerden bu ahlaki niteliklere sahip olan kimselerin kalplerinin bu üstün niteliklerle süslendiğini dile getirmek istemiştir. Bkz. Sunkûrî, **a.e.**, s.18.

⁶³⁰ Sunkûrî, bu isimlendirmeye kalpte bulunan kötü huyların terkedilerek kalbin bu kötülüklerden soyutlanmasını ve tahliye edilmesini dile getirmek istemiştir. Bkz. Sunkûrî, **a.e.**, s. 18.

kamet, hutbe, ilim meclislerinde, zikir esnasında, helada ve cima vakitlerinde dünya kelamını terk etmek.⁶³¹ Sunkûrî, bu konuda kendine has bir adlandırmaya gitmiş ve kalbin, sahip olduğu ahlaki niteliklerle süslenmesini (تحلية) tahliye şeklinde; kalbin, sahip olduğu kötü huylardan soyutlanmasını ise (تخلية) tahliye şeklinde ifade etmiştir. Gümüşhânevî'nin *en-Netâyic* adlı eserinde ve gelenek içerisinde başka eserlerde rastlamadığımız bu kavramların Sunkûrî'ye ait olduğu düşünülebilir. Bu husus Sunkûrî'nin özgünlüğüne işaret etmektedir.

İman ağacı ve kalbin tasvirini formüle eden müellif bu konu hakkında çizmiş olduğu şeklin altında bazı açıklamalarda bulunmuştur. Bu bağlamda şecere-i iman diye adlandırdığı ağacı bir hurma ağacına benzettiğini ve bunu da İbrahim suresi 24. ayetinden⁶³² esinlenerek yaptığını belirten Sunkûrî, tevhidin aslının tasdik olduğunu, kamil imanın yetmiş dokuz şube olduğunu ve bunun da Hz. Peygamber'in "İman, yetmiş küsur şubedir. Onun en üstünü Lâ ilâhe illallâh (Allah'tan başka ilah yoktur) sözü, en düşüğü ise yoldan eziyet verecek şeyleri gidermektir."⁶³³ hadisiyle sabit olduğunu dile getirmiştir.⁶³⁴ Bu konuda Aliyyü'l-Kârî'nin (ö. 1014/1605), *Mişkât* şerhi olan *Mirkâtü'l-Mefâtih*⁶³⁵ adlı eserinde beyan ettiği üzere resimde zikri geçen iman şubelerinden kendisinde mevcut bulunan kimsenin şükretmesi, bulunmayanın ise bu nitelikleri elde etmek için çaba sarf etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶³⁶ Sunkûrî, dünya ve ahiret selameti için bu niteliklerin toplanması gerektiğini ayrıca dile getirmiştir.⁶³⁷

Bu açıklamalarına tasavvufî motiflerle devam eden Sunkûrî, imanın beş taraf üzerinde bulunduğunu belirtmiş ve bu beş tarafın yerlerini açıklamıştır. Müellifin bağlı bulunduğu Nakşibendiyye-Hâlidîyye tarikatının seyrüsülûk metodlarından⁶³⁸ olan bu beş letaif; kalp, rûh, sır, hafî ve ahfâdır. Letâif-i hamse kavramı, İmam Rabbani (ö. 1034/1624) ile birlikte Nakşibendîlerce seyrüsülûk metodu olarak kullanılmıştır.

⁶³¹ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 18.

⁶³² İbrâhim 14/24. "Görmedin mi Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir."

⁶³³ İbn Mâce, Mukaddime 9.

⁶³⁴ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 18.

⁶³⁵ Ahmet Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, 1989, C. II., s. 403-405.

⁶³⁶ Sunkûrî, *a.g.e.*, s. 18.

⁶³⁷ Sunkûrî, *a.y.*

⁶³⁸ Osman Türer, "Letâif-i hamse", s. 143.

İmam Rabbani, emir alemine ait latifeleri kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ şeklinde sıralayarak, seyrüsülûkün kalp latifesinden başlayıp zikri geçen beş latife ile sürdürülmesi metodunu ortaya koymuştur.⁶³⁹ Buna göre sâlik, seyrüsülûke kalp latifesiyle başlayıp ahfâ latifesiyle tamamlar.⁶⁴⁰

Nakşibendî-Hâlidî tarikatına mensup olan Sunkûrî, bağlı bulunduğu tarikatın seyrüsülûk metoduna eserinde kısaca yer vermiştir. Nitekim Sunkûrî'nin hocası ve müşşidi Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, *Câmi' u'l-usûl* adlı eserinde, insanda on letâîfin varlığından bahsedip bunlardan beşinin emir alemine beşinin ise halk alemine ait olduğunu belirterek emir alemine ait olanları; kalp, sır, ruh, hafî ve ahfâ şeklinde sıralamaktadır.⁶⁴¹ Emir alemine ait olan bu latifelerin “âlî latifeler” şeklinde isimlendirildiği ve insanda var olan bu latifelerin, insanı eşref-i mahluk yapan ve insanın hakikatini oluşturan bir cevher olduğu bildirilmiştir.⁶⁴² Sunkûrî de hocası gibi seyrüsülûk metodunun beş seviyeli olduğunu belirttikten sonra bunların ilkinin kalp olduğunu dile getirmiş, bu latifenin mahallinin sol memenin altı olduğunu, Allah'ın hidayet sıfatı nurunun, kalbine varacağı kulun, altı iman esasının anlamlarını bileceğini, bunlara inanıp ikrar edeceğini ve buna iman ve İslam dendiğini bildirmiştir.⁶⁴³ İkinci latife olarak ruhu ele alan müellif, mahallinin sağ memenin altı olduğunu bildirmiş, buna dahil olan kimsenin, Allah'ın zatını, isimlerini, sıfatlarını, saltanatını, masivasını bileceğini ve buna da marifet denildiğini belirtmiştir.⁶⁴⁴ Üçüncü latifenin, kalbin üstünde yer alan sır olduğunu belirten müellif, buna dahil olacak kimsenin irade etmesi halinde hidayete erdirileceğini ve buna hidayet-i hâssa denildiğini vurgulamıştır.⁶⁴⁵ Dördüncü latife, hafîdir. Bu latifenin, ruhun üstünde yer aldığını belirten Sunkûrî, buna dahil olacak kimsenin, eserden müessire istidlal edeceğini, yani Allah'ın var ve bir olduğuna, ortağı ve benzeri olmadığına hükmedeceğini bildirmiştir.⁶⁴⁶ Son olarak ahfâdan bahseden müellif, bu latifenin mahallinin göğsün ortası olduğunu belirtmiş, buna dahil olacak kimsenin tüm

⁶³⁹ Osman Türer, “Letâîf-i hamse”, s. 143.

⁶⁴⁰ Osman Türer, **a.y.**

⁶⁴¹ Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî, *Câmi' u'l-usûl*, y.y., t.y., s. 238.

⁶⁴² Osman Türer, “Latife”, **DİA**, 2003, C. XXVII, s. 110.

⁶⁴³ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 18.

⁶⁴⁴ Sunkûrî, **a.y.**

⁶⁴⁵ Sunkûrî, **a.y.**

⁶⁴⁶ Sunkûrî, **a.y.**

organlarına dağılıp her bir tüyünden zuhur edeceğini bildirmiş ve buna da şu ‘ab-ı iman denildiğini belirtmiştir.⁶⁴⁷

İman ağacı ve kalbin tasvirinden sonra hemen yan sayfada şecere-i nîrân adını verdiği bir ağaçtan bahsetmektedir. Ağacın gövdesinde, bu yolun Kur’an-ı Kerîm’in ve hadis-i şerifin yolu olduğunu, bu ikisiyle amel eden kimsenin ebedî mutluluk yurdu olan cennet yurduna gireceğini ve Allah’ın mükemmel güzelliğine şahit olacağını dile getirmektedir.⁶⁴⁸ Sunkûrî, bu ağaç resminin altında bazı açıklamalara yer vermiş ve bununla neyi amaçladığını bildirmiştir. Bu bağlamda Enam suresinin 153.ayeti⁶⁴⁹ göz önüne alınarak şecere-i nîrân isminin verildiğini; Kur’an ve hadis, din ve dünyamıza yeter diyen kimselerin sırat-ı müstakime girmeleri suretiyle en yüce amaç olan cennet ve cemaliyle mazhar olduklarını dile getirmektedir.⁶⁵⁰ Ağaç gövdesinin sağ ve solunda yer alan eğri çizgilerin ise Hz. Peygamber’in şeriatından ayrılan bedbaht kimselerin, eğri yola sapmalarıyla cehenneme gireceklerine işaret ettiğini belirtmektedir.⁶⁵¹

Ağacın gövdesini sırat-ı müstakim olarak belirleyen müellif, gövdenin sağ ve solunda bulunan sütunlara her birinin sonuna “cehennem”, başına ise “şeytan” yazmak suretiyle fırak-ı dâlleden olduklarını beyan ettiği yetmiş iki fırkayı yerleştirmiştir. Müellifin, mezheplere bakışını bir önceki bölümde ele aldığımız için burada sadece müellifin şecere-i nîrânda zikrettiği şekilde fırkaların ismini vermekle yetineceğiz. Sunkûrî, sapkın fırkaların asıllarının yedi tane olduğunu dile getirmiş ve bu ağaçta önce ana fırkayı sonra ise alt fırkaları şu şekilde zikretmiştir:

Mu‘tezile’den; Şeytan Vâsiliyye, Şeytan Amriyye, Şeytan Hüzeyliyye, Şeytan Nazzamiyye, Şeytan Esvariyye, Şeytan İskafîyye, Şeytan Ca‘feriyye, Şeytan Bişriyye, Şeytan Murdariyye, Şeytan Hişamiyye, Şeytan Salihîyye, Şeytan Habitiyye, Şeytan Hadbiyye, Şeytan Ma‘meriyye, Şeytan Sümamiyye, Şeytan Hayyatiyye, Şeytan Cahızıyye, Şeytan Ka‘biyye, Şeytan Cübbaiyye, Şeytan Behşemiyye’dir.

⁶⁴⁷ Sunkûrî, **Zübdetü’l-akâid**, s. 18.

⁶⁴⁸ Sunkûrî, **a.e.**, s. 19.

⁶⁴⁹ En‘âm 6/153. “İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın...”

⁶⁵⁰ Sunkûrî, **a.g.e.**, s. 19.

⁶⁵¹ Sunkûrî, **a.y.**

Şîa taifesinden: Şeytan Sebeiyye, Şeytan Kamiliyye, Şeytan Nebâiyye, Şeytan Muğiriyye, Şeytan Dâhiyye, Şeytan Mansuriyye, Şeytan Hattabiyye, Şeytan Ulyâniyye, Şeytan Hişamiyye, Şeytan Zürariyye, Şeytan Yunusiyye, Şeytan Şeytaniyye, Şeytan Zeramiyye, Şeytan Mufavvadiyye, Şeytan Bedaiyye, Şeytan Nusayriyye ve İshakiyye, Şeytan İsmailiyye, Şeytan Zeydiyye, Şeytan Carudiyye, Şeytan Süleymaniyye, Şeytan Sâlihiyye, Şeytan İmâmiyye.

Havâric taifesinden: Şeytan Muhakkimiyye, Şeytan Beyhesiyye, Şeytan Ezârika, Şeytan Necâniyye, Şeytan Asfariyye, Şeytan İbâziyye, Şeytan Hafsiyye, Şeytan Yezîdiyye, Şeytan Hârisiyye, Şeytan Acârîde, Şeytan Meymûniyye, Şeytan Hâzimiyye, Şeytan Hamzeviyye, Şeytan Şu‘aybiyye, Şeytan Halefiyye, Şeytan Etrâfiyye, Şeytan Ma‘lûmiyye, Şeytan Mechûliyye, Şeytan Acârîde-i Saltiyye, Şeytan Acârîde-i Seâlîbe.

Mürchie taifesinden: Şeytan Yunusiyye, Şeytan Ubeydiyye, Şeytan Gassaniyye, Şeytan Sevbaniyye, Şeytan Tûmeniyye.

Neccâriyye taifesinden: Şeytan Burğusiyye, Şeytan Za‘feraniyye, Şeytan Müstedrike.

Cebriyye taifesinden Şeytan Cebriyye.

Müşebbihe taifesinden Şeytan Haşeviyye ve Kerrâmiyye.⁶⁵²

Taraflı, reddedici ve sert bir tutum sergilediği gözlenen Sunkûrî, fırka-i nâciye haricinde geri kalan fırkaların dalalete düştüklerini, sırat-ı müstakimden ayrıldıklarını beyan edip her bir fırkanın başına “şeytan”, sonuna ise “cehennem” ifadesini ekleyerek bu fırkaların cehennemlik olduklarını belirtmiştir. Bunu bir ağaç şeklinde formüle eden Sunkûrî’nin, yapmış olduğu adlandırma ve takip etmiş olduğu sistem itibarıyla özgün bir metot izlediği öngörülebilir. Zira böyle bir sınıflandırma ve isimlendirmenin, gelenek içerisinde varlığından haberdar değiliz. Ancak bu formülasyonun, esere telif eser hüviyeti kazandırdığını söylemek isabetli görünmektedir.

⁶⁵² Sunkûrî, *Zübdetü’l-akâid*, s. 19.

İman ağacı, kalbin tasviri ve cehennem ağacı adlarıyla eserin özgün olmasını sağlayan müellif, tasavvufî motiflere de yer vermiştir. Onun, İslam mezheplerine dair yazmış olduğu bu eserinde tasavvufî bir konuya da yer vermiş olması eserin özgünlüğü açısından önem arz etmektedir. Zira Sunkûrî'nin takip etmiş olduğu bu metot, Gümüşhânevî'nin *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye* adlı eserinde yer almamaktadır. Yine eserin kaynaklarından *el-Milel ve'n-nihal*, *Şerhu'l-Mevâkıf* gibi eserlerde bu formülasyona rastlanmamaktadır. Neticede Sunkûrî vermiş olduğu bu bilgilerle eserin özgün hale gelmesini sağlamış, eseri tasavvufî motiflerle zenginleştirmiş ve bir tercümeden ziyade telif eser niteliğine sahip olmasını sağlamıştır.

Sunkûrî, İslam mezheplerini ele alıp inceledikten sonra son olarak hâtîme kısmına yer vermiş ve bu bölümün, sapkın fırkaların-bidatleriyle küfre nispet edildikten sonra- üzerlerine terettüp eden şerî hükümler beyanında olduğunu belirtmiştir.⁶⁵³ Ehl-i kıbleden olmayan kimselerin, küfürlerini gerektiren filleri sebebiyle tekfir edileceğini belirten Sunkûrî, bu konuda İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinden mürtetle alakalı bir iktibasta bulunmuş ve irtidat ile kafir olan kimselerin, asıl kafirden daha kötü olduklarını, tövbe etmedikleri takdirde öldürüleceklerini, bidat sahibi oldukları için İslam'ın erkanlarını ne kadar yerine getirseler de kabul edilmeyeceğini, itikatları Ehl-i Sünnet ve Cemâat itikadına muhalif olduğu için arkalarında namaz kılmanın caiz olmadığını belirtmiştir.⁶⁵⁴

Sonrasında bu bidat sahibi fırkalardan; Kur'an'ın mahluk olduğunu iddia eden, şefaati, kirâmen katibini, münker ve nekiri, ru'yeti inkar eden, Allah'a bazı organlar ve azalar ispat eden, sıfatullahtan bir sıfata hâdistir diyen, nefyeden veya sıfatının zatıyla kâim olduğunu iddia eden, Allah'a mekan ve aza ispatında bulunan, Allah şerri yaratmaz diyen, kulun kendi fiillerinin halıkı olduğunu benimseyen, Allah'a pişmanlığı ispat eden, tenasühü benimseyen, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Aişe, Hz. Talha, Hz. Zübeyr'i ve tüm ümmeti tekfir eden, acemden bir peygamberin gelip Hz. Muhammed'in dinini neshedeceğine inanan, Kur'an'ın yazıldığında cisim,

⁶⁵³ Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*, s. 82.

⁶⁵⁴ Sunkûrî, a.y.

okunduğunda araz olduğuna inanan, insanın cesedin gayrı olduğunu benimseyen, müminlerin ve kafirlerin ahiretteki hallerini Allah’a havale eden, amellerin farz olmadığını kabul eden, iyiliklerinin makbul olduğuna kötülüklerinin ise bağışlandığına inanan, Hz. Ali’nin ilah olduğuna ve Cebrail’in tebliğde hata ettiğine inanan ve buna benzer batıl sözleri söyleyen kimselerin mezheplerinin kitap, sünnet, icma-ı ümmet, kıyas-ı müctehidîne muhalif olduğunu dile getiren Sunkûrî, tövbe etmedikleri için bu kimselerin arkasında namaz kılmanın caiz olmadığını ve bunların kafir olduklarını belirtmiştir.⁶⁵⁵ Ayrıca bu kimselerin kızlarını almadıklarını ve bunlara kızlarını vermediklerini yine Allah için buğzetmekle emrolunduklarından dolayı bu kimselerin cenazelerinin ardından gitmediklerini belirten Sunkûrî, bu kimselere “Allah onları rezil etsin.” diyerek beddua etmiştir.⁶⁵⁶

Sunkûrî, bu küçük risalenin mukaddimeden hâtimeye kadar İslam fırkalarının asıllarından gerek kurtuluşa eren fırkanın (fırka-i nâciye) ve gerek sapkın fırkaların (fırak-ı dâlle) hidayet ve dalaletlerine gidişlerindeki kaynağı bulma yolunda gücü miktarınca Cürçânî’nin, Teftazânî’nin ve Şehristânî’nin eserlerindeki beyanatları üzere fırka-i nâciyeyi müstakil bir babda, fırak-ı dâlleden Mu‘tezile’yi yirmi fasılda, Şîa’yı yirmi iki fasılda, Havâric’i yirmi fasılda, Mürcie’yi beş fasılda, Neccâriyye’yi üç fasılda, Cebriyye’yi bir fasılda ve Müşebbihe’yi bir fasılda zikretmek suretiyle toplam yetmiş iki fasılda açıklanmış olup hatimede son bulunduğunu dile getirmektedir.⁶⁵⁷ Sunkûrî, bu risaleyi okuyan kimselerden dua isteyerek eserini tamamlamıştır.

Sunkûrî’nin, eserinde hatime adıyla bir bölüme yer vermiş olması, onun tamamen hocasının eserine bağlı kalmadığını göstermektedir. Ayrıca bidat sahibi fırkalara ait görüşleri özet şekilde sunması, mürtedin hükmüyle bağlantı kurup bu görüş sahiplerinin mürtet olduklarını belirtmesi ve bunların ne gibi hükümlere tabi tutulacakları hakkında bilgi vermiş olması onun özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Zira aynı hususlar *en-Netâyicü’l-i ‘tikâdiyye*’de yer almamaktadır. Bu da Sunkûrî’nin, esere bazı ilave ve çıkarmalarda bulunarak yeni bir eser telif ettiğini göstermektedir.

⁶⁵⁵ Sunkûrî, *Zübdetü’l-akâid*, s. 82-83.

⁶⁵⁶ Sunkûrî, *a.g.e*, s. 83.

⁶⁵⁷ Sunkûrî, *a.y.*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZÜBDETÜ'L-AKÂİD NUHBETÜ'L-FEVÂİD ADLI RİSALENİN LATİNİZESİ

3.1. ESERİN LATİNİZE EDİLMESİNDE TAKİP EDİLEN YÖNTEM

Tezimizde kullanmış olduğumuz eser matbu olup birçok kütüphanede mevcuttur. Biz çalışmamızda İ.B.B. Atatürk Kitaplığı'nda Zübdetü'l-akaid, Nuhbetü'l-fevaid [زبدة العقائد، نخبة الفوائد] / es-Sungurî, Şahinzâde Hasan b. Ömer [السكوري، شاهين زاده حسن بن عمر] adıyla, OE_TK_00965 demirbaş ve 297.4 SUN 297.4 SUN 1281 H/1864-1865 1 yer numarasıyla kayıtlı olan nüshayı esas aldık. Geri kalan nüshalardan da gerekli yerlerde istifade ettik. Bu eseri günümüz alfabesine aktarırken şu yollara başvurduk:

(1-) Eserin latinize edilmesinde takip edilen esas basit transkripsiyondur. Yani transkripsiyon harflerinin tüm karşılıkları kullanılmamıştır.

(2-) Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzatmalar gösterilmiş, Türkçe kelimelerde ise uzatmalar gösterilmemiştir.

(3-) Metinde geçen bazı kelimeler-özellikle özel isimler-müellifin yaşadığı dönem itibarıyla kullanıldıkları şekilde yazılmıştır. Bu kelimelerle birlikte bazı Arapça ve Farsça kelimelerin ve ifadelerin günümüz Türkçesindeki karşılıkları ile matbaa veya müellif kaynaklı hatalı bir şekilde yazıldığı görülen bazı kelimeler, fırka isimleri vb. ifadeler köşeli parantez [...] ile metin içerisinde yazılmıştır.

(4-) Metnin birkaç yerinde, müellifin numaralandırdığı ve dipnot olarak göstermiş olduğu yerler konu bütünlüğünün korunması amacıyla metinde parantez (.....) içerisinde verilmiştir.

(5-) Müellifin yaşadığı dönemin özelliğinden kaynaklı “-ub, -üb” ve “-dür, -dur” şeklinde biten kelimeler günümüz kullanımına uygun olarak verilmiştir.

(6-) Yine metinde “berû”, “içün”, “nîcûn”, “ider”, “ol”, “şûl”, “kendû”, “kanğı” şeklinde yer alan bazı kelimelerle “ile”, “kim”, “ise” gibi bağlaçlar günümüz kullanımına uygun bir şekilde verilmiştir.

(7-) Sert ünsüz benzeşmesine dikkat edilmemiştir. Metinde nasıl verilmişse aynı şekilde yansıtılmaya çalışılmıştır. Örneğin “olunmakda” kelimesi vb.

(8-) Metnin bir bütünlük içinde daha iyi anlaşılabilmesi için gerekli görülen yerlerde bazı noktalama işaretleri kullanılmıştır. Yazım kurallarında ise özellikle özel isimlerin ilk harflerinin büyük olmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca metnin daha rahat anlaşılabilmesi için gerekli görülen yerlerde paragraflandırmalar yapılmıştır.

(9-) Metin içerisinde yer alan Arapça ibareler yine Arapça olarak yazılmış olup bu ibarelerin Türkçe karşılıkları dipnotta tırnak içerisinde italik olarak verilmiştir. Bu ibarelerin tercümeleleri tarafımızca yapılmıştır.

(10-) Metinde geçen tüm ayetler olduğu gibi yine metin içerisinde Arapça olarak verilmiştir. Müellif, bazı yerlerde ayetin tamamını değil bahsettiği mevzuyu ilgilendiren kısmını vermekle yetinmiştir. Dipnotta, öncelikle ayetin geçtiği sure ve ayet numarası, akabinde ise metinde geçen ilgili kısmın meali verilmiştir. Son olarak da eğer metin içerisinde ayetin tamamı geçiyorsa dipnotta sadece geçtiği sure, ayet numarası ve meali verilirken; metin içerisinde ayetin bir bölümü geçiyorsa dipnotta, geçtiği sure, ayet numarası ve mealin yanında ayetin tamamı da verilmiştir. Dipnotta yer alan ayet meali tırnak içerisinde italik olarak yazılmıştır.

(11-) Ayet mealleri için kaynak olarak Diyanet İşleri Başkanlığı’nın meali esas alınmıştır.

(12-) Metinde ayetler serdedilirken yapılan hatalar, ayetleri yazarken metin içerisinde gösterilmemiş olup bu hatalar dipnotta ayrıca belirtilmiştir.

(13-) Müellifin metne almış olduğu hadisler de metin içerisinde Arapça olarak yazılmış olup dipnotta, söz konusu hadislerin öncelikle anlamları tırnak içerisinde verilmiş daha sonra hadis kaynakları arasında nerelerde geçtikleri belirtilmiştir.

(14-) Hadisler, metin içerisindeki hatalar korunarak verilmiş ve bu hatalar dipnotta ayrıca belirtilmiştir.

(15-) Hadislerin tercümesi tarafımızca yapılmış olup bu konuda herhangi bir kaynağa başvurulmamıştır. Dipnotta verilen hadis tercümeleri italik olarak yazılmıştır.

(16-) Müellifin metinde Türkçe olarak zikretmiş olduğu hadislerin Arapça karşılıkları ve hangi kaynaklarda yer aldıkları dipnotta belirtilmiştir.

(17-) Eserde yer alan tüm kitap isimleri italik olarak verilmiştir.

(18-) Müellifin, metinde yer verdiği Farsça beyitlerin dipnotta öncelikle anlamları tırnak içerisinde italik olarak verilmiş olup kime ait oldukları, hangi kitapta geçtiklerine dair bilgi verilmiştir. Yine bu beyitlerin Türkçe karşılıkları tarafımızca yapılmıştır.

(19-) Metinde radiyallâhu ‘anhu, ‘aleyhi’s-selâm gibi kısa dua cümleleri -....- şeklinde iki çizgi arasında gösterilmiştir.

(20-) Metinde yer alan anlaşılması zor bazı kelimelerin ve terkiplerin günümüzdeki karşılıkları [...] şeklinde köşeli parantez içerisinde gösterilmeye çalışılmıştır.

(21-) Müellifin metin içerisinde vermiş olduğu bazı bilgilere gerekli görüldüğü durumlarda dipnotta bazı ekleme ve çıkarmalarda bulunulmuş olup söz konusu mevzu ile alakalı bazı çalışmalara atıfta bulunulmuştur.

(22-) Eserin girişinde yer alan Hata-Savab cetvelindeki doğru ve yanlış ifadeler metnin ilgili yerinde hatalar korunmak suretiyle ve dipnotta doğru ifadeler yazılmak suretiyle gösterilmiştir.

(23-) Eserde yer alan iman ağacı ve cehennem ağacı şekilleri tablo şeklinde gösterilmiş olup, bütünlüğün sağlanması için puntoda değişikliğe gidilmiştir.

3.2. ESERİN LATİNİZESİ

Fırka-i Nâciye ile Fırak-ı Dâlle i'tikâdlarını mübeyyin *Zübdetü'l-'akâid nuhbetü'l-fevâid* nâm bir risâle-i merğûbedir.

بسم الله الرحمن الرحيم

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِلْإِيمَانِ وَفَهَّمَنَا الْحَقَّ عَنِ الضَّلَالَةِ وَالْخِذْلَانِ وَالصَّلَاةَ عَلَى رَسُولِهِ إِلَى نَهَايَةِ الدَّوَرَانِ

وَبَعْدُ⁶⁵⁸

Vaktâ ki e'imme-i usûl-i dîn ve fudalâ-i ehâlî temkîn, inkirâza [yok olma] yüz tutup ve riyâz-ı 'ilmin usûlü ve furû'u neşf-i fenâya müşerref olduysa, nâs dünyâ-yı deniyyeye tâlib ve zehârif-i fâniyeye râğıb olmalarıyla ekser-i nâsın i'tikâdı cehl sebebiyle Ehl-i Bida' ve Fırak-ı Dâlle'ye duhûl ve Fırka-i Nâciye'den hurûca sebep olur envâ-ı hezeyâna [birçok saçmalık] ibtidâr [girişmek] eyledikleri ecilden [sebeb] 'ulemâ-i 'izâm ve meşâyih-ı kirâm ve fudalâ-yı zevi'l-ihtirâm hazerâtı cell-i himmetlerin sarf edip, ettikleri te'lîfât-ı nefise ve tahrîrât-ı latîfeleriyle o fırakın 'umûman i'tikâdların tafsîlen beyân buyurdıkları nesyen mensiyyen terk olunmakda olup verâ-yı nesic 'ankebûtda kaldıysa bu efkar-i 'ibâdillâhi'l-Bârî el-Hâc Hasan b. 'Ömer es-Sunkûrî⁶⁵⁹ نَالِ مَرَامَهُمَا الْبَارِي 'nin müddet-i medîdeden beri Fırka-i Nâciye i'tikâdını Fırak-ı Dâlle i'tikâdından tefrîk ve temyîzini hâvî mücez ve muhtasarca bir risâle tertîb emelinde iken⁶⁶⁰ إِذَا أَرَادَ اللَّهُ شَيْئًا هَيَّئِ سُبُلَهُ misdâkınca menba-ı mekârim-i ahlâk ve mecma-ı fedâil-i âfâk, sebep-i rif'atım, bâ'is-i necâtım 'âlim ve 'âmil ekser-i 'ulûmda kâmil husûsan 'ilm-i tasavvufda zirve-i hakîkate vâsıl hanefiyyü'l-mezheb müttekiyyü'l-meşreb muhibb-i 'ulemâ ve fudalâ mürîd-i sulehâ ve etkiyâ Gümüshânevî [s.2] eş-Şeyh Ahmed Ziyâ'iddîn Efendi hazretlerinden yed-i 'âcizâneme *Netâyic-i İ'tikâdiyye* nâm 'arabiyyü'l-'ibâre bir risâle-i müstakille ki cirmi sağır ve fâ'idesi kesîr ve fırkaları beyânda emsâlî lâ nazîr. Şânına i'timâd olunsun için *Şerh-i Mevâkıf* ve *Makâsıd*'ın bi-'aynihî 'ibâresinden ahz olunup cemî'i fırak-ı İslâmiyye'nin

⁶⁵⁸ "Rahmân ve Rahîm olan Allah adıyla. Hamd; bizleri îmâna ulaştıran, dalalet ve inayetten mahrum olmaktan kurtararak hakkı anlamamızı sağlayan Allah'a mahsustur. Salat ve selam dünya'nın deveranının son bulacağı güne kadar O'nun elçisine olsun."

⁶⁵⁹ "Bari Teâlâ, o ikisinin maksatlarını kabul buyursun."

⁶⁶⁰ "Allah bir şeyi dileyince, onun sebeplerini hazırlar."

‘akîdelerine ve her bir fırkanın mezheblerine ve ekvâllerine dâ’ir bir âlâ mesâ’il-i müşkileyi câmi‘. Velhâsıl sâlik-i râh-ı hakîkî [doğru yolun yolcusu] olan zevât kendi i’tikâdını Fırak-ı Dâlle i’tikâdından tefrîk ve temyîz etmeye bundan enfa‘ kitâb yoktur. İşbu risâle manzûr-u ‘âcizî olup ve efendiyi mûmâ ileyh [adı geçen] risâle-i mezbûranın [zikredilen risale] ‘umûm nef’ini kasdedip Türkîce [Türkçe] terceme olunmasını hakîr-i kalîlî’l-bidâ‘aya [sermayesi az] işâret buyurmalarıyla dâ‘îleri emir müşârun ileyhe imtisâlen [uyarak] ve bir eser kalmasını ilticâen ve ‘âmme-i mü‘minîne intifâ‘an, mütevekkilen ‘alallâhi risâle-i mezbûranın [zikredilen risale] tahrîrine [yazmak] mübâşeret ve tastîrine [yazmak] müsâra‘at ederek tertîb-i makâm ve tehzîb-i kelâm ve takrîr-i merâmda dakîka fevt etmeyip ve tebdîl-i tağyîre muhtâc olur ba‘zı mevâzı‘da ziyâde ve noksân ile tasarruf olundu. *Zübdetü’l-‘Akāyid Nuhbetü’l-Fevāyid* ismiyle tesmiye olunup bir mukaddime, sekiz bâb, bir hâtîme üzerine müretteb kılındı. Ve mütâlî‘a buyuran yârân-ı safâ [safa dostları] ve hullân-ı vefâdan [sadık dostlar] niyâz-ı dervîşânemizdir ki bende-i nâçizî [değersiz köle] hayır du‘âdan ferâmûş [unutmak] buyurmayalar. Zira bu tesvîdden [karartma] ğaraz, ashâb-ı keremin du‘âlarına mazhar ve ihsânlarına yol bulmaktır. اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي هَدٰىنَا لِهٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا اَنْ هَدٰىنَا اللّٰهُ⁶⁶¹

EL-MUKADDİME

Vaktâ ki Hazret-i Âdem -‘aleyhi’s-selâm- zamânından beri bu âna degin gerek milel-i İslâmiyye ve gerek milel-i sâ’ire arasında vâki‘ olan bid‘at-ı kabîha ve fitne-i ‘azîme ve ihtilâf-ı kesîre ve şübhe-i vehîmelerin esâsı ve menşei İblîs-i pür telbîsin [çokça aldatan şeytan] şübehâtından vâkı‘a ve keyd-i nezeğâtından [kışkırtıcı tuzakları] nâşiyedir. Nitekim milel-i İslâmiyye’denim iddi‘â eyleyen Cebriyye tâ’ifesi ki kulun fi‘lini külliyyen Cenâb-ı Hakk’a nisbet edip ve kulda aslâ irâde yoktur, ya’nî her kabâhat ki kuldân sâdır ola onda kulun medhali yoktur, kul fi‘linde harekât-ı eşcâr mesâbesindedir. Mu‘âhaze ne keyfiyyetde [s.3] olabilir diye i’tikâd etmesi gibi. Ve

⁶⁶¹ A‘râf 7/43. “Hamd, bizi buna erîştiren Allah’a mahsustur. Eğer Allah’ın bizi erîştirmesi olmasaydı, biz hidayete ermiş olamazdık..” Ayetin tamamı şöyledir: وَنَزَّغْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارَ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي هَدٰىنَا لِهٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا اَنْ هَدٰىنَا اللّٰهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا اَنْ تَلْكَمُ الْجَنَّةُ اَوْرِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

Kaderiyye tâ'ifesi ki⁶⁶² takdîrde her ne ise olacak odur. Senin çalışman fâ'ide vermez derler. Hattâ bir vartaya [çukur] düşen adama niçin ictinâb etmedin denilse takdîre karşı durulur mu kader böyle imiş diyerek irâde-i cüz'iyeyi inkâr etmeleri gibi. Ve Mu'tezile tâ'ifesi ki hayrı halk eden Bârî Te'âlâ ve şerri halk eden nefsimizdir. Zira yaramaz nesneyi halk, şân-ı ilâhîye yaraşmaz. Ve kulun fi'linde⁶⁶³ Hüdâ'nın medhali yoktur. Kul fi'linin hâlıkıdır. Ve 'âsîlere 'isyânından için 'azâb ve 'ikâb olunmak zulümdür. Ve Zât-ı Hak, sıfâtdan hâlîdir. Ya'nî Hayât, 'İlim ve ğayrı sıfâtları yoktur. Hemân cemî-'i mükevvenâta zâtıyla 'Âlim ve Kâdir'dir. Ve sıfâtı zâtının 'aynıdır diye zu'm-u bâtılları gibi. Ve Keysâniyye tâ'ifesi ki Bârî Te'âlâ evvelâ bir şeyi halk eder de sonra nâdim olur diye Cenâb-ı Hakk'a pişmânlığı nisbet etmesi gibi. Ve Ravâfız tâ'ifesi ki Ebûbekir ve 'Ömer -radiyallâhu 'anhumâ-ya şetm ve la'n edip derler ki mevtâlar dünyâya rücû' eyler ve rûhlar bir bedenden diğer bedene naklederler. Ve ba'zıları dediler ki Tanrı'nın rûhu pâdişâhlara nakleyler ve pâdişâhlar Tanrı'lardır. Ve Dâbbetü'l-Arz'dan murâd, Hazret-i 'Alî -kerramallâhu vechehû- ve ashâbıdır ki kıyâmetden evvel dünyâya rücû' edip a'dâdan [düşman] ahz-ı intikâm eder ve İmâm-ı Bâtın hurûc eder. Evâmir, nevâhî o zamân kalmaz. Ve vahiy 'Alî ibn-i Ebî Tâlib'in hakkı iken Cibrîl yanılıp Hazret-i Muhammed -'aleyhi's-selâm-a getirdi. Hazret-i 'Alî -kerramallâhu vechehû- hazretlerine getirmedi diyerek hezeyân [saçmalama] etmesi gibi. Ve Havâric tâ'ifesi ki 'Osmân ve 'Alî ve Zübeyr ve 'Âyişe ve Mu'âviye -radiyallâhu 'anhum- hazerâtını ve belki cemî-'i ümmeti ikfâr etmeleri gibi. Ve Zeydiyye tâ'ifesi ki millet-i 'acemden Şu'ayb nâmında bir peygamber gelip Hazret-i Muhammed -'aleyhi's-selâm-ın şerî'atını -hâşâ ve kellâ- nesheder diye i'tikâd etmesi gibi. Ve Neccâriyye tâsî ki⁶⁶⁴ sıfâtullâhı külliyyen nefyedip ve Kur'ân cisimdir kitâbet olundukda ve 'arazdır kırâ't olundukda diye i'tikâd etmesi gibi. Ve Mür-ci'e tâ'ifesi ki dünyâda mü'min ve kâfir cennetlik [s.4] ve cehennemlik olmalarıyla hüküm etmeziz. Meşîyyet-i Hüdâ'ya tefvîz ederiz. Rûz-i cezâda Cenâb-ı Bârî dilerse onları

⁶⁶² Risâlenin içindekiler kısmından sonra "Ve derûnda yer alan Hatâ ve Savâb beyânındadır." şeklinde ana metinden hemen önce yer alan bir bölüm vardır. Bu bölümde, risâlede yapılan hataların düzeltilmiş hali yer almaktadır. Metinde, "Ve Kaderiyye tâ'ifesi ki" diye geçen bölüm, Hatâ başlığı altında yer almış, karşısında ise Savâb başlığının altında "Ve bu tâ'ife-i habîse ki" diye düzeltilmiş hali verilmiştir.

⁶⁶³ "fi'linde" kelimesi Hatâ-Savâb cetvelinde Hatâ başlığı altında yer almaktadır. Bu kelimenin karşısında, Savâb başlığı altında ise "ef'âl-i ihtiyâriyyesinde" ifadesi yer almaktadır.

⁶⁶⁴ "tâsî ki" diye yanlış yazılmış olan kelimenin Hatâ ve Savâb cetvelinde doğru hali "tâ'ifesi ki" olarak verilmiştir.

cennete ve dilerse cehenneme idhâl eder. Dünyâ ve âhiret O'nundur. Nitekim dünyâda ba'zı mü'mine 'azâb ve ba'zı kâfire safâ verdiği gibi kezâlik âhiretde ba'zı kâfire cennet ve ba'zı mü'mini cehenneme idhâl eder diye zu'm etmesi gibi. Ve onlardan bir tâ'ife derler ki hasenâtımız makbûl ve seyyi'âtımız yarlığanmıştır [bağışlanmıştır]. Ve 'ameller farz değildir diyerek namâz ve zekât ve oruç hac vesâ'ir farzların farz olduklarını ikrâr etmezler. Ve derler ki bunlar fezâ'ildendir. İşleyen kimseye gökcekdir [hoş] ve işlemeyen kimsenin üzerine bir şey lâzım gelmez diye i'tikâd etmesi gibi. Ve Müşebbihe tâ'ifesi ki Hüdâ'ya isbât-ı mekân ve isbât-ı a'zâ edip derler ki -hâşâ ve kellâ- Hüdâ -celle şânuhû- 'arşda veya semâdadır. Veyâhûd onun eli ve ayağı ve sakalı vardır diye hezeyân [saçmalama] etmesi gibi. Ve Şeytâniyye tâ'ifesi ki Hüdâ bir nesneyi halk ve icâd etmedikce onu bilmez demesi gibi. Ve cehele-i nâsdan ba'zıları ki rü'yânın kötüsün yaratan şeytândır ve iyisin yaratan Rahmân'dır diyerek bu rü'yâ şeytânîdir yâ rahmânîdir. Felek bizi bu hâle koydu. Felek sillesin yiyen böyle olur. Bahtım açık değil imiş. Fulân şey uğurlu veya uğursuz götürmede ve takınmada ve bağlamada meymenet vardır. İşim râst ve hâcetim kazâ olur. Bunun misiller mahzâ şirk-i celîdir. Ve bir de şirk-i hafî vardır ki mu'tekid-i Ehl-i Sünnet'i itmâm etmiş iken âhiret 'amelini dünyâ vesîlesine değişip riyâ etmesi gibi. Pes. Bu mekûle kesân [kişiler] mübtedi'dirler. Ya'nî i'tikâdları Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at i'tikâdına muhâlif demektir. Bunların imâmeti câ'iz değildir. Zira i'tikâd cihetinden fâsıkdırlar. Ve bu ise 'amel cihetinden olan fısıktan eşeddir. Zira 'amel cihetinden olan fâsık fiskını i'tirâf eder. Ve ondan havf edip istiğfâr eder. Mübtedi' bunun hilâfıdır. Velhâsıl eğer i'tikâdı küfre mü'eddî [sebe]p olmazsa ona iktidâ me'al-kerâhe [kerahetle beraber uymak] câ'izdir. Ve eğer küfre mü'eddî [sebe]p olursa aslâ câ'iz değildir (Zira onlar kâfirdirler).⁶⁶⁵ İmâm-ı A'zam ve İmâm-ı Şâfi'î'nin ⁶⁶⁶ لَا تُكْفَرُ أَحَدًا مِنْ أَهْلِ الْقِبْلَةِ kavilleri, Havâric-i Mu'tezile dedikleri gibi [s.5] günâhları sebebiyle tekfîr etmeyiz demektir. Yoksa mesâ'il-i ictihâdiyye ve zarûrât-ı dîniyyeyi inkâr edenin küfründe şek yokdur. Ardlarında namâz câ'iz olmaz demek helâl olmaz ma'nâsına olunca وَيَجُوزُ الصَّلَاةُ خَلْفَ

⁶⁶⁵ Parantez içinde verilen cümle, 3 numaralı dipnot ile metnin haricinde vermiştir.

⁶⁶⁶ "Ehl-i kiblede kimseyi tekfîr etmeyiz." Müellifin, İmâm-ı A'zam ve İmâm-ı Şâfi'î özelinde ele almış olduğu bu kavil Ehl-i Sünnet uleması arasında şöhret bulmuş ve bu alanda yazılan eserlerin çoğunda yer almıştır. Örnek olarak bkz. Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil el-Eş'arî, **el-İbâne 'an usûli'd-diyâne**, Thk.: Fevkiye Hüseyin Mahmud, Kahire, Dâru'l-Ensâr, 1397, C. I, s.26.

⁶⁶⁷ كَلِّ بَرٍّ وَ فَالَجِر hadîs-i şerîfinde olan sıhhate münâfi [aykırı] değildir. Ve mâsivâda te'sîr vardır diyen müşrikler ki ezcümle ba'zı hükemâ derler ki cemî-'i mükevvenâtın hâlîkı, Bârî Te'âlâ'dır. Velâkin yalnız iş hakkından gelemes. Onun dokuz yardımcısı vardır ki semâvât-ı sâbi'a ve 'arş ve kürsüdür. Ve kâffe-i mahlûkâtı 'alâ vechi'l-icmâl [toplucu] bilir. Yoksa tafsîlen bilemez. Ve eflâk kadîmdir. Ve ecsâd, haşrolmaz diye hezeyân [saçmalama] etmesi gibi. Ba'zı hükemâ ile takyîd ettik. Zira hükemâ dört sınıftır. İki Mütekellimûn ile Müteşerri'ûn'dur ki bunlar ehl-i îmândırlar. Ve ikisi Meşşâ'ıyyûn ile İşrâkiyyûn'dur. Bunlar ehl-i îmân olmayıp ğâyet riyâdat-ı şâkka sahibidirler.

İmdî millet-i İslâmiyye'den ba'îd olan kâmil on tâ'ifedir. Evvelki, Dehriyye'dir ki onlar beyne'n-nâs meşhûrdur. İkinci, Ashâb-ı 'Anâsır'dır. Derler ki yeri göğü halk eden Bârî Te'âlâ'dır. Lâkin bize fâ'ide dört şeydendir ki sıcaklık, soğukluk, kuruluk, yaşlıktır. Üçüncü, Veseniyye'dir ki⁶⁶⁸ onlara Mecûs derler. Zu'm ederler ki Hâlîk ikidir. Biri hayrı halk eder ona Yezdân denilir. Ve biri şerri halk eder ona Ehrimen denilir. Yezdân ezelîdir, Ehrimen hâdisdir. Ve beynlerinde münâza'a [anlaşmazlık] vâki' olup sonra melâ'ik aralarına girip musâlaha ettiler. Şunun üzerine ki 'âlem-i süflî yedi bin yıl hâlis Ehrimen'in ola. Ba'dehû 'âlemi tahliye edip Yezdân'a teslîm eyleye. Ve Ehrimen o sulhdan evvel dünyâda olanları helâk eyledi. Keyûmers nâmında bir kimse ile Sevr nâm bir hayvandan katle bed' etti [başladı]. Ve onları helâk etti. Keyûmers'in katıldığı mahalden Dîbâs nâmında biraz kimse zâhir olup onlardan Müteşebbi isminde bir erkek ve Müteşebbihe isminde bir 'avrat çıktı. Bu ikisi beşerin baba ve analarıdır. Ve kezâlik Keyûmers'in katıldığı mahalden en'âm vesâ'ir hayvânât [s.6] zâhir oldu diye zu'm ederler. Dördüncü, Zerdestiyye'dir. Derler ki Bârî Te'âlâ vardır. Zerdest nâmında bir peygambere inandık. Bize bu yolu o koydu. Hayrın hâlîkı, Bârî Te'âlâ, şerrin hâlîkı şeytândır diye ona ta'zîm edip ve ateşe tapıp bize fâ'ide ve zarar ondandır diye i'tikâd ederler. Beşinci, Keyûmersiyye'dir ki Hazret-i Âdem -'aleyhi's-selâm- Keyûmers'dir derler. Bahsi mürûr etti. Altıncı, Zevrâniyye'dir

⁶⁶⁷ "Her salih ve günahkar kimsenin arkasında namaz (kılmak) caizdir." Ebû Dâvûd, Salât 64; Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, **es-Sünenü'l-kübrâ**, Haydarabad, Meclis-ü Dâirati'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1344, C. IV, s. 19; Dârekutnî, Ebu'l Hasan Ali b. Ömer, **es-Sünen**, Mevki'u Vizâratî'l-Evkâfi'l-Mısriyye, C. IV, s. 485.

⁶⁶⁸ Hatâ-Savâb cetvelinde "Veseniyye'dir ki" ibaresi Hatâ başlığı altında yer alırken Savâb başlığı altında "Seneviyye'dir ki" ibaresi yer almaktadır.

ki Zevrân-ı kebîr ashâbıdır. Yedinci, Mânûtiyye'dir ki, Mânût Hakîm ashâbıdır. Cümle nakışları bu peydâ etmiştir. Sekizinci, Mezdekiyye'dir ki bunun fesâdı Kubâd-ı Kısra zamânında ma'lûm olmuştur. Bunlar bir nice fırkadır ki Sâ'ibiyye, Kâzımıyye, Kantâriyye, Hirmâniyye gibilerdir. Bunlar tenâsuha kâ'il olmuşlardır. Ve şerâyi-'i enbiâyı münkir olup 'akıllariyle hükmedip putlarını yıldız şeklinde vaz' edip ona taparlar. Fakat Hazret-i İbrâhîm ve İdrîs ve Nûh -'aleyhimu's-selâm-ın nübüvvetlerini mukirdirler [tasdik edici]. Onlardan Sâ'ibiyye tâ'ifesi derler ki Bârî Te'âlâ vardır. Zebûr, kitâb-ı hakdır. Dâvûd -'aleyhi's-selâm-a inandık. Bize bu yolu o koydu diye iftirâ edip yıldızlara ve şemse tapıp bize fâ'ide ve zarar onlardandır ve şems tanrıların tanrısıdır diye zu'mları gibi. Dokuzuncu, Yahûd tâ'ifesidir [Yahudiler]. Derler ki Bârî Te'âlâ vardır. Tevrât, kitâb-ı hakdır. Mûsâ -'aleyhi's-selâm-a inandık. Bize bu yolu o koydu deyip deydeni ya'nî kendi ra'ylerini dîn sanıp Bârî Te'âlâ cisimdir. O'nun eli ve ayağı vardır. Ve 'Uzeyr Allâh'ın oğludur diye i'tikâdları gibi. Onuncu, Nasârâ'dır [Hristiyanlar]. Derler ki Bârî Te'âlâ vardır. İncîl, kitâb-ı hakdır. 'Îsâ -'alehi's-selâm-a inandık. Bize bu yolu o koydu diye iftirâ edip yahut Meryem, Bârî Te'âlâ'nın ehlidir ve 'Îsâ -'aleyhi's-selâm- Allâh'ın oğludur. Yahut ilâh üçdür. Biri Meryem ve biri 'Îsâ -'alehi's-selâm- ve biri ilâhdır. Yahut Bârî Te'âlâ'nın sıfatı ikidir. Biri lâhûtiyye ki cismânî demektir. Ve biri nâsûtiyye ki rûhânî demektir. Cenâb-ı Hüdâ nâsûtiyyet sıfatıyla Meryem'in içine girip lâhûtiyyet sıfatıyla yeryüzüne [s.7] çıktı. İnsânın hâline bakıp beğenmedi. Göklere gitti diye zu'mları gibi. Bu Nasârâ [Hristiyanlar] birkaç sınıftır. Bir sınıfı ehl-i Hind'dir ki puta taparlar. Gûyâ zu'mlarınca Hazret-i Âdem -'aleyhi's-selâm-dan evvel put vaz' olunmuştur. Ve bir sınıfı ashâb-ı Berhâm'dır ki nübüvvet-i beşeri inkâr edenin evveli odur. Bu Berhâm, zâhid ve 'âbid kimse olup lezzât-ı tabî'iyeyi bi'l-külliyeye terk edip riyâzat-ı tâmm ve mücâhede ile nefsin cismine gâlib edip havada uçar imiş. Ve ehl-i Hind'den nicesi ateşe ve nicesi güneşe ve aya ve yıldızlara ve putlara taparlar imiş. ⁶⁶⁹ العُهُدَّةُ عَلَى الرَّأْيِ

Ve biri felâsifedir ki filâsûfâ'dan me'hûzdur. Yûnân lisânınca mehabbetü'l-hikme demektir. Meselâ filâ, muhib; sûfâ, hikmet demektir. Hikmet iki kısımdır. Biri kavliyyedir ki ona 'akliyye derler. Ve biri dahî fi'liyyedir. Hikmet-i 'akliyyede olanlar seleflerine çok mes'elede muhâlifet [muhalefet] ettiler. Ve onların 'ilimleri üç nev'dir.

⁶⁶⁹ "Sorumluluk rivayet edene aittir."

Tabî'î, riyâzî, ilâhîdir. Şu 'ilim ki mâhiyyet-i eşyâyı bildirir ona ilâhî derler. Ve şu 'ilim ki keyfiyyet-i eşyâyı bildirir ona tabî'î derler. Ve şu 'ilim ki kemmiyyet-i eşyâyı bildirir ona riyâzî derler. Onlar birkaç nev'dirler. Biri Arastetâlis'dir ki 'ulûm-i hikemiyye-i mantıkıyyeyi bâtından elfâz-ı yûnânıyyeye çıkarıp ba'dehû İmâm-ı Fârâbî, Bağdâd halîfelerinden 'Abdü'l-mü'min zamânında onun emriyle elfâz-ı yûnânîden elfâz-ı 'arabîyeye alıp kavânîn-i mantık üzere 'ilm-i hikmetin mu'allim-i sânisî oldu. Ve biri Fîsâğûras'dur [Pisagor] ki Hazret-i Süleymân'ın zamânında idi. Hikmeti ma'den-i nübüvvetden ahzetti. Ve biri Sukrât'dır [Sokrat] ki 'ilm-i hikmeti Fîsâğûras [Pisagor] hakîmden ahzetti. Zühd ve riyâzat-ı nefis ve tehzîb-i ahlâk etmekle halkdan i'tizâl edip bir mağaraya girdi. Re'îslerini 'abede-i esnâma [putlara tapmak] 'ibâdetden men' eyledi. Pâdişâhları onu habs eyledi. 'Âkibet habisinde zehir içirilmekle öldü. Ve o felâsife-i İslâm'dandır. Zira ba'zı 'Arab'a ve Rûm'a dahî felâsife itlâk olunur. Hikmetleri mülâhazalarına râci' olduğu için. Ve biri Bukrât'dır [Hipokrat] ki 'ilm-i bâtının [s. 8] vâzı'ı O'dur. Evsat-ı nâsdan mu'âleceye [tedavi etmek] ücret almazdı meşhûrdur. Ve biri Eklîdes'dir [Öklid] ki riyâziyyâtta evvel tekellüm eden O'dur. Ve biri Batlamiyûs'dur ki hey'ât-ı felekde tekellüm eden *Mücessitîn*'in⁶⁷⁰ sâhibidir. Ve 'ilm-i hendeseyi kuvveden fî'le çıkarmışdır. Ve biri Aristû'dur [Aristo] ki 'ilm-i mantığın vâzı'ı odur. Ve bunlar kudemâdandır. Ve biri Kalûtis ve biri Mikrâtis ve ğayrılarıdır ki esrâr-ı havâzı ve envâ-ı hiyeli ve kimyâ ve simyâ ve ma'rifet-i sâ'ireler bunlarıdır. Ve bu zikrolunan 'ulûm bizim kitâblarımızın mevzû'undan olmadığından itnâb olunup îcâz ve ihtisâr kılındı. Velhâsıl bunca halâyık arasında vâki' olan envâ-ı hezeyân [birçok saçmalık] ve dalâlâtın menşe'i, dergâh-ı ilâhîden matrûd İblîs-i habîsin şübhesidir. Ve bu la'înin şübhesinden tamâm yedi şübhe sâdıra ve ezhân-ı nâsa sâriye oldu. Pes. O şübhelerdir bunca halâyığın i'tikâdlarını bozup ve onları ehl-i bid'at ve küfre nisbet olunmasına sebep oldu. Bu şübhe Tevrât-ı Şerîf'de mezkûra ve Enâcil-i Erba'a'da mestûradır. Hattâ menkûldür ki İblîs pür telbîs [çokça aldatan şeytan] Âdem -'aleyhi's-selâm-a secde ile emrolunup O'ndan ibâ [kaçınmak] ve imtinâ' ve istikbâr etmesiyle dergâh-ı ilâhîden matrûd oldukda kudurmuş kelb gibi dolanmağa başlayıp hattâ melâ'ike ile onun arasında haylice münâza'a [çekişme] ve münâzara ve mübâhase vâki' oldu. İblîs -'aleyhi mâ

⁶⁷⁰ Batlamiyus'un astronomiyle ilgili yazmış olduğu eserdir. Bu eserin adı el-Mecistî'dir. Cengiz Aydın, Gülseren Aydın, "Batlamiyus", *DİA*, 1992, C. V, s. 197.

yestehik- melâ'îkeye dedi ki teslîm ettim ki Cenâb-ı Hak, ben ve bunca halkın ilâhıdır. Kâdir'dir, 'Âlim'dir. Kudret-i meşîyyetinden su'âl olunmaz. Bir şeyi halk etmek murâd-ı 'aliyyesi oldukda ol der o şey olur. Nitekim *إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ*⁶⁷¹ buyrulmuştur. Lâkin O'nun muktezâ-yı hikmeti [hikmeti gereği] üzerine yedi su'âl vârid olur. Evvelki su'âl, çünkü Hak Te'âlâ beni halk etmeksizin Âdem'e secde etmeyeceğimi bilirdi. Pes. Beni niçin halk eyledi. Ve halkımda hikmet ne idi. İkinci su'âl, benim kendisine tâ'atimden menfa'at ve ma'siyetimden mazarrat yok iken beni kendisi [s.9] ma'rifet ve tâ'atle niçin mükellef kıldı. Ve bunda hikmet ne idi. Üçüncü, çünkü beni ma'rifet ve tâ'atle mükellef kıldıysa muktezâ-yı me'mûriyyetimle ulûhiyyetini bilip ve teklîfini kabul etmiş iken sonra Âdem -'aleyhi's-selâm-a secde ile niçin emretti. Ve bu emir, tâ'atimi ve ma'rifetimi ziyâde kılmaz idi. Ve bunda hikmet ne idi. Dördüncü, benim senden mâ 'adâya secde etmem kavlimden mâ 'adâ, hiçbir zelle sâdır olmamış iken husûsî olarak bana la'net ve mü'ebbeden tard olmama sebep ve hikmet ne idi. Beşinci, çünkü bana la'net ve cennetden ihrâc eyledi. Ya sonra ikinci def'ada cennete girip Âdem -'aleyhi's-selâm-a vâsıl olup 'âkıbet vesvesem ile mağrûr edip menhî olunan şecereden yedirip hurûcuna sebep oldum. Eğer beni duhûldan men' ede idi Âdem -'aleyhi's-selâm- oğlu benden râhat ve cennetde muhalled [ebedî] kalırlardı. Ve bunda hikmet ne idi. Altıncı, çünkü husûmet benimle Âdem -'aleyhi's-selâm- arasında iken beni evlâdına niçin musallat kıldı. Bir cihetle ki ben onları görür iğvâ [yoldan çıkarmak] ve idlâlimi te'sîr ettiririm. Ve onlar beni görüp mekrimi [aldatma] men' edemezler. Ve bunda hikmet ne idi. Yedinci, çünkü beni tard ettikten sonra kıyâmete değin mühlet talebimde niçin mühlet verdi. Eğer fi'l-hâl beni helâk ede idi halk benden râhat olurlardı. Ve 'âlemde hiçbir şer kalmazdı. Ve 'âlemin nizâmı ve hayr üzerine bekâsı şer ile imtizâcından [karışma] eyû [iyi] değil mi idi. Bu mihâle hikmet ne idi dedikde Cenâb-ı Hak vahiy buyurdu ki ey melâ'îkelerim ona deyiniz ki ben senin ve bunca halkın ilâhı olduğumu teslîminde sâdık olaydın benim üzerime niçin demekle hüküm ve hikmetimden su'âl etmezdin. Pes. Ben o Allâh'ım ki benden gayrı ilâh yoktur. İşlediğimden su'âl olunmam. Ve halk işlediklerinden su'âl olunurlar. *لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ*⁶⁷² buyurdular. İmdî melâ'îkelere vahy-i ilâhî ve ilhâm-ı rabbânî olmaya idi o hâ'in onları dahî teşvîşe [karıştırmak] düşürmeye sa'y-i

⁶⁷¹ Yasin 36/82. "Bir şeyi istediğinde, O'nun buyruğu "ol!" demekten ibarettir; hemen oluverir."

⁶⁷² Enbiya 21/23. "Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir."

belîğ [büyük bir çaba göstermek] ederdi. Ma'lûm ola ki her ne zamân nâs beyninde şübhe vaki' oldu mu lâ ceram [şüphesiz] şeytân-ı racîmin vesvesesinden vaki'adır. [s.10] Pes. Vaktâ ki İblîs, akli kendiye hâkim kılıp da Hâlık'ın hükmünü mahlûkda ve mahlûkun hükmünü Hâlık'da icrâ eylemesiyle hatâ ve taksîr etti. 'Akîbet tardına sebep oldu. Şübhe-i ûlâdan Hulûliyye ve Tenâsuhiyye ve Müşebbihe ve Ğulât ve Ravâfız mezhepleri ve şübbhe-i sâniyeden Kaderiyye ve Cebriyye ve Mücessime mezhepleri zâhir oldu. Vesâ'îrleri bâkî şübhelerden zuhûra gelip Fırak-ı Dâlle oldular. Onun için Kadriyye, bu ümmetin Mecûsîsi ve Müşebbihe, Yahûdîsi ve Ravâfız, Nasrânîsi [Hristiyan] diyerek âsâr vâride oldu. Ve her peygamberin ümmetlerinin beynlerinde olan fesâdât kendi zamânında olan küffâr ve münâfıkînin şübhe ve fitnelerinden nâşiyedir. Ve hafî değildir ki bu ümmetin şübheleri zamân-ı sa'âdetde olan münâfıkların şübhesindendir. Zira Rasûlullâh -sallallâhu 'aleyhi ve sellem-in emrinde ve nehyinde hükmüne râzı olmayıp câ'iz olmayan yerde cidâl ederlerdi. Hattâ ehlullâh ve ehlullâh bendesiyem [hizmetçi] iddi'â eyleyen nice mutasavvıfaları dahî idlâl etmesiyle onlar beş yüz elli beş [555] târîhinde on iki fırka olup bir fırkası şer-'i şerîfe temessûkle râh-ı hidâyet [hidayet yolu] bulup bâkîsi envâ-'ı bed'ate sâlik ve râh-ı dalâletde [sapkınlık yolu] hâlik olmuşlardır. Onlardan evvelki, Evliyâ'îyye'dir. Demişlerdir ki sâlik, derece-i vilâyete vâsıl oldukda ondan cemî-'i tekâlîf-i şer'îyye sâkit olur. Ve evliyânın rütbesi enbiyâdan efdal olup makâm-ı a'lâ bulur. Ma'a hâzâ bu söz küfürdür. Zira cân bedenden zâ'il olmadıkca ondan tekâlîf-i şer'îyye sâkit olmaz. Ve hiçbir velî bir nebî mertebesin bulamaz. İkinci, Hubbiyye'dir. Demişlerdir ki sâlik, mahabbet-i ilâhiyyeye dalıp fenâ fillâhda kaldıkda ondan savm ve salât ve ğayrı emirler ve nehîler sâkit olur. Ve harâm olanlar ona helâl olur. Halbuki harâmı helâl i'tikâd, küfürdür. Üçüncü, Sümrâhiyye'dir. Demişlerdir ki sâlik üns ve huzûru bulup musâhibet-i mevlâ oldukda, ondan evâmîr ve nevâhî sâkit ve sadâ-yı def ve nây [ney] vesâ'îr nağamâtları dinlemek ve cemîle nisâlarla kûkuşmak ve kûcuşmak [kucaklaşmak] ona lâzım olur. Ve bunlar 'Abdullâh Şümrâhî'nin kavmidir ki sûret-i salâhile etrâf-ı âlemi seyredip [s.11] giderler ve ne türlü fesâd ederler. Bunları şer'an katl vâcibdir. Dördüncü, Ubâhiyye'dir [İbâhiyye]. Demişlerdir ki biz nefsimize mâlik değiliz ki onu ma'âsîden men' edelim. Herkesin mâlî ve 'ırzı bizim içindir. Alalım gidelim müştehiyâta [nefse hoş gelen şeyler] mâni' küfürdür. Beşinci, Hâliyye'dir. Demişlerdir ki simâ', raks, el ele çalmak helâldir. O zamânda beyhûş olup şeyhimizden

bize hâlet geldi diye şeyhlerini sened ederler. Senedleri dahî bâtıldır. Altıncı, Hulûliyye'dir. Demişlerdir ki cemîle nisâya, mahbûb oğlana bakmak helâldir. Zira onu îrâs eden [sebeup olma] hâldir. Ve onlar kendilerine baktıklarında meserretle [sevinç] raks edip derler ki bu hâlet bize sıfât-ı hakdan gelmiştir. Cânımız ve ebdânımız fedâ olsun deyip birbirine mu'âneka [kucaklaşmak] edip öpüşürler. Ve halaka olup raks ile tepişürler. Bunlar dahî henûr [yine] dalâlete yapışırlar. Yedinci, Vâkıfiyye'dir. Demişlerdir ki kul Cenâb-ı Hakk'ı bilmeden 'âciz ve kâsırdırlar. Ve 'akl-ı beşer onu idrâk edemez diye tevakkuf etmişlerdir. Halbuki bu 'aleme gelmeden maksad, ma'rifet-i ilâhîyi tahsîldir. Onun için ⁶⁷³ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ buyrulmuştur ma'nâsına olarak. Ya'nî cin ve insi halk ve icâd etmedim ancak beni bilsinler için. Zira hilkat, ma'rifete sebebdır. Ve illâ tekâlîf-i ilâhî 'abes olmak lâzım gelir. Ve ahhârda ⁶⁷⁴ مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ buyrulmuştur. Ya'nî bir kimse nefsin ve rûhunun hakikatini idrâk ede akîbinde [akabinde] rabbisini idrâk eder. Sekizinci, Mütecâhiliyye'dir. Demişlerdir ki biz riya ve sum'adan [şöhret] havfimizden nâşî sulehâ kisvesin koyup fâsiklar libâsın giyip halk içine gideriz. Halbuki bu da şer'e muhâlifdir. Zira ⁶⁷⁵ مَنْ تَتَّبَعَ قَوْمًا فَهُوَ مِنْهُمْ buyrulmuştur. Dokuzuncu, Mütেকâsiliyye'dir. Demişlerdir ki dünyâyâ gelmeden maksad vücûd beslemektir, ğayrı nesne yoktur diyerek kâr ve kesbi terk edip kapılarda dilencilik ederler. Hemân her ne bulurlarsa behâ'im [hayvanlar] gibi yiyip içip giderler. Zarûret olmadıkca bu dahî şer'a muhâlifdir. Onuncu, İlhamiyye'dir. Demişlerdir ki kütüb-ü şu'arâ, tarîk-i Kur'an'dır. Cümle tefsîr [s.12] hakikatdir diyerek onlar Kur'an'ı ve hadîsi ve fikhî bilip ve 'amelinden i'râz edip şu'arâ ve zurafâ ve hükemâ kitâbların okuyup ilhâm-ı rabbânîdir deyip giderler. Halbuki 'ömürlerin dalâlate sarf ederler. Beyit;

عَلَّمَ دِينَ فَقُتِلَ وَ تَفْسِيرُ وَ حَدِيثُ

⁶⁷³ Zariyat 51/56. "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım."

⁶⁷⁴ "Kenidini bilen Rabbi'ni bilir." Sehâvî, Abdurrahman, **el-Makâsıdu'l-hasene fi beyâni kesîrin mine'l-hadîsi'l-müştehiri 'ale'l-elsine**, Dârul-kitâbi'l-'arabiy, t.y, s. 657; Aclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî, **Keşfu'l-hafâ**, Dâr-u ihyâi't-turâsi'l-'arabiy, C. II, s.262.

⁶⁷⁵ "Kim bir kavme benzemeye çalışırsa, onlardandır." Ebû Dâvûd, Libâs, 5; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. IX, s.123; Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, **Şu'abu'l-îmân**, Thk.: Dr. Abdu'l-Ali 'Abdu'l-Hamîd Hamîd, Riyad, Mektebetü'r-rüşd, 1423/2003, C. II, s.417.

Ya'nî makbûlü'ş-şer' olan 'ilm-i fıkıh ve tefsîr ve hadîsdir. Bu üçün mâ 'adâsını tâlib olan ahbes-i hübesâdan olurlar tadyî-'i evkât ettikleri için. On birinci, Hûriyye'dir. Demişlerdir ki galebe-i hâlde vat-'ı hûr ederiz derler de hattâ ifâkat [kendine gelmek] bulduklarında gûsûl ederler. Halbuki kizb u fâhişle dalâlete giderler. On ikinci, Fırka-i Müstakîm'dir. Demişlerdir ki Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîf, dîn ve dünyâmıza kâfi ve şerî'at bize vâfidir. Pes. Bunlar evliyâ zümresidir ki râh-ı hidâyet [hidayet yolu] bulup dâreynde bekâ bulmuşlar ve tarîkat-ı muhammediyye ile sâlik ve 'ilm-i hakîkate mâlik ve huzûr-u ilâhîde hâlik olmuşlardır. Ve muhabbet-i ilâhî deryâsına dalıp ve fenâ fillâhda kalıp devlet-i ebediyye ve sa'âdet-i sermediyye [ebedi mutluluk] bulmuşlardır. Husûsan tarîk-i sıddîki cümle tarîkin sultânı ve sâlik-i râh-ı hakîkî [doğru yolun yolcusu] olanların burhânıdır. Ve cemî-'i turuk-i 'aliyyenin usûlü ve furû'u kidve-i emâcid [şereflilerin önderi] ve efâdîl ve 'umde-i ekâbir [ileri gelenlerin reisi] ve emâsil hilâl-ı müşkilât ve râfi-'i şükûki ve şübühât mürşid-i ekmel ve emcedim eş-Şeyh Ahmed Ziyâi'd-dîn bin el-Hâc Mustafâ el-Gümüshânevî⁶⁷⁷ طَابَ اللهُ ثَرَاهُ وَ جَعَلَ الْجَنَّةَ مَثْوَاهُ hazretlerinin te'lîfine muvaffak olduğu *Câmi' u'l-Usûl* nâm kitâbda mestûrdur ve dahî menkûldur ki Hazret-i Peyğamber -sallallâhu 'aleyhi ve sellem-in irtihâl-ı dâr-ı bekâ buyurdıklarında ashâb arasında dahî münâfıkîn ve Fırak-ı Dâlle'nin ta'arruzlarıyla bir nice ihtilâf vâki' oldu.

İhtilâf-ı evvel, Hazret'in vefâtında vâki' oldu. Zira Hazret-i Rasûl-i Ekrem -sallallâhu 'aleyhi ve sellem- intikâl-i dâr-ı bekâ ettikde Hazret-i 'Ömer -radiyallâhu 'anh- Hazret-i Muhammed ölmedi. Belki 'Îsâ -'aleyhi's-selâm- gibi göğ'e ref' olundu. Onu öldü diyen kimseyi kılıcımla iki pâre [parça] ederim dedi. Ve Hazret-i Ebûbekir -radiyallâhu 'anh- şu kimse ki Hazret-i Muhammed 'aleyhi's-selâm-ın kendisine 'ibâdet ederdi [s.13] tahkîk bilsin ki O öldü. Ve eğer Rabb'isine 'ibâdet ederdi bilsin ki O ölmez. Ve Hak Te'âlâ'nın وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ

⁶⁷⁶ “Şer’i ilimler fıkıh, tefsîr ve hadistir. Kim bunların dışında araştırırsa habîs olur.” Ferîdüddîn Attâr Nîşâbûrî, **Musibetnâme**, t.y., y.y., s. 44. Beyit, eserde şöyle geçmektedir:

علم دين فقه است و تفسیر و حدیث
هرکه خواند غیر اینگرده خبیث

⁶⁷⁷ “Nur içinde yatsın (Allah kabrini nur etsin) ve Allah makamını cennet eylesin.”

عَلَى أَعْقَابِكُمْ⁶⁷⁸ الآية kavlini tilâvet eylediyse ashâb-ı kirâm hazerâtı bu nazm-ı şerîfi işitdiklerinde Ebûbekir es-Sıddîk -radiyallâhu ‘anh-ın başına cem‘ oldular.

İkinci ihtilâf, Hazret’in mevzi-‘i defninde vâki‘ oldu. Ve muhâcirîn hazerâtı, Hazret-i Peyğamber’in mevzi-‘i velâdeti [vilâdet-doğduğu yer] ve vatan-ı aslîsidir diye Mekke-i Mükerreme -şerrafehâllâh-a defn murâd ettiler. Ve ensâr hazerâtı, Medîne-i Münevvere -nevverahâllâh- Hazret’in dâr-ı hicret ve medâr-ı nusretidir diye ona nakl murâd ettiler. Ve bir cemâ‘at, Beytül-Mukaddes ekser-i enbiyânın mahall-i defni ve Hazret’in semâvâta ‘urûcinin mekânıdır diye ona nakil murâd ettiler. Ba‘dehû Medîne-i Münevvere’ye tedfînde ittifâk ettiler. Zira Hazret’in⁶⁷⁹ الْآنَّبِيَاءُ يُدْفَنُونَ حَيْثُ يَمُوتُونَ kavline vâsıl oldular. Ya‘nî enbiyâ-i zîşân hazerâtı, intikâl-ı dâr-ı bekâ ettikleri mahalle defn olunurlar demektir.

Üçüncü ihtilâf, imâmetde vâki‘ oldu. Zira muhâcirle ensâr hazerâtı, imâmetde ihtilâf ettiler. Ensâr hazerâtı muhâcirîn hazerâtına bir emir sizden ve bir emir bizden nasb olunsun dediler. Ba‘dehû⁶⁸⁰ الْأَئِمَّةُ مِنْ قُرَيْشٍ kavlini istimâ‘larında biraz ihtilâf ve tevkîflerinden sonra cümlesi, Ebûbekir -radiyallâhu ‘anh-a bî‘at ettiler.

Dördüncü ihtilâf, Hazret’in mîrâsında vâki‘ oldu. Ba‘dehû Ebubekr, نَحْنُ مَعَاشِرُ الْآنَّبِيَاءِ لَا نُورِثُ⁶⁸¹ kavliyle onu def‘ etti.

Beşinci ihtilâf, zekâtı men‘ edenlerin kitâlinde vâki‘ oldu. Bir kavm onlar ile men-‘i kitâle zâhib ve bir kavm cevâzına belki vücûbuna zâhib oldular. Hazret-i ‘Ömer -radiyallâhu ‘anh- evvelki mesleke sâlik ve Hazret-i Ebûbekr ikinciye sâlik oldu. Ba‘dehû ashâb hazerâtı Ebubekr -radiyallâhu ‘anh-a tâbi‘ olup cebr ile zekâtı ahz ettiler.

⁶⁷⁸ Âli İmran 3/144. “Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz?” Ayetin tamamı şöyledir: وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَآتَيْنِ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَصُرَ اللَّهُ شَيْئاً وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ

⁶⁷⁹ “Peygamberler, öldükleri yere defnedilirler.” İbn Mâce, Cenâiz 65; Tirmizî, Cenâiz 33; İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah, **et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta'** mine'l-ma'ânî ve'l-esânîd, Thk.: Mustafa b. Ahmed el-Alevî ve Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî, Mü'essesetü'l-kurtuba, t.y., C. XXIV, s. 399.

⁶⁸⁰ “İmamlar, Kureyş'tendir.” Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. XIX, s. 318; Nesâî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, Kitâbu'l-kazâ 13; İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, C. VI, s. 403.

⁶⁸¹ “Biz nebiler toluluğu miras bırakmayız.” Buhârî, el-Meğâzî 11; Müslim el-Cihâd ve's-Siyer 60; Tirmizî, Siyer 45; Ebû Dâvûd, Harac 19; Nesâî, Kısmu'l-fey'.

Altıncı ihtilâf, Ebûbekr'in -radiyehû- irtihâl-ı dâr-ı bekâ ettiklerinde hilâfeti Hazret-i 'Ömer'in -radiyehû- üzerine tahsîsinde vâki' oldu. Ba'zısı üzerimize bir celâliyyü'l-meşreb bir kimseyi hâkim kıldı dedi. Ve sonra Hazret-i Ebûbekr -radiyehû-⁶⁸² لَوْ سَأَلْنِي رَبِّي يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَقُلْتُ وَلَيْتُ عَلَيْهِمْ خَيْرٌ أَهْلِيهِمْ [s. 14] dedikde, hilâf mürtefi' oldu. Ya'nî kaçan [ne vakit] ki Cenâb-ı Bârî, rûz-i cezâda umûr-u 'ibâdî tefvîzim hakkında su'âl mu'âmele buyurdukda umûr-u diyânetde ve kemâl-ı 'adâletde nâsın kendilerinden evlâ ve ahrâsına [en münasip] hilâfeti teslîm ettim derin demektir.

Yedinci ihtilâf, umûr-u şûrâda vâki' oldu. Ashâb hazerâtı bi-ecme'ihim ihtilâf ettiler. Ba'dehû cümlesi Hazret-i 'Osmân'ın bî'ati üzerine ittifâk ettiler. Ve Benî Ümeyye'den hasımları ba'zı umûr irtikâb etmegin halk O'nun üzerine kalkdılar. Ve O'nu bi-ğayrı hakkın [haksız yere] evinin içinde şehîd eylediler. Ve bu zulümden fitne kalkdı. Bu âna degin herkes sâkine olmadı.

Sekizinci ihtilâf, Hazret-i 'Alî -kerramallâhu vecchêhû- zamânında vâki' oldu. İmâm-ı 'Alî ile Hazret-i 'Âyişe ve Hazret-i Mu'âviye aralarında vâki' olan nesne meşhûrdur. Ve O'nunla Havâric aralarında olan ihtilâf kütüb-ü tevârihde mufassaldır⁶⁸³ جَرَى مَا جَرَى. Sonra buğâtıdan Eş'as ibn-i Kays, ve Mes'ûd ibn-i Fedekî [Mis'ar b. Fedekî] ve Zeyd ibn-i Husayni't-Tâî ile yine buğâtıdan 'Abdullâh ibn-i Subbâ' [Abdullah b. Sebe] ve ashâbı. Bu iki fırkadan fitne-i 'azîme zuhûr etti. 'Âkıbet, Hazret'in⁶⁸⁴ يُهْلِكُ فِيكَ إِثْنَانِ مُحِبٌّ غَالٍ وَمُبْغِضٌ قَالٍ kavlinin sıdkı zuhûr buldu. Ve İmâm-ı 'Alî -radiyallâhu 'anh-dan sonra ihtilâf iki kısım oldu. Biri imâmetde ve biri usûl-i i'tikâdda. Bunun tafsîli, ahvâl-ı Fırak-ı Dâlle beyânında mufassalan gelir inşâallâhu te'âlâ. Ve emmâ imâmetde olan ihtilâf ikidir. Ya ittifâk-ı ümmetledir. Ya'nî mecmû- 'i ümmet ya sülehâ-i ümmetden bir cemâ'atın ihtiyârlarıyladır veya nas ta'yîniyledir. Ezcümle Hazret-i 'Alî -kerramallâhu vecche-nin ben irtihâl-ı dâr-ı bekâ ettigimde yerime fulân halîfe olsun diye emâneti demektir. Onda da çok ihtilâf vâki' oldu. Ba'zılar, Muhammed ibni'l-Hanefiyye ve ba'zılar İmâm-ı Hasan ve İmâm-ı Hüseyin -radiyallâhu 'anhumâ-ya ve ba'zılar evlâd-ı Hasan ve evlâd-ı Hüseyin -radiyehum-

⁶⁸² "Eğer Rabbim kıyamet gününde bana soracak olursa, onlar için kendilerinin en hayırlısını yönetici olarak tayin ettim derim." Şehristânî, **el-Milel ve'n-nihal**, s. 47.

⁶⁸³ "Olan oldu."

⁶⁸⁴ "Senin sebebini helak olacak iki grup şunlardır: Sevgi ve nefrette aşırı gidenler." Ahmed b. Hanbel, **Fedâilu's-sahâbe**, C. II, s. 571.

hazerâtının imâmetine zâhib oldular. Ba‘zılar Keysâniyye ve İmâmiyye ve İsmâ‘îliyye gibi imâmeti tertîb ve ta‘yinde, hakka isâbet edemeyip envâ-‘ı hezeyân [saçmalama] ettiler. Yakında zikr olunur. Ve ba‘zılar hakka isâbet ettiler. Ve onlar dahî beyne’n-nâs meşhûr olan on ikidir. Evvelki, İmâm ‘Alî -kerramallâhu vecheh-dir. Beş sene imâm olup altmış üç yaşında Kûfe’de İbn-i Mülcem şehîd eyledi. Kabr-i şerîfi Kûfe’dedir [s. 15] veya mu‘ayyen değildir ‘alâ kavlin [bir görüşe göre]. İkinci, Hazret-i Hasan -radiyallâhu ‘anh- altı mâh [ay] imâm olup kırk yaşında Mervân şehîd eyledi. Kabr-i şerîfi Medîne’dedir. Üçüncü, Hazret-i Hüseyin -radiyallâhu ‘anh- üç mâh [ay] imâm olup elli yaşında Şemr’ul-‘Ayn şehîd eyledi. Kabr-i şerîfi Kerbelâ’dadır. Dördüncü, Zeynu’l-‘Âbidîn -radiyehû- yirmi sene imâm olup kırk yaşında Mervân şehîd eyledi. Kabr-i şerîfi Medîne’dedir. Beşinci, Hazret-i Muhammed Bâkır’dır. On sekiz sene imâm olup kırk dokuz yaşında ‘Abdu’l-melik oğlu Hüsâm şehîd eyledi. Kabr-i şerîfi Medîne’dedir. Altıncı, Hazret-i Ca‘fer es-Sâdık -radiyehû- otuz üç yaşında imâm olup altmış beş yaşında Mansûra, Kûfe şehrinde şehîd eyledi. Kabr-i şerîfi Bağdâd’dadır. Yedinci, Mûsâ Kâzım -radiyehû- beş sene imâm olup elli yaşında Hârûn er-Reşîd şehîd eyledi. Kabr-i şerîfi Bağdâd’dadır. Sekizinci, ‘Aliyyün er-Radî’dir [Ali Rıza]. Yirmi sene imâm olup elli yaşında Mü’minü’r-Raşîd şehîd eyledi. Kabr-i şerîfi Hurâsân [Horasan]’dadır. Dokuzuncu, Hazret-i Muhammed ibn-i ‘Alî et-Takî’dir. On yedi sene imâm olup yirmi beş yaşında Takâsum-billâh şehîd eyledi. Kabr-i şerîfi Bağdâd’dadır. Onuncu, Hazret-i ‘Alî ibn-i Muhammedin en-Nakî’dir. Üç sene imâm olup kırk dört yaşında Mütevekkil-billâh şehîd eyledi. Kabr-i şerîfi Sâmirâ’dadır [Sâmerrâ]. On birinci, Hazret-i Hasan ‘Askerî’dir. Yirmi sene imâm olup elli yaşında Mü’minü’r-Raşîd şehîd eyledi. Kabr-i şerîfi Hurâsân [Horasan]’dadır. On ikinci, Hazret-i Muhammed Mehdi’dir. Mu‘temed-billâh ‘asrında şa‘bân-ı mu‘azzamın on yedinci günü ğâ‘ib oldu. Âhir zamânda gelecektir. Allâhu a‘lem zuhûru yakındır. Bu cümle, Hazret-i ‘Alî -kerramallâhu vechehû- neslindendir. يسرنا

⁶⁸⁵ الله شفاعتهم Bidâye-i mukaddemede mezkûr tâ‘ife-i Ravâfız, bu on iki imâmdan mâ‘adâ kâffe-i ashâb hazerâtı -radiyehum- -hâşâ- kâfir oldular deyip ve herkes dünyâ imâmdan hâlî değildir ve hüküm imâmındır, Kur’ân-ı ‘Azîm’in değildir. Zira Kur’ân, imâma muhtâc olup imâm, Kur’ân’a muhtâc olmadıysa imâm, Kur’ân’dan evlâdır ve

⁶⁸⁵ “Allah, bizi onların şefaathlerine nail eylesin.”

imâmet Hazret-i ‘Alî -kerramallâhu veche-nin neslinden olmak⁶⁸⁶ câ’iz değildir diye hezeyân [saçmalama] ettiler. Velhâsıl buraya gelinceye değin mezkûr kimselerin [s.16] i’tikâdların bozup râh-ı Hak’dan ihrâc ve derek-i şekâvete [kötülüğün dibi] idhâl ve ihtilâf ve ‘adâvetlerine sebep olan la’în-i ğaddâr pür mekkârın [çokça aldatan] iğvâsıdır [yoldan çıkarmak] ki onun ‘adâveti delâ’il-i kâtı’a [kat’i deliller] ve berâhîn-i îsâtı’a [apaçık deliller] ile sâbitdir. Nitekim hakkında ⁶⁸⁷إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا buyrulmuştur. Ya’nî ey evlâd-ı benî Âdem, iblîs pür telbîs [çokça aldatan şeytan] sizin hakîkaten düşmânınızdır ki size küfür ve envâ-ı bid’at ve ma’siyeti emr eder. Pes. Envâ-ı ‘ibâdât ve tâ’âte dûrüşmenizle [gayret etmek] onu kendinize düşmân ittihâz ediniz demektir Allâhu a’lem. Ve bu la’înin Kur’ân-ı ‘Azîmîş’şân’ın yirmi iki mevzi’inde esmâ-i meş’ûme ve sıfât-ı mezmûmesi mevcûddur. Onlar; İblîs, Şeytân, Ğarûr, Vesvâs, Hannâs, Kâfir, Sâğir, Mârid, Mürîd, Tâ’îf, Fâtın, Mel’ûn, Mez’ûm, Medhûr, Makzûf, Kefûr, Hazûl, ‘Aduvv, Mudill gibi esmâ-i habîseleridir. Ve nice âsâr-ı kesîra ile de sâbitdir. Ezcümle, *Mesâbîh-i Şerîf*⁶⁸⁸ nâm kitâbda ‘Abdullâh ibn-i Mes’ûd -radiyallâhu ‘anh-dan mervîdir ki ⁶⁸⁹خَطَّ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا خَطًّا مُسْتَقِيمًا فَقَالَ هَذَا سُبُلُ اللَّهِ ثُمَّ خَطَّ خُطُوطًا عَنْ يَمِينِ الْخَطِّ وَ عَنْ شِمَالِهِ فَقَالَ هَذِهِ سُبُلُ عَلَى كُلِّ مِنْهَا شَيْطَانٌ يَدْعُو إِلَيْهِ Ya’nî Hazret-i risâlet-penâh ve celâlet destigâh efendimiz biz me’âşir-i ashâb [ashab topluluğu] hazerâtı için bir doğru çizgi çizdi. O çizginin sağ ve soluna bir nice çizgiler dahî çizdi. Ve buyurdu ki şunlar bir nice yoldur ki her birine müstakillen bir şeytân oturmuştur. Sayyâd [avcı] mesâbesinde nâsı envâ-ı hîle ve desîselerle kendilere çağırırlar buyurdu da ⁶⁹⁰وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ âyet-i kerîme ve bereket-i şemîmeyi tilâvet buyurdular. İmdî ma’lûm oldu ki doğru

⁶⁸⁶ Hatâ ve Savâb cetvelinde “neslinden olmak” ifadesi Hatâ başlığı altında yer alırken, bu ifadenin karşısında Savâb başlığı altında “neslinden olmamak” ifadesi yer almaktadır.

⁶⁸⁷ Fâtır 35/6. “Şüphesiz şeytan sizin için bir düşmandır. Öyle ise (siz de) onu düşman tanıyın.” Ayetin tamamı şöyledir: إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ

⁶⁸⁸ Beğavî’nin telif etmiş olduğu hadis kitabıdır. Geniş bilgi için bkz. İbrahim Hatipoğlu, “Mesâbîhu’s-Sünne”, *DİA*, 2004, C. XXIX, s. 258-260.

⁶⁸⁹ “Hazret-i Peygamber bir gün yere bir çizgi çizdi. ‘Bu Allah’ın yoludur.’ dedi. Daha sonra da çizginin sağına ve soluna başka çizgiler çizdi ve bunlara da ‘şeytanın çağırmış olduğu yollardır.’ dedi.” el-Beğavî, Hüseyin b. Mes’ûd, *Şerhu’s-Sünne*, Thk.: Şuayb Arnavut, Dimeşk, el-Mektebü’l-İslâmî, 1403/1983, C. I, s. 196. Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. VII, s. 206-208; Dârimî, *Sünen*, Mukaddime, Bâb-u kerâhati ahzi’r ra’y; Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, C. X, s.95; Hâkim en-Neysâbü’rî, *Muhammed b. Abdullah Ebu Abdullah, el-Müstedrek*, C. II, s. 348.

⁶⁹⁰ En’am 6/153. “İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın.” Ayete, başında vav harfi olmadan إِنَّ ile başlanmıştır. Ayetin tamamı şöyledir: وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصِيَّتُكُمْ بِهٖ لَعَلَّكُمْ تُتَّقُونَ

Çizilen izgi Fırak-ı Nâciye yoludur ki tâlibu'n-necât olanlar ona sülûk edeler. Ve sağ ve sola çizilen izgi Fırak-ı Dâlle yoludur ki helâkdan havf edenler ondan i'râz edeler. Lâzım geldi ki Fırka-i Nâciye ile Fırak-ı Dâlle mezhepleri lâıykıyla beyân oluna. Tâ ki mezheb-i hak, mezâhib-i bâtıleden fark ola. Onun için ikisini de ayrıca ayrıca icmâlen resme alıp evvelki ⁶⁹¹ الإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً misdâkınca cemî-'i şu'ab-ı îmânı câmi' olduğundan ona şecere-i îmân ve hey'etü'l-kalb tesmiye ettim ki sâlik-i râh-ı tarîkat [tarikât yolunun yolcusu] ve tâlib-i nûr-i hakîkat olanlar onu zabt edeler. Ve ikinci ⁶⁹² كُلُّهُمْ فِي النَّارِ hadîs-i şerîfi misdâkınca cemî-'i Fırak-ı Dâlle usûlünü câmi' olduğundan ona şecere-i nîrân tesmiye ettim ki okuyan dinleyen kardeşler ğaflet pamuğun kulağından çıkarıp cân ve gönülden dinleyip ondan ihtirâz [korunma] edeler. [s.17]

⁶⁹¹ "İman, yetmiş küsur şubedir." Buhârî, İman 2; Müslim, İman 161; İbn Mâce, Mukaddime, 9. Sunkûrî'nin metne almış olduğu rivayet farklı lafızlarla hadis kitaplarında geçmektedir.

⁶⁹² "Onların hepsi cehennemdedir (cehennemliktir)." Tirmizî, İman 18; Hâkim en-Neysâbü'rî, **el-Müstedrek**, C. I, s. 218. Müellif, metne hadisin bir kısmını almıştır. Hadisin tamamını ileride zikredecektir.

Buhlu [cimrilik] terk etmek	Ma'lûm ola ki î mân ve islâm birdir. Pes. O bir ağacın çekirdeği mesâbesindedir ki	Muharramât dan sakınmak
Serkeşliği terk etmek	ona islâm demek, furû' i'tibâriyledir ki a'mâl-ı sâlihâdır. Î mânın ma'nâsı	Hakkı izhârda şecî' olmak
Tûl-u emeli terk etmek	Hazret-i Peyğamber'in Cenâb-ı İlâhî'den inanmağa müte'allik getirdiği nesneleri dil ile ikrâr ve kalb ile i'tirâfdır ki Allâh-u	Umûrunda halîm olmak
Hırsı terk etmek	Te'âlâ vardır ve birdir ve Vâcibu'l-Vücûd'dur ve cemî-'i sıfât-ı kemâl ile muttasıf ve cemî-'i nakâ'isden mu'arrâdır	Bendlerine [hizmetçi] rıfk ile mu'âmele etmek
Sû-i zannı terk etmek	[arınmış]. Zâtında ve ef'âlinde şerîki ve nazîri yokdur. Hayy'dır, 'Alîm'dir, Semî'dir, Basîr'dir, Mürîd'dir, Kadîr'dir,	Mâ-cerâ-yı ahkâm-ı şer'îyye etmek
İ'vicâcî [eğrilik] terk etmek	Mütekellim'dir, Mukevvîn'dir, Bâkî'dir, zâtıyla kâ'imdir, hiçbir hâdis şânına yaklaştırmaz ve melâ'ike ve kütüb ve rusul ve kazâ ve kader ve hudûs-u	Kendini mecârimden sakınmak
Ğafleti terk etmek	'âlem ve mi'râc-ı nebî ve 'azâb-ı kabr ve kıyâmet ve ba's ve mevkîf ve hasenât ve cezâ ve mîzân ve sırât ve şefâ'atler ve ru'yet ve bunun emsâlleridir.	Hilâf-ı rızâdan sakınmak

⁶⁹³ “Bu, kalbin tasviri (şekli) ve iman ağacıdır.” Müellif fırka-ı nâciye'nin sahip olduğu imanî hususları ve kalbin tasvirini bir ağaç şeklinde formüle etmiştir. Ağacın gövdesi ve gövdesine bitişik olarak sağında ve solunda bulunan yapraklar, ağaç gövdesinden ayrı olarak gövdenin sağ tarafında ve yine ağaç gövdesinden ayrı olarak gövdenin sol tarafında bulunan yapraklar olmak üzere üç tablo halinde ele alacağız.

İşbu mersûme olan şecere-’i îmânın cânib-i yemîni yetmiş dokuz şu‘ab-ı îmândan işlemesi lâzım ve vâcib olan emirler beyânındadır.⁶⁹⁴

A ‘mâlini hâlis kılmak	Cenâb-ı Hakk’ın emirlerin bilip muktezâsınca ‘amel etmek ile necât-ı ebediyyeye sebep olur ahlâk-ı	İ’tikâd-ı Ehl-i Sünnet’i bilmek
Nâsı hayra sevk etmek	hamîdelerin zikri beyânındadır. Ona tahliye (تحلیه) derler.	Dîn ‘ilmini öğrenmek
İhtiyârlara ta‘zîm etmek		Libâs ve bedenini pâklamak
Umûr-u dîne ğayret etmek		Kelime-’i şehâdet söylemek
Hayr ‘amellere ğıbtâ etmek		Farz ve nâfile namâz kılmak
Helâlden sahî [cömert] olmak		Zekât ve sadaka vermek
Ni‘mete şükür belâyâ sabretmek		Farz ve nâfile hac etmek
Beyne’l-havfi ve’r-recâ olmak		Farz ve nâfile oruç tutmak

⁶⁹⁴ Ağaç gövdesinden ayrı olarak bulunan ve gövdenin sağ tarafında yer alan yapraklar.

Umûr-u âhireti fikir etmek		Nâsa ‘ilm-i hâlini öğretmek
Herşeye ‘ibretle bakmak		Büyüklere ta‘zîm etmek
Rızâyı gözlemek		Kefârât-ı nezir vermek
Cehlîni gidermek		Kur’ân okuyup dinlemek
Hüdâ’dan utanmak		Sıla-’i rahim etmek
Buğz fillâh		‘Âcizlere yardım
Zikir lillâh		Cihâd etmek
Hub fillâh		Mütevekkil olmak
Tevbe etmek		

İşbu mersûme olan şecere-'i îmânın cânib-i şimâli yetmiş dokuz şu'ab-ı îmandan terki lâzım ve vâcib olan nehîler beyânındadır.⁶⁹⁵

Kur'ân'ı ve hadîsi ra'y ile tefsîr etmemek	Cenâb-ı Hakk'ın nehyettiklerin bilip ondan ictinâb etmek ile mehâlik-i ebedîyeden	Şerî'ate muhâlif ğazabı terk etmek
Azâzile [şeytan] şefâ'at etmemek	halâsa sebep olur ahlâk-ı zemîmelerin terki beyânındadır. Ona tahliye (تخليه) derler.	Hıyâneti terk etmek
Zarûretsiz suâli terk etmek		Nifâkı terk etmek
Suhriyye [maskaralık] ve letâ'ifi terk etmek		Taklîdi terk etmek
Yoldan nâsa ezâ edenleri gidermek		Hubb-u dünyâyı terk etmek
Zinâ ve livâtayı terk etmek		Lâ'imîn levminden havf etmemek
Bi-ğayri hakkın katli terk etmek		Keslânlığı [tembellik] terk etmek
Şarâb ve müskirâtdan içmemek		'Aceleyi terk etmek

⁶⁹⁵ Ağaç gövdesinden ayrı olarak bulunan ve gövdenin sol tarafında yer alan yapraklar.

Envâ-ı lu'bu terk etmek		Tevbeyi te'hîri terk etmek
Yalân ve ğıybeti terk etmek		‘İlm-i felsefe ile uğraşmamak
Teğannî ve semâ'ı terk etmek		Tama'ı terk etmek
Sirkati terk etmek		‘Înâdı terk etmek
Nâsa ezâyı terk etmek		Kibri terk etmek
Mâlâya'nîyi terk etmek		‘Uzûru terk
Hasedi terk etmek		‘Ucbu terk etmek
İsrâfı terk etmek		Dünyâ kelâmını terk etmek, ezan ve ikâmet ve hutbe ve meclis-i ‘ilm ve zikir ve halâda ve cimâ‘ vakitlerinde

İşbu mersûme olan şecere-i îmânın yetmiş dokuz şu‘beli bir hurma ağacına teşbîh olunması Cenâb-ı Akdes -celle şânuhû-nun *أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ*⁶⁹⁶ nazm-ı celîlinden müstebândır [açıklanmış]. Ma‘nâsı Habîb’im bilmez misin ki Rabb’in -celle şânuhû- nice darb-ı mesel etti. Kelime-’i tayyibesi ki o şehâdet kelimesi veya her kelime-’i cemîledir. Onu şecere-’i tayyibe gibi kıldı. Onunla murâd hurma ağacıdır ki aslı yerde sâbit ve fer‘i semâ cânibine mürtefi‘adır. Kezâlik tevhîdin aslı tasdikdir. Bârî Te‘âlâ hidâyet tohumunu bir kulun köklü bahçesine düşürünce a‘mâl-ı sâlihaya duruşup ahlâk-ı rezâ’ilden ictinâb ile şu‘abât-ı îmânın envârını hazâ’in-i ilâhiyyeye ‘urûc eder [yükselmek]. Ve dahî Hazret’in *الْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ شُعْبَةً أَفْضَلُهَا قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ*⁶⁹⁷ haber-i bihteriyle [en iyi] de sâbitdir. Ya‘nî îmân-ı kâmil yetmiş dokuz şu‘bedir. A‘lâsı kelime-’i tevhîd, ednâsı yoldan nâsa ezâ verir şeyleri gidermekdir. İmdî kâmil îmân yetmiş dokuz hamîdeleri cem‘ edip ba‘zısın bilip ikrâr ve ba‘zısın bilip ‘amel ve ba‘zısın bilip terk etmek ile hâsıl olur. ‘Aliyyü’l-Kârî’nin *Mışkât* şerhinde beyânına göre resimde zikir olan şu‘ab-ı îmân sizde mevcûd ise şükür ediniz. Eğer yok ise tahsîle gayret ediniz. Zira dünyâ ve âhiretin selâmeti onları cem‘ etmek ile husûle gelir. Ve dahî îmân beş taraf üzeredir. Evvelki kalbdır, mahalli sol memenin altıdır. Bârî Te‘âlâ’nın hidâyet sıfatının pertevi [nur] o kalbe vâsıl olacak kul dahî altı mü’menin bihin ma‘nâlarını icmâlen ve tafsîlen bilip ve inanıp ikrâr eder. Ona îmân ve islâm derler. İkinci, rûhdur. Mevzi‘i sağ memenin altıdır. Ona dâhil olacak Bârî Te‘âlâ’nın zâtını ve esmâsını ve sıfâtını ve milkini ve melekûtunu ve mâsivâsını ve ona te’sîrini ve şer‘i hoş bilir ona ma‘rifet derler. Üçüncü, sırdır. Kalbin üstündedir. Ona dâhil olacak kul dahî irâde-’i sarf edip kabûl ederse mühtedâ olur. Ona hidâyet-i hâssa derler. Dördüncü, hafîdir. Rûhun fevkindedir. Ona dâhil olacak kul dahî yerlere ve göklere bakıp eserden müessire istidlâl eder. Ya‘nî Bârî Te‘âlâ vardır ve birdir ve şerîki ve nazîri yokdur diye hüküm eder. Beşinci ehfâdır. Mevzi‘i göğsün ortasıdır. Ona dâhil olacak kulun cümle a‘zâsına dağılıp her tüylerinden zuhûr eder. Ona şu‘ab-ı îmân derler. [s.18]

⁶⁹⁶ İbrâhim 14/24. “Görmedin mi Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir.”

⁶⁹⁷ “İman, yetmiş küsur şubedir. Onun en üstünü Lâ ilâhe illallâh (Allah’tan başka ilah yoktur) sözü, en düşüğü ise yoldan eziyet verecek şeyleri gidermektir.” İbn Mâce, Mukaddime 9.

cehennem	Şeytân İsma‘iliyye	Şecere-i Nîrân هَذَا سَبِيلُ الْفُرْآنِ وَالسُّنَّةِ وَمُنْتَهَاهُ الْجَنَّةُ ⁶⁹⁸ Ya‘nî işbu yol şânen a‘zam ve mekânen erfa‘ sa‘âdet-i dîniyye ve sa‘âdet-i dünyeviyyenin medârları ve kütüb-i semâviyye-’i ilâhiyyenin ‘ayârı [ölçü] olan Kur‘ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîfin yoludur. Her kim ki bu ikisiyle ‘âmil olan kimse sa‘âdet-i ebediyye ve sa‘âdet-i sermediyye [ebedi mutluluk] olan dâr-ı cenâna duhûl ve cemâl-i bâ- kemâl-i ilâhiyyeyi [Allah’ın mükemmel güzelliği] şuhûda yol bulur.	Mu‘tezile’den Şeytân Vâsiliyye	cehennem
cehennem	Şeytân Zeydiyye		Şeytân ‘Amriyye	cehennem
cehennem	Şeytân Cârûdiyye		Şeytân Huzeyliyye	cehennem
cehennem	Şeytân Süleymâniyye		Şeytân Nazzâmiyye	cehennem
cehennem	Şeytân Sâlihiyye		Şeytân Esvâriyye	cehennem
cehennem	Şeytân İmâmiyye		Şeytân İskâfiyye	cehennem
cehennem	Tâ’ife-i Havâric’den Şeytân Muhakkimiyye		Şeytân Ca‘feriyye	cehennem
cehennem	Şeytân Beyhesiyye		Şeytân Bîşriyye	cehennem
cehennem	Şeytân Ezârika		Şeytân Murdariyye	cehennem
cehennem	Şeytân Necdâniyye		Şeytân Hişâmiyye	cehennem
cehennem	Şeytân Asfariyye		Şeytân Sâlihiyye	cehennem
cehennem	Şeytân İbâziyye		Şeytân Hâbitiyye	cehennem
cehennem	Şeytân Hafziyye		Şeytân Hadbiyye	cehennem
cehennem	Şeytân Yezîdiyye		Şeytân Ma‘meriyye	cehennem

⁶⁹⁸ “Bu, sonu cennet olan Kur’an ve sünnetin yoludur.”

cehennem	Şeytân Hârisiyye		Şeytân Sümâmiyye	cehennem
cehennem	Şeytân ‘Acâride		Şeytân Hayyâtiyye	cehennem
cehennem	Şeytân Meymûniyye		Şeytân Câhızıyye	cehennem
cehennem	Şeytân Hâzimiyye		Şeytân Ka’biyye	cehennem
cehennem	Şeytân Hamzeviyye		Şeytân Cübbâ’iyye	cehennem
cehennem	Şeytân Şu‘aybiyye		Şeytân Behşemiyye	cehennem
cehennem	Şeytân Halfiyye		Tâ’ife-i Şî’î’den Şeytân Sebe’iyye	cehennem
cehennem	Şeytân Etrâfiyye		Şeytân Kâmiliyye	cehennem
cehennem	Şeytân Ma‘lûmiyye		Şeytân Nebâ’iyye	cehennem
cehennem	Şeytân Mechûliyye		Şeytân Muğîriyye	cehennem
cehennem	Şeytân ‘Acâride-i Saltiyye		Şeytân Dâhiyye	cehennem
cehennem	Şeytân ‘Acâride-i Se‘âlibe		Şeytân Mansûriyye	cehennem
cehennem	Tâ’ife-i Mürçiyye’den Şeytân Yûnusiyye		Şeytân Hattâbiyye	cehennem

cehennem	Şeytân ‘Ubeydiyye		Şeytân ‘Ulyâniyye	cehennem
cehennem	Şeytân Ğassâniyye		Şeytân Hişâmiyye	cehennem
cehennem	Şeytân Sevbâniyye		Şeytân Zerrâniyye	cehennem
cehennem	Şeytân Tûmeniyye		Şeytân Yûnusiyye	cehennem
cehennem	Tâ’ife-i Neccâriyye’den Şeytân Burgûsiyye		Şeytân Şeytâniyye	cehennem
cehennem	Şeytân Za‘ferâniyye		Şeytân Zirâmiyye	cehennem
cehennem	Şeytân Müstedrike		Şeytân Mufevvadiyye	cehennem
cehennem	Tâ’ife-i Cebriyye’den Şeytân Cebriyye		Şeytân Bedâ’iyye	cehennem
cehennem	Tâ’ife-i Müşebbihe’den Şeytân Haşeviyye ve Kerrâmiyye		Şeytân Nusayriyye ve İshâkiyye	cehennem

İşbu cedvelde mersûme olan Şecere-i Nîrân, Cenâb-ı Feyyâz -celle şânuhû-nun وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ⁶⁹⁹ nazm-ı şerîfinden ahz olunup Kur’ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîf, dîn ve dünyâmıza kâfi ve şerî’at bize vâfidir diyen zevât-ı ‘âlî muhabbet, resmin ortasında olan sırât-ı müstakîme sülûk etmeleriyle matlab-ı a’lâ [en yüce talep] maksad-ı aksâ [en büyük amaç] olan cennet ve cemâliyle mazhar olurlar. Sağ ve solunda olan eğri eğri çizgiler câdde-i şerî’at-ı ahmediyye ve tarîkat-ı mustafeviyyeden ayrılan zevât-ı bedbahtlılar, o tarîk-i i’vicâca [eğri yol] sâlik olmalarıyla ‘âkıbet nîrâna dâhil olurlar. [s.19]

Ma’lûm ola ki fırak-ı İslâmiyye’nin usûlü sekizdir. Onlardan her fırka bir nice fırkaya münşe’ibe [şubelere ayrılmak] olmağın mecmû’u yetmiş üçe bâliğ olmuştur. Bu dahî kesretten kinâyedir. Yoksa yedi yüz yetmiş belki ziyâdeye bâliğ olur. O sekiz fırkanın evvelkisi Mu’tezile’dir. İkinci, Şî’a’dır. Üçüncü, Havâric’dir. Dördüncü, Mürci’e’dir. Beşinci, Cebriyye’dir. Altıncı, Neccâriyye’dir. Yedinci, Müşebbihe’dir. Sekizinci, Nâciye’dir. Pes. Bu cümleyi O rehber-i râh-ı hidâyet [hidayet yolunun rehberi] ve ma’dini’l-keram ve’s-şefâ’at [şeref ve şefaat kaynağı] ‘aleyhi efdalu’t-tahiyye efendimiz ümmetlerini sıyâneten tarîka-i dalâlden âgâh olsunlar için mişkât-ı ahmediyye ve mu’cizât-ı muhammediyye’siyle işâret buyururlar ki وَاللَّهِ لَيَأْتِيَنَّ عَلَى أُمَّتِي 700 كَمَا أَتَى عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ جَذْوَ النَّعْلِ بِالنَّعْلِ حَتَّىٰ إِنْ 701 كَانَ مِنْهُمْ مَنْ أَتَى 702 أُمَّةً عَلَانِيَةً لَّكَانَ فِي أُمَّتِي مَنْ يَصْنَعُ ذَلِكَ وَإِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ تَفَرَّقَتْ عَلَى اثْنَيْنِ وَسَبْعِينَ مَلَّةً وَ سَتَفَرَّقُ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ مَلَّةً كُلُّهُمْ فِي النَّارِ إِلَّا وَاحِدَةً قَالُوا مَنْ هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ مَا أَنَا عَلَيْهِ وَأَصْحَابِي⁷⁰² vâki’ olmuştur. Ya’nî Muhammed ibn-i İsmâ’il el-Buhârî -rahimehumâ’l-Bârî- ‘Abdullâh ibn-i ‘Ömer -radiyallâhu ‘anh- ve o dahî efendimizin fem-i şekergüftâr [sözü şeker gibi tatlı ağzı] ve leb-i dürerbârlarından [inciler yağdıran dudakları] şeref vürûd eden hadîs-i şerîfi tahrîc ve

⁶⁹⁹ En‘âm 6/153. “İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın...” ayet-i kerime وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ diye başlarken, وَ harfi metne alınmamış ayrıca fetha ile başlayan أَنَّ kelimesi kesra ile yani إِنَّ olarak yazılmıştır.

⁷⁰⁰ Müellif, metnin içinde geçen إِنْ edatının hangi anlamda kullanıldığını belirtmek için bu edatın hemen altına أَيُّ بِمَعْنَى لَوْ diye not düşmüştür.

⁷⁰¹ Aynı şekilde müellif, أَتَى kelimesinin metinde geçen anlamını belirtmek için bu kelimenin altına أَيُّ diye not düşmüştür.

⁷⁰² “Allah’a yemin olsun ki İsrailoğulları’nın başına gelenlerin bir benzeri adım adım benim ümmetimin başına gelecektir. Ta ki onlardan biri annesine aşık bir şekilde zina etmişse, benim ümmetimin de bu fiili işleyen olur. Şüphesiz İsrailoğulları yetmiş iki fırkaya ayrılmıştır. Benim ümmetimin de yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Biri hariç diğerleri cehennemdedir. (Sahabeler): “Bunlar kimdir?” diye sordular. Hz. Peygamber de “Benim ve ashabımın yolu üzere olanlardır.” buyurdu.” Tirmizî, İman 18; Hâkim en-Neysâbü’rî, el-Müstedrek, C. I, s. 218.

rivâyetini beyân buyurup ma'nâ-yı latîfî odur ki ümem-i sâlifeden Benî İsrâ'îl üzerine i'tikâdları cihetinden muhalifet [muhalefet] vâki' olup 'âkibet helâk oldukları gibi bunun tıpkı bi-'aynihî benim ümmetim üzerine de gelir. Hattâ Benî İsrâ'îl'den anasıyla âşikâre zinâ eden oldu. Bu zinâyı benim ümmetimde de eden olur. Ve dahî Benî İsrâ'îl, yetmiş iki fırka üzerine müteferrik olup onlardan bir fırkası nâciye, bâkîsi hâlike oldukları gibi yakında benim ümmetim de yetmiş üç millet üzere müteferrik olurlar. Onların cümlesi i'tikâdları cihetinden cehenneme girerler. İllâ bir millet değil. Ashâb, Yâ Rasûlallâh, o bir millet kimdir dediler. Buyurdular ki onlar ben ve ashâbımın i'tikâdları üzere olanlardır. Ve i'tikâd cihetinden diyerek takyîd ettik. Zira 'amel cihetinden nâr-ı cahîme duhûl Fırka-i Nâciye'den de merfû' değildir. Belki onlarda vâki'dir. Pes. Onlardan yetmiş ikisi bâtıldır. Hak olmak ihtimâli yoktur. [s.20] Her ne kadar kelime-i tevhîd ve kelime-i şehâdet ve savm ve salât ve hacc ve zekât vesâ'ir 'ibâdât ve tâ'âtde bulunsalar dahî kabûle geçmez. Zira 'akîde dürüst olmadıkça a'mâl dürüst olmaz, 'amel i'tikâda mebnî olduğu için. İmdî bu tâ'ife meselâ hamurdan kıl çıktığı gibi -ne'ûzu billâh- îmândan çıkarlar, zarûrât-ı dîniyyeyi inkârları için. Lâkin yetmiş üçüncüsü hakdır. Hatâ olmak ihtimâli yoktur. Zira onlar, Hazret-i Rasûl-ü Hüdâ ve serdefter-i enbiyâ [nebilerin önderi] -'aleyhi efdalü't-tehâyâ- ve ashâbımın i'tikâdı üzere olanlardır. Onlara Ehl-i Sünnet ve Ümmet-i İttibâ' ve Fırka-i Nâciye derler. Ve i'tikâdları Fırak-ı Dâlle i'tikâdından pâk ve 'ârîdir. Ve dahî Hazret'in *إِفْتَرَقَتِ الْيَهُودُ عَلَى إِحْدَى وَ سَبْعِينَ فِرْقَةً وَ تَفَرَّقَتِ النَّصَارَى عَلَى اثْنَيْنِ وَ سَبْعِينَ فِرْقَةً وَ تَفَرَّقْتُ أُمَّتِي عَلَى ثَلَاثٍ وَ سَبْعِينَ فِرْقَةً*⁷⁰³ hadîs-i şerîfiyle de sâbitdir. Ya'nî ashâb-ı sünen-i erba'anın Ebî Hureyre -radiyallâhu 'anh-dan rivâyetine göre tâ'ife-i Yahûd [Yahudiler] yetmiş bir fırka, tâ'ife-i Nasârâ [Hristiyanlar] yetmiş iki fırka ve benim ümmetim yetmiş üç fırka üzerine müteferrik olurlar. Velhâsıl bu ümmetin yetmiş üç fırkaya bâliğ olduğuna ahhâr-ı kesîra vardır. Bu kadarca iktifâ olundu.

⁷⁰³ "Yahudiler yetmiş bir fırkaya Hristiyanlar ise yetmiş iki fırkaya ayrılmıştır. Benim ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır." Ebû Dâvûd, Sünne 1; Tirmizî, İman 18; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. XIV, s. 124.

BÂB-U EVVEL

Milel-i İslâmiyye'den ⁷⁰⁴ مَا أَنَا عَلَيْهِ وَأَصْحَابِي şânlarında buyurulan Fırka-i Nâciye beyânındadır. Onlar Ehl-i Sünnet ve Cemâ'atdır. Ve i'tikâdda Şeyh Ebî'l-Mansûri'l-Mâturîdî ve Şeyh Ebî'l-Hasani'l-Eş'arî hazretlerine tâbi'dirler. Bu iki zât-ı 'âlî şân i'tikâdda imâmdırlar. Ve her kim ki bunlardan birinin kavline iktidâ eylese o kimse Ehl-i Necât'dan olup sa'âdet-i uhrâya nâ'il olur. Zira onların mezhepleri Fırak-ı Dâlle i'tikâdından 'ârîdir. Mâturîdî, Ebî Nasri'l-İyâz ve o Ebî Bekri'l-Cürcânî ve o Muhammed ibn-i Hasani's-Şeybânî hazretlerinin şâkirdidir. Mâturîdî tesmiyesi Semerkand kurâlarından bir karyeye mensûb olduğundan içindir. Ve Eş'arî Ebî'l-Hasan 'Alî ibn-i İsmâ'il ibn-i 'Abdillâh ibn-i Bilâl ibn-i Ebî Hureyre ibn-i Ebî Mûsâ el-Eş'arî ashâbındandır. Ebû 'Aliyyi'l-Cübbâî denilen Mu'tezile'ye muhâlifet [muhalefet] eyleyenin evveli O'dur. Ve O'nun mezhebinden Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at mezhebine ruc'at etmiştir. [s.21] Eş'arî tesmiyesi ashâb-ı Ebî Mûsâ Eş'arî evlâdından olduğu içindir. Çünkü Eş'arî, bir adam lakabıdır ki saç ile doğmuştur. Bilâd-ı Yemen'den bir kabîle olup Ebû Mûsâ ondan olmağile Eş'arî denilmiştir. Dahî onlar 'ameliyyâtta İmâm-ı A'zam ve İmâm-ı Şâfi'î ve İmâm-ı Mâlikî ve İmam-ı Ahmed ibn-i Hanbel -rahimehumullâh- hazerâtına tâbi'dirler. Ve bunların cümlesi Ehl-i Sünnet'dir. Ve usûlde müttfekdırlar. Onun için dördüne de hak derler. Ancak bu mezheb sâhiblerinin ihtilâfı 'ameliyyâtdadır. Ya'nî insândan sâdır olacak 'ibâdetlerde vesâ'ir işlerdedir. Yoksa i'tikâd bâbında cümlesi yek dil ve yek cihetdir. Ve cemî-i enbiyâ ve melâ'ike-i semâ ve yerlerde tarîk-i islâmı tutan ümmet cümlesi bu i'tikâd ile mu'tekidlerdir. Ve Hanefiyye, 'akâyidde Mâturîdî hazretlerine tâbi'dirler. Zira Mâturîdî, usûl ve furû'da İmam-ı A'zam -rahimehullâh- hazretlerinin mezhebi üzeredir. Ve Mâlikîyye ve Şâfi'îyye ve Hanâbile 'akâyidde, Eş'arî hazretlerini ihtiyâr etmişlerdir. Eş'arî'nin mezhebinde ihtilâf olunmuştur. Ekser-i 'ulemâ, Şâfi'îdir ve ba'zılar Mâlikî'dir derler. ⁷⁰⁵ وَالْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ Fakat Eş'arî'nin tevâbi'i Mâturîdî tevâbi'inden gâlibdir. Ve meyânelerinde [aralarında] ihtilâf ancak ba'zı mesâ'ildedir. Tacu'd-dîn es-Sebkî'nin [Tâceddin es-Sübkî] ra'yine göre ihtilâf on üç meselededir.

⁷⁰⁴ "Benim ve ashabımın yolu üzere olanlar." Tirmizî, İman 18; Hâkim en-Neysâbü'rî, **el-Müstedrek**, C. I, s. 218.

⁷⁰⁵ "Gerçek bilgi Allah'ın katındadır."

Onların da ba‘zısı nizâ-‘i lafzîdir. Hakîkîsinde bid‘at ve dalâlate nisbet olunacak bir mâdde yoktur. Hâdimî hazretleri *Tarîkat Şerhi*’nde⁷⁰⁶ yetmiş üç kadar ihtilâfât beyân etmişse de. Lâkin ba‘zısı ba‘zısına râci‘ ekseri cumhûr kelâmı olmağile ğāyetî mûmâ ileyh [adı geçen] Sebķîzâde kavline raci‘dir. Beyit;

Yâ İlâhî sen ‘inâyet kıl vüdâd-ı ‘âcize

Ki sıfât u ve zâtının vasfın kemâliyle yaza.

Pes. ‘Akāyid-i dîniyye ve i‘tikādât-ı İslâmiyye’ye tâlib olan zevât, mütenebbih olunuz ki ibtidâen mü’mine farz ve vâcib olan kişi ne tarîkiyle ‘indallâh ve ‘inde’n-nâs mü’mîn kâmil olur ve ne tarîkiyle ‘inde’n-nâs mü’mîn-i kâmil ve ‘indallâh mü’mîn fâsık olur ve ne tarîkiyle ‘inde’n-nâs mü’mîn ve ‘indallâh kâfir olur bunları bilip öğrenmekdir. Zira nice kimseler vardır ki sulehâ şeklinde envâ-‘ı ‘ibâdât ve tâ‘atda görüp elin öper [s.22] yardım taleb edersin. İçerisin bilmezsin ki i‘tikādât-ı fâside ile dolmuştur -ne‘ûzu billâh-. Kendi dahî bilmez ne tarîk ve ne mezhebdedir. Bu mekûle kimseler yetmiş seksen sene Cenâb-ı Hakk’a gündüzü sâ‘im gecesi kâ‘im ‘ibâdet dahî etseler birisi kabûle geçmez. İ‘tikâdı, Ehl-i Sünnet ve Cemâ‘at i‘tikâdına muhâlif olduğu için. Ey mü’mîn karındâşı ve âhiret yoldâşı bu risâleye im‘ân [özen] ve dikkat nazarıyla mütâla‘a birle. Ma‘nâsını anlayıp ‘indallâh ve ‘inde’n-nâs mü’mîn olası. Bu dünyâ sarayında mevcûd olan halkı ve kendini zikr olunan gürûhların kankîsinden [hangisinden] olduğun bilip ona göre din yerâğın [hazırlık] ve âhiret zahîresin tedârik edesin. Şu kimselerin ki kalblerinde dalâlet fidanları dikilmiş ola onlar bu kitâba nazar edip dinlediklerinde kalblerinde olan dalâlet fidanları hareket edip kalblerini tırmalayıp mecrûh eyledikde sabra mecâli kalmayıp nice dahîller ve ta‘arruzlar belki ‘akāyid-i dîniyyeden birini kalb ile inkâr edip kâfir olurlar. Bu mekûle kimselere nasîhat versek ‘adâvet eder. Nitekim Hâmid-i Leffâf hazretleri der bizim ‘asrımızda bir koca pîr var idi. Onu esirgeyip itdim [dedim]. Ey pîr âhir ‘ömründür. Zaleme evlerine varıp ta‘âmlarını yiyip onlara meyl etme. Zira hadîs-i şerîfde gelmiştir her et ki harâmdan hâsıl ola o et cehenneme evliyâdır ve dünyâda ne ile me’lûf [aşına]

⁷⁰⁶ Osmanlı alimlerinden Ebû Saîd Hâdimî’nin, Birgivi’nin et-Tarîkatü’l-Muhammediyye eseri üzerine yazmış olduğu şerhtir. Müellif ve eseri hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Yayla, “Hâdimî, Ebû Saîd”, *DİA*, 1997, C. XV, s. 24-26.

olduysa âhiretde onun ile bilebilir dediğimde o pîr on yedi sene beni terk etti. Ba‘dehû nice minnetler ile benimle barıştı.

İmdî Ehl-i Sünnet ve Cemâ‘at i‘tikâdı üzere olanların ittifâkları odur ki bu görünen ‘âlem-i suğrâ ve ‘âlem-i kübrâ ya‘nî ‘arş-ı a‘lâdan yerler altına varıncaya değin cümle mahlûkât cemî‘i eczâ ve sıfâtıyla hâdisdir. Ya‘nî yokdan var olmuştur. Bârî Te‘âlâ’nın varlığına ve birliğine ve bir şeye benzemediğine ‘alâmet olduğu için mâsivallâha, ‘âlem denilir. Ve Ehl-i Hak katında hakâyık-ı eşyâ sâbitdir. Ya‘nî bu görünen şey her ne ise gerek zî-rûh ve gerek cemâdât elbette bir hakîkatı vardır. Hakîkatı var olan da ikidir. Biri Vâcibü’l-Vücûd’dur ki Bârî Te‘âlâ’nın zât ve esmâ ve sıfâtlarıdır. Ve biri Mümkünü’l-Vücûd’dur ki mâsivallâhdır. O mâsivâ dahî ikidir. [s.23] Biri zâtiyyât ve biri ‘araziyyât’tandır. Pes. ‘Âlem dahî üç bölükdür. Biri ‘âlem-i ervâhdır ki cânlar olduğu mahal demektir. Ve biri ‘âlem-i eşbâhdır ki tenlerin olduğu yer demektir. Ve biri ‘âlem-i misâldir ki rüyâda ve âyîne [ayna] içinde görünen evhâm hayâlâtdır. Bu dahî ne zâtiyyât ve ne ‘araziyyât’tandır. Lâkin evvelkiler zâtiyyât ve ‘araziyyât’tandır. Hattâ hakâyık-ı eşyâyı inkâr eden Safsatâ keferesi dahî üç bölükdür. Onlar ‘İndiyye, ‘Înâdiyye, Lâ-edriyye’dir. Onların i‘tikâdları budur ki zâtiyyât ve ‘araziyyât bunların aslı yoktur. Yekpâre [tek parça] cümlesi ‘âlem-i misâldir derler. Sûfiyenin muhakkiklerinin zâhib oldukları vahdet-i vücûd meselesi ğāmıza [kapalı] olmasıyle Ğulât-ı Sûfiyye fehm edemeyip bu ‘âlem âyîne [ayna] içinde ve rü‘yâda görülen evhâm hayâlâtdır. Hakâyık-ı eşyânın aslı yoktur diye inkâr etmekle onlara tâbî‘ olup kâfir oldular. İmdî bu vahdet-i vücûd meselesinin hakîkat üzere beyânı vücûd-u mutlak-ı hakîkî Bârî Te‘âlâ’nın vücûdu olup sâ’irin vücûdları ba‘zı cemâle ve ba‘zı celâle mazhar olmuştur. Ammâ zâtlarında ve vücûdlarında ‘alâkaları olmayıp yok menzilesindedir. Ve zâtlarına vücûd denilmesi dahî mecâzdir. Hakîkatde vücûd, Bârî Te‘âlâ hazretlerininindir. Hattâ Sofyalı Vâni Efendi’den⁷⁰⁷ vücûd nedir diye su‘âl ettiklerinde ⁷⁰⁸الْوُجُودُ وَاحِدٌ وَهُوَ الْحَقُّ تَعَالَى buyurdukları *Şerh-i Fusûs*’larında mestûrdur. Ve mâhiyyât-ı mümkünede olan mevcûdât-ı zehniyye ve mevcûdât-ı hâriciyyede olan

⁷⁰⁷ Füsûs şarihlerine bakıldığında, zikredilen isim geçmemektedir. Bu isim baskı hatası olarak yazılmış olabilir yada müellif tarafından hataen veya sehven yazılmış olabilir. Çünkü aynı şahsın iki farklı yere hem Sofya’ya hem de Van’a nispet edilmesi makul değildir. Muhyiddin ibn-i Arabî’nin eseri Füsûsu’l-Hikem üzerine şerh yazanlardan biri de Sofyalı Bâlî Efendi’dir. Bkz. Mustafa Kara, “Bâlî Efendi, Sofyalı”, *DIÂ*, 1992, C. V, s. 20-21. Müellifin kastı bu zat olabilir.

⁷⁰⁸ “Varlık (vücûd) tektir, O da Allah Teala’dır.”

vücûd, sûreten vücûddur, hakîkaten vücûd değildir. Zira bir şey'in sûreti ve nakşı kendisi değildir. Lâkin asl-ı 'âlem ikidir. Biri a'yândır ki zâtiyle kâ'im olur. Ve biri a'râzdır ki ğayriyle kâ'im olur. Zâtiyle kâ'im olan da eğer taksîm kabûl etmezse ona cüz-'ü lâ yetecezzâ ve cevher-i ferd derler. Eğer taksîm kabûl eder ise ona cisim derler. O dahî beşdir. Eğer o cismin cânı ve 'aklı yok ise ona 'âlem-i cemâdât derler. Taş ve ağaç gibi. Eğer cânı var 'aklı yok ise ona 'âlem-i hayvânât derler. Koyun ve sığır gibi. Eğer cânı ve 'aklı var aslı nûr ise ona 'âlem-i melek derler. Eğer aslı mâric-i nârdan ise ona 'âlem-i cin derler. Eğer aslı turâb ise ona [s.24] 'âlem-i insân derler. Ğayr ile kâ'im olan a'râz dahî beşdir. Eğer onu göz bilirse ona 'âlem-i elvân derler. Beyâzlar ve siyahlar gibi. Eğer onu kulak bilirse ona 'âlem-i esvât derler. İnsân ve hayvân sesleri ve ağaçlar ve taşların birbirine dokunmasından hâsıl olan savtlar gibi. Eğer onu burun bilirse ona 'âlem-i ravâyih derler. Güzel ve çirkin kokular gibi. Eğer onu ağız bilirse ona 'âlem-i ta'ûm derler. Tatlılar ve ekşiler gibi. Eğer onu vücûd ile 'akıl bilirse ona 'âlem-i ekvân derler. Harâret ve burûdet gibi. Bu on şey mâtde-i 'âlem ve asl-ı mâsivâ ve mahlûk-i Hüdâ ve makhûr-i Hüdâ'dır. Hâlık bunlara benzemez. Ve bu onun birinin içine girip hulûlden berîdir. Bu ondan birisi büyüüp ulûhiyyet ile vasıflanmaz, ittihâdden berîdir. Cümlesi mümkinu'l-vücûddur. Bârî Te'âlâ, esmâ' ve sıfâtiyle vâcibu'l-vücûddur. Vâcibu'l-vücûd, mümkinu'l-vücûd olmaz ve mümkinu'l-vücûd, vâcibu'l-vücûd olmaz. Ve bu cümlelerin sâni'i ve müdebbiri ve mü'essiri Bârî Te'âlâ'dır. Meselâ bunca masnû'ât ya'nî cemî-i üstâd düzdigi nesneler üstâdsız olmak muhâldir. Öyle olunca ya bu denli mevcûdât-ı 'ulviyye ve süfliyye ki vardır. Kendinden olmak mümkün müdür. Elbette bir sâni-i hakîkîsi vardır. O dahî değildir. Ancak Cenâb-ı Bârî'dir. Ve kulun küfür ve imân ve tâ'at ve ma'siyetinden cümle ef'âlleri Cenâb-ı Hakk'ın kazâ ve kader vâridât ve meşîyyetiyledir. Ve kul vus'u ve tâkatinde olmayan nesne ile teklîf olunmaz. Ve kullar için kendi ef'âllerinde ihtiyârât-ı cüz'iiyeleri vardır ki o ihtiyârât sebebiyle sâlih 'ameller için sevâb ve yaramaz 'ameller için 'ikâb olunurlar. Ve Hak Te'âlâ'nın imân ve tâ'ate, rızâsı ve mahabbeti ve emri olup küfür ve 'isyâna rızâsı ve mahabbeti ve emri yokdur. Ve fi'lin vücûduna 'illet ma'nâsına olan istitâ'at, fi'le mukârenetledir. Ya'nî Hak Te'âlâ kula a'zâ-i sahîha verdiğinden başka ihtiyâr ve kudret dahî vermişdir. Ve dahî her kişi ihtiyâr-ı cüz'isiyle her neye meyl ve kasd edip esbâbına mübâşeret ederse eğer hayr ve eğer şer istihkâk ve liyâkatine göre Bârî Te'âlâ dilerse takdîr olanı icrâ eder dilerse tebdîl edip mahv

eder. Nitekim ⁷⁰⁹ يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ ۖ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ [s.25] buyrulmuştur. Dahî Hak - subhânehû ve te‘âlâ- bize ihtiyâr-ı cüz’î verip ba‘zı nesneyi bize işlemek ve ba‘zı nesneyi terk etmekle emreyledi. Ve demiş oldu ki eğer siz ihtiyâr-ı cüz’ilerinizi emrettiğim nesnelere sarf ederseniz biz onu size halk edip âhiretde ihsân ederiz emrime imtisâl [uymak] ettiğiniz için. Ve eğer nehy edip işlemen dediğim nesneye sarf ederseniz onu dahî halk edip âhiretde size ‘azâb-ı şedîd ile ‘azâb ederiz nehyimden ictinâb etmediğiniz için. İşte Cebrî ve Kaderîler’in yüksek dağlar ve kayalardan düşüp helâk olduğu yerdir. Zira onlar insânın ihtiyâr-ı cüz’îsi yokdur. İnsân hiçbir nesne işlemeye kâdir değildir, cemâd gibidir. Ya’nî otluk ve çimen ve ağaç gibidir. Rüzgâr hangi cânibden gelirse o cânibe eğilir. Eğilmemeye kâdir olmadığı gibi insân dahî küfür ve ma‘siyet işlemeye kâdir değildir derler. Ve Mu‘tezilî, ef‘âl-i ‘ibâd cemî‘an kulun fi‘lidir. Zira kul kendileri mahlûk oldukları gibi ef‘âlleri dahî mahlûkdur. Cenâb-ı Hakk’ın onda medhali yokdur. Ya’nî her kişi kendi fi‘linin hâlîküdür, halk eder diye cesâret ettiler. Ehl-i Sünnet, bunların hilâfıncadır. Zira iki tarafa meyl etmeyerek ortasından geçip giderler. Nitekim zikri mürûr etti. Pes. İmdî, cemî‘i ef‘âlin fâ‘ili Vâcib Te‘âlâ’dır. Ammâ kasd ve ihtiyâr bizden gerekdir. Meselâ bir adam bir adamı darb ettikde ‘âkîbinde hâsıl olan elem kezâlik bir şeyi kırdıkda hâsıl olan kırıklık Hak Te‘âlâ’nın halkı ve kulun kesbiyledir. Ve kezâlik bir kimse âbdest almak murâd ettikde ihtiyâr-ı cüz’îsiyle ibrîğa yapışır, kâsib olur. Dilerse Cenâb-ı Bârî o âbdeste kudret verir hâlîk olur. İmdî bir âbdest bir kudret-i kâsibe ile bir kudret-i hâlîkanın birleşmesiyle hâsıl olmuş olur. Zira kulun kudretine kesb ve Hakk’ın kudretine halk ta‘bîr olunur. Ve bu irâde-i cüz’iyye hakkında o sâlik-i mesâlik-i dîn [din yolunun yolcusu] ve mâlik-i memâlik-i yakîn, mazhar-ı dakâyık kunûz-i ‘ibâdât ve menba‘ı gâvâmiz fûnûn-i te‘vîlât zi‘l-feyzi‘l-cârî ve ‘n-nûri’s-sârî eş-Şeyh Hazret-i Mevlânâ el-Hâlidî’l-Bağdâdîyyu’l-‘Osmâniyyi’l-Müceddid kuddise sirruhû hazretleri’nin *‘Akâyiid Hâşiyesi*’ne olan ta‘likâtının âhîrinde güneş gibi izâ’e [aydınlatma] buyurmuştur. Kezâlik Âkkirmânî hazretleri’nin ef‘âl-i ‘ibâd hakkında mezâhib-i seb‘ayî [s.26] mûziha olur Türkîce [Türkçe] risâle-i müstakillesi⁷¹⁰ vardır. Tâlib olan ona rücû‘

⁷⁰⁹ Ra‘d 13/39. “Allah dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfûz) O’nun yanındadır.”

⁷¹⁰ Eserin adı Ef‘âlü’l-‘ibâd ve ‘l-irâdetü’l-cüz’iyye’dır. Bkz. Sakıb Yıldız, “Akkirmânî”, **DİA**, 1989, C. II, s. 270. Ayrıca bkz. Sayın Dalkıran, “Akkirmânî’nin İrâde-i Cüz’iyye ile İlgili Risâlesi ve Değerlendirilmesi”, **EKEV Akademi Dergisi**, C. I, No: 2, 1998, s. 173-179.

eyleye. Ve dahî Hak Te‘âlâ kadîmdir ve ezelîdir. Varlığının ibtidâsı yokdur. Varlığı kendindendir ğayrıdan değildir. Ve ebedîdir ki intihâsı yokdur. Ve Hak Te‘âlâ’nın zâtı üzerine zâ‘id sıfât-ı kadîme-i ezeliyyesi vardır. Zât-ı a‘lâsının ‘aynı ve ğayrı olmayıp zâtıyla kâ‘imdir. Zevâlden ve tağayyurâtdan berîdir. O sıfatlardan biri ‘ilimdir ki her nesneyi bilir. Bilmesi ezelîdir. Lâkin bizim bilmemiz gibi sonradan hâsıl olma değildir. Ve biri kudretidir ki her nesneye kâdirdir. Ve kudreti ezelîdir. Ve mahlûkun kudretine benzemez. Bir sineği yaratmakla on sekiz bin ‘âlemi yaratmak O’na beraberdir. Ve biri irâdedir ki her nesneyi dileyicidir. Ve dilemesi ezelîdir. Dilerse bir nesneyi yaradır ve vücûda getirir ve dilemezse getirmez. Yoksa bizim gibi bir şeyin yapmasını murâd eder de ba‘dehû yapamaz öyle değildir. Ve biri tekvîndir ki her nesneyi vaktiyle halk ve îcâd eder. Ya‘nî yokluktan varlığa çıkarır. Ve halk etmesi ezelîdir. Lâkin mahlûk yapması gibi değildir. Fakat işbu tekvîn sıfatı Mâturîdî ‘inde zât-ı ecelî’l-a‘lânın ğayıdır. Ve Eş‘arî ‘inde ‘aynıdır. Mahallinde tahkîk olundu. Ve biri basardır ki her nesneyi görür. Ve görmesi ezelîdir. Lâkin bizim görmemiz gibi göz ile değildir. Ve biri semî‘dir ki her nesneyi işitir. Ve işitmesi ezelîdir. Yoksa bizim gibi kulak ile değildir. Ve biri kelâmdır ki söyler ve emir ve nehy eder ve söylemesi ezelîdir. Lâkin bizim gibi dil ve ağız ile ve hurûf ve esvât cinsinden değildir. Hayât sıfatından mâ‘adâ sıfatların ta‘allukları vardır. Onlar bu tertîb üzeredir. حَيِّ بِحَيَاتِهِ عَلِيمٌ بِعِلْمِهِ مُرِيدٌ بِإِرَادَتِهِ قَدِيرٌ demektir. Misalî Bârî Te‘âlâ ezelde ismimi ve cismimi ve hüsnümü ve kubhumu ve sûretimi bildi ‘ilm ta‘alluk edip ma‘lûmâtıdan oldum. Zamân geçdi devrân döndü doğacağım yıl geldi irâdet ta‘alluk edip murâdâtıdan oldum. Kudret ta‘alluk edip mü‘essir oldu maddâtıdan oldum. Tekvîn ta‘alluk edip îcâd etti mevcûdâtıdan oldum. Semî‘ ta‘alluk edip mesmû‘âtıdan oldum. Doğdum büyüdüm hadd-i bülûğa erdim kelâm ta‘alluk edip muhâtabâtıdan oldum. ‘İlm vesâ‘ir sıfatlar yalnız olup müte‘allikâtları çokdurlar. Pes. İmdî Cenâb-ı Vâcibü’l-Vücûd ulûhiyyetde zât ve ef‘âl ve sıfâtta şerîki ve nazîri ve vezîri [s.27] ve şebîhi yokdur. Cisim ve cevher ve ‘araz değildir. Levn ve şekil ve sûretten münezzehdir. Anadan ve babadan ve evlâddan ve ezvâcdan ve uykudan ve uyuklamaktan ve yemeden ve içmeden ve gülmeden ve ağlamadan ve sevinmeden ve

⁷¹¹ “Hayat sıfatıyla Hayy’dır, ‘İlim sıfatıyla Alîm’dır, İrâde sıfatıyla Mürîd’dır, Kudret sıfatıyla Kadîr’dır, Tekvîn sıfatıyla Mûkevvîn’dır, Basar sıfatıyla Basîr’dır, Sem‘ sıfatıyla Semî‘dir, Kelâm sıfatıyla Mûtekellim’dır.”

yerinmeden ve girmeden ve çıkmadan ve üzerine zamân geçmeden ve cihât-ı sitteden ki sağ ve sol ve ön ve ard ve alt ve üst bunlarda olmadan mu‘arrâdır [arınmış]. Ve bir şeye hulûl etmez. Hulûlden mu‘arrâdır [arınmış]. Ve yarattığı şeylerden hiçbir hâdis zâtına yaklaşmaz. Cehilden ve kizibden ve cemî-‘i nakā’isden münezzeh mu‘arrâdır [arınmış]. Ve dahî âhiretde mü‘min kulları için cennetde mekândan ve cihetden ve mukâbeleden ve hatıra gelir şeylerden mu‘arrâ [arınmış] olarak Hak -celle ve ‘alâ-hazretleri’ni görmek ‘aklen câ’izdir. Ya’nî ‘akıl kendi hâliyle bırakılsa kerîh görmez demektir. Ve naklen vâcibdir. Nitekim ⁷¹² *وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ* buyrulmuştur. Ve Hazret ⁷¹³ *إِنَّكُمْ سَتَرُونَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرُونَ الْقَمَرَ لَيْلَةَ الْبَدْرِ* buyurmuştur. Menkûldür ki cennetde mü‘minin Bârî Te‘âlâ tarafından da‘vet olundukda melâ’ike-i ‘izâm perdedârlarından istîzân [izin isteme] ile huzûrlarına vâsıl olup mektûb-u ilâhî yedine teslîm ederler. ‘Unvân-ı mektûb ⁷¹⁴ *مَنْ الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ* ⁷¹⁵ yazılır. Ammâ dünyâda göz ile görmek ‘aklen câ’iz ammâ nakilde ‘ulemâ’ ihtilâf ettiler. Esah kavilde Hazret-i Habîbullâh’dan gayrıya görünmesi vâki‘ olmamıştır. Ve rü’yâda görünmesinde dahî ‘ulemâ ihtilâf ettiler. Sûret ve cisimden münezzeh olduğu için ba‘zıları câ’iz görmediler. Ve ba‘zıları tecvîz ettiler. Nitekim ba‘zı meşâyıhdan gördükleri nakl olunur. Ammâ Allâh-u Te‘âlâ kendi zât-ı şerîfini ‘ale’-d-devâm görmesinde hiç ‘ulemâmız beyninde ihtilâf yoktur. Ve dahî Cenâb-ı Hüdâ bir nesneyi halk ve icâd etmek murâd-ı ‘aliyyesi oldukda ol der o şey olur. Ve murâd etmez olmaz. Hîn-i icâdda bir nesneye ihtiyâcı yoktur. Ve üzerine bir hâkim yoktur. Ve O’na bir şey vâcib değildir. Mutî‘a sevâb verdiği mahz-ı 1 fazlındandır. Yoksa ‘ibâdet ile müstehak değildir. Ve ‘âsiye ‘ikâb etmesi mahz-ı ‘adâletdir, zulüm değildir. İşlemesinde bir ğarazı yoktur. Ve işlediği umûrda kul gibi tavsîf olunmaz. Misal-i pâdişâhlar pâdişâhı ya civânmerd yahut efendi yahut tabîb ve fakîh ve zeki demek gibi bunlar ile vasıflanmaz. Ve Bârî Te‘âlâ mahlûkâtından bir cüz’ değildir. Bidâyeti ve nihâyeti yoktur. Ve mahlûkâtında ziyâde ve noksânlık yoktur. Ve dahî ba‘s hakdır. [s.28] Ya’nî Hak Te‘âlâ emvâtı, eczâ-i asliyyelerini cem‘ ile ve ervâhı onlara i‘âde ile kabirlerinden kaldırmak muhakkaktır. Nitekim ⁷¹⁶ *ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ*

⁷¹² Kıyâmet 75/22-23. “O gün bir takım yüzler aydıdır. Rablerine bakarlar.”

⁷¹³ “Siz Rabb’inizi dolunay gecesini ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz.” Buhârî, Mevâkîtu’s salah 16; Müslim, Salat 277.

⁷¹⁴ “Ölmeyecek olan Hayy’dan.”

⁷¹⁵ Müellifin kullanmış olduğu yöntemlerden biridir. Yukarıda olduğu gibi bazı ifadelerden sonra ilâ âhirihî manasına gelen ⁷¹⁶ tabirini kısaltma olarak vermiştir.

716 قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ 717 buyrulmuştur. Kezâlik 716 buyrulmuştur. Haşr-ı ecsâdî i‘âde ma‘dûmu inkâr eden felâsifelerin da‘vâları ve delilleri bâtıldır. Kelâm-ı Rabbi’l-‘âlemîne muhâlif olduğu için. Rûz-i cezâda ‘ibâdın tâ‘ât ve ma‘siyetleri olan defâtir-i a‘mâl hakdır. Mü‘minlere sağ taraflarından gelir. Ve kâfirlere sol ve ard taraflarından verilir. Nitekim 718 قُلْ يُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا 718 buyrulmuştur. Mu‘tezile defâtir-i a‘mâlî inkâr etmiştir. Ve hesâb hakdır. Nitekim 719 قَسُوفٌ يُحَاسِبُ حِسَابًا 719 buyrulmuştur. Ve su‘âl-i münker ve nekîr hakdır. Pes. Onlar iki melektir. İnsân ölüp kabre vaz‘ olundukda gelip kabrine dâhil olurlar. Ve onun Rabb’isinden ve dîninden ve peygamberinden su‘âl ederler. Ve etfâl dahî su‘âl olunurlar. Ve enbiyâ ‘ale’s-sahîh su‘âl olunmazlar. Ve ‘azâb-ı kabir hakdır. Ya’nî küffârın ve ba‘zı ‘usât-ı mü‘minînin rûh ma‘al-cesed mu‘azzeb olmaları ve ehl-i tene‘umun zevk ve safâ etmeleri hakdır. Havâric ve Mu‘tezile bunu dahî inkâr ederler. Bizim delîlimiz budur ki Cenâb-ı Bârî, Fir‘avn ve tevâbi‘i hakkında 720 النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا 720 buyurmuştur. Ve yine 721 وَلَنَذِيقَنَّ هُم مِّنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ ذُوْنَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ 721 buyurmuştur. Müfessirîn hazerâtı ‘azâb-ı ednâ bunda ‘azâb-ı kabirdir buyurmuşlardır. Ba‘zı kimse insân öldükten sonra rûh yine bedene vâsıl olur ve ba‘zılar cesedin mukâbilesinde durur ve ba‘zılar ‘azâb nefis üzerine olur demişlerdir. Evlâ olan onun keyfiyetine meşğûl olmayasız. Ve havz-ı kevser hakdır. Kıyâmet gününde zâhir olur. Kırmızı yâkûtdan ve zebercedden ve inci ve mercândan o havzın içine dökülmüş ola. Ve âbı, âb-ı hayât ola. Ve ashâb-ı ‘âlî kadir, o havzın etrâfına dururlar. Haber-i sahîh ile sâbitdir. Cümle Havâric ve Ravâfız’dan ba‘zısı bunu dahî inkâr ederler. Halbuki hakkında 722 إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ 722 buyrulmuştur. Ve haberde 723 حَوْضِي مَسِيرَةُ شَهْرٍ 723 buyrulmuştur. Ve sırât hakdır. Ve o metn-i cehennem üzere memdûd bir cîsr-i

716 Müminûn 23/15. “Sonra (ey insanlar) siz bunun ardından muhakkak öleceksiniz.”

717 Yasin 36/79. “De ki: “Onları ilk defa var eden diriltecektir.” Ayetin tamamı şöyledir: قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ

718 İsrâ 17/13. “Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşacağı bir kitap çıkaracağız.” Ayetin tamamı şöyledir: وَكُلُّ إِنْسَانٍ أَلَمْنَاهُ طَائِرَةٌ فِي عَذَابٍ مُّنتَهٍ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا

719 İnşikak 84/8. “Hesabı çok kolay bir şekilde görülecek.”

720 Mümin 40/46. “(Öyle bir) ateş ki, onlar sabah-akşam ona sunulurlar.” Ayetin tamamı şöyledir: النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ

721 Secde 32/21. “Andolsun, biz onlara (ahiretteki) en büyük azaptan önce (dünyadaki) yakın azabı elbette tattıracağız.” Müellif burada da ayetin tamamını metne almamıştır. Ayetin bir kısmını almakla yetinmiştir. Ayetin tamamı şöyledir: وَلَنَذِيقَنَّ هُم مِّنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَىٰ ذُوْنَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

722 Kevser 108/1. “Şüphesiz biz sana Kevseri verdik.”

723 “Havuzumun genişliği bir aylık yürüyüş mesafesi kadardır.” Buhârî, Rikâk 53; Müslim, Fedâil 34.

‘azîmdir. Mü’mîn ve münâfık ve ‘âsî cümle üzerinden geçerler. Da’ire-i şerî’atdan ayrılmayan mü’mînîne âsân [kolay] ve vus‘at üzere görünür. Ve şer-‘î şerîfe muhâlefet üzere olan [s.29] münâfık ve zâlim olanlara kıldan ince ve kılıncdan keskin görünür. Cehennemî⁷²⁴ ve Havâric ve ba‘zı Mu‘tezile bunu dahî inkâr ettiler. Ve mîzân dahî hakdır. Ya‘nî onunla mekâdîr-i a‘mâl bilinir. Nesneden ‘ibâretedir. Keyfiyyeti ma‘lûm değildir. Rûz-i kıyâmetde zâhir olur. İki keffesi nice zemîn-i âsumân [yer ve gök] kadar ola. Haber-i Rasûl-i Ekrem ile sâbitdir. Ve ihtilâf vardır ki a‘mâl nice mîzâna girer diye. Ba‘zı kimse mîzâna girer demiştir. Ve ba‘zılar o nesne ki mevzûndur sadaka ve zekât ve dem-i şühedâ’ ve ‘ilm-i ‘ulemâ’ gibi. Bunların ‘aynı girer. Ve o nesne ki mevzûn değildir. Savm, salât gibi. Cenâb-ı Bârî, kâdirdir ki sûret mevzûna koyup vezn eyleye. Nitekim hakkında ⁷²⁵ وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ buyrulmuştur. Havâric ve Ravâfız ve Mu‘tezile dahî bunu inkâr ederler. Mu‘tezile der ki mîzân, ‘adilden ‘ibâretedir. Çünkü ‘abd tâ‘at edip tekrâr günâh ederse o ettiği tâ‘at mahvolur. Ve ma‘siyet edip ardınca tâ‘at ederse ma‘siyeti mahvolur. Ğâyeti eğer tâ‘at üzere olursa nâcî ve eğer ma‘siyet üzere olursa mu‘azzeb olur. Mîzâna hâcet yokdur derler. Ve dahî cennet ve cehennem hakdır. Elân yaratılmış mevcûd ve bâkîlerdir. Ne onlar ve ne ehilleri fânî olurlar. Ve ekser-i Mu‘tezile zu‘m ederler ki mahlûk değillerdir. Fakat sonra halk olunurlar. Ve ehl-i cennet cennete ve ehl-i cehennem cehenneme giderler. Kâfire ‘ömrü kadar ‘azâb olunur. Ve mü’mîne ‘ömrü kadar sevâb olur. Ba‘dehû fânî olur derler. Halbuki ⁷²⁶ أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ buyrulmuştur. Ve ⁷²⁷ وَجَنَّةٌ عَرْضُهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ buyrulmuştur. Ve elân mevcûd oldukları ⁷²⁸ وَأَتَقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ve yine ⁷²⁹ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ nazm-ı şerîfleriyle

⁷²⁴ Müellif bu ifadeyle neyi veya hangi fırkayı yada fırkaları kastettiğini belirtmemiştir.

⁷²⁵ A‘râf 7/8, “O gün amellerin tartılması da haktır.” Ayetin tamamı şöyledir: وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

⁷²⁶ Hud 11/23. “İşte onlar cennetliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.” Ayetin bir bölümü zikredilmiş olup hangi surede geçtiği belirtilmemiştir. Söz konusu bölüm Kur’an’da başka yerlerde de geçmektedir. Hud suresinde tam olarak şöyle geçmektedir: أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ Ayrıca bkz. Bakara 2/82; A‘râf 7/42.

⁷²⁷ Mücadele 58/17. “Onlar, cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.” Metinde bir kısmı zikredilmiş olan ayetin tamamı Mücadele suresinde şöyle geçmektedir: لَنْ تُغْنِي عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنْ اللَّهِ شَيْئاً أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ müellifin, metne almış olduğu kısım başka ayetlerde de geçmektedir. Ayrıca bkz. Ra‘d 13/5; A‘râf 7/36.

⁷²⁸ Âl-i İmrân 2/133. “..genişliği göklerle yer arası kadar olan, Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete..” Müellif, ayetin başı ve sonunu almamış, belli bir kısmını almakla yetinmiştir. Ayetin tamamı şöyledir: وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ

⁷²⁹ Âl-i İmrân 2/131. “Kafirler için hazırlanmış ateşten sakının.”

sâbitdir. Ve Hazret-i Âdem ve Havvâ -‘aleyhime’s-selâm-ın kıssaları ve cennette sâkin olmaları Ehl-i Sünnet ve Cemâ‘at’e delîldir. Ekser ‘indinde cennet-i a‘lâ yedi kat göğün üstü ve ‘arşın altındadır. Ve cehennem yedi kat yerin altındadır. Eğer su‘âl olunursa ki cehennemin üstünde mesâfe-i ba‘îdeden kuş uçamaz. Lâkin yerin altında olunca bu ‘âlem nice mahrûk olmaz. Cevâb, bu mertebede olup yakmamak ayrıca kudret-i ilâhîyi isbâta edeldir. Lâkin muhakkıkvn ‘indinde evlâ olan onların mahallini ta‘yinde sükûtdur. Ve ehl-i îmân cennetde ve ehl-i küfür cehennemde muhalled kalırlar. [s.30] Ve dahî Bârî Te‘âlâ bazı ‘usât-ı mü‘minîni dilerse ‘afvı câ‘izdir. Ve günâh-ı kebâ‘ir, kulu îmândan çıkarmaz ve küfre uğratmaz. Ve ebedî cehennemde alıkoymaz. Ve tâ‘ât ve ‘ibâdâtını mahvetmez. Mu‘tezile zu‘m etti ki günâh-ı kebâ‘ir işleyen ne mü‘min ne kâfirdir ikisi arasındır. Bu kelâmları ‘ameller hakikat îmândan cüzdür dediklerine mebnîdir. Ve Havâric dahî muhâlefet eyledi. Zu‘m ettiler ki günâh-ı kebâ‘ir belki sağâ‘iri irtikâb eden kâfirdir. Zira onlar îmân ile küfür arasında vâsıta yokdur derler. Halbuki ikisinin de kavilleri bâtıldır. Zira ‘âsînin üzerine mü‘min itlâkı nice âyât ve ehâdîsle sâbitdir. Nitekim ⁷³⁰ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ buyrulmuşdur. Ve yine ⁷³¹ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا buyrulmuşdur. Ve dahî Hak Te‘âlâ şirk getireni yarlıgamaz [bağışlamaz]. Ve şirk ve küfürden gayrıyı dilerse ‘afv eder. Bi‘l-îcâd değildir mahzan keramendir, tevbesiz dahî olduysa. Nitekim إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ ⁷³² بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ buyrulmuşdur. Mu‘tezile muhâlefet edip kebîrenin ‘afvına tevbeden lâzımdır dediler. Ve dahî sağîranın üzerine ‘ikâb câ‘izdir, kebîreden ictinâb üzere ise de. Ve dahî enbiyâ -‘aleyhimü’s-selâm- ve evliyâ’ ve ‘ulemâ’ ve şühedânın ba‘zı ehl-i kebâ‘ir ve gayr için şefâ‘atleri hakdır. Mu‘tezile zu‘m ederler ki kebîreden tevbesiz ‘afvı câ‘iz olmayacak. Şefâ‘at ile hiç câ‘iz olmaz. Ve dahî Cenâb-ı Bârî nev-‘i beşerden enbiyâ ve rusul irsâl etmiştir. Mu‘cize ve kitâblar ile göndermesinde nice türlü hikmet-i bâliğa ve ‘âkıbet-i hamîde vardır. Ve dahî Bârî üzerine bir şey vâcib

⁷³⁰ Bakara 2/178. “Ey îmân edenler! hakkında size kısas farz kılındı.” Metinde kısasla ilgili olan ayetin sadece baş kısmı verilmiştir. Ayetin tamamı şöyledir: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأَنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ

⁷³¹ Tahrir 66/8. “Ey îmân edenler! Allah'a içtenlikle tövbe edin.” Ayetin tamamı şöyledir: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا عَلَىٰ رَبِّكُمْ أَنْ يَغْفِرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَتْمِمْ لَنَا نُورَنَا وَاغْفِرْ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

⁷³² Nisa 4/48. “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah) ları ise dilediği kimseler için bağışlar.” Ayetin tamamı şöyledir: إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا ayrıca metinde geçen ilgili kısım başka bir ayette daha geçmektedir. Bkz. Nisa 4/116.

şehvâtından kaçmak. Altıncı, nevâfili ‘amel etmekle âhirete ikbâl etmek. Yedinci, Rabb’isini zıkr ile kalbi mutma’in olmak. Sekizinci, helâlden sahî [cömert] olmak. Dokuzuncu, hüsn-i hulkî olmak. Bu vasıfla mevsûf olan velîlerden kerâmet sâdır olmak câ’izdir. Lâkin velîlerin derecesi nebîlerin derecesine yetişmez. Ubâhiyye ve Melâhide dedikleri gibi bir velî gâyet-i muhabbet ve safâ-yı kalb ve kemâl-i ihlâsa bâliğ oldukda ondan emr ve nehy sâkıt olup ve harâm olanlar ona helâl olur. Öyle değildir. Zira enbiyâ -‘aleyhimü’s-selâm- ma’sûmlar iken onlardan teklîf sâkıt olmadığı takdîrce velîden ne keyfiyetde sâkıt olur. Velî ile nebî beyninde fark budur ki nebîler nebîyim da’vâ ederler ve velîler edemezler. Nebîler, nebîlikden ‘azl olunmaz. Velîlerin ‘azli mümkündür. Nebîler îmân zevâlinden emîndirler. Velîler emîn değildirler. Nebîler melek görmege dermânı vardır. Velîlerin tahammülü yoktur, meğer insân sûretinde görüne. Nebîlere vahiy gelir, velîlere gelmez. Nebîlerin rû’yâsı vahiydir. Velîlerin değildir. Nebîler kasd ile günâh işlemezler. Velîlere mümkündür. Cinden velî olur nebî olmaz. ve ‘avratdan veliyye olur nebiyye olmaz. Ve velîlerin kerâmâtı evlâdlarına mîrâs kalmaz. Ve ba‘zı Kürâmiyye’den, velînin [s.32] nebîden efdal olmasının cevâzı nakil olundu. Bu kavîl küfür ve dalâldir. Zira enbiyânın bidâyeti evliyânın nihâyetidir. Şunu birle ki nebî nübüvvet ve vilâyetle muttassıfdir, velî ancak vilâyetle muttassıfdir. Ma’a hâzâ nebîde olan vilâyet ekmel ve etemdir. Hattâ Tahâvî’de bir nebînin cemî-i evliyâdan efdal olması nakil olundu. Ve kerâmet şu emrun hârikun li’l-‘âdeye derler ki Hak Te‘âlâ onu bir şahs-ı mümin-i sâlihîn eli üzerinde halk eyleye. Nübüvvet da’vâsına mukârin olmayarak. Misâl Hazret-i ‘Ömer, Nihâvend ilinden ‘asker-i islâmî görüp ⁷³⁶ يَا سَارِيَةَ الْجَبَلْ diye minberden çağırıp işittirmesi ve Nîl mübâregi, mektûb-i şerîfle akıtdırması ve Âsaf ibn-i Berhiyâ⁷³⁷, Belkîs’in köşkünü göz açıp yumuncaya kadar götürmesi ve Hazret-i Meryem’e gelen mâ’ideler ve kıssa-i ashâb-ı kehf ve havâda uçmak ve su üzerinde yürümek gibilerdir. Fakat kerâmât, mu‘cizât gibi ihtiyârî değildir. Ve dahî enbiyâ -‘aleyhimü’s-selâm- havâss-ı beşerden efdaldir. Ve havâss-ı beşer, havâss-ı melekden efdaldir. Ve havâss-

⁷³⁶ “Ey Sâriye dağa çekil (yönel).” İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ, **el-Bidâye ve’n-nihâye**, Beyrut, Dâru’l-me‘ârif, 1410/1990, C. VII, s. 131; İbn Hacer, Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali, **el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe**, Thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut, Daru’l-ceyl, 1412, C. III, s. 5-6.

⁷³⁷ Müellif, metinde adını Âsaf b. Berhiyâ olarak belirtmiştir. Ancak Hz. Süleyman’nın veziri olduğu bildirilen bu zatın adı Âsaf b. Berahyâ olarak geçmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ömer Faruk Harman, “Âsaf b. Berahyâ”, **DİA**, 1991, C. III, s. 455.

1 melâ'ike, 'avâmm-1 beşerden efdaldır. Ve 'avâmm-1 beşer, 'avâmm-1 melâ'ikeden efdaldır. Ve dahî cümle peygamberlerden sonra efdal-i nâs Ebûbekrini's-Sıddîk'dır. Sonra efdal 'Ömeru'l-Fârûk'dur. Sonra efdal 'Osmân Zin'nûrayn'dır. Sonra efdal 'Aliyyü'l-Murtezâ -radiyallâhu 'anhum- hazerâtıdır. Ve hilâfetleri dahî bu tertîb üzeredir. Ba'dehû hilâfet yokdur. Zira Hazret⁷³⁸ خَلِيفَةُ بَعْدِي ثَلَاثُونَ سَنَةً ثُمَّ تَصِيرُ مَلِكًا غَضُوضًا⁷³⁹ buyurmuşdur. Ya'nî ben irtihâl-1 dâr-1 bekâ ettigimden sonra hilâfet-i kâmile otuz senedir. Ondan sonra melik ve emârendir. Ve İmâm-1 'Alî dahî otuz senenin başında şehîd olmuşdur. Sonra efdal altı kimsedir ki Talha ve Zübeyr ve 'Abdullâh ibn-i 'Avf ve Sa'd ibn-i Ebî Vakkâs ve Sa'îd ibn-i Zeyd ve 'Ubeyde ibn-i el-Cerrâh hazerâtıdır. Bunların ehl-i cennet olduklarına şehâdet ederiz. Sonra efdal Bedir Ğazâsı'nda hâzır olan üç yüz on üç sahâbîdir. Sonra efdal Hudeybiyye Ğazâsı'nda hâzır olan bin dört yüz sahâbîdir. Ve bunların dahî ehl-i cennet olmalarına âsâr vâride olmuşdur. Sonra efdal bâkî ashâbdır -rıdvânullâhi 'aleyhim ecma'in-. Cümlesi 'âdiller ve kâmiller ve 'âmillerdir. Onları sevmeyen Ehl-i Bida' ve Fırak-1 Dâlle-i Mudille'dir. Nitekim Fırak-1 Dâlle bahsinde zikri gelir. Cümlesini sevip ve şefâ'atlerin umarız. Ve dahî îmân ve islâm ikisi birdir. Ve O, Hazret-i fahr-i risâlet -sallallâhu 'aleyhi ve sellem- hazretlerinin Hüdâ'dan inanmağa müte'allik haber verdiği nesnenin cümlesini kalb ile tasdîk ve lisân ile ikrârdır. Pes. Her erkek ve her 'avrata lâzım ve vâcib olan îmân nedir, neye derler ve kaç nesneye [s.33] icmâlen inanmaktır. Müslümânlık ne nesne üzerine binâ kılınmışdır. Bunları öğrenmek farz-1 'ayındır. Bilmemek cehildir. Dâr-1 islâmda cehil 'özür olmaz. İmdî, mü'minler îmânda üç mertebedir. Evvelki, îmân-1 mukalliddir ki babasından anasından kul ve câriye efendisinden vesâ'ır halkdan yanlış ve bozğun öğrenenlerdir. Bunların îmânı bizim mezhebimizde sahîhdir, şek ve vesveseden hâlî ise. Fakat öğrenmege kâdir ise istidlâli terk ettikleri için âsim olurlar. Ne kadar 'ibâdet etseler de bunlara i'tibâr yokdur. Zira şeyâtîn ve hevâyilleri esdikde⁷³⁹ كَيْبَتِ الْعُنْكَبُوتِ bozulur harâb olur. İkinci, îmân-1 muhakkikdir. Kitâblardan veya

⁷³⁸ "Hilafet benden sonra otuz senedir. Daha sonra zorba hükümdarlar gelecektir." Tirmizî, Fiten 47; Ebû Dâvûd, Sünnet 9; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. XXXVI, s. 248.

⁷³⁹ "Örümceğin evi gibi." Müellif burada taklidi imana sahip olan kimselerin; araştırmaya ve incelemeye başvurmayan, imanlarını tahkik seviyesine ulaştırmaya çalışmayan kimselerin, şeytan ve avânelerinin en ufak tuzaklarına bile karşı koyamayacaklarını belirtmek istemiştir. Bunun için de Ankebut suresinde geçen ayet-i kerimeden örnek getirmiştir. Zira ayette şöyle buyrulmaktadır: مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعُنْكَبُوتِ إِذَا خَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعُنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ "Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi!" Ankebut 29/41.

‘ulemâ lisânlarından îmânların muhkemce bilip ve anlayanlardır. Bir mertebe ki cümle ‘âlem halkı sâni‘ ‘âlemi inkâr etseler zerrece i‘tikâdına hâlel gelmeye. Üçüncü, îmân-ı müstedildir ki eserden mü’essiri, masnû‘dan sâni-‘i ‘âlemin zât ve sıfâtını fikr ve intikâl eder. Zira insân kendisi masnû‘âtda olmağile bilir ki binâ bânisiz olmaz. Olmayınca bilir ki elbette bunca masnû‘ât ve mahlûkât sâni‘siz ve hâlıksız olmaz. Bu kadarca da idrâk etmeyen insândan ma’dûd değildir. Hattâ Ca‘fer-i Sâdık -radiyehû-demişdir ki bal arısı bir küçük böcek olup bir taraftan zehir ve bir taraftan bal akıtıp birbirlerine birazcık yerde karışmaması onun sâni‘î kudret ve hikmet sâhibi olduğuna delîl rûşendir [açık]. Nitekim Şeyh Sa‘dî -‘aleyhi rahmetü’l-Hâdî- buyurur:

بِرِّكَ دِرْخْتَانِ سَبَزْدَرِ نَظَرِیْ هُوشِیَارِ

هَرْ وَرَقِیْ دَفْتَرِیْسَتْ مَعْرِفَتْ كِرْدِگَارِ⁷⁴⁰

Ya‘nî ağaçların her yeşil yaprağı Te‘âlâ’yı ma‘rifet için bir kitâbdır. Cenâb-ı Bârî’nin vücûd ve kudretine delîldir. Ve ba‘zı e‘immemize göre îmân ‘amelden cüzdür. Takiyyü’d-dîn Birgivî⁷⁴¹ bunu ihtiyâr eyledi. Buna göre îmân ikrâr ve tasdîkdir. Hattâ kalb ile tasdîk edip lisân ile söylemese mü’min olmaz. Ve ikrâr edip tasdîk etmese yine böyledir. Lâkin İmâm-ı Mansûr Mâturîdî ve cumhûr-u muhakkikîn ve Eşâ‘ira’nın mu‘azzamları ‘indinde îmân yalnız tasdîkdir. Ve ikrâr ahkâm-ı ilâhiyyenin icrâsına şarttır. Ya‘nî bir kimse kalb ile tasdîk edip ve lisân ile ikrâr etmese katilden veya cizyeden halâs olmaz ve öldükde üzerine namâz kılınmaz. Ve müslümânlar makberasına defin olunmaz. Vesâ‘ir ahkâm-ı ilâhî icrâ olunmaz. Amma îmânın şart-ı kavîsi olduğundan ‘özü şer‘î sebebiyle sâkıt olur. Meselâ dilsiz adam ve dâr-ı harbde katilden havf eden adam şöylece ikrâr etmeden gitmese ‘ulemâ-i mütekellimîn katında bu mekûle kesân ‘indallâh mü‘mindirler. Velâkin izhâr-ı dîn ve a‘mâl-ı islâmiyyeyi yerine getiremedikleri için ‘ukûbet olunurlar. Ammâ ebedî cehennemde kalmazlar. Asıl îmân olan tasdîk bi’l-kalb bulunduğu için. [s.34] Hattâ menkûldür ki İslâm ve küfür bir hükm-ü ma‘nevîdir. Zâhirde görünen ‘alâmâtıdır. Meselâ dil ile ikrâr etmek namâz ve zekât ve hac gibiler ‘alâmâtıdır. Bunlardan kişinin îmânına hüküm

⁷⁴⁰ “Uyanık insanın nazarına göre ağaçların yaprakları hep yeşildir. Her bir yaprak Allah’ın marifeti için bir defterdir.” Sa‘dî, Muslihuddîn b. Abdillâh, **Dîvân-ı Sa‘dî**, Tahran, 1320, s. 286.

⁷⁴¹ Osmanlı alimlerinden olup Birgivî Mehmed Efendi adıyla şöhret bulmuştur. Daha geniş bilgi için bkz. Emrullah Yüksel, “Birgivî”, **DİA**, 1992, C. VI, s. 191.

olunur. Yoksa bunlar î mân tahtında dâhil değillerdir. Zira bunları edâ etmeyen kâfir olmak lâzım gelirdi. Ammâ tekâsül [tembellik] ve ihmâl eyleyen ‘âsî ve fâsık olur kâfir olmaz, farziyyeti inkâr etmedikce veya terki helâldir demedikce. Ve Mâturîdî ‘indinde î mânda ziyâdelik ve noksânlık olmaz. ve Eş‘arî ‘indinde olur. Mâturîdî ‘indinde bir kimseye mü‘min misin denilse inşâallâh demek câ‘iz değildir. Eş‘arî ‘indinde câ‘izdir. Zira î mânda i‘tibâr hüsn-ü hâtimeyedir, bidâyetde mu‘teber değildir. Onun için buna göre inşâallâh demek câ‘iz olur ve î mân kişinin ikrârı ve tasdîki olmağ ile mahlûkdur ve kesibdir. Ammâ Hazret-i Hakk’ın bilmeye ve anlamaya ve sırât-ı müstakîme hidâyet eylemesi ma‘nâsınca mahlûk değildir denir. Ve dahî ecel birdir. Ve katil olunan kendi eceliyle meyyitdir. Eğer katil olunmayaydı yine o vakit ölürdü. Yoksa hükemâ dedikleri gibi ecel ikidir. Katil veya tâ‘ûn gibi âfetden gittiyse ona ecel-i ihtirâmî ve kendi tabî‘iyle ölürse ona ecel-i tabî‘î. Öyle değildir. Kezâlik Mu‘tezile dedikleri gibi Hak Te‘âlâ ondan zamânı kat‘ ile meyyitdir. Ve hayavânın ecel-i tabî‘îsi yoktur. Öyle de değildir. Fakat ‘ulemâmızdan ba‘zıları nâs ‘ömrüne ve dînine zarar verecek mehâlikden sakınıp ve izdiyâdına sebep olur a‘mâl-ı sâlihaları işlesinler için eceli ikiye taksîm edip derler ki Cenâb-ı Hak ezelde ‘ömrün ziyâde ve noksânlığına sebep olur hiçbir şey’e ta‘lîk etmeyip ancak fulân ibn-i fulân, fulân vakitte dünyâyâ gelip şu kadar bin nefes alıp eceli fulân vakitte yetmişdir diyerek takdîr buyurursa bu tebdîl ve tağyîri kabul etmez. Ona ecel-i kazâ ve ecel-i müsemmâ denilir. Nitekim ⁷⁴² اِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْجِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ buyrulmuştur. Ve yine haberde ⁷⁴³ اِذَا جَاءَ الْقَدَرُ لَا يَنْفَعُ الْحَدْرُ buyrulmuştur. Ve eğer ‘ömrün ziyâde ve noksânlığına sebep olur gayr-ı mu‘ayyen bir nesneye ta‘lîk buyurursa meselâ fulân ibn-i fulân Rabb’isine mutî‘ olup fulân sene hac ederse ya fulan hayrı işlerse ve muhlikâtdan sakınırsa ‘ömrünü seksen yıl takdîr ettim. Ve tekâsül [tembellik] ederse kırk yıl takdîr ettim buyurursa ona ecel-i mu‘allak ve mübrem denilir. Nitekim ⁷⁴⁴ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ

⁷⁴² A‘râf 7/34. “Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler, ne de öne geçebilirler.” Ayetin, metinde geçen bölümünün başında ف (fa) harfî vardır. Ancak metin içerisinde ف harfî yer almayıp اِذَا وَلَكِنْ أَمَةً أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْجِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ şeklinde başlamıştır. Oysa ayetin tamamı şöyledir: اِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْجِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ Bu bölüm ayrıca Nahl suresinde de geçmektedir. Orada da ف harfî vardır. Nahl suresinde geçen ayet şöyledir: وَلَوْ يُرَاجِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهِمْ مِنْ دَابَّةٍ وَلَكِنْ يُؤْخِرُ لَهُمْ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْجِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ Nahl 16/61.

⁷⁴³ “Kader gelince tedbir fayda vermez.” el-Bezzâr, Ebûbekir Ahmed b. Amr, **Müsned: el-Bahru’z - zehhar**, Thk. Mahfûzurrahman Zeynullah vd., Medine, Mektebetu’l-‘ulûm ve’l-hikem, 2009, C. XIV, s. 400.

⁷⁴⁴ Bakara 2/195. “Kendi kendinizi tehlikeye atmayın.” Ayetin tamamı şöyledir: وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

buyrulmuştur. Ma'nâsı kendinizi helâklığa bırakmanız tâ ki ecel sebep olur şart bulunmaya. Ve yine haberde ⁷⁴⁵الْصَّدَقَةُ وَالصِّلَةُ تُزِيدَانِ فِي الْأَعْمَارِ buyrulmuştur. Ma'nâsı fî sebîlillâh sadaka vermek ve sıla-i rahim etmek 'ömrü ziyâde eder demektir. Ve yine Şeyh Sa'dî -kuddise sırruhu'l-Âlî- buyurur. [s.35]

Beyit:

گَرْچِه گَس بِي أَجَلْ نَخَوَاهَدْ مُرْدُ

تُو مَرُو دَر دِهَانِ اَزْدَرْهَا⁷⁴⁶

Ya'nî gerçi kimse ecelsiz ölmez. Sen ejderhâ ağzına gitme. Zira ihtimâl ki ecelin ona mu'allak ola. Ve dahî kâtile kitâlin sebebi o kâtil kendi ihtiyârıyla o fenâ fî'li irtikâb ve nehî olunanı kesb ettiğinden içindir. Ve dahî harâm rızıktır. Herkes kendi rızkını celb eder. Âhirin rızkını yemeğe kâdir değildir. Zira Hak Te'âlâ bir şahsa takdîr ettiği gıdâyı onun ekletmesi vâcibdir. Ğayrısının ekli câ'iz değildir. Ve dahî Hak Te'âlâ dilediğine dalâlet ve dilediğine hidâyet halk eder. Zira O'ndan ğayrı hâlık yoktur. Ve kulun hakkında aslah olan nesneyi halk etmek Bârî Te'âlânın üzerine vâcib değildir. Nitekim Mu'tezile'nin zu'mları gibi derler ki Hak Te'âlâ nâsa enfa' olanı halk etmese buhul lâzım gelir hâşâ. Onlara cevâb O'nun kerem ve hikmeti ve 'avâkıb-i umûra 'ilmî edille-i kâtî'a ile sâbitdir. Halk etmediği mahz-ı 'adildir buhul değildir. Ve dahî Hazret'in Kur'ân'dan sonra a'zam-ı mu'cizeleri mi'râclarıdır. Gece içinde az zamânda cesed-i şerîfleriyle Cibrîl-i Emîn, Burâk'a bindirip Mescid-i Haram'dan Beyt-i Mukaddese gelip ervâh-ı enbiyâ hazerâtına imâm olup iki rek'at namâz kılıp ondan göklere ve ondan sidratü'l-müntehâya ve ondan kudret merkebi olan Rafrak üzerine süvâr olup kâb-ı kavseyn kurbuna vâsıl oldu. Bu devlet, Hazret'den mâ 'adâ hiçbir enbiyâyâ nasîb olmadı. Nitekim سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا⁷⁴⁷ buyurmuştur. Mu'tezile ve Ravâfız ve Havâric'den ba'zı muhâlefet edip

⁷⁴⁵ "Sadaka ve sıla-i rahim, ömrü uzatur." Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. XLII, s. 153; Beyhakî, **Şu'abu'l İman**, C. VI, s. 226; İbn Ebi'd-Dünya, Abdullah b. Muhammed Ebûbekir el-Kuraşî, **Mekârimu'l-ahlâk**, Thk. Mecdî es-Seyyid İbrahim, Kahire, Mektebetü'l-Kur'ân, 1411/1990, s. 72.

⁷⁴⁶ "Gerçi hiç kimse ecelsiz ölmeyecek. Sen yine de ejderhanın ağzına gitme." Sa'dî Şîrâzî, **Gülîstân-ı Sa'dî**, Merv, 1388, s. 292.

⁷⁴⁷ İsrâ 17/1. "...kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan....Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir." Ayetin tamamı şöyledir: سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

inkâr ederler. Fakat cesedle ‘urûcu, haber-i vâhidle sâbit olduğundan münkiri kâfir olmaz. Belki mübtedi’ olurlar. Ve dahî Hak Te‘âlâ’nın esmâsı tevkîfidir. Ya’nî anlamaya şer‘den üç delîlin biriyle izne muhtâcdır. Evvelki, Kur‘ân içinde sâbit olan doksan dokuz esmâ-i hüsnâdır. İkinci, Peyğamber’imizin hadîs-i şerîfinde buyurduğu Yâ Hannân, Yâ Mennân, Yâ Deyyân, Yâ Cemîl gibilerdir. Üçüncü, her bir kavim dilleri muktezâsınca icmâ‘ ve ittifâk edip Bârî Te‘âlâ’ya itlâk ettikleri esmâlardır. Meselâ ‘Arab dilince Vâcibü’l-vücûd ve Sâni-i ‘âlem demek ve Türk dilince Tanrı ve Furs [Fars] dilince Hüdâ ve bunun emsâli demektir. Yoksa mahlûka söylenilen Bârî Te‘âlâ’ya söylenilmez. Ve dahî ikâmetde ve müsâferetde edik [mest] üzerine mesih câ’izdir. Ve dahî mekânların fazîleti hakdır. Meselâ Ka‘betullâh, Harem-i Mescid-i Rasûlullâh’dan efdaldır. Ve ‘ilm-i ‘amelde merâtib-i ‘adîdede efdaldır. Ve dahî evlâd-ı küffâr bilinmez ki ehl-i cennet ve ehl-i cehennem midir. Ve İmâm-ı A‘zam’ın kemâl-i vera‘ından sükût buyurduğu meselenin biridir. Ve küffârın dahî mü’minler gibi hafef [kuşatan] melâ’ikleri vardır. Ve sihir vâki’dır. Etmesi harâmdır. Ve isâbet-i ‘ayn vâki’dır. [s.36] Ve her müctehid hakka isâbet eder ibtidâ hâlinde delîle nazarla, sonunda hatâ eder hükme nazarla. Zira hak birdir. Lâkin hatâları ma‘fuvdur ve sevâb dahî bulur. Ammâ mukallid hatâ eylese küfür havfi vardır. Ve dahî Kur‘ân-ı Kerim ve ehadîs-i şerîfin zâhirleri üzere ta‘bîr mümkün olmayan yerde te’vîl câ’izdir. Ammâ zâhir ma’nâsını bırakıp bâtın ma’nâsını iddi‘â eylemek ve şer‘atı istihfâf eylemek ve Hakk’ın rahmetinden ümîdin kesmek va‘adûden emin olmak ve falcının ğâibden haber vermesine inanmak ve zarûrât-ı dîniyyeden birini inkâr etmek ve muharramatı helâl ittihâz etmek ve bunun emsâllerini inkâr etmek cümlesi küfürdür. Ve dahî Ehl-i Kible’yi günâhları sebebiyle tekfir etmeyiz ictihâdlarında şübhe ve tahti’e ettikleri için. Yoksa zarûrât-ı dîniyyeden birini meselâ savm ve salât ve hac ve zekât gibilerin farziyyetlerini ve menhiyyâtları istihlâl ettikleri için küfürlerinde nizâ‘ yokdur. Zira bir kimse kitâb ve sünnet ve icmâ-‘ı ümmet ve kıyâs-ı fukahâ ile sâbit olanın birini inkâr ederlerse küfürleri zâhirdir. Eğer kat‘î olmayıp zannî olursa kâfir olmazlar. Belki mübtedi’dirler. Ve dahî kıyâmet kopmazdan evvel bir nice ‘alâmâtın zuhûru muhakkaktır. Onlar üç bölükdür. Evvelki, peyğamberimiz Muhammed -‘aleyhi’s-selâm- dünyâya gelip peyğamberliyi âşikâre edip Hâtemü’l-Enbiyâ olmasıdır. İkinci, evlâdlar ebeveynine ‘âsî olması ve rişvetler şâyi‘ olması ve şarâblar çok içilmesi ve ‘avratlar ‘avrata ve erkekler erkeğe meyl etmesi ve kişizâde kızlarına rağbet olmayıp

câriyelere muhabbet olması ve çangîlar çok olması ve erler harîr giymesi ve zekât vermek güç olması ve ‘ulemâlar dîni ekbaha ile söylemesi ve emânetin kalkması ve câmi‘lerde Kur’ân cehrile⁷⁴⁸ okunması ve şeytân, insân sûretine girip yanlış mesele ta‘lîm etmesi ve dîn ‘ilminden rağbet kalkması ve namâzı zâyî‘ edip şehvete tâbî‘ olması ve ribâlar yenmesi ve binâlar yüksek olması ve sıla-i rahim terk olması ve ahkâm-ı şer‘iyye satılması ve zaleme çoğalması ve insân zînete mâ‘il olup talâk ve zinâ çok olması ve emînler hâin olması ve iftirâ ve yalan şâhidlik çok olması ve tüccâr hîlekar olması ve mescidler ve mushaflar müzeyyen olması ve minâreler yüksek olması ve fakîhler ve emînler az olması ve fukarâ çok olması ve ekser-i nâsın îmânı boğazı kökünden aşağı geçmemesi ve beytü’l-mâle herkes babası mâlî gibi sâhib çıkması ve kilo ve okka eksik olması ve câriye efendisini doğurması ve ‘avratlar erkek libâsına ve erkekler ‘avrat libâsına girmesi ve selâm âşinâyâ verilmesi ve ‘ilm-i fıkıh ve ‘ibâdât niyyet-i hâlisâ ile olmayıp ve âhiret ‘ameli dünyâ vesîlesine değışilmesi ve kâfire ve zâlîme ta‘zîm olunması ve münâfık ve fâsık kavî olup münkerât çok [s.37] olması ve nehyi ve münkeri tağyîre mu‘în olmağıle mü’minin kalbi tuz gibi erimesi ve îmânın yalnız ismi kalıp ve dînin yalnız resmi kalması ve kulûbdan merhametin kalkması ve helâl kesb az ve harâm çok olması ve zelzele çok olması ve bir sene bir ay ve bir ay bir gün mikdârı olması ve elli ‘avratın me’ûnetini [geçimlik] bir er kişı görmesi ve buraya gelinceye dek zikir olunan ‘alâmâtın ekseri zuhûr etmişdir. Üçüncü ‘alâmet, Benî Esfer hurûc edip Câhcâh nâmında bir zâlîm zuhûr edip cihânı zulmîle doldurup ve Mehdî âl-i resûlden gelip çıkıp ‘âlemi ‘adlile ıslâh etmesi ve Deccâl zuhûr edip Mekke ile Medîne’nin ğayrı bütün dünyâyı kırk gün küfrile fesâda verip ve Hazret-i ‘Îsâ -‘aleyhi’s-selâm- semâdan minâre-i beyzâyâ nâzil olup Deccâl’i öldürmesi ve Ye’cûc ve Me’cûc zuhûr edip yeryüzünü harâb etmesi ve üç yer ki biri Mağrib ve biri Meşrik ve biri Cezîre-‘i ‘Arab’dır. Onlar yere geçmesi ve güneş mağribden doğması ve Dâbbetü’l-arz çıkıp evvel şeytânı öldürüp sonra cennetlik ile ve cehennemlik olan insânı ayırması ve tevbe kapısı kapanması ve Yemen semtinde bir rûzgâr esip cümle mü’minler birden ölmesi ve yeryüzünde Bâr Te‘âlâ’nın adını anan kimseler tükenmesi ve beş cennet suyu ki Mısır’dan akan Nîl mübârek ve Bağdâd’dan akan Furât [Fırat] ve Kûfe’den akan Dicle ve Adana’dan akan Seyhân ve

⁷⁴⁸ Hatâ ve Savâb cetvelinde Hatâ başlığı altında yer alan “cehrile” ifadesinin karşısında, Savâb başlığı altında “teğannî-‘i fâhişle” ifadesi yer almaktadır.

Misis'den akan Ceyhân'dır, bunların yeryüzünden kalkması ve Kur'ân-ı 'Azîmü's-şân gönüllerden ve mushaflardan kalkması ve Ka'be-'i Şerîf yıkılıp ve Hacer-i Esved ile Makâm-ı İbrâhîm yeryüzünden kalkması ve leyle-'i kadir yeryüzünden kesilip bundan sonra yüz yirmi yıl kadar bütün dünyâ kâfiristân olması hakdır. Ve bu cümleyi Hazret haber vermiştir. Ve mûsekun bih [güvenilir] ve mu'temedun 'aleyh [itimat edilen] olur imâmların kütüb-i mu'teberalarından alınmıştır.

BÂB-U SÂNÎ

Usûl-i fırak-ı İslâmiyye'den Mu'tezile beyânındadır. Mu'tezile, Vâsıl ibn-i 'Atâ'nın etbâ'idır. Vâsıl ibn-i 'Atâ, Hasan-ı Basrî'nin -rahimehû- şâkirdidir. Mu'tezile denilmesinin vech-i uluları olan Vâsıl ibn-i 'Atâ, Hasan-ı Basrî'nin meclisinde mütereddid iken ansızın bir kimse gelip dedi ki ey dînin imâmı, zamânımızda ba'zı kimse peydâh oldular ki günâh-ı kebâ'ir işleyeni ikfâr ederler. Ve ba'zıları bir kimse mü'min oldukdan sonra günâh ona zarar vermez. Nitekim kâfir oldukda tâ'at ona nefî vermediği gibi. Bize ne buyurursunuz ki onunla i'tikâd edelim dedi. Hasan-ı Basrî rahimehû'l-Bârî- bir nebze mülâhazaya vardı cevâb vermeksizin. Telâmizesinden Vâsıl ibn-i [s.38] 'Atâ cevâb etti ki ben günâh-ı kebâ'ir işleyeni mü'min ve kâfir demezim dedi. Hemen Hasan-ı Basrî'nin meclisinden kalkıp mescidin bir cânibine çekilip meclisde söylediğini Hasan-ı Basrî'nin cemâ'atından birine söylemeye başladı. Dedi ki günâh-ı kebâ'ir sâhibi, mü'min değildir. Zira mü'min medha lâayk olur kimseye denir. Ve kâfir de değildir kelime-'i şehâdeti ikrâr ve a'mâl-ı sâlihâyı işledikleri için. İmdî bu mekûle kimseler -hafazanallâh- tevbesiz öldükleri hâlde ebedî cehennemde kalırlar. Zira nâs âhiretde hemen iki fırka olup bir fırkası şer-'i şerîfe inkiyâd [boyun eğme] etmeleriyle dâr-ı cenâna vâsıl olup ve bir fırkası itâ'at etmedikleri için cehenneme girerler. Lâkin ba'zı mertebe onların 'azâbı, küffârın 'azâbından ehven olur. Pes. Hasan-ı Basrî hazretleri, Vâsıl bizden 'uzlet etti demesiyle mezbûr ve tevâbi'ine Mu'tezile diye isim verdiler. Ve kul fi'linin ve san'atının hâlıkıdır, Hüdâ'nın onda dahli yokdur dedikleri için Kaderiyye dahî dediler. Hattâ derler ki hayır ve şer cümlesi Cenâb-ı Hakk'ın takdîriyledir diyen Ehl-i Sünnet, Kadriyye denilmege bizden münâsibdir. Zira onlar hayır ve şer cümlesinin hâlıkı Allâh'dır derler. Ve biz yalnız hayrı halk eden Bârî Te'âlâ'dır ve şerri halk eden bizim

nefsimizdir deriz, yaramaz nesneyi halk etmek şân-ı ilâhîye yaraşmadığı için. Onların bu kelâmını Habîbullâh'ın ⁷⁴⁹الْقَدَرِيَّةُ مَجُوسٌ هَذِهِ الْأُمَّةُ hadîsi red eder. Zira onların Bârî Te'âlâ ikidir. Biri hayrı halk eder ona Yezdân denilir. Ve biri şerri halk eder ona Ehrimen denilir diyen Mecûsî habîsleriyle iştirâkleri lâzım gelir, herkes kendi fi'lini halk eder dedikleri için. Ve yine Hazret'in ⁷⁵⁰هُمْ خُصَمَاءُ اللَّهِ فِي الْقَدَرِ kavli dahî red eder. Zira her umûrunu Bârî Te'âlâ'ya teslîm eyleyen zât-ı Hüdâ'nın düşmânı olmaz. Belki kendilerine nisbet eyleyenlerdir. Ve Mu'tezile kendilere Ashâb-ı 'Adil ve Tevhîd diye isim verirler. Kulları üzerine hayırlı ve menfa'atlı olan nesneyi halk etmek Bârî Te'âlâ üzerine vâcibdir dedikleri için. Ve Hüdâ'nın zâtından mâ 'adâ sıfât-ı kadîme-i ezeliyyesi yokdur dedikleri için. Ve mutî'a sevâb ve 'âsiye 'azâb etmek Hüdâ'nın üzerine vâcibdir dedikleri için. Kendi zu'mlarınca buna 'adil ve tevhîd derler. Halbuki iki cihetden tevhîdleri 'adilerini ibtâl eder. Evvelki fesâdı, Bârî Te'âlâ sıfâtıyla kâ'im olmasa nâsa emr ve nehy edemez. Ve kullara ba'zı yaramaz 'amelleri için 'azâb etmek zulüm olur. İkinci fesâdı, kul kendi [s.39] kesbinde ve san'atında hâlık olunca kulun Bârî Te'âlâ ile bir nesneyi yapmada iştirâkları lâzım gelir. Halbuki bu, şirk ve küfr-ü mahzûd. Tevhîdleri nerede kaldı. Ve Kur'ân-ı 'Azîmü's-şân hâşâ mahlûkdur. Kul kelâmı gibi esvât ve hurûf cinsindendir derler. Ve Hüdâ'nın ⁷⁵¹إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءَانًا nazm-ı şerîfinde "جَعَلْنَاهُ"yı ma'nâsına alırlar. Halbuki Hüdâ'nın kelâmı kendi sıfatıdır. İmdî, Hâlık'ın vasfını mahlûkun sıfatına benzetmek muhâldir. Ve ⁷⁵²جَعَلْنَاهُ, âyet-i kerîmesi delâlet eder. ⁷⁵³وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ âyet-i kerîmesi delâlet eder. Ve Hüdâ'nın âhirette baş göz ile görünmesi câ'iz değildir derler. Halbuki ⁷⁵⁴إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ nazm-ı şerîfi onu red eder. Ve bir nesnenin iyi ve kötü olduğu 'akılla bilinir ve hüküm olunur, nakle hâcet yokdur derler. Ma'a hâzâ bu söz nassın hilâfıdır. Zira ahkâm nakle tatbîksiz olmaz. Ve Bârî Te'âlâ ef'âlinde hikem-i mesâliha ri'âyet etmek üzerine vâcibdir. Ve emrine imtisâl [uymak] ve nehyinden ictinâb edip 'ubûdiyyet edenlere sevâb ve etmeyenlere 'azâb ve 'ikâb etmek Bârî'nin üzerine

⁷⁴⁹ "Kaderiyye, bu ümmetin Mecûsî'sidir." Ebû Dâvûd, Sünnet 17; İbn Mâce, Mukaddime 10; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. X, s. 252.

⁷⁵⁰ "Onlar kader konusunda Allah'ın düşmanlarıdır." Taberânî, **Mu'cemu'l-evsat**, C. VI, s. 317; Dârekutnî, **el-'İlelu'l-vâridetü fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye**, C. II, s. 75.

⁷⁵¹ Zuhurf 43/3. "...biz, onu Arapça bir Kur'an yaptık." Ayetin tamamı şöyledir: ⁷⁵²إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

⁷⁵² Kadir 97/1. "Şüphesiz, biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik."

⁷⁵³ Kıyamet 75/22-23. "O gün bir takım yüzler aydıdır. Rablerine bakarlar."

vâcibdir derler. Halbuki bu dahî küfürdür. Zira Bârî Te‘âlâ üzerine hiçbir nesne vâcib değildir. Mutî‘a sevâb vermesi fazıldır ve ‘âsiye ‘ikâb etmesi mahz ‘adildir. Ve Hüdâ’ya şer ve zulüm ve küfür ve şürûr ve me‘âsî bu cümle nisbet olunmaz. Pes. Mu‘tezîle şu umûr-u mezkûra üzerine ittifâklarından sonra ihtilâfa düşüp hattâ yirmi fırka üzerine ayrılıp ba‘zı, ba‘zılarını tekfir ederler. İmdî bu bâb yirmi faslı müstemildir. Ve her fasılda her bir fırkanın ahvâli zikir olunur.

Evvelki fasıl, Mu‘tezîle’den Vâsiliye tâ’ifesi beyânındadır. Ve bunlar beyân olunduğu vech üzere Ebî Huzeyfe ve Vâsıl ibn-i ‘Atâ’nın etbâ’ıdır. Ve Hasan-ı Basrî -rahimehû-nun şâkirdidir. Hattâ eş-Şeyh Ebu’l-Hasani’l-Eş’arî, üstâdı Ebû ‘Alî Cübbâî’ye dedi ki ne dersin üç karındaş ahvâlinden ki biri mutî‘ ve biri ‘âsî ve biri sağır olsa Hüdâ onlara âhiretde ne ile mu‘âmele eder. Ebû ‘Alî dedi ki Hak Te‘âlâ, mutî‘a sevâb verir cennete idhâl eder ve ‘âsîyi cehenneme idhâl eder ve sağır ne cennet ne cehenneme idhâl eder. Ebû’l-Hasan dedi ki sağır da‘vâ ederse ki Yâ Rabbi beni dünyâda koymadın, büyük olup ‘amel-i sâlih ede idim. Ve cennetine dâhil olur idim. Ebû ‘Alî itdi [dedi] Hak Te‘âlâ der ki ben ezelde bilirim ki büyük olsan ‘âsî olup cehenneme girer idin. Sana küçük iken ölmek hayırlıdır. Ebû’l-Hasan itdi ya ‘âsî derse ki Yâ Rabbi sen tahkîk benim ‘âsî olacağım bilirdin, beni küçük iken niçin [s.40] öldürmedin. Hak Te‘âlâ ne buyurur. Ebû ‘Alî cevâba kâdir olamayıp mebhût [şaşkın] oldu. Ebû’l-Hasan o mezhebi terk edip etbâ’ile Mu‘tezile’nin ra’yini ve mezhebini ibtâle kalkışdı. Bu fırkanın Ehl-i Sünnet’den ayrılımalarının gâyeti dört zu‘ma mebnîdir. Evvelki, Hüdâ’nın sıfât-ı kadîmeleri olan hayât ve ‘ilm ve semî‘ ve basar ve irâdet ve kudret ve kelâm ve tekvîn sıfatlarını inkâr edip yalnız iki sıfat isbât ederler. Onlar ‘ilim ve kudretidir. Ve Hakk’ın ‘ilmine ve kudretine, ‘ilmi kendinin zâtıdır derler. Hâsılı kâffe-‘i mahlûkâtı zâtiyle bilir ve gücü yeter. Yoksa ‘ilim ve kudret sıfatlarıyla bilir ve gücü yeter öyle değildir derler. İkinci zu‘um, kul fi‘lini ve san‘atını kendi halk eder. Hüdâ’nın onda dahli yokdur. Ve Bârî Te‘âlâ küfür ve şer ve ma‘siyeti halk etmez. Zira onu halk etmek şân-ı Bârî’ye yaraşmaz. Pes. Hayr ve şer ve îmân ve küfür ve tâ‘at ve ma‘siyet cümlesini halk eden kuldur. Fakat ona kudret veren Cenâb-ı Hak’dır derler. Üçüncü zu‘um, günâh-ı kebâ’ir işleyen mü’mîn de değil ve kâfir de değil ikisi arasındadır derler de Hazret-i ‘Alî ve Hazret-i Mu‘âviye -radiyehumâ- mü’mîn ve kâfir değildirler. Ve Hazret-i Talha ve Zübeyr -radiyehumâ-, Cemel Vak‘ası’ndan sonra

şehâdetleri makbûl değildir. ⁷⁵⁴ وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا dır derler de Hüdâ'nın فَجَّرَ أَوْهُ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا ⁷⁵⁵ kavlı-i şerîfini sened ederler. Ve dördüncü zu'um, iki tarafın birisi şübhesiz fâsıktır. Ekal derece şehâdetleri kabûl olmaz ve İmâm-ı 'Osmân ve O'nu katil edenler de böyledirler. Halbuki cümlesi küfür ve dalâldır. Zira hüccet-i Ehl-i Sünnet odur ki Hüdâ'nın sıfât-ı kadîme-i ezeliyyesi olmasa hayâtsiz hay olmak ve kudretsiz kâdir olmak lâzım gelir. Hüd bu cümle muhâldir. Pes. Hüdâ sıfatsız olmak muhâldir. Ve kul fi'lini halk edince bir nesneyi yapmada Cenâb-ı Bârî ile kulun iştirâkleri lâzım gelir. Bu dahî şirkdir. Ve bir de günâh-ı kebâ'ir sâhibinin tevbesi makbûledir. Nitekim ⁷⁵⁶ إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ buyrulmuştur. Ve bir de ⁷⁵⁷ خَالِدًا فِيهَا âyetini müfessirîn meks-i tavîl ile tefsîr buyurmuşlardır. Ma'nâsı Hak - Subhânehû ve Te'âlâ- cezâsına göre 'ikâb eder. Sonra halâs eder demektir. Ve bir de sahâbe-i kirâm hazerâtını tahti'e küfürdür. Zira onların meyânelerinde [aralarında] olan münâza'ât [anlaşmazlık] ve muhârabâtın mehâmil-i te'vîlâtı vardır. İmdî hafî olmaya ki âsr-ı sa'âdetde cemî-i ehl-i islâm 'akîde-i müttehîde ve tarîka-i vâhîde idiler. Sonra sahâbe hazerâtı aralarında umûr-u ictihâdiyyede ba'zı ihtilâfât ve münâzi'ât [anlaşmazlık] ve muhârabât vâki' olmağla onlar ne îmân ve ne küfür iktizâ eder. ⁷⁵⁸ Maksûdları ancak şer-i mübînî vikâyedir. Cümleden birisi Hazret'in maraz-ı mevtinde vâki' oldu. Hazret buyurdu ki bana bir kağıt getirin size bir kitâb yazayım ki benden sonra [s.41] azmayasız buyurdukda Hazret-i 'Ömer, Kur'ân bize rehber yeter. Hazret bu sözü iştîdâd-ı vece'i [ağrısının şiddeti] sebebiyle söyledi dedi. O mecliste olan ashâbın ba'zıları Hazret-i 'Ömer'e mu'âraza ve münâza'a ettiler. Âhir Hazret, yanımdan kalkın gidin, benim huzûrumda münâza'a lâayık değildir. Ve biri Hazret-i 'Alî ile ve Mu'âviye -radiyehumâ- aralarında olan ihtilâfdır ki mücerred izhâr-ı hak

⁷⁵⁴ "Ebediyen cehennemdedir."

⁷⁵⁵ Nisa 4/93. "Kim bir mümini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedi kalacağı cehennemdir." Ayetin tamamı şöyledir: وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَّرَ أَوْهُ جَهَنَّمَ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا Ayrıca Hatâ ve Savâb cetvelinde, Hatâ başlığı altında مَنْ يَقْتُلْ ve مَنْ يَقْتُلْ ifadeleri yer alırken Savâb başlığı altında مَنْ يَقْتُلْ ifadesi yer almıştır. Ancak metinde böyle bir hata görünmemektedir. Ayrıca Hatâ ve Savâb cetvelinde verilen satır numarası ile ayetin metinde geçtiği satır uyuşmamaktadır.

⁷⁵⁶ Nisa 4/48. "Şübhesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah) ları ise.....bağışlar." Müellif ayetin tamamını almamıştır. Anlam bütünlüğünün sağlanması için hemen devamında gelen مَنْ يَقْتُلْ ifadesinin de olması gerekirdi. Zira ayetin tamamı şöyledir: إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا Ayrıca bkz. Nisa 4/116.

⁷⁵⁷ Bir önceki ayete işaret etmektedir. Bkz. Nisa 4/93.

⁷⁵⁸ Hatâ ve Savâb tablosunda Hatâ başlığı altında yer alan "ne îmân ve ne küfür" ifadesinin karşısında Savâb başlığı altında "küfür îcâb etmez" ifadesi yer almaktadır.

içindir değildir diyen, zındık ve mübtedî‘ ve münâfıkdır. Onlardan keff-i lisân etmek şe‘âyir-i ehl-i îmândandır. Ve bu bâbda sükût evlâdır. Hattâ bir racul Mu‘âfi ibn-i ‘İmrân [Muâfâ b. İmrân] hazretlerine gelip ‘Ömer ibn-i ‘Abdü’l-‘azîz ile Mu‘âviye’nin makâmları nicedir dedi. Mu‘âfi hazretleri ğazaba gelip ashâb-ı nebî bir ahada kıyâs olmaz. Mu‘âviye, Rasûlullâh’ın hem sâhibi ve zevcesi Ümmü Habîbe’nin karındâşı ve vahyullâhın emîni ve vahy kâtibi buyurdu. Pes. Onlara sebb ve ta‘ndan men‘ hakkında nice ehâdîs-i sahîha vâridedir. Nitekim Hazret لا تَسُبُّوا أَصْحَابِي فَلَوْ أَنَّ أَحَدَكُمْ أَنْفَقَ مِثْلَ أُحْدٍ ذَهَبًا مَا بَلَغَ مَدَّ أَحَدِهِمْ وَلَا نَصِيفَهُ⁷⁵⁹ hadîsiyle nehy buyurmuşdur. Ma‘nâsı benim ashâbıma seb ve ta‘n etmeyiniz. Eğer sizden biriniz Uhud dağı misillû altın fukarâya sadaka etseniz ashâbın sadakasının müddüne ve nısfına bâliğ olamazsınız. Müd diye rubu‘ sâ‘a derler ki iki yüz altmış dirhemdir. Ve yine أَكْرَمُوا أَصْحَابِي فَإِنَّهُمْ خِيَارُكُمْ⁷⁶⁰ buyurmuşdur. Ma‘nâsı benim ashâbıma ikrâm ve ihtirâm ediniz. Zira onlar sizin hayırlınızdır. Ve yine اللَّهُ أَصْحَابِي لَا تَتَّخِذُوهُمْ غَرَضًا مِنْ بَعْدِي فَمَنْ أَحَبَّهُمْ فَبِحُبِّي أَحَبَّهُمْ وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ فَبِإِبْغَضِي أَبْغَضَهُمْ⁷⁶¹ buyurmuşdur. Ma‘nâsı ashâbım hakkında Allâh’dan korkun ve benden sonra onlara dil uzatman. Bir kimse onlara muhabbet ederse bana muhabbet sebebiyle muhabbet eder ve bir kimse onlar ‘adâvet ederse bana ‘adâvet sebebiyle ‘adâvet eder. Ve bir kimse onlara ezâ ederse bana ezâdır ve bana ezâ Allâh’a ezâdır. Ve bir kimse Hüdâ’ya ezâ etse korkulur ki ona celâl-i ilâhî zuhûr ede. Pes. Onlara seb ve ta‘n küfürdür. Birtakım ‘avâm-ı nâsdan ba‘zı cehele ve ba‘zı sûfî geçinen zenâdika ba‘zı muverrihînin menkıbe-‘i kâzibelerine nazaran o zevât-ı ‘âlî necat haklarında envâ-‘ı hezeyân [birçok saçmalık] ederler. Halbuki küfür ve fisk ile dalâlete giderler.

⁷⁵⁹ “Ashabıma sövmeyin. Sizden biriniz Uhud Dağı miktarınca altın infak etse de onların (ashabımın) bir müd veya yarısı miktarına ulaşamaz.” Buhârî, Fedâilu’s-sahâbe 5; Müslim, Fedâilu’s-sahâbe 332, Ebû Dâvûd, Sünnet 11; Tirmizî, Menâkıb 59.

⁷⁶⁰ “Ashabıma ikramda bulunun. Çünkü onlar sizin en hayırlılarınızdır.” Söz konusu rivayeti kaynaklarda bulamadık.

⁷⁶¹ “Ashabım hakkında Allah’tan korkun (sakının). Benden sonra onları hedef tahtası edinmeyin. Onları seven benim sevgimden dolayı sevmiştir. Onlara buğz eden bana olan buğzundan dolayı buğz etmiştir. Onlara eziyet veren bana eziyet vermiştir. Bana eziyet veren ise Allah’a eziyet vermiştir (hakkını çiğnemiştir). Allah’a eziyet verene ise yakın zamanda azap edilir.” Tirmizî, Menâkıb 59; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. XXXIV, s. 169; el-Heysemî, Ebu’l-Hasan Nureddin Ali, **Mevâridü’z-zam’ân ilâ Zevâ’id-i İbn Hibbân**, Thk. Muhammed Abdurrezzak Hamza, Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, t.y., s. 569. Hatâ ve Savâb cetvelinde أَصْحَابِي ifadesi Hatâ başlığı altında yer alırken Savâb başlığı altında ise اللَّهُ أَصْحَابِي ifadesi yer almaktadır. Ancak hangi sayfada ve satırda geçtiğine dair bilgi yoktur.

İkinci fasıl, Mu‘tezile’nin yirmi fırkasından ‘Amriyye beyânındadır. Ve onlar ‘Amr ibn-i ‘Ubeyd’in yâranlarıdır. Henüz zikir olunan Vâsiliyye mezheblerinin ‘aynıdır. Lâkin şu kadar var ki Hazret-i ‘Osman ile Hazret-i ‘Alî -radiyehumâ-vak‘alarında iki ferîki de tefsîk ve tadrîl ederler. Bilmezler ki kendileri dalâlete giderler. Ve ‘Amr’ın nisbet olunduğu ‘Ubeyd [s.42] zühd ve takvâ ile meşhûr râvi-î hadîsden bir kimsedir. Ve bu dahî zikir olunan bid‘atlerde Vâsıl ibn-i ‘Atâ’ya mütâba‘at eyledi. Ve ba‘zı bid‘atler dahî ziyâde eyledi.

Üçüncü fasıl, Mu‘tezile’den Hüzeyliyye beyânındadır. Onlar Ebû’l-Hüzeyl ibn-i ‘Ahmedi’l-‘Allâf’ın ahhâbıdır. Ve Mu‘tezile’nin şeyhi ve tarîklerinin mukarrirleridir. Ve i‘tizâlî ‘Osmân ibn-i Hâlidî’t-Tavîl’den almıştır. Ve ‘Osmân ibn-i Hâlid, Vâsıl ibn-i ‘Atâ’dan öğrenmiştir. Ve Ebû’l-Hüzeyl, ahhâblarından on kelâm fâhişle ayrılmıştır. Evvelki bid‘at, Hak -Subhânehû ve Te‘âlâ-nın kudreti tükenir, gayrı bir nesne yaratmaz. Meselâ ehl-i cennet, cennete ve ehl-i cehennem, cehenneme girdikten sonra Hüdâ bir şey halk etmez. Ve deprenmeleri zarûrîdir, ihtiyârlarıyla değildir. Eğer kudretleriyle olsa mükellef olurlardı. Ve orası dâr-ı teklîf değildir. İkinci, ehl-i cennet ve ehl-i cehennemin deprenmeleri kesilir de dâima dururlar. Ve durmaları cennet ehline zevk ve cehennem ehline âlâm ve ekdârdır. Üçüncü, Hak Te‘âlâ’nın sıfatları zâtının ‘aynıdır. Meselâ Hüdâ ‘ilmiyle ‘âlimdir ve kudretiyle kâdirdir demek zâtıyla ‘âlim ve kâdir demektir. Ve bu ra’yi felâsifeden almıştır. Zira Me’mûn halîfe zamânında hikmet kitâbları Yûnânî’den ‘Arabiyy’e tercüme olundukda Ebû’l-Hüzeyl gibi Mu‘tezile’nin şeyhleri o kitâbları mütâla‘a eyledi. Ve nice mevzi’lerde onlara tebe‘iyyet ettiler. O mevzi’in biri budur. Zira felâsife ‘indinde Hüdâ, cem‘-î cihânda birdir. Aslâ ta‘addüd yoktur. Ve sıfatları zâtîdir derler. Dördüncü, Hüdâ’nın irâdeti, murâdının gayrıdır. Zira irâde birşey yapmak demektir. Meselâ Hüdâ kandîlin yanmasını diledikde kün der o kandil yanar. Fakat kandîlin yanması kün emrinin gayrıdır derler. Beşinci, Hak Te‘âlâ bir nesneyi murâd eder ki onun mahalli ve münâsebeti yoktur. Bu kavî-i bâtılı söyleyenin evveli ‘Allâf’dır ve sonra gelenler ona tâbî‘ oldular. Altıncı, Hüdâ’nın ba‘zı kelâmı yerinde değildir ve o kün kelimesidir. Ve ba‘zısı yerindedir. O teklîf olunan emirler ve kasas-ı ahhâblar gibi. Hâsılı emr-i tekvîn, emr-i teklîfın gayrıdır derler. Yedinci, tevâtürle ğâ’ib olan nesnede yirmiden aşağı şahid olmaz. Ve içlerinde ehl-i cennetten bir zât olmak şartıyla. Zira

birîr, ehlullâhdan hâlî değildir. Sekizinci, evliyâ'ullâhdan şâhid lâzım değildir. Zira onlar ma'sûmlardır. Yalan söylemezler ve kebâ'ir işlemezler. Onların hüccetleri kelâmlarıdır. Dokuzuncu, nakilden evvel delîl 'aklile Hüdâ'yı bilmek vâcibdir. Eğer kusûr ederse ebedî cehennemde kalır. Onuncu, 'ömrün zâid ve nâkıs olması câ'izdir. Eğer maktûl öldürülme idi yine o vakitte ölürdü.

Dördüncü fasıl, Mu'tezile tâ'ifesinden Nazzâmiyye ahvâlini bildirir. Bunlar İbrâhîm bin Sübbâr bin Hânî en-Nazzâm nâm bir kimsenin etbâ'ıdır. Ve o Kadri'lerin şeytânlarıdır. Felâsife [s.43] kitâblarını mütâla'a edip kelâmlarını kelam-ı Mu'tezile'ye karıştırdı. Ve bunlar ahabbâlarından on üç mesele ile ayrıldılar. Evvelki zu'mu, Hak Te'âlâ kullarına aslah ve hayırlı olmayan nesneyi yaratmağa kâdir değildir. Ve âhiretde ehl-i cenândan sevâbı ve ehl-i nârdan 'azâbı ziyâde ve noksân etmeye kâdir değildir. İkinci zu'mu, Bârî Te'âlâ şerleri ve ma'siyetleri halk eder diye tavsîf olunmaz. Zira yaramaz nesneyi yaratmaya Hüdâ'nın gücü yetmez diye zu'm ettiler. Halbuki bunların hâlleri yağmurdan firâr ederken doluya tutulan kimse gibi oldu. Vesâ'ir Mu'tezile dediler ki Bârî Te'âlâ şerleri halk eder. Lâkin kabîh olduklarından onları halk ile Hak Te'âlâ vasf olunmayıp kul vasf olunur. Üçüncü zu'mu, Bârî Te'âlâ için fi'l-hakîkati irâdet yokdur. Bârî Te'âlâ fulân şey'i murâd eyledi demek onu 'ilmî vefkî üzere halk eyledi demektir. Ve kulun ef'âlini halk eyledi demek onlara emreyledi demektir. Dördüncü zu'mu, nefis ve rûh insânın kendisidir. Beden ancak bir âlet ve kâlıbdır. Nazzâm bu sözü felâsifeden aldı. Lâkin onlar hükemâdan Tabî'ıyyûn'un dediklerine meyl ettiler de dediler ki rûh bir cism-i latîfdir. Nitekim gül suyu güle ve yağ suya sîrayet ettiği gibi rûh bedene sârîdir derler. Beşinci zu'mu, ta'ûmdan hâsıl olan renkler râyihalar cisimdir demede Hişâm bin Hikem'e mütâba'at etmişlerdir. Pes. Ba'zı cisimlerin 'araz olduğuna ve ba'zı 'arazların cisim olduğuna hüküm ederler. Altıncı zu'mu, cevher-i ferd ki ona ⁷⁶² جُزْءُ الَّذِي لَا يَنْجَزَى denir. Onu inkâr ederler. Bu sözde felâsifeye meylederler. 'Âkıbet tuzağa giderler. Yedinci zu'mu, Hak Te'âlâ gerek ma'diniyyât ve nebâtât ve hayvânât ve insân bu cümle mahlûkâtı def'a-'i vâhidede halk eyledi. Birbirinden evvel ve sonra değil. Hattâ Âdem'i evlâdı üzerine mukaddem halk etmedi. Fakat evvel ve sonralık kün emrinden zuhûr etti. Ve bu kelâmı dahî felâsifeden almışdır. Sekizinci zu'mu, Kur'an'ın mislini

⁷⁶² "Bölünmeyen parça."

getirmekde insân ‘âciz değildir. Belki insânı ‘âciz koyan Hazret’in geçmişte ve gelecekte olanları ğaybden haber verdiğidir. Ve Hak Te‘âlâ Kur’ân’ın mislini getirmekden ‘Arab’ı men‘ eyledi. Eğer ruhsat vere idi onun mislini belki ziyâdeyi getirmeye kâdir olurlardı.⁷⁶³ Onuncu zu‘mu, icmâ-‘ı ümmet ve kıyâs-ı fukahâ’ şeri‘de sened ve delîl olmaz. Belki delîl olan imâm-ı ma‘sumun sözüdür. On birinci, Ravâfıza meylidir ki kibâr-ı sahâbe hakkında ‘akıl almaz bed ve nâsezâ sözleridir. Ve imâm üzerine yerine bir kimseyi ta’yîn ve tahsîs vâcibdir derler. Hattâ Hazret-i Rasûlullâh’dan İmâm-ı ‘Alî üzerine nas ve ta’yîn sâbit oldu. Onu Hazret-i ‘Ömer ketmeyledi [s.44] derler. Ve Hazret-i Fâtîma -radiyallâhu ‘anhâ- hakkında nice iftirâlar ederler. Ve Ebû Hureyre -radiyehû-ya ⁷⁶⁴ قَبِّحَهُ اللَّهُ demeyi iltizâm ederler. Ve salât-ı terâvihi ve mîkât-ı haccı câ’iz değildir diye nehyederler. Ve ayın iki şak olduğunu tekzîb ederler. Ve tâ’ife-i cinnin görülüp îmâna geldiğini inkâr ederler. On ikinci zu‘mu, nisâba bâliğ olmayan nesne sirkat olursa sirkat eyleyene günâhı yoktur. Meselâ gümüşün nisâbı iki yüz dirhem ve altının nisâbı yirmi dört miskâldir. Bir kimse yüz doksan dokuz dirhem gümüş ve yirmi üç miskâl altın sirkat eylese ona fâsık denilmez diye zu‘m ederler. Ve elfâz-ı kinâye ile talâk vâki‘ olmaz, şâhid dahî olursa da. Ve abdestli olan kimse arkası üzerine uyursa dahî hades çıkmadıkca abdesti bozulmaz. Ve edâ edemedikleri namâzın kazâsı lâzım gelmez diye nice terrahât ettiler. Ehl-i Sünnet tarafından cevâb verilir ki bu cümle kitâb ve sünnete muhâlifdir. Nitekim ‘âlemin fânî olması hakkında ⁷⁶⁵ كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ buyrulmuştur. Ve Kur’ân’ın mu‘ciz olması ve bir mahlûk mislini söylemeye kâdir olmaması hakkında ⁷⁶⁶ قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ الْأِيَةِ Ve icmâ-‘ı ümmet hakkında Hazret ⁷⁶⁷ لا تَجْمَعُ أُمَّتِي عَلَى الضَّلَالَةِ buyurmuştur. Ve ashâb-ı kirâm haklarında buğz ve ‘adâvet ve kelâm-ı nâsazâyı [uygun olmayan söz] ilkâ etmeden Hazret nice

⁷⁶³ Tezimizde esas aldığımız nüshada ve diğer nüshalarda “sekizinci zu‘m”dan sonra dokuzuncusu zikredilmemiş olup “onuncu zu‘m”a geçilmiştir.

⁷⁶⁴ “Allah, onu hayırlardan uzak kılsın. (allah onu kahretsin.)”

⁷⁶⁵ Rahman 55/26. “Yer üzerinde bulunan her cânlı yok olacaktır.”

⁷⁶⁶ Metinde, ayet-i kerîmede geçen لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُوا بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً Bkz. İsrâ 17/88. “De ki: “Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'an'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler.”

⁷⁶⁷ “Ümmetim, yanlış (dalalet) üzere toplanmaz.” İbn Mâce, Fiten 8.

ehâdîs-i şerîfe ile men‘ buyurmuşdur. Yukarıda zikrolundu. Ve Sıddîk hakkında إِذْ يَقُولُ⁷⁶⁸ لِّصَاحِبِهِ لَا تُخْزِنُ إِنَّ اللَّهَ مَعَافٍ⁷⁶⁸ buyurmuşdur.

Beşinci fasıl, Mu‘tezile tâ’ifesinden Esvâriyye’dır. Ve bunlar Esvâr nâm bir kimsenin yâranlarıdır. Ve O, mezhebinde Nazzâm’a mütâba‘at etmişdir. Lâkin onların küfür ve dalâletinin üzerine ziyâde edip der ki Hak Te‘âlâ yokluğuyla haber verdi ki veyâhûd yokluğunu bildi ki nesneyi halka kâdir değildir. Fakat insân onun üzerine kâdirdir. Zira insânın iki zıddı halk etmeye liyâkatı vardır. Pes. Birinin üzerine kâdir olacak âhirin üzerine dahî kâdir olur. Onlara cevâb verilir ki böyle olunca insân bir kimseyi öldürdükte yine diriltmesi lâzım gelir. Hûd [kendisi] muhâldir.

Altıncı fasıl, Mu‘tezile tâ’ifesinden İskâfiyye beyânındadır. Ve bunlar Ebû Ca‘feri’l-İskâfi nâm bir kimsenin mensûbâtıdır. Ve O der ki Hak Te‘âlâ, ‘akıllılara zulüm etmeye kâdir değildir. Lâkin çocuklara ve mecnûnlara zulüm etmeye kâdirdir. Bu habîsler -hâşâ sümme hâşâ- Te‘âlâ’ya zulüm isnâd ettiler. Onun için dalâlete gitdiler. Zira Hüdâ⁷⁶⁹ لِلْعَبِيدِ وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ⁷⁶⁹ buyurmuşdur. Ma’nâsı Habîb’im senin Rabb’in aslâ zulüm sâhibi olmadı [s.45] demekdir.

Yedinci fasıl, Mu‘tezile tâ’ifesinden Ca‘feriyye beyânındadır. Ve bunlar Ca‘fer ibn-i Mübeşşir ibn-i Harb’in muhiblerindendir. Ve O, Eskâfiyye’ye tâbi‘ oldu. Ve O’nun bid‘ati üzere ba‘zı bid‘ati ziyâde eyledi. Dedi ki ümmetin ba‘zı fesakaları zenâdika ve mecûsdan aşağıdır. Ve şarâb içene had vurmaya ümmetin icmâ‘ı hatâdır. Zira hadde i‘tibâr olunan âyet ve hadîsdir, ğayrı değildir. Ve bir habbe dahî sirkat eyleyen kimse fâsıkdır. Pes. İmândan çıkmışdır.

Sekizinci fasıl, Mu‘tezile tâ’ifesinden Bişriyye’dır. Bunlar Beşir ibni’l-Mu‘temir nâm bir kimsenin etbâ‘ıdır. Ve Beşir, ‘ulemâ-i Mu‘tezile’nin eşrâfıdır. Ve tevlîd sözünü icâd ve onda ifrât eyleyen O’dur. Tevlîdin ma’nâsı esbâbına mübâşeretin akîbinde kendi kendiye o fi‘l husûla gelir. Meselâ bir kimse ok ve yayı nişâna aldıkda kendi kendiye vurulur. Hüdâ’nın onda dahli yokdur derler de kizb-i fâhişle dalâlete

⁷⁶⁸ Tevbe 9/40, “..Hani o arkadaşına, "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber" diyordu.” Ayetin tamamı şöyledir: إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَخْزِنُ إِنَّ اللَّهَ مَعَافٍ فَاتَزَلَّ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

⁷⁶⁹ Fussilet 41/46, “Rabbin kullara (zerre kadar) zulmedici değildir.” Ayetin tamamı şöyledir: مَنْ عَمِلْ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ

giderler. Zira Hüdâ, ⁷⁷⁰فَعَالٌ لِّمَا يَشَاءُ dır. Ve O, ahlâbdan altı meselede ayrılmıştır. Evvelki levniyyâtdan hâsıla olan beyâz ve sarı ve kırmızılar ve zevkiyâtdan hâsıla olan acı ve tatlı ve kokular ve işitmekden ve görmekden hâsıla olan idrâkâtlar bu cümleyi halkda Hüdâ'nın dahli yokdur. Kendi kendiye halk olunur. İkinci, istitâ'at kable'l-fi'l'dir. Ya'nî bir nesneyi yapmazdan evvel ona kudret ve liyâkati olmalıdır. Yaparken ve yaptıktan sonra değil derler. Üçüncü, Hak Te'âlâ, tıfla 'azâb etmeye kâdirdir. Ve eğer 'azâb ede idi zâlim olur idi. Dördüncü, Hüdâ'nın bir nesneyi murâd etmesi iki sınıftır. Biri zât ve biri sıfatdır. Ammâ sınıf-ı zât odur ki Hak Te'âlâ dâimâ kendisi cemî-i ef'âl ve cemî-i kâinâtı diler. Zira Hakîm'dir. Câ'iz değildir ki Hakîm, bir nesnenin iyi ve hayır olduğunu bile de ve onu murâd etmeye. Ve ammâ sınıf-ı sıfat odur ki Hüdâ onunla kullarının işini murâd eder. O, O'nun halkıdır. Beşinci, Hüdâ'nın bir lütfu vardır. Eğer izhâr ede idi yeryüzünde ne kim var îmâna gelirlerdi. Ve Hüdâ'nın üzerine o lütfu kullarına işlemek vâcib değildir. Belki kulları üzerine hayırlı ve fâ'ideli olan nesneye ri'âyet vâcibdir. Bu sözler dahî bâtıldır. Zira Hüdâ'nın üzerine bir nesne vâcib değildir. Altıncı, günâh-ı kebâ'irden tevbe olunsa makbûl olur. Fakat yine rucû' ettikde evvelki günâhın 'ukûbetine müstehak olur.

Dokuzuncu fasıl, Mu'tezile tâ'ifesinden Müsrdâriyye'dir.⁷⁷¹[Murdâriyye] Bunlar 'Îsâ ibn-i Sabîh el-Müsrdâr [Ebû Mûsâ 'Îsâ b. Sabîh (Subeyh) el-Murdâr] nâm bir kimsenin ahlâbıdır. Ve künyesi Ebû Mûsâ'dır. Ve lakabı Müsrdâr'dır. Ve ismi 'Îsâ'dır. Ve O, Beşir ibn-i Mu'temir'in şâkirdleridir. Ve 'ilmi O'ndan öğrenmiştir. Ve zühd ve vera' ile muttasıf idi. Hattâ Mu'tezile'nin ruhbânıdır denildi. Ve bu dahî [s.46] etbâ'ından üç mesele ile ayrılmıştır. Evvelki, Hak Te'âlâ yalân söylemeye ve zulm etmeye kâdirdir. Eğer söyleyip ve zulüm etse idi ilâh-ı kâzib ve ilâh-ı zâlim olurdu. İkinci, bir şey'in iki kimseden vukû'u câ'izdir tevlîd cihetinden. Ya'nî vucûda gelmesi cihetinden. Yoksa mübâşeret cihetinden değildir. Üçüncü, mahlûk nazm-ı belâğat cihetinden Kur'an gibiyi belki ondan a'lâsını götürmeye kâdirdir. Ve Kur'an'ı hadd-i zâtında mübâlağa eyleyen ve kadîmdir diyen kimseyi küfre nisbet eyleyen

⁷⁷⁰ "Dilediğini yapandır." Burada müellif, Allah'ın dilediğini yapması, meşfeti hususunda Kur'an'da geçen ifadelerle atıfta bulunmak istemiş olmalıdır. Ancak Kur'an'da Allah'ın dilediğini yapması konusunda بِشَاءَ değil بِرِيدِ ifadesi geçmektedir. Bu konuda bkz. Buruc 85/16; Hûd 11/107.

⁷⁷¹ Asıl adı Murdâriyye'dir. Mu'tezile'nin bir koludur. Metinde, bu fırkanın adı, Müsrdâriyye olarak yazılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Murdâr", **DİA**, 2006, C. XXXI, s. 205-206.

bunlardır. Ma‘a hâzâ Hazret’in ⁷⁷²الْقُرْآنُ كَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى غَيْرُ مَخْلُوقٍ فَهُوَ كَافِرٌ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ hadîsi misdâkınca kâfir olan kendidir. Ve dedi ki pâdişâh ile hultat eyleyen kâfir olur. Ne o bir kimseye vâris olur ve ne bir kimse ondan mîrâs alır. Ve kulun ‘amelleri Hüdâ’nın mahlûkudur demeyen kâfir olur. Ve Hak Te‘âlâ’yı dünyâ gözüyle görünür diyen kâfir olur. İmdî bunlar ehl-i islâmı ikfâr ettiler. Lâkin kendilerin ekfer-i kefere olduğun bilmediler.

Onuncu fasıl, Mu‘tezile tâ’ifesinden Hişâmiyye’dir. Bunlar Hişâm ibn-i ‘Ömer el-Ğavtî nâm bir kimsenin etbâ’dır. Ve O’nun kudretullâhı inkârda mübâlağası sâ’ir Mu‘tezile’den ziyâdedir. Ve O, bâkî Mu‘tezile’den bir nice bid‘at ile ayrılmıştır. Biri odur ki Kur‘ân-ı ‘Azîm’de ne kadar Vekîl ismi varsa Hüdâ’nın üzerine ıtlâk olunmaz. Zira Vekîl, bir vekîl edici iktizâ eder. Belki esmâullâhda olan Vekîl, Hafîz ma‘nâsınadır. Nitekim ⁷⁷³وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ nazm-ı şerîfi بحَفِيط ma‘nâsınadır. Ve biri odur ki Hüdâ’nın gönüllere muhabbet vermesini revâ görmezler. Bu dahî مَّا أَلْفَتْ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلَفَ بَيْنَهُمْ ⁷⁷⁴ nazm-ı şerîfine muhâlifdir. Ve biri odur ki cisim sahibi olmayan ne ki ‘arazlar var ise onlar da Hüdâ’nın kendilerini hâlık olduğuna ve risâlet da‘vâ edenin sıdkına delâlet eder. ‘Alâmet yokdur belki delâlet cisimlerde olur. Pes. Bundan murâdları Fir‘avn’ın helâkinde denizin yarılması ve ‘asânın yılan olmasını ve körün gözünün açılması gibiler ekser-i enbiyânın mu‘cizâtının sıdklarına delîl ve burhân olmaz demekdir. Hûd bu dahî beyân-ı bâtıldır. Ve biri odur ki Kur‘ân-ı ‘Azîm’de helâl ve harâm üzerine tafsîlen delâlet yokdur. Meselâ icmâlen bilinir ki ğanem helâldir ve hınzîr harâmdır. Ve bilinmez ki helâl ve harâm olan bu hınzîr ve bu ğanem midir yoksa ğanem denilen hınzîr ve hınzîr denilen ğanem midir. İmdî bu üç bid‘atin küfür ve dalâl olduklarında aslâ hilâf yokdur. Ve biri odur ki imâmet ihtilâf ile ‘akd olmaz. Ve bu sözleri Hazret-i ‘Alî’nin imâmetine ta‘ndır. Zira O’nun imâmeti cemî-i sahâbenin ittifâkiyle olmadı. [s.47] Belki her tarafda onun hilâfı üzere bir tâ’ife kalmışdı. Ve biri odur ki cennet ve cehennem elân mahlûk ve mevcûd değillerdir. Zira şimdi vücûdlarında fâ’ide yokdur. Ve bu kelâmları kitâba ve sünnete muhâlif olmağa

⁷⁷² “Kur‘an, Allah’ın mahluk olmayan kelimasıdır. O ise Yüce Allah’ı inkar eden bir kafirdir.” Sehâvî, **el-Makâsidu’l-hasene**, s. 486-488.

⁷⁷³ En‘âm 6/107. “Sen onlara vekil (onlardan sorumlu) da değilsin.” Ayetin tamamı şöyledir: وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيطًا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ Ayrıca bkz. Şûrâ 42/6; Zümer 39/41.

⁷⁷⁴ Enfâl 8/63. “...sen onların kalplerini uzlaştıramazdın. Fakat Allah onların arasını uzlaştırdı.” Ayetin tamamı şöyledir: وَأَلَفَتْ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلَفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

Ehl-i Sünnet onları tatlîl ettiler. Ve biri odur ki İmâm-ı ‘Osmân’ı muhâsara edip şehîd etmediler derler. Bu sözleri tevâtürle sâbit olan nesneyi inkâr olmağın red olundu. Ve biri bir kimse namâzın âhirini ifsâd eylese evvelini dahî ifsâd etmiş oldu. Sehv-i secde ile itmâm olmaz derler. Bu dahî nassa ve icmâ’a muhâlifdir.

On birinci fasıl, Mu‘tezilî’den Sâlihiyye’dir. Bunlar Sâlih nâm bir kimsenin etbâ’dır. Ve bunlar ‘ilim ve kudret ve irâdet ve semî‘ ve basarın meyyit ile kâ’im olmalarını câ’iz görüp pes, onun üzerine nâs bu sıfatlarla muttasıflar iken envât olmalarının cevâzı lâzım gelir. Ve cevherin ‘arazdan hâlî olması lâzım gelir derler. Bunlar dahî bâtıldır.

On ikinci fasıl, Mu‘tezilî’den Hâ’itiyye’dir. Bunlar Ahmed ibn-i Hâ’it’in ashâbıdır. Ve o dahî Nazzâm ashâbındandır. Bu dahî kütüb-i felâsifeyi mütâla’a eyledi. Ve Nazzâm’ın mezheb-i bâtılı üzerine üç bid‘at ziyâde eyledi. Biri ‘âlem-i mükevvinât için iki ilâh vardır. Birisi kadîmdir ki Cenâb-ı Zâtî’l-Ecelli’l-A‘lâ’dır ve birisi hâdisdir ki o Hazret-i Mesîh’dır. Ya’nî ‘Îsâ   [‘aleyhi’s-selâm]dır ve âhirette nâsın hisâbın görecektir O’dur. ⁷⁷⁵ وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا kavliyle murâd O’dur. Ve beyâz bulutla gelen O’dur. Ve Hazret’in ⁷⁷⁶ إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ ve diğ er hadîsde ⁷⁷⁷ وَيَضَعُ الْجِبَارُ قَدَمَهُ hadîsleriyle murâd O’dur derler. Ve ikinci bid‘at odur ki Hak Te‘âlâ mahlûkunu oldukları dâr-ı dünyâdan başka bir dârda ‘âkil, bâliğ, sahîh, sâlim oldukları hâlde halk eyledi ve kendini bildirmeye ‘ilim verdi. Ve ni‘metle mazhar kıldı. Ba‘deh u o ni‘mete ş uk ur ve kendini bildirmekle onları m ukellef kıldı. Pes. Onların ba‘zısı cem i‘i tekl ifini yerine getirdi. Ve ba‘zısı cem i‘ ettiğ i nesnede O’na ‘     oldu. Ve ba‘zılar b azında it   at ve ba‘zında ‘isy  n ettiler. Pes. Cümle emrini yerine getireni d  r-ı cen  na idh  l etti. Ve cümlesinde ‘isy  n edeni cehenneme idh  l eyledi. Ve ba‘zısında it   at ve ba‘zısında ‘isy  n edeni bu d  ny  ya çıkardı. Ve ona bu ecs  m-ı kes  feyi giydirdi. Ve onu env  -ı bel   ve ‘uk  betle m  btel   kıldı. Ve ins  nın ves  ’ir hayv  nın s  retlerinin birbirlerine muh  lif olmaları g  n  hl  r   mikd  r   oldu. Pes. Ma  siyetleri az ve t   atleri çok olan kimsenin s  reti g  kcek [hoş] oldu. Ve ma  siyetleri çok, t   atleri

⁷⁷⁵ Fecr 89/22. “Rabbının buyruğ   ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldiğı...”

⁷⁷⁶ “Muhakkak ki Allah, Adem’i kendi suretinde yaratmıştır.” Buh  r  ,   sti’z  n 1; Müslim, el-Birr ve’s-S  le ve’l-Edeb 157;   bn Hibb  n, Muhammed b. Ahmed, **Sah  h**, Thk. Şuayb Arnavut, Beyrut, Müessesetü’r-ris  le, 1414/1993, C. XII, s. 419.

⁷⁷⁷ “Allah, kudret ayağını koyar.” Buh  r  , el-Eym  n ve’n-nuz  r 12.

az olan kimsenin sûreti [s.48] ziyâde kabîh oldu derler. Üçüncü bid‘at Hüdâ’nın ru‘yeti hakkında ne kadar hadîs-i şerîf vârid olduysa ‘akl-ı evvelin ru‘yeti üzerine mahmûldur. Ve o, kâffe-i mevcûdâtın evvelidir. Nitekim Hazret-i Fahr-i Risâlet ⁷⁷⁸أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْعَقْلُ buyurmuşdur. Ve kıyâmet günü ru‘yet olunan bu ‘akıldır. Ve Hüdâ’nın ru‘yeti muhâldir derler. Pes. Bu kelâmlarından zâhir olan Hâ’itiyye fırkası ittifâk-ı ‘ulemâ’ ile müşrikler ve dînden hâric kâfirlerdir.

On üçüncü fasıl, Mu‘tezilî’den Hadbiyye’dir. Bunlar Fadl ibn-i Hadbî ashâbındandır. Bunların bid‘atleri Hâ’itiyye bid‘atlerinin ‘aynıdır. Lâkin şu kadar var ki hayvânât dâimâ bir sûretten sûret-i âhara intikâl eder derler.

On dördüncü fasıl, Mu‘tezilî’den Ma‘meriyye’dir. Bunlar Ma‘mer ibni’s-Selmî nâm bir kimsenin etbâ’ıdır. Ve Kadrî’lerin büyükleridir. Ve bu Ma‘mer kendi ahabından bir nice küfür ve ilhâd ile ayrılmışdır. Biri odur ki Hak Te‘âlâ ecsâmdan gayrıyı halk etmez. Ve ecsâma ‘ârız olanlar ki meselâ ateşin yakmayı ve güneşin sıcağı peydâh etmesi ve hayvânâtın ihtiyârıyla gidip gelmesi ve dağılıp toplanması gibi cisim halk ederler. Ta‘accub olunur ki ecsâmı yokdan vücûda getiren ve yok eden vâcibü’l-vücûd olduysa ecsâma ne cesâretle hâlıkdır derler. Ve biri odur ki Hak Te‘âlâ’ya kadîm denilmez. Zira kıdem, tekaddüm zamânı üzerine delâlet eder. Ve Bârî’nin vücûdu zamânı değildir. Ve biri dahî odur ki Hak Te‘âlâ kendi zâtını bilmez. Zira ‘âlim ile ma‘lûmun müsâvâtı [eşitlik-denklik] lâzım gelir. Bu hûd muhâldir. Ve biri dahî odur ki insânın irâdetinden başka bir şey yoktur. Nitekim kalkması ve oturması ve gitmesi ve gelmesi hayır ve şer işlemesi bu cümle irâdesine müsteniddir. Gâyet-î insân cesed değildir. Belki cesedin gayrı bir cevherdir. Ve zâtiyle kâ’imdir. Ve mahalli mu‘ayyen değildir. Fakat cesedi tedbîr ve tasarruf eder derler. İmdî bu meselede felâsifeye tebe‘iyyet ederler. Halbuki bu kelâmları Hüdâ’nın ⁷⁷⁹اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ nazm-ı şerîfine muhâlif olmağın bâtıldır.

⁷⁷⁸ “Allah’ın yarattığı ilk şey akıldır.” Ebû Nu‘aym el-İsbehânî, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed, **Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ**, Mısır, es-Se‘âde, 1394/1974, C. VII, s. 318; Sehâvî, **el-Makâsidü’l-hasene**, s. 221.

⁷⁷⁹ Zümer 39/62. “Allah her şeyin yaratıcısıdır.” Ayetin tamamı şöyledir: اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ

On beşinci fasıl, Mu‘tezilî’den Semâmiyye’dir [Sümâmiyye]. Bunlar Semâme ibn-i Esraşi’t-Temrî nâm bir kimsenin ahlâbıdır. Bu dahî ashâbından altı meselede ayrıldı. Evvelki, ef‘âl-i mütevellidenin ya‘nî esbâbına mübâşeretin ‘akîbinde hâsıl olan nesnelerin hâlıkı yokdur. Meselâ bir kimse bir şahsa ok atsa ve oku ona ulaşmazdan evvel kendi [s.49] eceliyle ölse sonra ok ona ulaşsa pes, bu sûretde o şahsı öldüren kendinin eceli olup Hüdâ’nın dahlî olamaz. Zira Hüdâ’dan yaramaz fi‘lin sudûrunu müstelzim olur derler. İkinci mesele, küffâr ve müşrik ve mecûs ve yahûd ve nasârâ ve zenâdika, rûz-i cezâda toprak olurlar. Cennet ve cehennem girmezler behâim [hayvanlar] gibi. Sıbyânları dahî böyledir derler. Cevâb, bu zu‘mları küfr-ü sarîh ve ilhâddır. Zira Hak Te‘âlâ bunların muhalled fi‘n-nâr [cehennemde ebedî] olmalarını haber verdi. Pes. Bu habîsler Hüdâ’nın kavlini tekzîbleri için küfürleriyle hüküm olunurlar. Üçüncü mesele, istitâ‘at ya‘nî bir nesneye gücü yetmek selâmeti, âlât ve a‘zâ-i cevârihin sıhhatidir. Ve o bir nesneyi yapmazdan evvel ona kudreti olmaktır. Yapar iken yahut yapıldıktan sonra değil derler. Dördüncü mesele, bir şey’ bilmek mülâhazadan hâsıl olur. Yoksa onun hâlıkı yokdur derler. Beşinci mesele, bir nesnenin iyi ve kötü olmasını şer‘a tatbîkden evvel ‘akl ile bilmek vâcibdir. Ve küffârdan hâlıkını bilmeyen ma‘zûrdur. Altıncı mesele, felâsife dedikleri gibi bunca mahlûkâtı halk etmek Hüdâ’nın zâtı üzerine vâcibdir. Yoksa ihtiyâriyle değildir derler. Halbuki bu söz ‘âlemin kıdemini müstelzim olur [gerektirir]. Ve Hüdâ’nın zât ve sıfâtından gayrı kadîm isbât etmek küfürdür.

On altıncı fasıl, Mu‘tezilî’den Hayyâtiyye’dir. Bunlar Ebû’l-Hasan ibn-i Ebî ‘Amr el-Hayyât nâm bir kimsenin etbâıdır. Bunlar ashâbından bir nice umûr ile ayrıldı. Biri odur ki hayır ve şer cümlesini kul halk eder. Ve henüz vücûdu olmayıp gelecekte halk olunacak nesnelere mevcûd derler de Hüdâ’nın *إِنَّ زُلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ* kavlini sened ederler. Cevâb, bu senedleri bâtıldır. Yok olan nesneye var dedikleri için. Ve biri odur ki Hüdâ’nın irâdeti ya‘nî bir nesneyi dilemesi zâtıyla kâ‘ime değildir. Ve irâdetullâhın ma‘nâsı bir nesneyi bilir ve gücü yeter. Ve kerîh görmez ve gördürmez demektir. Ve Hüdâ’nın kendi işini murâd etmesi onları ‘ilm-i vefk üzerine halk etmesidir. Ve kulun işini murâd etmesi, onlar ile emretmesidir. Ve

⁷⁸⁰ Hac 22/1. “Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir.” Ayetin tamamı şöyledir: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زُلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ

biri odur ki Hüdâ'nın semî' ve basîr vesâ'ir sıfatları 'ilm sıfatına râci'dir. Pes. Hüdâyı Te'âlâ işidir demek, ses verenleri bilir demektir. Ve görür demek, görünenleri bilir demektir. Ve zâtını ve ğayrını görür demek [s.50] O'na 'âlimdir demektir derler. Ve bu fırkaya Nâkeşî dahî derler. Eğer 'ahde vefâ edersen iyidir ve eğer etmezsen 'azâba giriftâr [tutulmak] olunmazsın dedikleri için. Ve derler ki istincâ el ile olursa iyidir ve kerpiç ile olursa da kifâyet eder derler. Cevâb, bunlar nusûsu inkâr etmeleriyle kâfir olurlar.

On yedinci fasıl, Mu'tezilî'den Câhızıyye beyânındadır. Bunlar 'Amr ibni'l-Câhız etbâ'ıdır. Ve o Mu'tasım-billâh ve Mütevekkil-billâh 'asrında ehl-i i'tizâlin füsahâ' ve bûlağâsından idi. Ve felâsife kitâblarını çok mütâla'a etti. Ve sözlerine nice kelâm fâhişler zam etti [kattı]. Ve O dahî ahabâblarından bir nice bid'atde ayrıldı. Evvelki, ma'ârifin cümlesi zarûriyyedir. Ve onlardan birisi kulun fi'linden değildir. Ve kulun dahî irâdetten ğayrı kesbi yokdur. Pes. İnsân kendi işini murâd etmesi ve onu bilip ve unutmasıdır. Ve ğayrın işini murâd etmesi nefsin meylidir derler. İkinci, cisimlerin tabî'atları birbirlerine muhâlifdir. Ve onların kendilere mahsûs 'alâmetleri vardır. Ve bu makâleyi, felâsife-'i tabî'înden almışlardır. Üçüncü, kul cehennemde 'azâb cihetinden muhalled [ebedî] olmaz. Belki onlar, tabî'at-i nâra munkalib olurlar. Ve derler ki ateş, ehlini kendiye çeker. Yoksa Hüdâ onları ona idhâl eylemez. Dördüncü, Kur'ân, ecsâd mekûlesidir. Gâh erkek ve gâh 'avrat ve gâh hayvâna inkilâb eder. Ve enbiyâya ta'n edip derler ki yarın kıyâmet gününde Yûsuf peygamberin dâmenine [eteğine] yapışıp niçin o pîr za'îfî ya'nî Hazret-i Ya'kûb için haber göndermedin ve bu kadar belâ' ve firâk çekdirdin. Ve Hazret-i Süleymân'ın dâmenine [eteğine] yapışıp diyeyin ki niçin buhul edip ⁷⁸¹ وَهَبْ لِي مَلَكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي dedin. Bundan ötürü bu ikisini mu'âhaze iderin deyip nice terahhât [yalan-boş söz] etmişlerdir. Ve dahî cisim fenâ bulmaz. Ya'nî ardı kesilmez ammâ bir hâlden bir hâle döner diye ba'zı edepsizlik etmişlerdir. Cevâb bu fırka hûd [kendisi] kâfirdirler. Zira enbiyâ' hazerâtı ma'sûmlardır. Taraf-ı hakdan ruhsat olmadıkca bir şey' yapamazlar. Ve Süleymân-'aleyhi's-selâm-ın du'âsı li-hikmetindir [bir hikmet içindir], buhul ve

⁷⁸¹ Sâd 38/35. "...Bana, benden sonra kimseye layık olmayacak bir mülk (hükümranlık) bahşet!.." Burada ayetin bir kısmı alınmış, ayette وَهَبْ لِي diye geçen kısım رَبِّهِ لِي olarak alınmış. Ayetin tamamı şöyledir: قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مَلَكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

hased için değildir. Belki ‘abd-i za‘îfin hâline rahim edip mekkâr [aldatıcı-hilekâr] ve fettân [cezbedici] dünyâ ile her bir kimse tasarruf edip başa çıkmaz, ondan ötürü ola.

On sekizinci fasıl [s.51], Mu‘tezilî’den Ka‘biyye’dir. Bunlar Ebû’l-Kâsım ibn-i Muhammedini’l-Ka‘bî nâm bir kimsenin etbâ’ıdır. Ve O, Hayyât’ın tilmîzidir. Ve ikisi dahî Mu‘tezile-‘i Bağdâd’dandır. Sâhib-i *Mevâkıf* kavli üzere üstâdına muhâlefeti yoktur. Ve Muhammed-i Şehristânî kavli üzere ondan ba‘zı meselede ayrıldı. Biri odur ki Hayyâtiyye dedikleri gibi Hüdâ kendi fi‘lini murâd ederse onu ‘ilm-i vefki üzere halk etti denir. Ve eğer kulun fi‘lini murâd ederse onu emir etti ta‘bîr olunur. Kendini ve ğayrıyı irâde etmez ve işitmez ve görmez demek cümlesi ‘ilmine râci’dir, bilmesiyledir derler. Cevâb, bu dahî küfürdür. Sıfat-ı ilâhîyi inkâr ve ‘aczi isbât etmeleri için.

On dokuzuncu fasıl, Mu‘tezilî’den Cübbâ’iyye’dir. Bunlar Ebû ‘Alî Muhammed ibn-i ‘Abdü’l-vehhâbi’l-Cübbâ’î nâm bir kimsenin etbâ’ıdır. Ve O, Mu‘tezile-‘i Basra’dandır. Vesâ’ir Mu‘tezile’den bir nice mesele ile ayrılmıştır. Evvelki mesele, Hüdâ’nın irâdeti hâdisdir. Ya’nî bir nesneyi sonradan murâd eder. Ve onun mahalli yoktur. Ve bir nesneyi halk etmek murâd ettikde o irâde-‘i hâdis ile murâd eder ve onunla mevsûfdur. Ve ‘âlem fenâ olur bir fenâ ile ki onun mahalli yoktur. Ve Cübbâ’î’nin bu kelâmı felâsıfeye yakındır. Zira mekânsız ba‘zı mevcûdât vardır derler. İkinci mesele, Hüdâ -celle şânuhû- hurûf ve esvâtdan mürekkebe kelâm ile söyler ve o mahlûkdur. Ve âhiretde onu cisimde halk eder. Ve kul söylediği kelâmın hâlıkıdır derler. Halbuki Kur’ân-ı ‘Azîmu’ş-şân’a mahlûkdur diyen kâfirdir. Ve ardında namâz kılmak câ’iz değildir. Mübtedi’dir, kütüb-i fikiyyede musarrahdır [açıklanmıştır]. Üçüncü mesele, kul fi‘lini ve san‘atını kendi halk eder derler. Pes. Kizb-i fâhişle dalâlete giderler. Zira kul Hüdâ’nın mahlûkudur. Öyleyse kulunun ef‘âlî dahî mahlûkdur. Pes. Hüdâ’nın ⁷⁸² وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ nazm-ı celîline muhâlifdir. Dördüncü, günâh-ı kebâ’iri işleyen ne mü’min ve ne kâfirdir. Ve tevbesiz ölürse cehennemde muhalled [ebedi] olurlar. Seyyid Şerîf, *Mevâkıf*’ında buyurdu ki Mu‘tezile’nin re’îslerinden ‘Amr ibn-i ‘Ubeyd, mürtekeb-i kebîre mü’min de değil ve kâfir de değil diyerek imân ile küfür arasında bir menzile isbât eylediye o mecliste

⁷⁸² Saffat 37/96. “Oysa Allah sizi de, yaptığınız şeyleri de yaratmıştır.”

bir ‘acûze var idi. Ona dedi ki Hak Te‘âlâ kelam-ı kadîminde هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ 783 وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ buyurdu. Pes. Halkını ikiye [s.52] taksîm etti. Sen bir kısım dahî ziyâde edince nazm-ı celîle muhâlif olmağın bâtil olur. Ve Süfyân-ı Sevrî hazretleri o ‘acûzenin bu sözünü işitdikde 784 عَلَيْكُمْ بِدِينِ الْعَجَائِزِ diye buyurdu. Ya‘ni bu kadının i‘tikâdına mülâzemet ediniz demektir. Dördüncü mesele, evliyâ’ için mutlaka gerek ashâbdan ve gerek ğayrîdan olsun kerâmât yoktur. Zira onu izhârın fâ‘idesi olmadığından kat‘an nazar mu‘cizâta teşebbüh lâzım gelir derler. Beşinci mesele, mükellef olan kimselerin haklarına enfa‘ ve hayırlı olan nesneyi halk etmek Hüdâ’nın üzerine vâcibdir derler. Bu sözleri dahî bâtıldır. Zira Hüdâ’nın üzerine bir şey’ vâcib değildir ne şer‘an ve ne ‘aklen ve ne ‘âdeten. Ve derler ki enbiyâ’ hazerâtı günâh-ı kebâirden ve sağâirden ve onlara meyil ve kasd etmekden mahfûzdur derler. Ebû ‘Alî, ahkâm-ı mezkûrada Ebî Hâşim’le müştereklerdi. Ba‘dehû ayrıldı. Altıncı mesele, Allâh-u Te‘âlâ zâtıyla ‘âlimdir. Yoksa ‘ilim sıfatıyla değildir. Ve O’nun Semî‘ ve Basîr olmasının ma‘nâsı Hay’dır, O’nda âfet yok demektir.

Yirminci fasıl, Mu‘tezilî’den Behşemiyye’dır. Bunlar Ebî Hâşim nâm bir kimsenin etbâ‘ıdır. Ve O, Cübbâ’î’nin evlâdıdır. Ve nice meselede pederine muhâlefet eyledi. Günâhsız ‘azâba ve ‘ikâba istihâk mümkündür dedi. Pes. O’nun bu kavli icmâ‘ ve hikmete muhâlifdir. Ve biri odur ki bir kimse bir alây günâh-ı kebâire musir [ısrarcı] iken bir ğayrî kebîreden tevbesi câ‘iz değildir. Buna göre bir kâfir ednâ bir günâha musir [ısrarcı] iken islâm olması sahîh olmamak lâzım gelir. Ve biri odur ki kudretsiz tevbe yoktur. Meselâ zinâya kudreti olmayan kimsenin zinâdan tevbesi ve kâzibin ehras [dilsiz] oldukda kizbinden tevbesi ve yine zânînin seksen kırbacı yedikden sonra tevbesi câ‘iz değildir. Ve biri odur ki bir ‘ilim tafsîlen iki ma‘lûma nisbet olunmaz. Ve biri odur ki Hüdâ için ahvâl isbât ederler ki Hüdâ ne mevcûda ve ne ma‘dûma ve ne ma‘lûma ve ne mechûle ve ne kadîme ve ne hâdisedir derler.

783 Teğâbun 64/2. “O, sizi yaratandır. Böyle iken kiminiz kâfir, kiminiz mü’mindir.” Ayetin tamamı şöyledir: هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

784 “Kocakarıların dinine yapışın.” Sehâvî, el-Makâsidü’l-hasene, s. 464.

BÂB-U SÂLİS

Usûl-i fırka-i İslâmiyye'den Şî'a beyânındadır. Bunlar bir kavimdir ki Hazret-i 'Alî -radiyehû 'anh-a izhâr-ı muhabbet ve müşâyî'a [tabi olmak] edip Habîbullâh'dan sonra nass-ı celî [s.53] veya hafî ile imâmet, Hazret-i 'Alî ve evlâdınıdır. O'ndan ve evlâdından imâmet çıkamaz illâ zulüm ile ve kendilerinin îfâsiyle olur dediler. Ve onlar yirmi iki fırkadır. Her bir fırka, fırka-'i ûlâyı tekfîr ederler. Onların usûlü üç fırkadır. Birisi Ğulât'dır ki onlar on sekiz fırkadır. Ve birisi Zeydiyye'dir ki onlar üç fırkadır. Ve birisi İmâmiyye'dir ki onlar bir fırkadır. Pes, mecmû'u yirmi iki fırkadır.

Fasl-ı evvel, Fırka-'i Şî'î'den Sübbâ'iyye'dir [Sebeiyye]. Ve bunlar 'Abdullâh ibn-i Sübbâ'nın ashâbıdır. Ve O, İmâm-ı 'Alî'ye sen ilâhsın dedi ve İmâm-ı 'Alî, O'nu Medîne'den sürdü. Ve derler ki bu aslından Yahûdî idi. Ve sonra İslâm'a geldi. Ve O, Yahûdîliği hâlinde Yûşa' bin Nûn hakkında Mûsâ-'aleyhi's-selâm-ın vasîsidir der idi. Ve İslâm'a geldikten sonra onu, İmâm-ı 'Alî hakkında demeye başladı. İbtidâen İmâm-ı 'Alî'nin imâmetinin vücûbiyle kavli izhâr eden bu idi. Ve Ğulât'ın sâ'irleri bundan münşe'ibe oldu. Ve O der ki İmâm-ı 'Alî ölmedi. İbn Mülcem'in şehîd eylediği İmâm-ı 'Alî sûretinde bir şeytân idi. Ve İmâm-ı 'Alî bulutdadır. Ve ra'd O'nun âvâzıdır ve şimşek O'nun kamçısıdır. Ve âhir zamânda yeryüzüne nâzil olur. Ve yeryüzü cevri ile dolmuş iken onu 'adl ile doldurur. Ve bunlar ra'dı işitdiklerinde السَّلَام عَلَيْكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ⁷⁸⁵ derler. Ve bu ahmaklardan ba'zılarını musir [ısrarcı] oldukda Hazret-i 'Alî men' edip bunlar memnû' olmadılar. Tekrâr bunları tutup ateşe yakdı. Yine rucû' etmeyip Hazret'in⁷⁸⁶ لَا يُعَذِّبُ بِالنَّارِ إِلَّا رَبُّهَا hadîsini delîl getirdiler. Hücet-i Ehl-i Sünnet budur ki 'Alî-radiyehû- sâ'ir insân gibi âdemdir ve sonradan gelmiştir ve mahlûkdur ve halka müşâbihdir. Bu cümle ulûhiyyete münâfidir. Ve çûn dünyâdan intikâl buyurdular. Malını taksîm edip hâtûnlarını ğayrı ere verdiler. Ve ashâb hazerâtı bunun üzerine ittifâk ettiler. Bunlar Hazret-i 'Alî'nin hayâtına muhâlifdir. Ve Hazret-i 'Alî mehdîdir dedikleri kizibleri kendi zu'umlarıdır, ğayrı değildir.

⁷⁸⁵ “Allah'ın selamı üzerine olsun ey müminlerin emiri.”

⁷⁸⁶ “Ateşle ancak ateşin rabbi azap eder.” Ebû Dâvûd, Cihâd 122; Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Müsennâ, **Müsned**, Thk. Hüseyin Selim Esed, Dimeşk, Dâru'l-me'mûn li't-turâs, 1404/1984, C. III, s. 105.

İkinci fasıl, Ğulât-ı Şî‘î’den Kâmiliyye’dir. Bunlar Ebû Kâmil’in ashâbıdır. Ve Ebû Kâmil denilen mel‘ûn, cemî‘-i sahâbe-‘i kirâmı İmâm-ı ‘Alî’nin bî‘atini terk ettiler ve Ebûbekr’e bî‘at ettiler diye ikfâr eyledi. Ve Hazret-i ‘Alî niçin ashâb ile cenk [s.54] etmedi, cenki terk etti diye ikfâr eyledi. Ve dedi ki imâmet nûrdur. Bir şahısdan bir şahsa müntakıl olur. Ve o nûr bir şahısta nübüvvet ve bir şahısta imâmet olur. Ve kâh imâmet müntakile olup nübüvvet olur. Ve derler ki İblîs’in nârı toprak üzerine tercîh eylediği gibi Ebûbekir mazhar-ı zulmetdir [karanlığın tecelli ettiği yerdir]. Ve ‘Alî nûrdur. Elbette hilâfet Hazret-i ‘Alî’ye ehakdır derler. Ve dahî ervâh bedenden çıktıkda diğer bedene nakil ve hulûl eder derler. Ve cemî‘-i esnâf-ı Ğulât, tenâsuh ve hulûl üzere ittifâk etmişlerdir. Ve tenâsuh her milletde bir fırkanın makâlesidir. Ve o makâle-‘i müsrdekiyyeden ve hind-i berhemedden ve felâsife-‘i sâbî’iyyeden telakkî etmiştir. Ve mezhepleri budur ki Hak Te‘âlâ her mekânda kâ’imdir ve her lisân ile söyler ve her kimsenin sûretine girer ve hulûl eder gâhî cüz’ ile olur ve gâhî kül ile olur. Mesele; bir kimse bir müslümâna kâfir dese fetvâ bunun üzerinedir ki eğer sövmek murâd ederse kâfir olmaz ve eğer onu kâfir i‘tikâd edip derse kâfir olur. Mesele; Hak Te‘âlâ gökde bu ma‘nâya ‘âlimdir dese ve ondan mekân murâd etmese kâfir olmaz. Ve Hak Te‘âlâ mekânda hâzırdır demek ve ondan bir mekân hâlî değildir demek küfürdür. Velhâsıl hüccet-i Ehl-i Sünnet budur ki eğer halîfe-i berhak Rasûlullâh-‘aleyhi’s-selâm-dan sonra Hazret-i Ebûbekir olmasa idi cümle ashâb hazerâtı ve ‘Alî dahî ittifâk üzere O’na bî‘at etmezlerdi. Ve ateşi toprak üzerine tercîhleri ahmaklıklarından kinâyedir. Zira ateş nûrânîdir ammâ ateşin eseri ya’nî dokunduğu mahal zulmetdir. Duhânı ve yaktığı yer gibi. Ammâ toprağın eseri nûrdur. Meselâ gül ve lâle ve rayyâhîn ve sümbül izhâr eylemekde ve kedûrâtı [kederler-kirler] gidermekde müşâhede olunur. Biri dahî budur ki ateş hıyânetdir. Ve toprak emîndir. Ve ateş mütekebbirdir ve toprak mütevâzi’dır. Ve ateş serkeşdir ve toprak yârkeşdir. Ve ateşin nef‘i ve nûru kendiye ‘âiddir. Ve toprağın nef‘i ğayra ‘âiddir. Zira Hazret-i Âdem’in İblîs üzerine tercîhi zâhirdir. Ve kendi delîlleriyle kendileri mülzem olurlar. Feemmâ o hâinler, İblîs’in Hazret-i Âdem üzerine secde etmediği hak üzeredir diye musir [ısrarcı] olmuşlardır.

Üçüncü fasıl, Ğulât-ı Şî‘î’den Benâniyye. Ve bunlar Bennân ibn-i Sem‘âni’s-Şehdî nâm [s.55] bir kimsenin mensûblarıdır. Ve O dedi ki Hüdâ-celle şânuhû- insân

sûreti üzeredir. Ve zâtından ğayrı bâkî yokdur. Bu rûh-i ilâhî İmâm-ı ‘Alî’ye ve sonra oğlu Muhammed ibni’l-Hanîfe’ye ve sonra oğlu Benî Hâşim’e ve sonra kendiye intikâl etmiştir. O cihetden ashâbı, İmâm-ı ‘Alî’nin ulûhiyyetine kâ’il oldular. Ve dediler ki O’na cüz-‘i ilâhî hulûl etti. Ve O’nun cesediyle beraber oldu. Ve O, ğaybı bilirdi. Zira çok vak‘alar haber verdi. Ve haberi sahîh oldu. Ve onunla Hayber kapısını kopardı. Ve Benân ibn-i Sem‘ân, Muhammed ibn-i ‘Alî ibn-i’l-Hüseyni’l-Bâkır hazretlerine kâğıt gönderdi ve O’nu kendiye da‘vet eyledi. Ve o kâğıdı getiren kimseye getirdiğin kâğıdı ye dedi ve yediği gibi öldü. Ve kâğıdı getiren kimsenin ismi ‘Ömer ibn-i Ebî ‘Afîf idi. Ve bir tâ’ife Benân’ın üzerine cem‘ oldular ve O’nun mezheb-i bâtılını kabûl ettiler. Ğāyeti Hâlid ibn-i ‘Abdu’l-kuşeyrî nâmında bir kimse O’nu katleyledi. Ve ‘âlemi O’nun vücûd-u habîsinden kurtardı.

Dördüncü fasıl, Ğulât-ı Şî‘î’den Muğayriyye [Muğîriyye] beyânındadır. Bunlar Muğayra ibn-i Sa‘îdu’l-‘İclî nâm bir kimsenin etbâ’dır. Ve O mel‘ûn bî-dîn dedi ki Hak Te‘âlâ nûrdan bir racul sûretindedir ve başında nûrdan bir tâc vardır. Ve kalbi menba-‘i hikmetdir. Ve mahlûku halk etmek murâdı oldukda ism-i a‘zamla tekellüm eder, uçar. Buna ⁷⁸⁷ سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى âyeti delîldir. Pes, uçtu ve başı üzere tâc düşdü. Sonra kulun ‘amellerine muttali’ olmağla günâhlarından ğazaba gelip terledi ve terinden iki deniz hâsıl oldu. Onlardan biri tatlı ve biri tuzlu oldu. Tatlı berrâk ve tuzlu siyah oldu. Ve o berrâk, denize inip kendi gölgesini gördü. Ve ondan ba‘zı gölgesini alıp ondan ayı ve güneşi halk eyledi. Ve benimle âhar ilâh câ’iz değildir deyip bâkî gölgesini ifnâ eyledi. Sonra mahlûku iki denizden halk etti. Pes. Küffârı karanlık denizden ve mü’minleri nûrânî denizden halk etti. Ve nâs karanlıkta iken Hazret-i Muhammed’i gönderdi. Ve emânet ki o İmâm-ı ‘Alî’yi imâmetden men‘dir, göklere ve yerlere ve dağlara ‘arz eyledi. Ve onlar ondan ibâ eyledi. Ve insân ki Ebûbekir’dir, ‘Ömer’in emriyle emâneti getirdi. Ya‘nî ‘Ömer, Ebûbekr’e dedi ki sen bu emâneti [s.56] getir. Ben yardım ederim. Fakat emâneti sonra bana vasiyyet eyleyesin dedi. Ve bu habîs-i bî-dîn Hüda’nın كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي

⁷⁸⁷ A‘lâ 87/1-2. “Yüce Rabbinin adını tespih et. O, yaratıp şekillendiren, âhenk veren ve düzene koyandır.”

⁷⁸⁸ بَرِيءٌ مِنْكَ kavlı-i şerîfini Ebûbekir ile ‘Ömer hakkında nâzil oldu derler. İmdî, bu cümle küfür ve dalâl ve ilhâd ve idlâl olduğunda şek yokdur. Ve bu habîsler derler ki İmâm Muntazar ya’nî İmâm-ı Mehdî Zekerîyyâ bin Muhammed ibn-i ‘Alî ibni’l-Hüseyn ibn-i ‘Alî’dir. Elân dağda diri ve hâzırdır. Çıkmasına ruhsat-ı ilâhî gelinceye değin. Vaktâ ki Muğayra öldüyse Mehdî’de ihtilâf ettiler.

Beşinci fasıl, Ğulât-ı Şî’î’den Cenâhiyye’dir. Ve bunlar ‘Abdullâh ibn-i Mu’âviye nâm bir kimsenin etbâ’dır. Ve o Zü’l-cenâheyn ile mevsûf olmağın bunlara Zü’l-cenâhiyye denilmiştir. Ve O der ki rûh bir bedenden diğer bedene nakil eder. Ve Hüdâ’nın rûhu Âdem’de idi. Ve sonra Şîş’e intikâl etti. Ve sonra enbiyâyâ ve e’immeye intikâl eyledi. Hattâ Âdem ve üç evlâdına vâsıl oldu. Ve sonra kendisine intikâl kıldı. Ve ashâbı dediler ki ‘Abdullâh diridir. Isfahân’da bir dağda durur, gelecekte çıkar. Ve kıyâmeti inkâr ettiler. Ve muharramâtı istihlâl ettiler. Şûrb-ü hamır ve zinâ ve kûmâr ve ğayrı lu’biyyât gibi.

Altıncı fasıl, Ğulât-ı Şî’î’den Mansûriyye’dir. Ve bunlar Ebû Mansûri’l-‘Aclî nâm bir kimsenin etbâ’dır. Ve O, kendi nefsinin Muhammed ibn-i ‘Aliyyü’l-Bâkır hazretlerine nisbet etti. Ve İmâm-ı Bâkır hazretleri O’ndan teberrî edip onu tard eyledi [kovdu]. O’ndan imâmeti O kendi nefesine iddi’a eyledi. Ve İmâm-ı Bâkır vefât ettikde imâmet bana intikâl etti dedi. Ve Hüşşâm ibn-i ‘Abdü’l-melik [Hişâm b. Abdilmelik] zamânında ‘Irâk vâlisi Yûsuf ibn-i ‘Amr es-Sekfî O’nun kıssa-’i kâzibesi ve da’vâ-yı bâtilesi üzerine muttali’ olup O’nu salb [çarmıha germek-asmak] ile katleyledi. Ve Yûsuf’dan murâd Haccâc’dır. Lâkin bu husûsda ‘aceb ‘adâlet eyledi. Pes, O’na zâlim dedikleri eglebe binâendir. Ve bu habîs bî-dînden menkûldür ki kendi için imâmeti iddi’â ettiğinden dedi ki göğşe çıkımdı. Ve ma’bûdu diri gördüm. Ve eliyle o başımı sığadı. Ve dedi ki bire oğul yere in, nâsa benden teblîğ eyle dedi. Ve sonra beni yere indirdi. Hüdâ’nın ⁷⁸⁹ وَإِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ nazmında olan كِسْفden murâd budur dedi. [s.57] Ve dediler ki dâimen rusûl munkatî’ olmaz. Ve cennet bir kimsenin ismidir ki ona muhabbetle emir olunduk. Ve cehennem bir kimsenin ismidir ki ona buğz ve

⁷⁸⁸ Haşr 59/16. “Münafıkların durumu ise tıpkı şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana, “İnkâr et” der; insan inkâr edince de, “Şüphesiz ben senden uzağım...” Ayetin tamamı şöyledir: كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْإِنْسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ

⁷⁸⁹ Tur 52/44. “Gökten... parçalar görseler...” Ayetin tamamı şöyledir: وَإِنْ يَرَوْا كِسْفًا مِنَ السَّمَاءِ سَاقِطًا يَقُولُوا سَحَابٌ مَرْكُومٌ

‘adâvetle emir olunduk. Ve ferâ’iz ricâlin isimleridir ki ona muhabbetle emir olunduk. Ve muharramât ricâlin isimleridir ki onlara ‘adâvetle me’mûr olduk. Bundan maksadları teklîf-i ilâhî ve hitâb-ı Bârî yokdur derler.

Yedinci fasıl, Ğulât-ı Şî’î’den Hattâbiyye’dir. Ve bunlar Ebû’l-Hattâb Muhammed ibn-i Zeynebi’l-Esedî nâm bir kimsenin etbâ’ıdır. Ve Ebû’l-Hattâb ki bunların re’îsi idi. Etbâ’ıyla İmâm-ı Ca’fer-radiyehû-ya tanrı gibi ‘ibâdet ve secde ederler idi. İmâm-ı Ca’fer hazretleri bu habîslere la‘net edip red eyledi. Hattâb gücenip dedi ki Hüdâ, İmâm-ı Ca’fer’den çıkıp bana hulûl eyledi. Hâlâ ben O’ndan ekmelim. Ve imâmlar enbiyâdır belki ilâhdır. Ve Hasan ve Hüseyin-radiyehumâ-Hüdâ’nın oğulları ve yârânlarıdır. Ve Ebû’l-Hattâb’ın etbâ’ı O’nu, İmâm-ı ‘Alî’den ve Ca’fer-i Sâdık’dan efdal tutup O’na inkiyâd [boyun eğme] ve itâ’ati kendilere farz i’tikâd ettiler. Ve kendi zu’mlarına tervîc [propaganda] için şehâdet-i zûru istihlâl ettiler. Ve onlardan bir cemâ’at Ebû’l-Hattâb’ın katlinden sonra Ma’mer’in imâmetine zâhib oldular. Pes, Ebû’l-Hattâb’a tapdıkları gibi Ma’mer’e dahî tapdılar. Ve cennetden murâd dünyânın ni‘meti ve safâsı ve cehennemden murâd meşakkati ve cefâsıdır. Ve dünyâ fânî olmaz dediler. Ve harâmı helâl i’tikâd ettiler. Ve farzları terk ettiler. Ebû’l-Hattâb’ın katlinden sonra onlardan bir tâ’ife dediler ki her mü’mine vahy-i ilâhî olur. Nitekim ⁷⁹⁰ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ buyrulmuştur. nazm-ı celîli بِإِذْنِ اللَّهِ يُوْحِي اللَّهُ ma’nâsına olarak ve onlar Cebrâîl ve Mîkâîl ve İsrâfîl ve ‘Azrâîl hazerâtıdır. Mü’ebbeden ölmezler. ‘Âkıbet melekûta kalkarlar. Ve ba’zılar Ebû’l-Hattâb’ın katlinden sonra ‘Ömer ibni’l-‘Aclî’nin imâmetine zâhib oldular. İmdî Ehl-i Sünnet tarafından bunların butlânına hüccet, hilâf-ı nas ve kizb-i sarîh ve şehâdet-i zûru irtikâb etmeleri kâfîdir.

Sekizinci fasıl, Ğulât-ı Şî’î’den Ğurâbiyye’dir. Nisbetleri budur ki Hazret-i Muhammed’in İmâm-ı ‘Alî benzemesi, ğurâbın ğurâba ve zübâbın zübâba benzemesinden artıktır. [s.58] Bu ecilden Cibrîl, nübüvvet ‘Alî’nin hakkı iken ğalat edip Muhammed’e getirdi derler. Onun için kendilere Ğurâbî denildi. Ve Cebrâîl-‘aleyhi’s-selâm-a -hâşâ- şânına lâyıık olmayan herze [boş söz] söylerler. Ve bunlar -hâşâ- Hazret-i Muhammed şâ’irdir diyerek zem ederler. Ve derler ki ‘Alî, tanrıdır.

⁷⁹⁰ Âl-i İmrân 3/145. “Hiçbir kimse Allah’ın izni olmadan ölmez.” Ayetin tamamı şöyledir: وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُّجَلًّا وَمَنْ يَرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَنْ يَرِدْ ثَوَابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا وَسَجْزِي السَّائِرِينَ

Mahlûku kendiye da‘vet için Muhammed’i gönderdi. Muhammed, halkı ‘Alî’den ğayrının ‘ibâdetine da‘vet edip zemme müstehak oldu derler. Hücet-i Ehl-i Sünnet, Hüdâ’nın ⁷⁹¹ *مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ* nazm-ı şerîfidir. Elân bundan ma‘lûm oldu ki bunlar kâfirlerdir. Ve kâfir ise Hüdâ’nın düşmânıdır. Ve Hazret-i ‘Alî -radiyehû- ricâlin bulûğdan evvel îmân edenlerin evvelidir. Ve bunlara Zemiyye dahî derler. Ashâb hazerâtını ve ğayrını zem eylediklerinden için.

Dokuzuncu fasıl, Ğulât-ı Şî‘î’den ‘Ulyâniyye’dir. Bunlar ‘Ulyân ibn-i Zirâ‘u’l-Esedî nâm bir mel‘ûn bî-dînin ashâbıdır. Hazret-i Peyğamber’i zem edip Hazret-i ‘Alî’yi O zât-ı muhteremden efdal tutarlardı. Ve ‘Alî -hâşâ- ilâhdır. Ve Muhammed’i gönderen O’dur der idi -la‘anehullâh-. Ve derdi ki Muhammed -‘aleyhi’s-selâm- ‘Alî’ye da‘vet için gönderildi. O, kendi nefsi için da‘vet eyledi. Ve bu fırkanın ba‘zısı ‘Alî ile Muhammed’e ilâhdır derler. Ve hangisi ekdemdir bunda ihtilâf ettiler. Ba‘zısı ‘Alî’yi takdîm ettiler ve ba‘zısı Hazret-i Fahr-i Risâlet’i takdîm ettiler. Ve bunlardan bir tâ’ife ilâh beşdir, Hazret-i Muhammed ve ‘Alî ve Fâtıma ve Hasan ve Hüseyin -radiyallâhu ‘anhum- hazretleridir. Ve bunların beşi de birdir. Ve rûhları ‘ale’s-seviyye’dir. Ve birbirlerine tefevvukları [üstünlükleri] yoktur. Hattâ te’nîsden hazeran [sakınmak için] tâ’ ile فاطمة denilmez. Belki فاطم denilir derler. İmdî, bunların küfürlerinde aslâ şübhe yoktur, Bârî Te‘âlâ’ya şerîk ittihâz ettiklerinden için.

Onuncu fasıl, Ğulât-ı Şî‘î’den Hişâmiyye’dir. Bunlar Hişâm ibni’l-Hakem ve Hişâm ibni’s-Sâlimi’l-Cevâlikî etbâ’ıdır. Ve bunlar Şî‘a’nın mütekellimlerindendir. Ve Mu‘tezile’den Ebû’l-Hezîl [Ebû’l-Huzeyl] ile ‘ilm-i kelâmıda münâzaraları vardır. İ’tikâdları budur ki Hak Te‘âlâ’nın cisim olduğuna ittifâklarından sonra ihtilâfları vardır. İbn Hakîm dedi ki uzun ve enli ve derindir. Lâkin O, mahlûkâtdan birine benzemez. Ve mahlûkdan biri O’na benzemez. Ve O’ndan nakil olundu ki Te‘âlâ ve Tekaddes hâlis gümüş külçesi gibi her taraftan parlar ve O’nun levni ve ta‘mı ve râyhası [s.59] ve mahabbeti vardır. Ke-ennehû ondan levninin beyâz olmasını murâd ederler. Ve derler ki bu sıfatlar Hüdâ’nın zâtının ğayrıdır. Ve kalkar ve oturur ve gezer ve durur ve ecsâma benzer. Ve ‘arş, Allâh-u Te‘âlâ’nın serîridir. Ve böyle olmaya idi

⁷⁹¹ Bakara 2/98. “Her kim Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail’e ve Mikâ’il’e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkar edenlerin düşmanıdır.”

Kur'ân'da ⁷⁹² وَمَا تَحْتَ الثَّرَى ve yine ⁷⁹³ الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى buyurulmaz idi. Ve Hüdâ kendi karışıyla yedi karışdır. Ve 'arşa sürünür ve 'arş ile beyinlerinde bir vechile fazliyyetde tefâvüt [farklılık] yoktur. Ve cihet ve mekânı mu'ayyendir. Ve yerinden def'a-'i vâhideden hareket-i fi'l ile hareket eder. Yoksa bir mekândan bir mekâna naklî değildir. Ve eşyâyı vücûda geldikten sonra bilir, evvel bilmez. Ve 'ilmi, kıdem ve hudûs ile vasıf olunmaz. Ve irâdeti bir harekettir ki o ne 'aynıdır ve ne ğayrıdır. Ve kelâmı bir sıfatdır ki ona mahlûk ve ğayr-ı mahlûk demek câ'iz olmaz. Ve ecsâma 'âriz olanlarda Bârî Te'âlâ'nın bilinmesine delâlet eder 'alâmet yoktur. Ve imâmlar, ma'sûmlardır. Ve enbiyâ' hazerâtı ma'sûm değildir. Zira enbiyâlara vahyolundu, onunla kurbiyet peydâ olundu. Evliyâyâ vahyolunmadı. Öyleyse evliyânın rütbesi enbiyâdan efdaldır. Ve İbn-i Sâlim dedi ki Hüdâ, insân sûretindedir. Ve belinden yukarısı boşdur, aşağısı boş değildir. Lâkin et ve kan değildir. Ve havâss-ı hamsî vardır. Ve eli ve ayağı ve gözü ve kulağı ve ağzı ve burnu vardır. İmdî Ehl-i Sünnet red eder ki bu zu'umları Hüdâ'nın ⁷⁹⁴ أَلَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ nass-ı şerîfine muhâlifdir. Bârî Te'âlâ bunun gibi hâlâtdan müberrâdır.

On birinci fasıl, Ğulât-ı Şî'i'den Zerrâriyye'dir [Zürâriyye]. Bunlar Zerrât ibn-i A'yun nâm bir kimsenin etbâ'idır. Bunlar, Hüdâ'nın sıfâtının hudûslarıyla kâ'il oldular. Ya'nî Hüdâ, hayât ve 'ilim ve semî ve basar ve irâdet ve kudret ve kelâm ve tekvîn bu sıfatlarla muttasıf değildir. Pes. Bu cümle zâtına râci'dir. Ya'nî zâtiyle 'âlim ve kâdirdir. Ğayrı sıfatları bu gibidir.

On ikinci fasıl, Ğulât-ı Şî'i'den Yûnusiyye'dir. Bunlar Yûnus ibn-i 'Abdurrahmânî'l-Kumî nâm bir kimsenin etbâ'idır. Ve O, müşebbehe-'i Şî'a'dandır. Onlar için kitâblar tasnîf etmiştir. Ve dedi ki Hak Te'âlâ 'arşın üstündedir. Ve melâ'ike O'nu getirirler ve melâ'ikeler kendiyi getirir iken yine melâ'ikeden ekvâdır. Turna gibi ki onu ayakları getirir. Halbuki o, onlardan ekvâdır. [s.60]

⁷⁹² Taha 20/6. "...ve toprağın altındaki her şey.." Ayetin tamamı şöyledir: لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى

⁷⁹³ Taha 20/5. "Rahmân, Arş'a kurulmuştur."

⁷⁹⁴ Şûrâ 42/11. "Onun benzeri hiçbir şey yoktur." Ayetin tamamı şöyledir: فَاطِرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهِ لَأَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

On üçüncü fasıl, Ğulât-ı Şî‘î’den Şeytâniyye’dir. Ve bu şeytân ile mülakkab olan Muhammed ibni’n-Nu‘mân’a yahut Şeytân Hüşşâm ibni’l-Hikmet’e tâbi‘ oldular. Derler ki Hak Te‘âlâ cisim değildir. Belki insân sûretinde bir nûrdur dedi. Ve eşyâyı vücûda geldikten sonra bilir. Evveli bilmez dediler.

On dördüncü fasıl, Ğulât-ı Şî‘î’den Zerrâmiyye ‘dir. Ve bunlar Zerrâm ibn-i Şâkû nâm bir kimsenin etbâ‘ıdır. Dediler ki imâmet, ‘Alî’den sonra oğlu Muhammed ibni’l-Hanîfî’ye intikâl eyledi ve sonra Ebî Hâşim’e intikâl etti. Ve O’ndan vasiyyet ile ‘Alî ibn-i ‘Abdullâh ibn-i ‘Abbâs’a intikâl eyledi. Ve sonra Muhammed ibn-i ‘Alî’ye ve sonra oğlu İbrâhîm’e vasiyyet eyledi. Ve bu İbrâhîm, Ebû Müslim-i Horasânî’nin sâhibidir. Ve evvel bunun imâmeti ile kâ‘il olan O’dur. Ve bunlar Ebû Müslim zamânında Horasân’dan zuhûr ettiler. Ve Hüdâ’nın Ebû Müslim’e hulûlünü i’tikâd ettiler. Ve O, ölmedi dediler. Ve muharramâtı helâl ittihâz ettiler. Ve farzları terk ettiler Makna‘da ulûhiyyet iddi‘â eyleyen onlardır.

On beşinci fasıl, Ğulât-ı Şî‘î’den Müfevvediyye’dir [Mufavvıda]. Ve bunlar derler ki Hak Te‘âlâ Hazret-i Muhammed’i halk etti. Dünyâ mahlûkunu O’na tefvîz etti. Dünyâ ve mâ-fihâ [içindekiler] yı O yarattı. Ve ba‘zılar O’nu İmâm-ı ‘Alî’ye tefvîz eyledi dediler. Bu ‘âlemde her ne ki var Hazret-i Rasûl’e râci‘dir. Hüdâ’nın O’na ihtiyâcı vardır. Ve bu fırkanın ba‘zısı derler ki Hak Te‘âlâ bir ferîştah halk eyledi. Ona Şeyhâ’il derler. Ve bu Şeyhâ’il cemî-i halkı kendiye ‘ibâdet eylemeye da‘vet eyledi. Zira Hak Te‘âlâ’nın ‘ibâdete ihtiyâcı yokdur. Onun için bunlara Şeyhâ’il de derler. Cevâb, bu dahî Hüdâ’nın ⁷⁹⁵اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ ve yine ⁷⁹⁶وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ nazm-ı şerîfine muhâlifdir. Bu mekûle şeyler ile mezheblerini idlâl eylemişler derler.

On altıncı fasıl, Ğulât-ı Şî‘î’den Bedâ’iyye’dir. Bunlar Hak Te‘âlâ’ya bidây [bedâ] ya‘nî pişmânlığı nisbet ve tecvîz eylemişlerdir. Ya‘nî bir nesneyi irâde ettikten sonra ‘âkibetini tefekkür etmez. Ve O’na ‘ilmi yokdur derler. Bu sözle idlâle giderler.

On yedinci fasıl, Ğulât-ı Şî‘î’den Nasriyye [Nusayriyye] ve İshâkiyye’dir. Ve bunlar bir cemâ‘atdır. Derler ki -hâşâ ve kellâ- Hak Te‘âlâ, İmâm-ı ‘Alî’ye ve evlâdına

⁷⁹⁵ Zümer 39/62. “Allah her şeyin yaratıcısıdır.” Ayetin tamamı şöyledir: اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ

⁷⁹⁶ Saffat 37/96. “Oysa Allah sizi de, yaptığınız şeyleri de yaratmıştır.”

hulûl etti. Zira cesed-i cismânîyle rûhânînin zuhûru inkâr olunmaz. [s.61] Nitekim hayır tarafından Cebrâîl -‘aleyhi’s-selâm- insân sûretinde ve şer tarafından şeytân -‘aleyhi’l-la‘ne- insân sûretinde gönderilmesi gibi. Pes. Hak Te‘âlâ insân sûretinde zâhir oldu. Vaktâ ki İmâm-ı ‘Alî ve evlâdı ğayrılardan efdal olduysa bu hâssaten İmâm-ı ‘Alî’ye isbât olundu. Zira evvel min ‘indillâh, bâtın-u esrâra müte‘allik olan te’yîdât ile mü’eyyid idi derler. Ve dediler ki Hak Te‘âlâ sûret-i eşhâs ile zâhir oldu. Ya‘nî onların sûretleriyle zuhûr etti. Ve lisânlarıyla söyledi. Ve elleriyle ahiz etti. Onun için Hazret-i Muhammed müşrikler ile mukâtele eyledi. Ve İmâm-ı ‘Alî, münâfıklar ile mukâtele eyledi.

On sekizinci fasıl, Ğulât-ı Şî‘î’den İsmâ‘îliyye’dir. Ve bunlar yedi lakab ile mülakkab oldular. Evvelki, Bâtıniyye’dir. Zira Kitâbullâh’ın bâtın ma‘nâsını alıp zâhir ma‘nâsını almazlar. Ya‘nî derler ki Kur‘ân’ın zâhiri ve bâtını vardır. Ve murâd olan ancak bâtınıdır. Ve zâhirin bâtına nisbeti, lübbün [çekirdek] kişra [kabuk] nisbeti gibidir. Zâhiriyle temessük edenler onu tahsilde envâ-i meşakkatle mu‘azzeb olurlar. Ve bâtınıyla temessük edenler zâhiriyle ‘ameli terke mü’eddî olurlar derler de فَضْرَبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ⁷⁹⁷ nazm-ı şerîfiyle istidlâl ederler. Ve şu kavli Mansûriyye ve Cenâhiyye’den ahiz ettiler. İkinci lakab, Kirâmit nâmında bir kimsedir. Vâsıt kurâlarından bir kariyyedendir. Ve ismine Hamdân derler. İbtidâ nâsı kendi mezhebine da‘vet eyleyen O’dur. Ve üçüncü lakab, Tahrîmiyye’dir. Zira bunlar cemî-i harâmları ve mahremlerini kendilere mubâh kıldılar. Ve dördüncü lakab, Seb‘iyye’dir. Zira derler ki şerî‘atle gelen peygamber yedidir. Âdem ve Nûh ve İbrâhîm ve Mûsâ ve ‘Îsâ ve Muhammed ve yedincisi Muhammedini’l-Mehdî’dir. Ve şerî‘atle gelen her iki peygamber arasında yedi imâm vardır ki onun şerî‘atini itmâm ederler. Ve her ‘asırda yedi imâmdan lâzımdır. Onlara iktidâ’ olunur ve dinde onlar ile ihtidâ olunur derler. Ve onlar dahî rütbede tefâvütdür [farklı]. Ve beşinci lakab Bâbikiyye’dir. Zira onlardan bir cemâ‘at Bâbik Harbî nâmında bir Hâriciyye tâbi‘ olmuşlardır. Ve altıncı lakab, Mahmeriyye’dir. Zira eyyâm-ı bâbikde ya‘nî keferenin kızıl yimûrtalarında kızıl giymişlerdir. Ve i‘tikâd-ı bâtîlelerinde kendilere muhâlif olan

⁷⁹⁷ Hadîd 57/13. “...Derken aralarına kapısı olan bir sur çekilir. Bunun iç tarafında rahmet, onlar (münâfıklar) tarafındaki dış cihetinde ise azap vardır.” Ayetin tamamı şöyledir: يَوْمَ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ لِلَّذِينَ آمَنُوا انظُرُونَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِكُمْ قِيلَ ارْجِعُوا وَرَاءَكُمْ فَالْتَمِسُوا نُورًا فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ

müslümânlara hamîr demişlerdir. Halbuki kendileridir. Ve yedinci lakab, İsmâ‘îliyye’dir. Zira imâmeti [s.62] Ca‘fer-i Sâdık’ın İsmâ‘îl nâmında büyük oğluna isbât etmişlerdir. Ve ba‘zıları dediler ki re‘îsleri Muhammed ibn-i İsmâ‘îl’e müntesib olduğu için bu lakab ile mülakkab olmuşlardır. Ve bunların gidişleri şerî‘atı ibtâl üzerinedir. Zira Mecûs’dan bir tâ‘ife İslâm’ın şevketi ‘indinde cem‘ oldular. Ve selefleri olduğu milki müzâkere eylediler. Ve dediler ki biz şimden sonra [bundan sonra] müslümânlara kılıçla def‘a kâdir değiliz. Zira onlar çoğaldılar. Ve cemî‘i memâlik üzerlerine galebe ettiler. Pes. Bunda hîleden ğayrıya mecâl yoktur. Ve o hîle budur ki şerî‘atlarını bizim kavâ‘idimize râci‘ olur nesne ile te’vîl ederiz. Onlardan i‘tikâdları za‘îf olanlar o te’vîli kendi mezhepleri sanırlar. Ve mezhebde ihtilâfa ve sözde ızdırâba düşerler dediler de ‘âkıbet o mel‘ûnlar maksûd ve matlûblarına nâ‘il oldular. Ve nice kalb-i hâlislerin i‘tikâdlarını bozup vâdî‘i dalâletde vâle‘i hayrân ettiler. Ve bunların bu hîlede re‘îsleri, Hamdân Karimit nâm bir kimsedir. Ve ba‘zıları dediler ki ‘Abdullâh ibn-i Meymûni’l-Kadah’dır. Ve bu tâ‘ifenin za‘îfü’l-i‘tikâd olan kimseleri tarîk-i müstakîmden çıkarıp kendilere benzetmede hüd‘aları [aldatmaları] sekiz mertebedir. Evvel mertebe, kendilere celb edecekleri kimsenin gelmesi kâbil midir yoksa değil midir. Onun için celbe kâbil olmayı çağırmayı ve fakîh olan evde söz söylemeyi men‘ ederler. İkinci mertebe, celb edecekleri kimsenin havâsından hoşlandığı ve tab‘ının meyl eylediği cânibe meyl etmektir. Zira onun meşrebine mutâbık kelâmlar ile onu kandırıp giderek matlûbu olan celb hâsıl olur. Meselâ bir kimse sûfuluğa mâ‘il olsa onun gözüne ‘ibâdet ve a‘mâl-ı sâlihâyı tezyîn edip ve fisk-ı fücûru takbîh etmekle celb edip sonra sûfuyu idlâl ederler. Üçüncü mertebe, şerî‘at bâbında şübheye düşürürler. Meselâ derler ki hâ‘iza, orûcun kazâsı vâcib olup namâzın kazâsı niçin vâcib olmaz ve hikmet nedir. Ve menî çıkdıkda ğusûl vâcib olur. Ve bevl ondan ences iken vâcib olmadığı niçindir. Ve beş vakit namâzın kimi iki ve kimi üç ve kimi dört olduğunda hikmet nedir diyerek bu su‘âlleri ederler. Cevâblarını vermezler. Tâ ki cevâblarını tahsîl için kendilere rücû‘ edeler. Dördüncü [s.63] mertebe ahz-i mîsâkdir. Her kişiden i‘tikâdları hasebiyle sırlarını fâş etmemek [açığa çıkarmamak] için ‘ahid alırlar ve bunu ⁷⁹⁸ وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ kavlı-i şerîfiyle istidlâl ederler. Ve beşinci mertebe, tedlîsdir. Ya‘nî dünyâda ashâb-ı rütbeden olur ricâl ve kibârlara ve

⁷⁹⁸ Ahzab 33/7. “Hani biz peygamberlerden sağlam söz almıştık.” Ayetin tamamı şöyledir: وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰ ابْنِ مَرْيَمَ وَأَخَذْنَا مِنْهُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا

âhiretde istişfâ olunur kimselere yakîn olun, dünyâ ve âhiretiniz ma'mûr olsun diyerek onları kendilere ziyâde mahabbet ettirirler. Altıncı mertebe, te'sîsdir. Ya'nî celb edecek kimsenin teslîm ve kabûl eylediği ba'zı sözler beyân etmektir. Yedinci mertebe, hal'dır. Ya'nî şerî'ati ibtâl üzere kandırıp a'mâl-ı bedeniyeyi terk ettirirler. Sekizinci mertebe, selhdir ki i'tikâd-ı dîniyyeyi terk ettirmeleridir. İmdî bu zikir olunan şebkeler ile i'tikâdı za'îf olan kimseleri huzûzât-ı nefse düşürüp ve şerî'at mü'evveldir diyerek kandırırlar. Meselâ abdest, imâma muhabbet ve dostluktan 'ibâredir. Ve teyemmüm de böyledir. Namâz, Hazret-i Rasûl'den 'ibâredir. Nitekim ⁷⁹⁹ *إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ* kavlinden murâd budur. İhtilâm, ağyâra sırrını ifsâ etmemeden 'ibâredir. Ka'be, Hazret-i Peyğamber'dir ve kapısı 'Alî'dir. Mîkât, sükûtî olmaktır. Telbiye, da'vete icâbetdir. Tavâf, yedi imâmların mevcûd olmalarıdır. Cennet, bedeninin tekellüflerinden mu'âfiyet ve râhatından 'ibâredir. Cehennem, tekliflere devâmından hâsıl olan meşakkatden kinâyedir derler. Ve bu tâ'ifenin cümle-i 'i mezheplerinden biri budur ki Hak Te'âlâ ne vardır ve ne yokdur. Ve ne bilinir ve ne bilinmez. Ve ne gücü yeter ve ne yetmez. Ve cemî-i sıfâtta hâli böyledir. Zira bu sıfatlar mahlûkâtta bulunduğundan Hüdâ'nın onlar ile sıfatda şirketleri lâzım gelir. Bu dahî bâtıldır. Nitekim ⁸⁰⁰ *لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ* buyrulmuşdur derler de ve kelâmlarını, kelâm-ı felâsifeye halat edip derler ki Hak Te'âlâ ibtidâ' tâm olan 'aklı ve onun vâsıtasıyla nâkıs olan nefsi halk eyledi. Nefis, 'aklın kemâline müştak olmağın nakısdan kemâle gelmeye bir harekete ve hareket, âlet-i harekete muhtâc oldu. Pes. Ecrâm-ı felekiyye [gök cisimleri] hâdis oldu. Nefsin tedbîriyle deverân ettiler. Ve o hareket vâsıtasıyla ma'deniyyât ve nebâtât ve envâ-ı hayvânât zuhûra geldiler. Ve hayvânâtın efdali insândır. Zira onda füyûzât-ı ilâhiyye ve kemâlât-ı ma'neviyyeyi almağa isti'dâd [s.64] vardır. Ve âlem-i 'ulvî, 'akl-ı kâmil-i küllî ve musavvar-ı kâinât olan nefis-i nâtika-'i külliyyeyi müştemil olacak vâcib oldu ki 'âlem-i süflîde dahî necâta vesîle olan 'akl-ı kâmil ola. O dahî muhbir-i sâdık olan resûl ve nefis-i nâtıkadır. Ammâ bunun beyân ve temsîli turk-i necâtda nâtika nisbeti icâd-ı kâinâta râci' olur nesnede nefis-i ûlânın 'akl-ı evvele nisbeti gibidir. Ve o, imâm-ı nâtıkın vasîsidir. Ve eflâkın deverânları nefis ile

⁷⁹⁹ Ankebut 29/45. "Çünkü namaz, insanı hayasızlıktan ve kötülükten alıkor." Ayetin tamamı şöyledir: *أَتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ*

⁸⁰⁰ Şûrâ 42/11. "Onun benzeri hiçbir şey yokdur." Ayetin tamamı şöyledir: *فَاطِرُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُّكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ*

‘aklın devrânlarıyla olduğu gibi. Kezâlik nüfusun necâta hareketleri nâtık ile vasînin hareketleriyle olur. Ve her ‘asır ve zamânda bunun üzerine olur. Ve Hasan ibn-i Muhammedin es-Sabbâh nâm kimse zuhûrunda da‘veti tezdîd etti. Ve kabâhatlarına kimse muttali‘ olmasın için ‘avâmı, okuyup va‘z ve nasîhat dinlemeden; havâsı kütüb-ü sâlifeyi mütâla‘a etmekden men‘ eyledi. Nitekim ba‘zı mülâhide, kendilerin küfür ve ilhâdları zâhir olmasın diye dostlarını ‘ulemâ’ meclisinden ve kütüb-ü ‘ilmi mütâla‘adan men‘ ederler. Ve ‘ilm-i zâhir hicâbdır ve ‘ilm-i bâtının keşfi, onu terk etmedikce olmaz derler. Ve bunlar nâmûs-i dîn-i mübînî ve umûr-i şer‘î metîni ve savm-u ve salât ve ğayrı emirleri ve nehyleri iskât ederler. Ve muharramâtı helâl ittihâz ederler. Ve hayvânât ve cemâdât gibi zâbıt-ı dînsiz ve mâni-‘i şer‘îsiz oldular. نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِهِمْ⁸⁰¹

On dokuzuncu fasıl, Şî‘î’den Zeydiyye’dır. Onlar Zeyd ibn-i ‘Alî ibni’l-Hüseyn ibn-i ‘Alî -radiyallâhu ‘anhum- etbâ’dır. Ve bu Zeydiyye tâ’ifesi üç fırkadır. Ve her fırkası bir faslı müstemildir.

Evvelki fasıl, tâ’ife-‘i Şî‘î’den Zeydiyye’nin etbâ’ı olan Cârûdiyye’dır. Ve onlar Ebû Cârûd nâm bir kimsenin ashâbıdır. Ve İmâm-ı Bâkır O’na Serhâb diye isim verdi. Ve Serhâb’ı, deryâda sâkin olur şeytân ile tefsîr etti. Ve bunlar dediler ki Rasûl-ü Ekrem -sallallâhu ‘aleyhi ve sellem- imâmeti ‘Alî -radiyallâhu ‘anh-ın imâmeti üzerine vâf ile haber verdi. Ve İmâm diye isim vermedi. Ve Hazret’den sonra İmâm-ı Hak, ‘Alî iken nâs vâf ile âşnâ [aşına] olmayıp mevsûf olan İmâm-ı ‘Alî’yi talep etmediler. Ebûbekr’i ihtiyârlarıyla imâm nasb ettiler. Pes. Sahâbe hazerâtı haber rasûle muhâlifet ve Hazret’den sonra İmâm-ı ‘Alî’ye bî‘atden [s.65] ictinâb ettikleri için kâfir oldular derler. Halbuki sahâbe-‘i kirâmı ikfâr edenin kâfir olduğundan âgâh olmadılar. Ve imâmet, Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyin’den sonra evlâdında şûrîdir. Pes. Kim ki onlardan kılıç ile hurûc eyleye ve ‘âlim ve ‘âdil ve şecî‘ ola, İmâm odur. Ve âhir zamânda zuhûr edecek Mehdî âl-i rasûlde ihtilâf ettiler. Ba‘zılar dediler ki Mansûr zamânında Medîne-‘i Münevvere’de katl olunan Muhammed ibn-i ‘Abdullâh ibni’l-Hüseyn ibn-i ‘Alî -radiyehû-dur. Ve ba‘zılar dediler ki O’dur lâkin katil olunmamışdır diye zu‘um ettiler. Ve ba‘zılar dediler ki Mu‘tasam zamânında

⁸⁰¹ “Onların şerlerinden Allah’a sığınırız.”

habis içinde olan Muhammedi'l-Kâsım'dır. Ve ba'zılar dediler ki O'dur lâkin ölmüştür. Ve ba'zılar dediler ki Müste'în-Billâh zamânında katli olunan Yahyâ bin 'Ömer'dir. Ve ba'zılar dediler ki O'dur lâkin katil olunmamıştır.

İkinci fasıl, Şî'i'den Zeydiyye'nin etbâ'ı Süleymâniyye'dir. Ve o Süleymân ibn-i Cerîr nâm bir kimsenin ashâbıdır. Ve onlar derler ki imâmet nâs beyninde müşâvere iledir. Ve müslimînin hayırlılarından iki kişinin intisâb ve in'ikâd etmeleriyle sahîh olur. Ve efdal mevcûd iken mefdûlün imâmeti sahîhdir. Ve dediler ki Hazret-i Ebûbekir'le ve Hazret-i 'Ömer hak imâmlardır. Lâkin Hazret-i 'Alî var iken ümmet onlara bî'at ettiklerinde hatâ etmişlerdir. Ve hatâları derece-'i fiska bâliğ olmuştur. Ve sahâbeden İmâm-ı 'Osmân ve Talha ve Zübeyir ve 'Âyişe -radiyehum-hazretlerini ikfâr ettiler.

Üçüncü fasıl, Şî'i'den Zeydiyye'nin etbâ'ından Sâlihiyye'dir. Ve onlar Hasan ibn-i Sâlih nâm bir kimsenin etbâ'ıdır. Ve Tebriyye'dir [Betriyye] ki Tebrî es-Sevmî nâm bir kimsenin etbâ'ıdır. Ve bunlar mezhebde müttefiklerdir. Ve imâmetde sözleri, Süleymân'ın sözü gibidir. Velâkin Hazret-i 'Osmân'da tevekkuf etmişlerdir. Ve altı ahlâk-ı hamîde ile muttasıf olanın imâmetine kâ'il olmuşlardır. Bunlardan evvelki, 'âlim olmak. İkinci, zâhid olmak. Üçüncü, şecî' olmak. Dördüncü ve beşinci, Hazret-i Fâtıma evlâdından Hasanî ve Hüseyinî olmak. Altıncı, imâm olan kimsede emrâzdan maraz bulunmamak gerekdir derler. Ve bunlar usûl-ü i'tikâdde Mu'tezilî'ye muvâfakat ederler. Ve furû-'u 'ameliyyâtda Ebî Hanîfe mezhebine mâil oldular. Fakat ba'zı mesâilde Şâfi'iyye'ye mütâba'at ettiler. Ammâ imâmetde onlara da muhâlifet ettiler. Hazret-i 'Alî'yi ve Ebûbekir ve 'Ömer -radiyehumâ- [s.66] üzerine tafdîl ederler. Bir kimse evlâd-ı 'Alî'den ola, onun üzerine imâmet vâcibdir. Bayrâm ve Cum'a namâzlarını Hazret-i 'Alî evlâdından gayrının izni ile edâ etmek câ'iz değildir derler. Ve Hazret-i Rasûl ğazâyâ gittikde yerine halîfe Hazret-i 'Alî'yi vasî eyledi. Ve İmâm-ı 'Alî'nin Hazret'e nisbeti, Ebûbekr'e nisbetinden kavîdir derler. Ehl-i Sünnet tarafından hüccet budur ki Hazret-i Rasûl ğazâyâ teşrîfinde salât emrinde imâmeti Ebûbekr'e tahsîs eyledi. Ve Hazret-i 'Alî için vasî buyurdıkları hâl-i hayâtında ve kemâl-i sıhhatinde idi. Vesâyet ile imâmet câ'iz olmaz. Ve hilâfetin nesebe te'alluku yoktur. Eğer nesebe ta'alluku ola idi Hazret-i 'Abbâs -radiyehû- olmak gerek idi. Zira Hazret'in 'ammîsi idi. Ve Hazret-i 'Alî ise 'ammî-zâdesidir diye cevâb verilir.

Yirminci fasıl, Şî‘î’den İmâmiyye’dir. Ve bunlar şunlardır ki Hazret-i Peyğamber’den İmâm-ı ‘Alî hakkında sarâhaten nas vâki‘ oldu derler. Ve cemî-‘i sahâbeyi tekfir ederler. Ve imâmeti, Ca‘feru’s-Sâdık -radiyehû-ya nisbetle ittifâk ettiler. Lâkin O’ndan imâmet kime tahsîs olunur. Onda ihtilâf ettiler. Encâm-ı ra’yleri [nihai görüşleri] İmâm-ı Ca‘fer’den sonra oğlu Mûsâ-yı Kâzım’adır. Ve sonra ‘Ali ibn-i Mûsâ er-Rızâ’dır. Ve sonra Muhammed ibn-i ‘Alî et-Takî’dir. Ve sonra ‘Alî ibn-i Muhammedin en-Nakî’dir. Ve sonra Hasan ibn-i ‘Alî ez-Zekî’dir. Ve sonra Muhammed ibni’l-Hasan’dır. Ve Mehdî dedikleri O’dur. Ve Ca‘fer-i Sâdık’dan sonra olan mertebelerden tertîbde ihtilâfları vardır. Cevâb, İmâm-ı Fahrid’din onları *Mahsal*⁸⁰² nâm kitâbının âhirinde beyân etmiştir. Bunlar kendi imâmîlerinin mezhepleri üzere çok zamân geçdi sonra ihtilâf ettiler. Ve ‘ulemâ-‘i müteahhirleri Mu‘tezilî’ye tâbi‘ oldular. ⁸⁰³ الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى ve ⁸⁰⁴ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ gibi müteşâbihâtın zâhirlerini i’tikâd edip Hüdâ’ya isbât-ı mekân ve isbât-ı a‘zâ ettiler. İmdî hak olan bunlar kâfirlerdir. Zira Bârî Te‘âlâ’ya isbât-ı mekân ettikleri için.

⁸⁰⁵ حَفَظَنَا اللَّهُ مِنْ شُرُورِهِمْ

BÂB-I RÂBİ⁸⁰⁶

Kibâr-ı fırak-ı İslâmiyye’den Havâric beyânındadır. Hafî olmaya ki üzerine ümmet ittifâk ettikleri İmâm-ı Hakk’a tâbi‘ olmayan kimseye Hâricî derler. Gerek sahâbe zamânında olsun ve gerek tâbi‘în zamânında olsun ve gerek her zamânda olsun, husûsan zamânımızda nasb olunan imâm üzerine olsun. İmdî bu Havâric yirmi fırkadır. Her bir fırka bir faslı müstemildir. Mecmû‘u yirmi [s.67] fasıl olur.

Fasl-ı evvel, Tâ‘ife-‘i Havâric’den Muhakkime’dir. Ve bunlar şu tâ‘ifedir ki hüküm eylemek Allâh-u Te‘âlâ’dan ğayrıya lâıyk değildir derler. Hattâ o târîhde Yeşker⁸⁰⁷ nâm diyârdan bir kimse var idi. Çün Hazret-i ‘Alî, Ebû Mûsâ-yı Eş‘ârî’yi

⁸⁰² Metinde “Mahsal” ismiyle alınan eserin asıl adı Muhassal’dır. Fahreddin er-Râzî tarafından telif edilmiş olup kelâmî konulardan müteşekkil bir kitaptır. Bkz. İlyas Çelebi, “el-Muhassal”, **DİA**, 2006, C. XXXI, s. 16-18.

⁸⁰³ Taha 20/5. “*Rahmân, Arş’a kurulmuştur.*”

⁸⁰⁴ Fetih 48/10. “*..Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir...*” Ayetin tamamı şöyledir: إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثْ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَى بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمَسِيئَةٌ بِهِ أَجْرًا عَظِيمًا

⁸⁰⁵ “*Allah, bizi onların şerlerinden korusun.*”

⁸⁰⁶ Bu bab başlığında harekeleme bu şekilde yapılmıştır.

⁸⁰⁷ Bahsi geçen şehrin tam olarak neresi olduğuna ulaşamadık. Ancak Haricilerle ilgili İslam Ansiklopedisi’nde verilen bilgiler doğrultusunda ilk Harici grubu oluşturanlar arasında Abdullah b.

hâkim nasb eyledi. Bu Yeşker nâm şehirden olan kimse atına süvâr olup Hazret-i ‘Alî ‘askerinden çıkıp Mu‘âviye’den dahî bîrâz olup gitti. Zira hüküm eylemek onların yanında küfrü mücibdir. Ve senedleri ⁸⁰⁸ *إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ* nazm-ı şerîfidir. Ve onlar on iki bin kimse idiler. Hazret-i ‘Alî üzerine hurûc ve mukâtele ettiler. Hazret-i ‘Alî ve Hazret-i ‘Osmân ve Talha ve Zübeyr ve Hasan ve Hüseyin -radiyallâhu ‘anhum- hazretlerini -hâşâ sümme hâşâ- kâfirdir derler. Ve ashâb-ı kibârın ekserini dahî belki cemî-i ümmeti tekfir ederler. Ve bunlar ehl-i salât ve savm iseler de fâ’ide vermez. Zira Hazret’in ⁸⁰⁹ *أَيُّحْضَرُ أَحَدُكُمْ صَلَاتَهُ فِي جَنْبِ صَلَاتِهِمْ وَصَوْمَهُ فِي صَوْمِهِمْ وَلَكِنْ لَا يُجَاوِزُ إِيْمَانَهُمْ* ⁸¹⁰ *قُدَّامَهُمْ* hadîsi onların haklarındadır derler. Ve Nehrivân [Nehrevan]’da cem’ oldular. Ve İmâm-ı ‘Alî hazretleri onları ‘ibâdet ve tâ’ate gelmelerin taleb ettikde O’ndan i’râz ettiler. Pes. İmâm-ı ‘Alî onlar ile mukâtele eyledi. Ve onlardan ekseri katil olunup içlerinden az kimse kurtuldu. Nitekim kıssaları meşhûr ve kütüb-i tevârîhde mestûrdur. Ve bu fırkanın mezhepleri budur ki her kim halk arasında ‘adâlet eylese ve zulüm etmese o imâm olur. Gerek o Kureyş’den olsun ve gerek gayrıdan olsun. Ve eğer tebdîl-i ahlâk edip cevri ve zulüm ederse ‘azli veya katli vâcib olur. Ve onlar imâm nasb etmeyi tecvîz etmediler. Belki ‘âlemde olmamağı tecvîz ettiler. Ve günâh-ı kebâ’ir işleyeni ikfâr ederler. Bunlara hüccet Ehl-i Sünnet-i Hüdâ’nın *وَأَنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا* ⁸¹¹ kavli-i şerîfi kâfidir.

Kevvâ el-Yeşkürî adında bir şahsın da var olduğu görülmektedir. Bu bilgiden hareketle o dönemde Yeşkür adında bir yerin var olduğu söylenebilir. Bkz. Ethem Ruhi Fıçlalı, “Hâricîler”, **DİA**, 1997, C. XVI, s. 170.

⁸⁰⁸ Yusuf 12/40. “*Hüküm ancak Allah’a aittir.*” Ayetin tamamı şöyledir: *مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءَ سَمَّيْتُمُوهَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا لِلَّهِ حُكْمٌ إِلَّا لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ* Ayrıca bkz. Yusuf 12/67.

⁸⁰⁹ Hadiste geçen *أَيُّحْضَرُ* ibaresi Hatâ ve Savâb cetvelinde Hatâ başlığı altında yer alırken bu ibarenin karşısında Savâb başlığı altında *يَحْضَرُ* ifadesi yer almıştır.

⁸¹⁰ Bir önceki dipnotta da belirtildiği gibi *أَيُّحْضَرُ* ibaresi kaynaklarda geçmemektedir. Ayrıca Hatâ ve Savâb cetvelinde *قُدَّامَهُمْ* ifadesi Hatâ başlığı altında yer alırken *تَرَايَاهُمْ* ifadesi ise Savâb başlığı altında yer almaktadır. Müellifin metne aldığı rivayete yakın ifadelerle kaynaklarda geçen hadisin tamamı şöyledir: *دَعَا فَإِنَّ لَهُ أَصْحَابًا ، يَحْضَرُ أَحَدُكُمْ صَلَاتَهُ مَعَ صَلَاتِهِمْ وَصِيَامَهُ مَعَ صِيَامِهِمْ ، يَقْرَأُونَ الْقُرْآنَ لَا يُجَاوِزُ تَرَايَاهُمْ ، يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينِ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ ، يُنْظَرُ إِلَى نَصْلِهِ فَلَا يُرْجَدُ فِيهِ شَيْءٌ ، ثُمَّ يُنْظَرُ إِلَى رِصَافِهِ فَمَا يُرْجَدُ فِيهِ شَيْءٌ ، ثُمَّ يُنْظَرُ إِلَى نَصْبِهِ - وَهُوَ قَدْحُهُ - فَلَا يُرْجَدُ فِيهِ شَيْءٌ ، ثُمَّ يُنْظَرُ إِلَى قَدِّهِ فَلَا يُرْجَدُ فِيهِ شَيْءٌ ، قَدْ سَبَقَ الْفَرْثُ وَالْذَّمُّ ، أَيُّهُمْ رَجُلٌ أَسْوَدُ إِحْدَى عِصْبَتِهِ مِثْلَ ثَدْيِ الْمَرْأَةِ ، أَوْ مِثْلَ الْبَضْعَةِ تَتَرَدَّدُ وَيَخْرُجُونَ عَلَى جِوَارِثٍ مِنَ النَّاسِ* “Sizden birisi onların namazının yanında kendi namazını, onların orucunun yanında kendi orucunu küçük mü görüyor? Fakat onların imanı önlerinden öteye geçmez.” Buhârî, Menâkıb 25; Müslim, Zekât 195.

⁸¹¹ Nisa 4/35. “Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin.” Ayetin tamamı şöyledir: *وَأَنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا*

İkinci fasıl, Havâricîn'in Muhakkime'sinden Beyhesiyye'dir. Ve bunlar Muhammed ibn-i Beyhes ibn-i el-Heysam ibn-i Câbir nâm kimsenin etbâ'ıdır. Ve Haccâc-ı zâlim O'nun ellerin ve ayakların kesip katil eyledi. Ve bunların mezhepleri budur ki î mân, Hüdâ'yı ve Rasûl'ü ve getirdiği nesneleri bilip dil ile ikrâr etmektedir. Onun harâm ve helâl olduğunu bilmeseyse o kâfirdir. [s.68] Zira onun üzerine hakkı bilmek için aramak vâcibdir. Ve ba'zılar dediler ki onun hâli imâma bildirilip had vurulmaya, kâfir olmaz mağfûr olur. Harâm ancak Hüdâ'nın قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ kavlinde zikir olunandır. Ve b'azılar dediler ki imâm kâfir olacak huzûrunda ve ğîbetinde [gaybetinde] olan ra'âyâ dahî kâfir olur. Ve dediler ki tıfillar islâm ve kâfir olmakda babaları gibidir. Ve ba'zılar dediler ki helâl nesneden serhûş olan kimse envâ-ı ğalîz kelâmları ve ef'âl-i şenî'i irtikâb etse 'indallâh ve 'inde'n-nâs mu'âhaze olunmaz. Ve harâm olan nesneden serhûş olursa mu'âhaze olunur. Ve ba'zılar dediler ki günâh-ı kebâ'ir ile beraber sekir küfürdür. Ve bunlar kul fi'linin hâlıkıdır demekde Mu'tezile'ye muvâfikat [muvâfakat] ettiler. Pes. Bu zu'umla dalâlete gittiler.

Üçüncü fasıl, Havâric'in Muhakkime'sinden İzârika'dır [Ezârika]. Ve bunlar Nâfi' ibni'l-Ezruk [Nâfi b. el-Ezrak] nâm bir kimsenin etbâ'ıdır. Ve bu bedbahtlıların sekiz bid'ati vardır. Evvelki bid'ati odur ki İmâm-ı 'Alî hükmü sebebiyle kâfir oldu derler de Hüdâ'nın وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُ kavli O'nun hakkında nâzil oldu derler. Ve İbn-i Mülcem'in Hazret-i 'Alî'yi öldürdüğünü tahsîn ederler de Hüdâ'nın وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ⁸¹² kavli O'nun hakkında nâzil oldu derler. Ve İmâm-ı 'Osmân ve Talha ve Zübeyr ve 'Âişe ve İbn-i 'Abbâs -radiyallâhu 'anhum- hazerâtının ve onlar ile sâ'ir müslümânların kâfir olmalarını ziyâde ederler. Ve onların cehennemde ebedî kalmalarıyla hüküm ederler. Lâkin bu i'tikâdlarıyla kendiler kâfir olup cehennemde muhalled olacakların bilmezler. Zira mü'mini kâfir i'tikâd eden kendi kâfir olur, ebedî cehennemde kalır.

⁸¹² En'âm 6/145. "De ki: Bana vahyolunan Kur'an'da harâm kılınmış bir şey bulamıyorum." Ayetin tamamı şöyledir: قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مِثْلَهُ أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رَجَسٌ أَوْ فِسْقًا أَوْ لَحْمَ نَاسٍ يَكْفُرُ بِاللَّهِ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

⁸¹³ Bakara 2/204. "İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (Sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Halbuki o düşmanlıkta en amansız olandır."

⁸¹⁴ Bakara 2/207. "İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendini feda eder." Ayetin tamamı şöyledir: وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ

İkinci bid'ati, kitâlden rücû' edenler kâfirdir dediler. Ve dinde kendilere muvâfık olduğuna bakmadılar. Üçüncü bid'ati, kendiye muhâlif olanların oğullarını ve hâtûnlarını öldürmeyi revâ gördüler. Ve dördüncü bid'ati odur ki sâliha hâtûna cebren zinâ eden kimseye recim yokdur. Ya'nî boğazına kadar gömüp taşıyarak öldürmek yokdur. Zira Kur'ân'da zikir olunmadı derler. Ve ba'zılar ricâl-u ve nisâdan muhsin ve muhsineye kazef eyleyen kimse hakkında derler ki eğer sövülen kimse erkek [s.69] olursa had yokdur. Ve eğer nisâ' olur ise meşrû' olan dayak vurulur derler. Ve beşinci bid'ati odur ki, müşriklerin oğulları babalarıyla ebedî cehennemdedir derler. Fakat İmâm-ı A'zam hazretleri kemâl-i ittikâsından cevâb vermemişdir derler. Ve altıncı bid'ati odur ki peygamberlerin vahy gelmezden evvel kâfir olması câ'izdir derler -hâşâ ve kellâ-. Yedinci bid'ati, günâh-ı kebâ'iri irtikâb eden kâfir olur. Onun için İblîs kâfirdir derler. Sekizinci bid'ati, kavilde ve fi'ilde takiyye bir kimse⁸¹⁵ nefsi veya mâlından havf etse lisân veya cevârihiyle küfür izhâr etmeyi revâ görürler.⁸¹⁶

Dördüncü fasıl, Havâricîn'in Muhakkime'sinden Necidât'dır [Necedât]. Ve onlar, Necidetu'bn-i 'Âmiri'l-Hanefî nâm bir kimsenin ahabıdır. Ve bunların ba'zısına 'Âzirîyye derler. Zira 'ameliyyâta dâir olanı nâs bilmeseydi ma'zûrdur dedikleri için. Beyânı budur ki Necde oğlunu bir mikdâr 'asker ile ehl-i katîfin ya'nî atları tembel olan kimselerin üzerlerine gönderdi. Pes. Onları öldürüp ve 'avratlarını esîr ettiler. Ve 'iddetleri içinde 'avratlara nikâh ettiler. Ve mâl-ı ğanîmetden yediler. Geri Necde yanına geldiklerinde işledikleri nesneyi haber verdiler. Ve O dedi ki işlediğiniz şey' size câ'iz değildi. Ve onlar câ'iz olmadığını bilmez idik dediklerinde 'özürlerini kabûl etti. Bu kelâmı işittiklerinde Necde'nin yârânları ihtilâf ettiler. Ba'zılar Necde'ye tâbi' olup dediler ki dîn iki emirdir. Evvelki, Hüdâ'nın birliğini ve Peygamber'in hak rasûl olduğunu ve müslümânları katil etmek harâm olduğu cânib-i ma'nevî ilâhiyyeden ne geldiyse onu ikrâr etmeklikdir. Pes. Bunlarda bilmem demek makbûl değildir derler. İkinci emir, bunların mâ'adâ ahkâm-ı ilâhî ve haber-i rasûldür. Bunlar bilinmemek ma'zûrdur derler. O ecilden onlara 'Âzirîyye denildi. Ve cemî-i necidât derler ki halkın imâma hâcetleri yokdur. Belki onlara vâcib olan aralarında

⁸¹⁵ Hatâ ve Savâb cetvelinde "takiyye bir kimse" ifadesi Hatâ başlığı altında yer alırken "takiyye olmaz ya'nî" ifadesi Savâb başlığı altında yer almaktadır.

⁸¹⁶ "revâ görürler" ifadesi Hatâ başlığı altında yer almaktadır. Bu ifadenin karşısında Savâb başlığı altında "revâ görmezler" ifadesi yer almaktadır.

‘adle ri’âyet etmektedir. Ve eğer ‘adle ri’âyet imâmsız bulunmaz ise onlara imâm nasb eylemek câ’iz olur. İmdî, Necidât İzârîka tâ’ifesine tekfîrde muvâfakat edip bâkî ahkâmda muhâlefet ettiler.

Beşinci fasıl, Havâricîn’in Muhakkime tâ’ifesinden Asfariyye’dir. Ve onlar Deyyâr ibni’l-Asfar nâm bir kimsenin etbâ’ıdır. Ve bunlar ahabbâlarından bir nice tarîkle ayrıldılar. Evvelki tarîk, Hazret-i [s.70] ‘Alî’ye mukâteleden yüz çevireni dînde kendilere muvâfık olursa ikfâr etmezler, muhâlif olursa ederler. İkinci tarîk, sâliha hâtûna zinâ edene recim vardır derler. Üçüncü tarîk, müşrikînin oğullarını ikfâr etmezler. Ve cehennemde ebedî kalmazlar derler. Dördüncü tarîk, kavilde takiiye lâzımdır fi’ilde değil. Ya’nî bir kimse mâl veya nefsinin helâkından havf etse o kimse lisânıyla izhâr-ı küfür etmek câ’izdir. A’zâ ve cevârihiyle işlemek câ’iz değildir derler. Beşinci tarîk, had îcâb eder günahkârâne ma’siyetleriyle ad verilir. Meselen zinâ edene zânî ve sirkat edene sârik denilir. Kâfir denmez. Ve had vurulmayan meselâ namâz ve orûc ve bunun emsâlini terk edene kâfir denir zu’umlarınca. Ve müslümân hâtûnunu kâfire tenhâda evlendirmeyi câ’iz gördüler. Âşıkârede değildir.

Altıncı fasıl, Havâricîn’in Muhakkime tâ’ifesinden Ubâziyye’dir [İbâziyye]. Bunlar ‘Abdullâh ibn-i Ubâz nâm bir kimsenin etbâ’ıdır. Nitekim haklarında الْأَبَاضِيَّةُ نِتَكِيمِ haklarında 817 مَجُوسٌ هَذِهِ الْأُمَّةُ buyrulmuştur. Dediler ki ehl-i kıbleden bize muhâlif olanlar kâfirlerdir ve müşrik değillerdir. Münâkihaları câ’izdir fakat ğavġa [kavga] vaktinde silâhlarını ve mâllarını ġanîmet eylemek helâldir. Ve mehûfdan mâ ‘adâda harâmdır. Ve dediler ki ehl-i islâmdan bize muhâlifet edenlerin evleri islâm evidir lâkin pâdişâhlarının ‘askeri olduġu yer islâm evi değildir, belki baġî olan kâfir evidir. Ve kendilerine muhâlif olanların kendileri üzere şehâdetlerini câ’iz gördüler. Ve derler ki ġunâh-ı kebâ’ir işleyenler mü’mîn ve muvahhid değillerdir. Zira bunların ‘indinde ‘ameller hakîkat îmâna dâhillerdir. Ya’nî îmân ‘amelden cüz’dür derler. Ve bir nesneyi yapmaya kudret o işi işlemezden evveldir. İşlerken ve sonra değildir. Ve kulun işleri Hüdâ’nın mahlûkudur. Ve cümle ‘âlem fânî olur ‘abd-i mükellef kalmayınca. Ve ġunâh-ı kebâ’ir işleyenler küfrân-ı ni’met ile kâfirdirler. Küfr-ü millet ile kâfir

⁸¹⁷ “İbâzîler, bu ümmetin Mecûsî’leridirler.” Rivayeti hiçbir kaynakta bulamadık. Genellikle kaderi inkar edenler için bu ümmetin mecusileri olduklarına dair rivayetler varit olmuştur. Ancak özellikle zikri geçen fırka için kullanılan bu ifadenin kime ait olduğuna dair herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

değillerdir derler. Ve müşrikînin oğullarının kâfir olup olmamasında ve münâfikînin müşrik olup olmamasında ve delîl ve mu‘cizesiz peygamberliğin cevâzında ve kendisine vahyolunan nesnede kendiye tebe‘iyyetle teklîfin câ‘iz olup olmamasında sükût ettiler. Ve İmâm-ı ‘Alî hazretlerini ve ekser-i ashâbı küfre nisbet ettiler. Ve vâlidesine nikâhı câ‘iz gördüler. Halbuki bu zâlimler nassı inkârları için kâfir oldular. Nitekim ⁸¹⁸ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ [s.71] buyrulmuştur.

Yedinci fasıl, Havâricîn’in Ubâziyye’sinden Hafsiyye’dir. Ve bunlar Ebû Hafs ibn-i Ebî’l-Makdem nâm bir kimsenin ahhâbıdır. Derler ki îmân ile küfür arasında bir haslet-i mutavassıta vardır ki o, ma‘rifetullâhdır. Pes. Kim ki Hüdâ’yı bile ve gayrısını inkâr ede veyâhûd günâh-ı kebâ’iri irtikâb ede o kâfirdir, müşrik değildir derler.

Sekizinci fasıl, Havâricîn’in Ubâziyye’sinden Yezîdiyye’dir. Bunlar Ubâziyye’den Yezîd ibn-i Enîse nâm bir kimsenin etbâıdır. Ve Ubâziyye üzerine küfür ve ilhâdı ziyâde edip dediler ki Hak Te‘âlâ ‘acemden Şu‘ayb nâmında bir peygamber ba‘s eyledi. O kitâb gökde yazılıp bir ânda nâzil olur. Ve Hazret-i Muhammed’in şer‘atini terk edip Sâbi’iyye keferesi milletine seyl eder. Ve ‘avratdan halife olur. Ve pâdişâh üzerine hurûc câ‘izdir derler. Ve ashâb-ı uhdûd mutlakan gerek dînlerine muvâfık olsun ve gerek olmasın müşriklerdir. Ve günâh büyük ve küçük şirkdir derler. Ezcümle, kiziblerine Ehl-i Sünnet’in delîli ⁸¹⁹ وَخَاتَمَ النَّبِيِّنَ kavlı-ı şerîfinden murâd Muhammed -‘aleyhi’s-selâm-dır. Ve ‘avratdan peygamber ola idi bir âyet nâzil olurdu. Velhâsıl bu sözleri kitâb ve sünnete muhâlif olmakla ekfer-i kefereden olduklarında şek yokdur.

Dokuzuncu fasıl, Havâricîn’in Ubâziyye’sinden Hârisiyye’dir. Bunlar Ebû’l-Hârisi’l-Ubâzî nâm bir kimsenin etbâıdır. Kaderde ya’nî kulun fi’li Hüdâ’nın mahlûkudur demede ve istitâ‘at kable’l-fi’l demede Mu‘tezile’ye muhâlifet eylediler.

⁸¹⁸ Nisa 4/23. “Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız...” Ayetin tamamı şöyledir: حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ مِنَ الرُّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَّائِكُمُ اللَّاتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْنَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَتْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُوراً رَحِيماً

⁸¹⁹ Ahzab 33/40. “...ve nebilerin sonuncusudur..” Ayetin tamamı şöyledir: مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيماً

Onuncu fasıl, Havâricîn'in Ubâziyye'sinden 'Ucârîde'dir [Acârîde]. Bunlar 'Abdurrahmân ibn-i 'Ucrad nâm bir kimsenin etbâ'idır. Ve onlar derler ki kul bir nesneyi işleye onunla Cenâb-u Hakk'ı murâd ve kasd etmeye o 'ibâdât ve tâ'âtıdır. Ve o Necdât'a bed'atlerinde [bid'atlerinde] muvâfakat etti. Sonra onun bed'atleri [bid'atleri] üzerine baz'ı ba'zı bed'at [bid'at] ziyâde eyledi. Biri odur ki islâm olanı biz severiz lâkin tıfillardan berîyiz. Zira onlar bâliğ olmadıkca müslümân olmazlar. Onun için bâliğ olmayanın nikâhı sahîh değildir derler. Hattâ ölürlerse üzerlerine [s.72] namâz kılmazlar. Zira islâm için 'aklı tamâm devşirmek vâcibdir. O dahî bulûğdan evvel mümkün değildir. Ve bulûğdan sonra islâma da'vet vâcibdir. Ve vâlidesini nikâhı ile almak câ'izdir derler. Ve müşriklerin oğulları babalarıyla beraber cehennemdedir derler. Ve günâh-ı kebâ'ir sâhibi, kâfirdir derler. Onlara cevâb, bu sözleri dahî kitâb ve sünnete muhâlifdir. Nitekim ⁸²⁰ وَمَا أَمْرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ⁸²¹ ve yine ⁸²² لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى buyrulmuştur. Ve yine ⁸²¹ إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ ve yine ⁸²² لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى buyrulmuştur.

On birinci fasıl, Havâricîn'in 'Ucârîde fırkasından Meymûniyye'dir. Ve bunlar Meymûn ibn-i 'İmrân nâm bir kimsenin etbâ'idır. Bu Meymûn ve tevâbi'i 'Abdulkarîm ibn-i 'Acrad'dan bir nice bid'atle ayrılmıştır. Biri odur ki Kadrîler dedikleri gibi kul fî'linin hâlıkıdır derler. Ve istitâ'at kable'l-fi'l'dir. Ya'nî bir nesneyi yapmazdan evvel ona kudreti olmalıdır derler. Ve biri odur ki Mu'tezile dedikleri gibi Hüdâ hayrî diler halk eyler ve şerri ve ma'siyyeti dilemez halk eylemez. Ve biri odur ki müşriklerin evlâdları cennettedirler. Ve oğullarının kızlarını ve kızlarının kızlarını ve oğlan karındâşlarının kızlarını ve kız karındâşlarının kızlarını ve babalarının analarını nikâh ile almayı tecvîz etmeleri hikâye olundu. Ve bu tecvîz ile kâfir oldular. Ve sûre-i Yûsuf'u inkâr ederler. Zira kasasdır, kıssa-i fîsk Kur'ân'a yaraşmaz diye zu'um ederler. Ve kendilerinin i'tikâdlarına muhâlif olanların mâlî helâl değildir diyerek yemezler. Ve yine bu hezeyânlarla [saçmalama] beraber şer-i şerîfe ve şeyhayne ya'nî Ebûbekir ve 'Ömer -radiyallâhu 'anhuma-ya mütâbi'at [mütâba'at]

⁸²⁰ Beyyine 98/5. "Halbuki onlara, ancak dini Allah'a has kılarak, O'na kulluk etmeleri...emredilmişti." Ayetin tamamı şöyledir: وَمَا أَمْرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ خُفَّاءَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ

⁸²¹ "Ameller, ancak niyetlere göredir." Buhârî, Bed'ul-vahyi 1; Müslim, İmâre 232; Ebû Dâvûd, Talâk 11; İbn Mâce, Züh'd 26.

⁸²² "Herkes için ancak niyet ettiği vardır." Buhârî, Bed'ul-vahyi 1; Müslim, İmâre 232; Ebû Dâvûd, Talâk 11; İbn Mâce, Züh'd 26.

etmek üzerimize vâcibdir derler. Hücet-i Ehl-i Sünnet, Hazret'in الْقَدَرِيَّةُ مَجُوسٌ هَذِهِ مَا شَاءَ اللَّهُ كَانَ وَلَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ⁸²⁵ ve yine الْقَدْرُ خَيْرُهُ وَشَرُّهُ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى⁸²⁴ ve yine الْأُمَّةُ⁸²³ hadîsleriyle Hüdâ'nın حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمُ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ⁸²⁶ nazm-ı şerîfidir. Bunlar ile bu Ehl-i Bid'at'ın temessükleri red olunur.

On ikinci fasıl, Havâricîn'in 'Ucârîde'sinden Hamzeviyye'dir [Hamziyye]. Bunlar Hamza ibn-i Edruki'l-Hâricî [s.73] nâm bir kimsenin etbâ'ıdır. Ve mezbûr [zikredilen] Hamza, Hârûnu'r-Reşîd hilâfetine Hurasân [Horasan]'dan hurûc edip çok fesâd eylemiştir. Sonra Hurasân [Horasan] mutasarrıfı 'Îsâ ibn-i 'Alî, bunun cem'iyetin perîşân edip vâfir [çok] kimselerin katl edip âhir münhezim olup Kâbil'e varıp Hamza Kirmân denilen bir vâdîde ğark olmuştur. Bunun etbâ'ı Hamzevî demekle ma'rûfdur. Ve Hamza kaderde vesâ'ir bed'atlerde [bid'atlerde] Meymûniyye'ye tâbi' olmuşlardır. Fakat küffârın oğulları cehennemdedir ve a'dâdan alınan mâl-ı ğanîmet helâl değildir derler de cümlesini yakarlar. Ve derler ki bir kimse Hak Te'âlâ hazretlerinin cümle ism-i şerîfine 'âlim olmaya onun tevhîdi dürüst olmaz. Ve bir kimse Hazret-i Rasûl-i Ekrem -sallallâhu 'aleyhi ve sellem-in ve ecdâdlarının isimlerini 'Abd-i Menâf'a varıncaya degin bilmeye, onun îmânı sahîh olmaz diye 'aklın Hak Te'âlâ'yı bilmesi hayratdan ğayrı değildir derler. Hücet-i Ehl-i Sünnet, Hak Te'âlâ 827 وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوْحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا buyurmuştur. Çün emri ilâhîdir. İktizâ eder ki mümkün mertebe Hüdâ'nın ism-i şerîflerini bile tafsîl üzere

⁸²³ “*Kaderiyye, bu ümmetin Mecusi’sidir.*” Ebû Dâvûd, Sünnet 17; İbn Mâce, Mukaddime 10; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. X, s. 252.

⁸²⁴ “Hayır ve şerriyle kader Allah’tandır.” Rivayeti kaynaklarda bulamadık.

⁸²⁵ “Allah’ın dilediği olur, dilemediği olmaz.” İbnü’s-Sünnî, Ahmed b. Muhammed b. İshak, **‘Amelü’l-yevm ve’l-leyl**, Thk. Kevser el-Bürenî, Beyrut, Dârü’l-kıbleti li’s-sekâfeti’l-İslâmiyyeti ve müesseseti ‘ulûmî’l-Kur’ân, t.y., C. I, s. 43; Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, **el-Esmâ ve’s-Sıfât**, Thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâsîdî, Cidde, Mektebetü’s-süvâdî, 1413/1993, C. I, s. 417.

⁸²⁶ Nisa 4/23. “Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren süt anneleriniz, süt kız kardeşleriniz, karılarınızın anneleri...” ayetin tamamı şöyledir: حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَّائِكُمُ اللَّاتِي فِي خُبْرِكُمْ مِّنْ نِّسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكَ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَأَلْتُكَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُوراً رَّحِيماً

⁸²⁷ Enbiya 21/25. “Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, ‘Şüphesiz, benden başka hiçbir ilah yoktur...’ diye vahyetmişizdir.” Ayetin sonunda geçen فاعيدون ifadesi metne alınmamıştır. Ayetin tamamı şöyledir: وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوْحِيَ إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ

bilmek lâzım değildir. Lâkin cümle sıfât-u ve esmâya ve rusul-ü enbiyâyâ imân getirmek şe‘â’ir-i ehl-i imândandır.

On üçüncü fasıl, Havâricîn’in ‘Ucârîde tâ’ifesinden Şu‘aybiyye beyânındadır. Ve bunlar Şu‘ayb ibn-i Muhammed’in etbâ’ıdır. Ve bunlar bed‘atlerinde [bid‘atlerinde] bi-‘aynihî Meymûniyye tâ’ifesi gibidir. İllâ kaderde onlara muhâlifdirler. Ve ba‘zılar yine Kidriyye derler. İ’tikâdları budur ki yer üzerine bevl etmezler de cümle bardak içine bevl ederler. Onun için Kidriyye denilir. Ve bunlara kazâ-i hâcet vâki‘ oldukda yer üzerine yapmazlar, suya bırakırlar da ⁸²⁸جُعِلَتْ لِي الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَ طَهُورًا hadîs-i kudsiyi sened ederler. Ve bir de edebhâneye donlar ile varmazlar. Ve eğer zarûrî lâzım gelip sâde su dökseler ayak donların yıkarlar. Ve namâz kılariken donların çıkarıp peştemâl bağlayıp namâzı onunla edâ ederler. Hüccet-i Ehl-i Sünnet, Hüdâ’nın ⁸²⁹وَنَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ nazm-ı şerîfidir. Ve şerî‘atımızda güç nesne buyrulmamışdır. Ve cümle ümmet-i Muhammed namâzı don ile kılarlar. Bundan ma‘lûm oldu ki beyhûde sözlerinin aslı yokdur. [s.74]

On dördüncü fasıl, Havâricîn’in ‘Ucârîde tâ’ifesinden Hâzimiyye’dir. Bunlar Hâzim ibn-i Âsım nâm bir kimsenin etbâ’ıdır. Ve i’tikâdda Şu‘aybiyye tâ’ifesine muvâfıklardır. Ve onlardan hikâye olunur ki Hazret-i ‘Alî ile Mu‘âviye -radiyehumâ-keyfiyyetinde Şu‘aybiyye’ye muvâfakat ederler de sâ’ir ashâbdan berî olmalarını tasrîhleri gibi ondan berî olmalarını tasrîh etmezler.

On beşinci fasıl, Havâricîn’in ‘Ucârîde tâ’ifesinden Halfiyye’dir [Halefiyye]. Bunlar Halfi nâm bir Hâricîn’in etbâ’ıdır. İ’tikâdları budur ki cümle ashâb, Hazret-i Ebîbekir’den tahallûf ettiler. Hazret-i Rasûl’ün intikâli zamânında mürted ve kâfir oldular. Ve Hazret-i Rasûl -‘aleyhi’s-selâm- benden sonra her kim ki ictihâd eyleye savâba nâ’il olur⁸³⁰ demişdir. Ve bunlar hayrı ve şerri Hakk’a isnâd ederler. Ve bunda

⁸²⁸ “Yeryüzü benim için mescid ve temiz kılındı.” Buhârî, Ebvâbu’l-mesâcid 23; Müslim, el-Mesâcid 4.

⁸²⁹ A’râf 7/157. “...Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır...” Ayet-i kerimede نَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَتَحْمِلُ أَرْصُلَهُمِ الطَّيِّبَاتُ وَيَحْضَرُهُمُ الْخَبَائِثُ الْأُمِّيَّةُ الَّذِينَ يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ لَهُمُ الْبَرَكَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ ۙ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

⁸³⁰ Müellifin manen rivayet etmiş olduğu hadis şöyledir: إذا حكم الحاكم فاجتهد ثم أصاب فله أجران وإذا حكم فاجتهد ثم أخطأ فله أجر “Hakim içtihat edip hüküm verir de isabet ederse ona iki ecir vardır. Yine içtihat edip de hüküm verir sonra da hata ederse ona bir ecir vardır.” Buhârî, İ’tisâm 21.

Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at'e tâbi' olurlar. Etfâl-ı müşrikîn 'amelsiz ve şirksiz cehennemdedir derler. Hücet-i Ehl-i Sünnet budur ki sahâbenin tahallufları bî'atden sonra ise vâki'a küfür lâzım gelir. Bu takdîrce muhârabe iktizâ ederdi olunmadı. Fakat ba'zı kimse muhâlif üzere oldukda Hazret-i Ebîbekir -radiyallâhu 'anh-⁸³¹ اَنَا أَقَاتِلُهُمْ لِنَفْسِي buyurdular. Ya'nî bunların şerrini def' eylemeye bizim ehl-i 'ayâlimizi irdâ kifâyet eder demektir. Hattâ Hazret-i Fahr-i Cihân zamânında bir adam Hazret'e gelip ğazâyâ gitmesini istedi. Hazret buyurdu ki peder-i mâderin var mı? Belî dedi. Yine Hazret buyurdu ki var vâlideni ve pederini hoşnûd eyle. Senin için onların hâtırını gözetmek ğazâdan evlâdır buyurdu.⁸³²

On altıncı fasıl, Havâricîn'in 'Ucârîde tâ'ifesinden Etrâfiyye beyânında. Ve bunlar Hamzevî mezhebi üzeredirler. Ve re'îsleri Sebehtân'dan Ğâlib nâm bir kimse idi. Lâkin bir nice meselede Hamza'ya muhâlifet edip dediler ki bir kimse şerî'atde bilmediği nesneyi terk eylese ve 'aklile bildiği kadar işlese ma'zûrdur. Ya'nî ona 'azâb ve 'ıkâb olmaz derler. Halbuki kizb-i fâhişdir. Fakat usûllerinde ve kul fi'linin hâlîkıdır dememede Ehl-i Sünnet'e muvâfakat ederler.

On yedinci fasıl, Havâricîn'in 'Ucârîde tâ'ifesinden Ma'lûmiyye'dir. Ve bunlar i'tikâdda Hâzimiyye tâ'ifesi gibidir. Lâkin bunların 'indinde mü'min şu kimsedir ki Hak Te'âlâ hazretlerini cemî-'i esmâ' ve sıfâtiyle bile. Ve kim ki Hak Te'âlâ hazretlerini [s.75] esmâ' ve sıfâtiyle bilmeye o câhildir mü'min değildir. Ve bunların 'indinde kulun fi'li Hazret-i Hakk'ın mahlûkudur.

On sekizinci fasıl, Havâricîn'in 'Ucârîde tâ'ifesinden Mechûliyye'dir. Bunların mezhepleri Hâzimiyye mezhebi gibidir. Lâkin kişi mü'min olmağa Hüdâ'yı ba'zı esmâsiyle bilmek kâfîdir. Ve kim ki ba'zı esmâsiyle bile o 'ârif olmalı. Ve kul fi'linin hâlîkıdır derler.

On dokuzuncu fasıl, Havâricîn'in 'Ucârîde tâ'ifesinden Saltiyye'dir. Ve bunlar 'Osmân ibn-i Ebî's-Salt nâm bir kimsenin etbâ'ıdır. Ve o 'Ucârîde tâ'ifesinden bir nice

⁸³¹ "Ben onlarla kendim için savaşıyorum." Müellifin zikretmiş olduğu sözü kaynaklarda bulamadık.

⁸³² Müellifin Türkçe'sini metne dercetmiş olduğu hadisın Arapça'sı şöyledir: حَدَّثَنَا أَدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْعَبَّاسِ الشَّاعِرَ - وَكَانَ لَا يَنْهَمُ فِي حَدِيثِهِ - قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - يَقُولُ جَاءَ رَجُلٌ بُوْهُنَ إِلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَاسْتَأْذَنَهُ فِي الْجِهَادِ فَقَالَ «أَخَى وَالذَّكَ» . قَالَ نَعَمْ . قَالَ «فَقِيهْمَا فَجَاهِدْ» Müslim, el-Birr ve's-Sıle ve'l-Edeb 5.

bed'at [bid'at] ile ayrıldı. İ'tikâdları budur ki İslâm'a geleni severiz. Fakat onların tıfilları bâliğ olup İslâm'a da'vet olunup İslâm'a gelinceye değin onları sevmeziz. Zira bâliğ olmadıkça islâmiyyetleriyle hüküm câ'iz değildir derler.

Yirminci fasıl, 'Ucârîde tâ'ifesinden Se'âlebe'dir [Se'âlibe]. Ve Kenziyye dahî derler. Ve bunlar Sa'leb ibn-i 'Âmir nâm bir kimsenin etbâ'idır. Ve O, 'Ucârîde mezhebine muvâfık idi. Sonra çocuklara velâyet isbât ettikde 'Ucârîde O'ndan i'râz etti. Ya'nî derler ki etfâl gerek küçük ve gerek büyük olsunlar velâyetleri vardır. Hattâ bâliğ oldukda onlardan inkâr hak zâhir ola. Ve O'ndan menkûldür ki tıfillar bâliğ oluncaya kadar îmân ve küfürleriyle hüküm olunmazlar. Ve derler ki bir kimse mâlının zekâtını verecek bir mü'min yokdur derler de mâlını yere defin ederler, Hak Te'âlâ onu bir müstehakkına nasîb eder. Zira yer emîndir hıyânet etmez derler. Velhâsıl mü'mini kâfirden fark etmezler. Hücet-i Ehl-i Sünnet budur ki إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ آه وَابْنِ السَّبِيلِ آه⁸³³ böyle olunca sadakât fukarâ' ve du'afâ' için olduğu bedîhîdir. Ve icmâ' ile sâbitdir. Ve bu Su'âlibe kul ve câriyelerden ğanî ğaniyye olduklarında zekât almasını ve fakîr fakîra olduklarında onlara zekât vermesini revâ görürler. Ve bu fırka-'i Se'âlibe, dört fırka oldular.

Onlardan evvelki fırka Ahnesiyye'dir. Ve bunlar Ahnes ibn-i Kays nâm bir kimsenin etbâ'idır. Ve O, cümle-'i Se'âlibe'dendir. Lâkin ahabbâlarından bir nice bed'atle [bid'atle] ayrılmışdır. Ve biri odur ki dâr-ı harbde olan Ehl-i Kible'nin îmânı var idiyken yakînen biliriz onu severiz. Ve bilmeziz ondan i'râz ederiz. Zira onların îmânı [s.76] ve küfürleriyle hüküm olunmaz. Ve dediler ki bize muhâlif olanları katil etmek ve mâlını almak harâmıdır. Ve Ehl-i Kible'den biriyle mukâtele câ'iz değildir. Mâdem ki dîne da'vet olunmaya. Ve eğer imtinâ' ederse katil olunurlar. Ve dahî menkûldür ki kendi kavminden günâh-ı kebâ'ir sâhibi olan müslimleri müşriklere tezvîc etmeyi câ'iz gördüler. Ve bunlar sâ'ir usûlde Havâric usûlü üzeredirler.

⁸³³ Tevbe 9/60. "Sadakalar (zekatlar)...ancak fakirler, düşkünler...yolda kalmış yolcular içindir." Müellif, burada ayetin tamamını metne almamış, baş tarafından bir kısım ve ortasından bir kısım almıştır. والمسكين وabn sabil ifadesinden sonra "ilâ âhirihi" manasında "آه" ifadesini kullanmış, aradaki diğer grupları zikretmeksizin وabn sabil ifadesini getirmiş ve bundan sonra yine "آه" ifadesine yer vermiştir. Söz konusu ayetin tamamı şöyledir: إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَىٰ قُلُوبُهُمْ فِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

İkinci fırka, Se‘âlîbe’den Şîbâniyye’dir [Şeybâniyye]. Ve bunlar Şîbân ibn-i Selemetü’l-Hâriciyye’ye tâbi’lerdir. Bu Şîbân, Ebû Müslim Hurasânî [Horasânî] zamânında çıkıp hulefâ-’i ‘Abbâsiyye’de Ebû Müslim tarafında bulunmağın Se‘âlîbe bundan berî olmuşdur. Ve bu Şîbân, Cebriyye dediği gibi kulda aslâ irâde yokdur. Her bir şey’ edip eyleyen Hüdâ’dır. Ve kudret-i ilâhî hâdisdir. Ya’nî sonradandır demede Cehm ibn-i Safvân’a muvâfakat etmiştir.

Üçüncü fırka, Se‘âlîbe’den Ma‘bediyye’dir. Bunlar Ma‘bed ibn-i ‘Abdurrahmân nâm bir kimse etbâ’ıdır. Ve bunlar Ahnesiyye tâ’ifesine müslime-’i müznibeyi, müşrikîne tezvîcde muhâlifet [muhâlefet] eylediler. Ve ‘abdlar ğanî oldukda ondan zekât almak ve fakîr oldukda ona vermekde Se‘âlîbe’ye muhâlifet [muhâlefet] eylediler.

Dördüncü fırka, Se‘âlîbe’den Mükrimiyye’dir [Mükremiyye]. Ve bunlar Mükrim ibni’l-‘İclî nâm bir kimse etbâ’ıdır. Ve o cümle-’i Se‘âlîbe’dendir. Ve ona bir nice umûrda muhâlifet [muhâlefet] eylemiştir. Biri odur ki namâzı terk eyleyen kâfirdir. Ve kâfir olması namâzı terk için değildir. Belki Hak Te‘âlâ hazretlerine cehli içindir. Zira şu kimse ki Hüdâ’nın gizlisine ve âşikâresine muttali’ olduğunu ve O’na tâ‘at ve ma‘siyyeti üzerine cezâ verdiğini bile namâzı terk edemez. Ve kebîre dahî böyledir. Onun için günâh-ı kebâ’ir işleyeni tekfîr ederler. Mâdem ki Hüdâ’yı bile ma‘siyyet işlemeye cür’et etmez derler. Ve derler ki Hüdâ’nın bir kuluna mahabbeti ve ‘adâveti ‘âkibet i’tibâriyledir. Meselâ bir kimse hâlet-i mevte vâsıl ola eğer o hâlinde mü’min ise Hüdâ ona muhabbet eder. Ve eğer kâfir ise ona ‘adâvet eder. Pes . Bu Havâricîn’in yirmi fırkası tamâm oldu.

BÂB-U RÂBÎ⁸³⁴

Kibâr-ı fırka-i İslâmiyye’den Mürciyye beyânındadır. Mürciyye, ircâdan te’hîr ya i’tâ ma’nâsındadır. Bunlar rütbede ve niyyetde ‘ameli te’hîrleri için yahut küfür ile tâ‘at menfa‘at vermediği gibi îmân ile ma‘siyyet zarar vermez. Yahut dünyâda mü’min ve kâfir ehl-i cennet ve ehl-i cehennem olmalarını hüküm etmeziz. Meşîyyet-i ilâhiyye tefvîz ederiz. [s.77] Dilerse cennete ve dilerse cehenneme idhâl eder diyerek hükmü

⁸³⁴ Bundan önce dört bab geçmişti. Bu babın, beşinci bab olması gerekirken buna Bâb-u Râbî’ denmiştir. Yani doğrusu Bâb-u Hâmis’tir.

te'hîrleri için yahut İmâm-ı 'Alî hazretlerini evvelki dereceden dördüncü dereceye te'hîrleri için Mürciyye denildi. Ve bu fırka tamâm beş fırkadırlar. Ve her fırka bir faslile beyân olunmuştur.

Evvelki fasıl, Mürciyye'den Yûnusiyye'dir. Ve bunlar Yûnus ibni't-Temr [Yunus b. Avn en-Nümeyrî] nâm bir kimsenin etbâ'ıdır. Ve O, dedi ki îmân, Hazret-i Hakk'ı bilip ve O'na hudû' ve inkiyâd [boyun eğme] birle muhabbet etmek ve kibri terk etmektir. Kim ki bu minvâl üzere olur hakkan mü'mindir. Vesâ'ir 'ibâdât ve tâ'ât îmândan değildir. Pes. A'mâl-ı sâlihayî terk etmek hakikat-ı îmâna zarar vermez. Ve îmân hâlis olunca a'mâli terk ile 'azâb dahî olunmaz. Ve kul cennete ihlâs ve muhabbetle dâhil olur. 'Amel ile değil derler. Ve dedi ki İblîs -'aleyhi'l-l'ane- 'ârif idi. İstikbârı için hudû' ve huşû'u terk etti, kâfir oldu. Nitekim ⁸³⁵ وَأَسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ buyrulmuştur.

İkinci fasıl, Mürciyye'den 'Ubeydiyye'dir. Ve bunlar 'Ubeydi'l-Melik [Ubeyd el-Mükezzib] nâm bir kimsenin etbâ'ıdır. O dedi ki Hüdâ'nın 'ilmi, zâtından gayrı değildir. Ve bâkî sıfâtı dahî böyledir. Ve Hak Subhânehû ve Te'âlâ hazretlerini cisme teşbîh edip a'zâ ve cevârih isbât ederler. Ve onlardan Mukâtil ibn-i Süleymân demiştir ki Hak Subhânehû ve Te'âlâ insân sûretinde et ve kan üzerindedir. Ve enli ve uzun ve ta'ım ve râyiha sâhibidir. Ve kendi karışıyla yedi karışdır derler de Hazret'in ⁸³⁶ إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ hadîsiyle temessük ederler. Ve dahî Allâh Te'âlâ, Berât ve Cum'a gecesî dünyâ göğüne bu cisim ve cevârihle iner diye i'tikâd ederler ⁸³⁷ قُلْ هُوَ تَعَالَى عَنْ ذَلِكَ غُلُوبًا Onlara hüccet-i Ehl-i Sünnet, sûre-'i İhlâs'dır. Nitekim ⁸³⁸ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ buyrulmuştur. Ma'nâ-'i şerîfi: Habîbim sen Kureyş kabîlesine vâset. Bu mülkün mâliki kevnin hâlıkı 'âlemin ma'bûdu ve râzıkı olan Hak Subhânehû ve Te'âlâ zâtında ve esmâsında ve sıfâtında birdir. ⁸³⁹ اللَّهُ الصَّمَدُ Bârî Te'âlâ yiyip ve içmeye muhtâc değildir. Cümle O'na muhtâcdır. ⁸⁴⁰ لَمْ يَلِدْ oğlu kızı

⁸³⁵ Bakara 2/34. "...büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştur." Ayetin tamamı şöyledir: وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ Ayrıca bkz. Sâd 38/74.

⁸³⁶ "Muhakkak ki Allah, Adem'i kendi suretinde yaratmıştır." Buhârî, İsti'zân 1; Müslim, el-Birr ve's-Sîle ve'l-Edeb 157; İbn Hibbân, **Sahîh**, C. XII, s. 419.

⁸³⁷ "Allah bundan yücedir."

⁸³⁸ İhlâs 112/1-4. "De ki: "O, Allah'tır, bir tektir. Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir). Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir). Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir."

yokdur. Kimseyi doğurmadı. وَلَمْ يُولَدْ anası ve babası yokdur, kimseden doğmadı. وَلَمْ يَكُنْ لَهُ olmadı Bârî Te‘âlâ için. كُفُّوا أَعْدُ hiç bir kimse akrân olmadı. Pes. Bunların cisim isbât etmeleri mahlûkdan ‘ibâretidir. Zira cisim mahlûk demektir. Öyle olunca ona da bir hâlık dahî lâzım gelir. [s.78] Hûd [kendisi], şirk-i mahzdır. Te‘âlâ bunlardan berîdir. Ve sened getirdikleri hadîsin sebep-i vürûdu, zamân-ı sa‘âdetde bir kimse bir âhar kimsenin yüzüne bir sille vurdu. Hazret onu men‘ buyurdu da 839 إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ عَلَى صُورَتِهِ buyurdu. Zamîri, dövülmüş olan adama râci‘dir. Allâh-u Te‘âlâ’ya ve Âdem -‘aleyhi’s-selâm-a râci‘ değildir.

Üçüncü fasıl, Mürciyye’den Ğassâniyye’dir. Ve bunlar Ğassân ibni’l-Kûfî [Ğassân el-Kûfî] nâm bir kimsenin etbâ‘ıdır. İ’tikâdları budur ki îmân, Hüdâ’yı ve Rasûl’ü ve onlardan gelen nesneyi icmâlen bilmektir. Tafsîlen bilmek lâzım değildir. İmân, ziyâde ve noksân olmaz derler. Ve o icmâl budur ki dîn-i İslâm’a Hak Te‘âlâ haccı farz eyledi. Ve Ka‘be hangi tarafda olduğunu bilmem câ‘iz ki o Mekke’nin ğayrı ola. Ve Hak Te‘âlâ, Hazret-i Muhammed’i risâlet ve nübüvvet ile gönderdi. Ve bilmem ki Medîne’de olan O mudur yoksa ğayrı mıdır. Ve hinziri harâm kıldı. Ve bilmem o koyun mudur yoksa ğayrı mıdır. Zira bu kelâmdan maksûdları ‘ameller hakikat-ı îmâna dâhil değiller demektir. Ve illâ ‘aklı olan bunlarda şübhe etmez. Hikâye olunur ki Ğassân, İmâm-ı A‘zam’dan kendi mezhebi gibi hikâye ederdi. Ve O’nu Mürciyye’den ‘ad ederdi. Kendi mezhebine tervîc için. Bu dahî vallâhi kizib ve iftirâdır.

Dördüncü fasıl, Mürciyye’den Sevbâniyye’dir. Ve bunlar Sevbânî’l-Mürçî nâm bir kimsenin etbâ‘ıdır. Derler ki îmân, Hüdâ’yı ve Rasûl’ünü bilmektir. ‘Aklen işlenmesi câ‘iz olmayanı ikrârdır. Ve câ‘iz olanı i’tikâd etmek îmân değildir derler de cemî-i ‘ameli îmandan te’hîz ederler. Bunlardan Mervân ibn-i Ğaylân Dîmeşkî ve Ebû Temir ve Yûnus ibn-i ‘İmrân ve Fazl er-Rakkâşî bunların mecmû‘u ittifâk ettiler ki eğer kıyâmet günü bir ‘âsinin cürmünü Hak Te‘âlâ ‘afv ederse her mü’mîn ‘âsinin cürmünü ‘afv eder. Ve eğer cehennemden birisini âzâd ederse her onun gibi olanı âzâd eder derler. Fakat İbn Ğaylân kader meselesinde onlardan ayrıldı. Zira Ğaylân, ‘ameli

839 “Muhakkak ki Allah, Adem’i kendi suretinde yaratmıştır.” Buhârî, İsti‘zân 1; Müslim, el-Birr ve’s-Sîle ve’l-Edeb 157; İbn Hıbbân, **Sahih**, C. XII, s. 419.

te'hîr eyleyen ile kul fî'linin hâlıkıdır diyenlerin beyinlerini cem' etti. Pes. Ve bunlar dahî küfr-ü mahzdır. Zira Cenâb-ı Hak her ne işlerse mahzâ 'adl ve fazldır.

Beşinci fasıl, Mürciyye'den Sevmeniyye'dir [Tûmeniyye]. Ve Bunlar Ebû Mu'âzi's-Sevmenî nâm bir kimsenin etbâ 'ıdır. Dediler ki îmân, Hüdâ ve Rasûl'ünü bilmek ve inanmak ve ihlâs ve muhabbet birle ikrâr etmektir. Ve bunların cümlesini yahut ba'zısını terk, küfürdür. Ve bunların ba'zısı îmân ve ba'zısı îmân değildir. Ve her günâh ki onda küfür olduğu icmâ-i ümmetle sâbit olmaya, onu işleyen fâsık ve 'âsî oldu denir. [s.79] Fâsıkdır denilmez. Namâzı istihlâl edip terk eden kâfir olur. Ve kazâ niyyetiyle terk eden kâfir olmaz. Ve dediler ki kim ki bir peygamberi öldüre ya vura o kâfir olur. Lâkin küfürleri, öldürüp vurdukları için değildir. Belki kelâmullâhı ve kelâm-ı rasûlü tekzîb ve ona buğuzları içindir. Ve İbn-i Râvendî ve Beşru'l-Merîsî [Bişr el-Merîsî] dediler ki pûta secde küfür değildir. Belki o 'alâmet-i küfürdür. Pes. Bu beş fırka Mürciyye-'i hâlisadır.

BAB-U HÂMİS⁸⁴⁰

Kibâr-ı fırak-ı İslâmiyye'den Neccâriyye tâ'ifesidir. Ve bunlar Hasan ibn-i Muhammedin el-Buhârî nâm bir kimsenin etba'ıdır. Ve bunlar cümle ef'âl kulun kesbi ve Hüdâ'nın halkıdır. Ve istitâ'at ya'nî bir nesneyi yapmağa kuvvet ve kudret o nesneye yapışmağla beraber hâsıl olur demede Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at'e muvâfakat ederler. Ve Hüdâ'nın sıfâtları yokdur. Ve kelâmullâh hâdisdir ya'nî 'abdın kelâmı gibidir. Ve Hüdâ'yı görmek câ'iz değildir demede Mu'teziliyye'ye mütâbi'at [mütâba'at] ettiler. Ve bu fırka dahî üç fırka oldular. Ve her fırka bir fasıl ile beyân olunur.

Evvelki fasıl, Neccâriyye'den Berğûsiyye'dir [Burgûsiyye]. Bunlar dediler ki Kur'ân okundukda 'arazdır. Ve yazıldıkda cisimdir. Meselâ okuyucu ile okunan birdir. Nitekim hâlık ile mahlûk bir olduğu gibi derler de Hüdâ'nın ⁸⁴¹إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا kavli-i şerîfiyle istidlâl ederler. جَعَلْنَاهُ خَلْقْنَاهُ ma'nâsına olarak. Fe-emmâ bizim okuduğumuz

⁸⁴⁰ Aslında altıncı babdır. Ancak bir önceki bab yanlış yazılınca sonraki bablarda da aynı hata devam etmektedir. Yani aslı Bâb-u Sâdis olmalıdır.

⁸⁴¹ Zuhurf 43/3. "...biz, onu Arapça bir Kur'an yaptık." Ayetin tamamı şöyledir: إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

Kur'ân, mahlûk değildir. Lafzı mahlûk olmadığı gibi derler. Bu dahî küfürdür. Zira 'abdın sıfâtıyla Hüdâ'nın sıfâtı bir değildir. Kulun sıfâtı hâdisdir. Hüdâ'nın sıfâtı kadîmdir. Kadîme hâdisdir demek kizb-i mahzır.

İkinci fasıl, Za'ferâniyye'dir. Derler ki kelâmullâh, Hüdâ'nın ğayıdır. Ve her Hüdâ'nın ğayı olanlar da mahlûkdur. Ve kelâmullâh da mahlûkdur. Ve ona mahlûk diyen kâfir olur. Öyle olunca kelâmullâhın mahlûk olup olmadığında bizler tevakkuf ederiz. Belki hatâyı mûcib olur derler. Hüd [kendisi] bu kelâmları dahî kitâb ve sünnet ve icmâ-ı ümmete ve kıyâsa muhâlif olmağla kâfir oldular.

Üçüncü fasıl, Müstedrike tâ'ifesidir. Ve bunlar Za'firâniyye üzerine ziyâde edip dediler ki kelâmullâh mutlak mahlûkdur. Velâkin Hazret, kelâmullâh mahlûk değildir buyurdu. O bu tertîb ve bu hurûf ve esvâtdan tecemmu' etmek üzere mahlûk değildir. Belki o bi-'aynihâ bu hurûfun ğayı üzerine mahlûkdur. Ve bu hurûf o hurûfdan hikâyetdir derler. Ve dediler ki bize muhâlif olanların cümle kelâmları küfürdür derler.

BÂB-U SÂDİS⁸⁴²

Usûl-i fırka-i İslâmiyye'den [s.80] Cebriyye tâ'ifesi beyânındadır. Cebr-i hayır ve şer, kulun fi'lini ve san'atını Hazret-i Allâh'a isnâd etmektir. Ve Cebriyye iki kısımdır. Bir kısmı Mutavassıta'dır ve bir kısmı Hâlisâ'dır.

Cebriyye-'i Hâlisâ şunlardır ki insânın aslâ ihtiyâr-i cüz'îsi yokdur. Hiç bir nesne işlemeye kâdir değildir. Hemân cemâd gibidir. Ya'nî otluk ve çimen ve ağaç gibidir. Rüzgâr hangi cânibden gelir ise o cânibe eğilir. Eğilmemeye kâdir değildir. Kezâlik insân, cemî-'i ahvâlında muztar ve 'âcizdir. Gûyâ Hak Te'âlâ kusur ve ma'siyyeti murâd etse elbette onun hükmü nâfîzdir. Bir kimse onu men'e çaresi yokdur. Nitekim ⁸⁴³ لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ buyrulmuşdur. Bu husûsda bir nesneyi birkaç kimse vücûda getirse o işde cümlesi müşterik oldukları zâhirdir. Kezâlik bir fi'ilde Cenâb-ı Hak ile kulun dahlî olsa ikisinin de o fi'ilde iştirâkleri lâzım gelir. Bu ise

⁸⁴² Bab başlıklarındaki hata metnin sonuna kadar devam etmektedir. Bu babın aslı Bâb-u Sâbi' olmalıdır.

⁸⁴³ Âl-i 'İmrân 2/128. "Bu işte senin yapacağın bir şey yokdur." Ayetin tamamı şöyledir: لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَأِنَّهُمْ طَالِمُونَ

şirkdir derler. Hücet-i Ehl-i Sünnet budur ki Hak Te‘âlâ kulları için irâde-’i cüz’iyye vermiştir. Nitekim ⁸⁴⁴ جَزَاءُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ 844 buyrulmuştur. Ve yine كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ 845 buyrulmuştur. Kul fi‘lini kâsibdir. Yine o fi‘li hâlık, Allâh-u Te‘âlâ’dır. Fakat rasûl ve hâdî olmak bu ikide kulun dahlî yoktur. Mâ-‘adâda irâde-’i cüz’ileri mukarrardır. Mesele bir kimse âhar kimsenin kafesinden tuta ve kumru ve onlara benzer zî-kıymet kuşunu kafesinden salıverse yahut ahırından hayvânın salıverse de zâyî‘ olsa o kimseye İmâm-ı A‘zam mezhebinde zamm lâzım gelmez. Bir kimse âhar kimsenin mişk ve rûğan [yağ] ve gül âbından gülâbın dökse o kimseye zamm lâzım gelir. Zira o hayvân ve kuş zî-rûh olduğu için ihtiyârı vardır. Ammâ rûğan ile gülâbda zamm lâzım gelmemesi ihtiyârı olmadığı içindir.

Ammâ Cebriyye-’i Mutavassıta şunlardır ki kula ihtiyârı verirler. Onlar da iki kısımdır. Bir kısmı kul ihtiyâr-ı cüz’îsini sarf eder. Eğer eseri zâhir olursa ona kesb derler. İmâm-ı Eş‘arî ve ba‘zı Fırak-ı Dâlle, bunu ihtiyâr etmişlerdir. Ve bir kısmı eser isbât etmezler. Kulda irâde kesb vardır. Sarf eder. Hakîkaten değildir. Belki mecâzendir. Lâkin küfür ve ma‘siyyet gibilerden sakınmak mümkün değildir. Meselen [mesela] insân yularlı deve gibidir. Her nereyi çekerlerse gider. Gitmemeye çâresi yoktur derler. Cevâb, bu dahî küfürdür. Nitekim ⁸⁴⁶ لَا يَكْلَفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا 846 buyrulmuştur. İnsân tahammülüne göre teklîf olunmuştur. Savm ve salât ve hac ve zekât gibiler kudreti olanlar için teklîf olunmuştur. Ve bunlar sıfât-ı ilâhî yoktur demede ve ru‘yetde Mu‘teziliyye’ye mütâba‘at ederler. Ve cennet ve cehennem fenâ bulur. Ve muvakkat ‘amelin cezâsı muvakkatdır derler de ⁸⁴⁷ خَالِدِينَ فِيهَا 847 nazm-ı şerîfini mübâlağaya hamlederler. Ve ehl-i nâra, nârda ‘azâb yoktur. Cümlesi birden kül olur. Sonra bize dahî ‘azâb yoktur. Hemân suda balık gibidir derler. Bu söz dahî küfürdür.

⁸⁴⁴ Bakara 2/286. “..Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır..” Ayetin tamamı şöyledir: لَا يَكْلَفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

⁸⁴⁵ Vâkıa 56/24. “(Bütün bunlar) işledikleri amellere karşılık bir mükâfat olarak (verilir.)” Ayrıca bkz. Ahkâf 46/14; Secde 32/17.

⁸⁴⁶ Bakara 2/286. “Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar.” Ayetin tamamı şöyledir: لَا يَكْلَفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

⁸⁴⁷ “orada ebedi olarak kalacaklardır.” Müellif, burada Kur’an’da cehennemlikler için varit olan خَالِدِينَ فِيهَا lafzını mutlak olarak getirmiştir. Bkz. Bakara 2/162; Âl-i ‘İmrân 3/88; Ahzab 33/65; Nisa 4/169; Nahl 16/29; Mümin 40/76; Zümer 39/72; Teğâbun 64/10; Tevbe 9/68; Hud 11/107; Cin 72/23; En‘âm 6/128.

Nitekim ⁸⁴⁸وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا⁸⁴⁹ buyrulmuştur. Ve yine ⁸⁴⁹أَكْلُهَا دَائِمٌ ve yine ⁸⁵⁰لَا يَبِثِينَ فِيهَا أَحْقَابًا⁸⁵⁰ buyrulmuştur.

BAB-U SÂBÎ⁸⁵¹

Usûl-i fırka-i İslâmiyye'den Müşebbehe [Müşebbihe] tâ'ifesidir. Ve bunlar Cenâb-ı Hakk'ı cisme teşbîh edip a'zâ ve cevârih isbât ederler. Teşbîhde ittifâk ettiler ise de teşbîhin tarîkinde ihtilâf ettiler. Bir kısmı Ğulât-ı Şî'a'nın Müşebbehe'sidir ki Sübbâ'iyye gibilerdir. Dediler ki Hak Te'âlâ cisimdir, kalkar gider oturur. Her bir iyi sûret görürsün ona hulûl eder. Kendisini o sûretde gösterir derler. ⁸⁵²إِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ⁸⁵² buyrulmuştur. Cemâlden murâd güzel sûretidir. Bu dahî küfr-ü mahzûr. Zira hulûl, ayrılmak iktizâ eder. Ayrılmakla sıfat-ı kadîm tecemmu' etmez. Ve bir kısmı Ğulât-ı Şî'a'nın Haşviyye'lerinin Müşebbihe'leridir ki Mudar ve Kuhmus ve Ahmedu'l-Hecmî gibilerdir. Derler ki Hak Te'âlâ cisimdir. Ve O'nun a'zâ ve cevârihi vardır. Ve O'nun üzerine mülânese ve musâfaha ve mu'ânika câ'izdir. Ve bir kısmı Kerrâmiyye'nin Müşebbehe'sidir. Ve onlar 'Abdullâh ibn-i Muhammed ibn-i el-Kürâm nâm bir kimsenin ahabbıdır. Ve bunlar teşbîhde on iki fırka oldular. Evvelki, Mücessime'dir. Allâh-u Te'âlâ insân sûretinde et ve kan ve uzun ve enli ve ta'im ve râyiha sâhibidir. İkinci, Haddî'dir. Allâh-u Te'âlâ için had vardır. Çünkü 'âlem mevcûddur. Allâh-u Te'âlâ dahî mevcûddur. Elbette iki mevcûd nice olur. Ya budur ki Allâh-u Te'âlâ 'âlemi ihâta etmiştir yahut 'âlem, Allâh-u Te'âlâ'yı ihâta etmiştir. Bu takdîrce mahdûd ve makhûr olur. Öyleyse Allâh-u Te'âlâ [s.81] 'âlemi ihâta etmiştir derler de Hüdâ'nın ⁸⁵³الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى⁸⁵³ kavli ihâta ma'nâsınadır derler. Üçüncü, Hulûliyye'dir. Ya'nî Allâh-u Te'âlâ bir güzel nesneye hulûl eder derler. Dördüncü, Şâkiyye'dir. Derler ki bir vechile 'âsiye 'âsî ve 'âbide 'âbid demek câ'iz olmaz. Zira câ'iz ki 'âsî, mutî' ve mutî', 'âsî ola. İ'tibâr hâtimeyedir derler. Beşinci, Târikiyye'dir. Derler ki Hak Te'âlâ insânı halk edip 'alâ hâlihî terk eyledi. Aslâ teklîf

⁸⁴⁸ Meryem 19/71. "(Ey insanlar!) Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur..." ayetin tamamı şöyledir: وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا

⁸⁴⁹ Ra'd 13/35. "...yemişleri devamlıdır." Ayetin tamamı şöyledir: مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أَكْلُهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ

⁸⁵⁰ Nebe 78/23. "...içinde çağlar boyu kalacakları bir dönüş yeridir..."

⁸⁵¹ Son bab yani sekizinci babdır. Aslı, Bâb-u Sâmin olmalıdır.

⁸⁵² "Muhakkak ki Allah güzeldir, güzelliği sever." Müslim, İmân 173, İbn Hibbân, **Sahih**, C. XII, s. 280.

⁸⁵³ Taha 20/5. "Rahmân, Arş'a kurulmuştur."

eylemedi. Altıncı, Kavliyye'dir. Derler ki î mân, mücerred ikrârdır. Kalbde isterse olsun isterse olmasın tefâvüt [farklılık] eylemez derler. Yedinci, İlâhiyye'dir. Derler ki insân Hak Te'âlâ'yı bilmede mütehayyırlardır. Zira mahlûk hâlîki lâyıkınca bilmeye kâdir değildir. Nitekim ⁸⁵⁴ التَّوْحِيدُ خَيْرٌ buyrulmuştur. Sekizinci, 'Amudiyye'dir. Derler ki mâdem ki mü'min kâd ile günâh etmeye, ona 'ikâb olmaz. Belki o günâh dedikleri nesneyi o mü'min nefsinin ve şehvetini zabt ve teskîn için etmiştir. Yoksa kâd ile emri ilâhiyyeye muhâlifet [muhâlefet] için değildir. Dokuzuncu, Sâ'ibî'dir. Derler ki Hak Te'âlâ bu mahlûku halk edip yabânda develer gezdiği sâ'ibe eyledi. Buna göre insâna 'ibâdet ve tâ'at lâzım değildir. Onuncu, Sârikiyye'dir. Bir kimse on dirhem gümüş veya pahâsını sirkat eylese içinden bir dirhemini tasadduk etse onun üzerine bir şey' lâzım gelmez. Bir dirhem sadaka on dirhem sirkânın kefâretidir. Zinâ için alınan âhiretde 'azâb olunmaz. On birinci, Beyhî'dir. Derler ki bir nesne helâl ve harâm asliyle biline öylece bilmek î mândır. Hill ve hurmet i'tikâd etmek lâzım değildir. On ikinci, Haşviyye'dir. Derler ki kıyâs-ı fukahâ' nas olmaz. Zira evvel kıyâs eyleyen İblîs olduğu için. Halbuki bu cümle küfrü mûcibdir. Ve bunlar eğbiyâ [cahiller] ve cühelâ olduklarından sözlerine i'tibâr yoktur. Belki re'îslerinin sözü üzerine kasır ettiler. Pes. Ebû 'Abdullâh dedi ki Allâh-u Te'âlâ 'arş üzerinde oturur. Ve O'na hareket ve nüzûl câ'izdir. Ve bunda dahî ihtilâf ettiler. Hüdâ -'azze şânuhû- 'arş-ı a'lâyı ihâta eder mi etmez mi? Ve ba'zılar 'arşda değildir, belki 'arşda denilmesi mecâzdır dediler. Ma'nâ 'arş üzerinde müstevlî ve hâkim oldu demektir.

HÂTİME

Bu hâtîme Fırak-ı Dâlî'den bid'atlarında küfre nisbet olunup üzerlerine müterettib olan umûr-u şer'îyye beyânındadır. Eğer ehl-i kıbleden bir ferd ikfâr olunmaz iken bu Fırak-ı Dâlî nice ikfâr olunur? Cevâb, onların ikfâr olunmadığı hükm-ü İslâm'a menâfî [münâfî] evzâ' [durumlar] ve etvârları [durumlar] olmadığı takdîrce'dir. Fe-emmâ küfürlerini mûcib ef'âl-i şenî'a ve ekvâl-i katî'aları olacak ehl-i kıbleden hâric, millet küfürde dâhil olurlar. Nitekim *Eşbâh-ı Nezâ'ir*⁸⁵⁵ nâm kitâbda

⁸⁵⁴ "Tevhit, tercihtir."

⁸⁵⁵ Müellif, metin içerisinde zikretmiş olduğu kitabın kime ait olduğunu belirtmemiştir. Vermiş olduğu ibareden hareketle bahsettiği kitabın Hanefî alimlerinden İbn Nüceym'e ait olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bkz. Mustafa Baktır, "el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir", **DİA**, 1995, C. XI, s. 458-459.

⁸⁵⁶ buyrulmuştur. وَالْمُرْتَدُّ أَفْبَحُ كُفْرًا مِنَ الْأَصْلِيِّ يُقْتَلُ الْمُرْتَدُّ وَلَوْ كَانَ إِسْلَامُهُ بِالْفِعْلِ كَالصَّلَاةِ بِجَمَاعَةٍ

Ma'nası, irtidât ile kâfir olan, küffâr-ı aslıden eşed olup tevbe etmezlerse katil olunurlar. Her ne kadar bi'l-fi'il erkân-ı İslâm'ı icrâ ederlerse de. Pes. Birisi kabûle geçmez. Zira onlar mübtedi'dirler. Ve ardlarında namâz kılmak câ'iz değildir. İ'tikâdları Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at i'tikâdlarına muhâlif oldukları için. Eğer i'tikâdları küfre mü'eddî olmazlarsa ma'a'l-kerâhe câ'iz derler. Ve eğer mü'eddî olursa aslâ câ'iz değildir. Nitekim Kur'ân mahlûkdur diyen ve şefâ'atî ve kirâmen kâtibîn ve münkereyn ve ru'yeti inkâr eden ve Hüdâ'ya câriha isbât eden ve sıfâtullâhdan bir sıfata hâdisdir yahut mahall-i havâdisdir diyen ya nefy eden ya sıfâtı zâtıyla kâ'imdir diyen ve Hüdâ'ya isbât-ı mekân ve isbât-ı a'zâ eden ve Bârî Te'âlâ şerri halk etmez, onu nefsi halk eder diyen ve kul fi'linin hâlıkıdır diyen ve Hüdâ'ya pişmânlığı isnâd eden ve tenâsuh-i ervâh ve ebdâna kâ'il olan ve 'Osmân ve 'Alî ve 'Âyişe ve Talha ve Zübeyr -radiyehum- hazerâtı ve belki cemî-i ümmeti ikfâr eden ve 'acemden bir peygamber gelip millet-i muhammediyyeyi nesh eder diyen ve Kur'ân cisimdir yazıldıkda ve 'arazdır okundukda diyen ve insân cesedin gayrıdır diyen ve Hüdâ bir nesneyi irâde ve takdîr etmedikce onu görmez ve bilmez diyen ve mü'minlerin ve kâfirlerin 'ukbâda hâllerini meşîyyet-i Hakk'a tefvîz ederiz dilerse cennete ve dilerse cehenneme idhâl eder ve a'mâl farz değildir [s.82] ve bizim hasenâtımız makbûl ve seyyi'âtımız yarlığanmışdır ve 'Alî ilâhdır ve Cebrâîl teblîğde ğalat etti ve buna mûmâsil bâtıl söz söyleyen gürûh mekrûhların mezhepleri kitâb ve sünnet ve icmâ-'ı ümmet ve kıyâs-ı müctehidîne muhâlif olup tevbe etmedikleri için ardlarında namâz kılmak câ'iz değildir. Zira bunlar kâfirdirler. Onların kızlarını almazız. Ve onlara kız vermeziz. Ve cenâzeleri ardınca gitmeziz ki buğz fillah etmeklige me'mûruz ⁸⁵⁷ خَذَلَهُمُ اللَّهُ ⁸⁵⁸ صَلُّوا خَلَفْتُ كُلِّ بَرٍّ وَ فَاجِرٍ Eğer Hazret'in ⁸⁵⁸ hadîs-i şerîfine nazaran fesekanın ve ehl-i ehvânın ardlarında namâzın cevâzı fehim olunur denilirse cevâb verilir ki şu zamânda câ'iz olur ki onların fisk ve bid'atleri hadd-i küfre vâsıl olmazsa. Ve ammâ eğer vâsıl olursa ardlarında namâzın câ'iz olmamasında iştibâh yokdur. Ve her sâlih

⁸⁵⁶ “Mürtedin küfrü asıl kâfirin küfründen daha kötüdür. Mürted, cemaatle namaz kılmak gibi islami bir fiil işlese dahi öldürülür.” İbn Nüceym, eş-Şeyh Zeynü'l-Âbidîn b. İbrâhîm, **el-Eşbâh ve'n-nezâir**, Beyrut, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1400/1980, s. 190.

⁸⁵⁷ “Allah onları rezil etsin.”

⁸⁵⁸ “Her salih ve günahkarın arkasında namaz kılın.” Dârekutnî, **es-Sünen**, C. IV, s. 488.

ve fâcirin üzerine namâz kılınır. Eğer îmân üzerine olurlarsa. Zira icmâ-‘ı ümmet bunun üzerine mün‘akid olur.

E yâ tâlib-i hak, bu risâle-i enduk [endek] [ufak] makâle mukaddimeden hâtimeye gelinceye değin usûl-i fırak-ı İslâmiyye’den gerek Fırka-i Nâciye ve gerek Fırak-ı Dâlle’nin hidâyet ve dalâletine zehâblarının menşe’ ve meviridlerini ‘alâ kaderi vus‘î [gücüm miktarınca] Mevlânâ Seyyid ve Sa‘deddîn -rahimehumâ-nın *Mevâkıf* ve *Makâsıd*’larında ve ‘Abdulkerîm eş-Şehristânî’nin *Milel* ve *Nihal*’lerinde beyânları üzere Fırka-i Nâciye’yi bâb-ı müstakilde, Fırak-ı Dâlle’den Mu‘tezile yirmi fasıl ve Şî‘a yirmi iki fasıl ve Havâric yirmi fasıl ve Mürciyye’yi beş fasıl ve Neccâriyye üç fasıl ve Cebriyye bir fasıl ve Müşebbihe bir fasılda zikir olmalarıyla mecmû‘u yetmiş iki fasılda terceme ve tavdiha olup hâtimede hitâm buldu. Ve mütâla‘a buyuran yârân-ı safâ [safa dostları] ve hallân-ı vefâdan [sadık dostlar] tevekku‘ olunur ki nazar-ı insâf ile nâzir olup hasbe’l-beşeriyye sehv ve hatâsı zuhûr eder ise zeyl-i lûtûflarıyla setr buyuralar. Ümîddir ki ğubâr-ı ekdâmi’l-mesâkîn-i fakîri ve vâlideynimi hayır du‘âdan ferâmûş [unutmak] buyurmayalar.

تَمَمْتُ الْكِتَابَ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالصَّوَابِ فِي سَنَةِ إِثْنَى وَثَمَانِينَ وَمِائَتَيْنِ بَعْدَ أَلْفٍ فِي جَمَادِيَةِ الْآخِرِ⁸⁵⁹ [s.83]

⁸⁵⁹ “Kitabı 1282 senesinde, Cemâziye’l-âhir ayında bitirdim. Allah en doğrıyu bilendir.”

SONUÇ

İslam mezheplerini tasnif ve tavsif etmek için telif edilen eserler farklı geleneklere ait özellikleri barındırmaktadır. Bunlardan biri de Eş‘arî makâlât geleneğidir. Bu geleneğin önemli temsilcilerinden biri olan Seyfeddîn Âmidî’nin oluşturmuş olduğu tasnif sistemi Osmanlı medreselerinde eserleri okutulan Îcî ve Cürçânî vesilesiyle yaygınlık kazanmış ve Osmanlı uleması tarafından benimsenmiştir. Âmidî tasnifi diye nitelenen ve meşhur olan bu tasnif sistemini esas alanlardan biri de Hasan b. Ömer es-Sunkûrî’dir.

XIX. yüzyıl Osmanlı alimlerinden Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî’nin talebesi olan Sunkûrî’nin hayatı hakkında bilgi edinmek için bazı tabakât kitapları ile müellifin kendi eserlerine ve hocası Gümüşhânevî ile ilgili yapılan çalışmalara müracaat edilmiştir. Araştırma ve incelemeye tabi tutulan bu çalışmalar neticesinde bazı sınırlı bilgilere ulaşılmış ve ulaşılan bilgiler doğrultusunda müellifin hayatı hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu bağlamda doğum ve vefat tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmayan müellifin, XIX. yüzyılda yaşamış olduğu ve Çorum’un Sungurlu ilçesinden olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Sunkûrî’nin Şehînzâde ismiyle bilinen bir kimse olduğu görülmüştür.

Nakşibendî-Hâlidî şeyhlerinden Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî’nin müridi ve talebesi olduğu kesin olan Sunkûrî’nin tarikat ehli bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. Zira kendi ifadeleri doğrultusunda Sunkûrî’nin, Nakşibendî tarikatının Hâlidîyye koluna mensup olduğu görülmektedir. Bunun yanında Sunkûrî’nin, Gümüşhânevî’nin halifelerinden olduğu bilgisine kaynaklarda yer verilmesi onun tasavvufî yönünü ortaya koymaktadır.

Ayrıca Sunkûrî’nin Dârü’l-Hilâfeti’l-‘Aliyye medresesinin müderrislerinden ve dersiâmlarından olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hocası ve mürşidi Gümüşhânevî’nin, Bayezid ve Mahmudpaşa medreselerinde müderris olarak hizmet ettiği göz önünde bulundurulduğunda, Sunkûrî’nin de bu medreselerde yetişerek eğitim süreçlerini başarılı bir şekilde tamamlayıp müderrislik ve dersiâmlık seviyesine ulaştığını söylemek mümkün görünmektedir. Bu bilgiler neticesinde Sunkûrî’nin İlmiye sınıfına mensup olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Sunkûrî'nin telif etmiş olduğu eserler ve bu eserlerde kullanmış olduğu kaynaklar, onun ilmî yetkinliğini teyit etmektedir. Nitekim çalışmamıza konu teşkil eden *Zübdetü'l-akâid nuhbetü'l-fevâid* adlı milel ve nihâl türü eseri, Sunkûrî'nin kelam ve İslam mezheplerinin yanı sıra diğer dinler ve mezhepler hakkında bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Yine yaşadığı dönemin ruhuna uygun hareket ederek Yahudilik ve Hristiyanlığa eleştiri mahiyetinde *Tâife-i Yahûd ve Nasârâ'nın Usûl ve İ'tikâdlarını Redden Risâle* adında küçük hacimli bir risale telif etmiş olması onun, bu konulardaki vukufiyetine işaret etmektedir. Sûfî meşrep biri olan Sunkûrî'nin, *Ğulât-ı sûfiyyenin bid'at-ı kabîhalarını red hakkında risâle* adında telif etmiş olduğu küçük hacimli risalesi, onun tasavvufa ve tasavvufî ekollere dair ilmî yetkinliğini göstermektedir. Sunkûrî'nin, eserlerinde birçok tefsir, hadis, fıkıh eserinden istifade etmiş olması onun bu ilim dallarındaki yetkinliğine işaret etmektedir.

Sunkûrî'nin mezhebine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Ancak bu durum, onun mezhebi hakkında öngöründe bulunulmasını engellememektedir. Zira eserlerinde yer alan kelamî ve fikhî görüşleri üzerinden onun mezhebî kimliğine ulaşılabilir. Bu bağlamda *Zübdetü'l-akâid* adlı eserinde Sunkûrî, fiillerin yaratılması ve istitâat konusunda “tekîf-i mâ lâ yutâk”ın caiz olmadığını belirterek Mâturîdî bir anlayış sergilemiştir. Yine aynı eserde Sunkûrî, Allah'ın zatıyla kâim, ezeli, kadîm sıfatlarından bahsederken bunların arasına tekvin sıfatını da dahil etmiştir. Müellifin bu konuda vermiş olduğu bilgiler onun Mâturîdî olduğunun kesin delilidir. Ayrıca fikhî konularda Hanefî kaynaklarından delil getirmesi ve bunu tüm eserlerinde uygulamış olması, onun Hanefî olduğuna işaret etmektedir.

Hanefî-Mâturîdî olduğu kesin olarak bilinen Sunkûrî, kurtuluşa eren fırkanın itikadını sapkın fırkaların itikadından ayırmak için bir eser yazmak istemiştir. Bu isteğini gerçekleştirme adına hocası Gümüşhânevî, kendisine *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye* adlı eserini vermiştir. Bu eser hakkında yapılan çalışmalar doğrultusunda Kütahya Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan nüshayı inceleyip söz konusu nüsha ile Sunkûrî'nin *Zübdetü'l-akâid* adlı eserini mukayese etme imkanı bulduk. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda bu risalenin aidiyeti konusunda her ne kadar şüpheler dile getirilmiş ise de biz söz konusu eserin Gümüşhânevî'ye aidiyetinin kesin olduğunu düşünmekteyiz. Yetmiş üç fırka rivayeti ekseninde bir tasnif yaptığı görülen

Gümüşhânevî, muteber bir eser olması için *el-Mevâkıf* ve *Şerhu'l-Mevâkıf* adlı eserleri kaynak olarak almış neticede Âmidî tasnifine göre eserini telif etmiştir. Dokuz varaktan oluşan bu eser, Arapça olarak telif edilmiştir.

Hocası Gümüşhânevî'nin *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye* adlı eserini tercüme etmek suretiyle amacını gerçekleştirmek isteyen Sunkûrî, bu küçük hacimli eseri genişletmiş ve *Zübdetü'l-akâid nuhbetü'l-fevâid* adlı eserini oluşturmuştur. Sunkûrî'nin çalışmamıza konu teşkil eden söz konusu eseri; bir mukaddime, sekiz bab ve bir hâtime üzere tertip kılınmıştır.

Yetmiş üç fırka hadisini referans alarak eserini telif eden Sunkûrî, bu eseri Eş'arî makâlât geleneğine göre tasnif etmiştir. Eserin kaynakları arasında *el-Milel ve'n-nihal* ile *Şerhu'l-Mevâkıf*'ı zikreden Sunkûrî, fırkaları sekiz ana gruba ayırmış ve her bir fırkanın alt kollarını zikrederek reddedici ve dışlayıcı bir üslupla yetmiş iki fırkanın cehennemlik olduğunu, fırka-i nâciyenin ise kurtuluşa eren fırka olduğunu bildirmiştir.

Eserini Eş'arî geleneğin meşhur Âmidî tasnif metoduna göre telif ettiği anlaşılan Sunkûrî, tamamen geleneğin eserlerine bağlı kalmamış tasnifte bazı farklılıklara yer vermiştir. *Ebkârü'l-efkâr*, *el-Mevâkıf* ve *Şerhu'l-Mevâkıf* gibi eserlerde tasnifin ilk sırasında Mu'tezile yer alırken Sunkûrî, *Zübdetü'l-akâid*'de ilk sırada fırka-i nâciyeyi ele almıştır.

Müstakil başlıklar altında sekiz babda ana fırkaların sıralanması, alt kolların isimleri ve sıralanışı ile bu alt kollara ait görüşler hususunda Sunkûrî'nin, hocası Gümüşhânevî'nin eserini esas aldığı görülmektedir. Zira her iki eser de fırkaların tasnifi konusunda fırka-i nâciye ile başlayıp Müşebbihe ile son bulmaktadır. Ancak Sunkûrî tamamen hocasının eserine bağlı kalmamış, söz konusu eseri, çalışması için temel kaynak edinmiş ve başka eserlerden istifade ederek yeni bir eser ortaya koymuştur. Bu bağlamda Sunkûrî, hocasının eserinde yer almayan; bidat sahibi kimseler, hükema sınıflandırması, İslam dışı gruplar, şeytan tasavvuru, ilk ihtilaflar, tasavvufî fırkalar, şecere-i iman ve şecere-i nîrân gibi konuları mukaddime bölümü altında ele almıştır. Bidat sahibi gruplar hakkında kendine özgü bir tasnifte bulunduğu görülen Sunkûrî, bu tasnifte yer alan gruplardan bazıları hakkında bilgi vermek için

Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihal* adlı eserinden istifade etmiştir. Yine kendine özgü olarak Sunkûrî, hükemâ sınıflandırması yapmış ve bunlar hakkında kısa bilgiler vermiştir. Ayrıca İslam dininin dışında yer alan gruplar hakkında yapmış olduğu tasnif de kendisine ait olup bu gruplar hakkında vermiş olduğu bilgiler hususunda Eş'arî geleneğin temsilcilerinden istifade etmiştir. İlk ihtilaflar ve şüphe konusunda orijinal bir bilgi vermeyen Sunkûrî, bu konuların içeriği hususunda Şehristânî'den ve Gümüşhânevî'den istifade etmiştir.

Sunkûrî'nin, tasavvufu bir mezhep olarak belirtip eleştirmiş olması ve tasavvufî fırkaları zikretmiş olması önemli bir husustur. Bu konuda Sunkûrî, Hanefî alimlerinden Ömer en-Nesefî'nin *Risâle fî beyâni mezâhibi't-tasavvuf* adlı eserini esas almıştır. Sunkûrî'nin eserini özgün kılan en önemli konu onun, Hey'etü'l-kalb ve şecere-i iman ile şecere-i nîrân modelidir. Söz konusu model ve adlandırmanın Sunkûrî'ye ait olduğu görülmektedir. Zira bu adlandırmanın, kendisine ait olduğunu eserinde dile getirmektedir. Sunkûrî, kalbin tasvirini yapmış ve ağaç modeli ile iman konusunda yapılması ve terkedilmesi gereken hususları dile getirmiştir. Cehennem ağacında ise bir şekil üzerinde Ehl-i Sünnet dışında yer alan ve cehennemlik olarak vasıflanan yetmiş iki fırkayı zikretmiştir. Ayrıca her fırkanın başına “Şeytan”, sonuna ise “Cehennem” ifadelerini yazmıştır. Kendi ifadeleri bağlamında bu modelin, Sunkûrî'ye ait olduğu söylenebilir. Söz konusu model, eserin özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Sunkûrî, Gümüşhânevî'nin *en-Netâyicü'l-i'tikâdiyye* adlı eserini her ne kadar tercüme etmek istemişse de bu eser, bugün anladığımız şekilde tercüme edilmemiştir. Zira Sunkûrî, bazı ilave ve kısaltmalarla, kendi yorumlarıyla ve farklı kaynaklar kullanmak suretiyle özgün bir eser oluşturmuştur. Bu eser, temel paradigması Gümüşhânevî'ye ait olan, fırkaların tasnifi hususunda Eş'arî makâlât geleneğini, tasavvufî fırkaların tasnifi konusunda Hanefî-Mâturîdî kaynaklarını esas alan, kendine has konuları olan, pejoratif/dışlayıcı/reddedici bir söylemin hakim olduğu Sunkûrî'ye ait milel ve nihâl türü bir eserdir.

İncelemiş olduğumuz bu eserin İslam Mezhepleri Tarihi alanı için önemli olduğunu düşünmekteyiz. Söz konusu eser her ne kadar fırkaların tasnifi ve

isimlendirmesi hususunda orijinal bir çalışma olmasa da ele alınan konular itibariyle özgün ve kayda değer bir çalışmadır. Nitekim Sunkûrî'nin, eseri tamamen Eş'arî geleneğin sistemine ve kaynaklarına hasretmeyip Hanefî-Mâturîdî kaynaklarından da istifade etmiş olması, kendine özgü bir takım sınıflandırmalarda bulunmuş olması eserin önemini göstermektedir. Bu bağlamda onun, tasavvufu bir mezhep olarak eserine alıp incelemesi, bidat sahibi gruplar ile İslam dışında yer alan gruplar hakkında kendine ait bir taksimatta bulunmuş olması eserin özgünlüğüne işaret etmektedir. Bunların yanında söz konusu eseri özgün ve değerli kılan en önemli husus şüphesiz Sunkûrî'ye ait olduğu düşünülen; kalbin tasviri, iman ağacı ve cehennem ağacı formülasyonudur. Gelenek içerisinde benzer bir formülasyonun varlığı hakkında bilgi sahibi değiliz. Kendi ifadeleri doğrultusunda, bunun Sunkûrî'ye ait olduğu söylenebilir. Ele alınan bu konular, eserin, Sunkûrî'ye özgü telif bir eser olduğunun işaretidir. Neticede yapmış olduğu yeni tasnifler, ele almış olduğu farklı konular ve orijinal isimlendirmeleriyle, pejoratif/dışlayıcı bir üslup kullanan Sunkûrî'nin, bu eseriyle İslam Mezhepleri Tarihi alanına önemli katkılarının olduğunu düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

Âclûnî, İsmail b. Muhammed el-Cerrâhî:

Keşfu'l-hafâ, Dâr-u ihyâi't-turâsi'l-'arabiy, t.y.

Ahmed b. Hanbel:

Fedâilu's-sahâbe, Thk.: Vasiyyullah Muhammed Abbas, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.

Müsned, Thk.: Şuayb Arnavut vd., y.y, Mü'essesetü'r-risâle, 1420/1999.

Âmidî, Seyfüddîn:

Ebkârü'l-efkâr fî usûli'd-dîn, Thk.: Ahmed Muhammed el-Mehdî, 2. bs., Kahire, Dâru'l-kütüb ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, 1424/2004.

Aslantürk, Ayşe Hümeýra:

“Nesefî, Necmeddin”, **DİA**, 2006, C. XXXII, s. 571-573.

Attâr, Ferîdüddîn Nîşâbü'rî:

Musîbetnâme, y.y., t.y.

Aydın, Cengiz- Aydın, Gülseren:

“Batlamyus”, **DİA**, 1992, C. V, s. 196-199.

Aydınlı, Osman:

Osmanlı'dan Cumhuriyete Mezhepler Tarihi Yazıcılığı, Ankara, Hitit Kitap, 2008.

Bağdâdî, Abdülkâhir:

Mezhepler Arasındaki Farklar, Çev.: Ethem Ruhi Fığlalı, 7. bs., Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2014.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b.
Tâhir b. Muhammed et-Temîmî:

el-Fark beyne'l-fırak, 5. bs., Beyrut,
Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1434/2013.

Baktır, Mustafa:

“el-Eşbâh ve'n-Nezâir”, **DİA**, 1995, C.
XI, s. 458-459.

Beğavî, Hüseyin b. Mes'ûd:

Şerhu's-Sünne, Thk.: Şuayb Arnavut,
Dimeşk, el-Mektebü'l-İslâmî,
1403/1983.

Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin
b. Ali:

el-Esmâ ve's-Sıfât, Thk.: Abdullah b.
Muhammed el-Hâşidî, Cidde,
Mektebetü's-süvâdî, 1413/1993.

es-Sünenü'l-kübrâ, Haydarabad,
Meclis-ü Dâirati'l-Me'ârifî'n-
Nizâmiyye, 1344.

Şu'abu'l-îmân, Thk.: Dr. Abdu'l-Ali
'Abdu'l-Hamîd Hamîd, Riyad,
Mektebetü'r-rüşd, 1423/2003.

Bezzâr, Ebûbekir Ahmed b. Amr:

Müsned: el-Bahru'z-zehhar, Thk.:
Mahfûzurrahman Zeynullah vd.,
Medine, Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem,
2009.

Bozkurt, Nebi:

“Medrese”, **DİA**, 2003, C. XXVIII, s.
323-327.

Buhârî, Muhammed b. İsmail:

el-Cami'u's-Sahîh, Thk.: Mustafa Dîb
el-Bigâ, Beyrut, Dâr-u İbn Kesîr,
1987/1407.

Bulut, Halil İbrahim:

“Hacı Abdullah Petricî ve Risâle fî
Reddi'r-Revâfız ve İsbâtî Temâmiyyeti
Kur'ân-ı 'Azîmî'ş-Şân Adlı Risâlesinde
Kur'ân'ın Tahrif Edildiği İddialarına
Karşı Eleştirileri”, **e-Makâlât Mezhep**

Araştırmaları Dergisi, 2019, C. XII,
No: 1, s. 3-43.

“İslam Mezhepleri Tarihi Bilimi ve
Temel Meseleleri”, **Mezheplere Göre
Klasik Kaynaklar ve Özellikleri**, ed.
Halil İbrahim Bulut, İstanbul, Ensar,
2018, s. 15-32.

**Dünden Bugüne Siyasi-İtikâdi İslam
Mezhepleri Tarihi**, 5. bs., Ankara,
Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Cürcânî, Seyyid Şerîf Ali b.
Muhammed:

Şerhu'l-Mevâkıf, Tsh.: Mahmud Ömer
ed-Dimyâtî, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-
‘ilmiyye, 1419/1998.

Çelebi, İlyas:

“el-Muhassal”, **DİA**, 2006, C. XXXI, s.
16-18.

Çınar, Mahmut:

“Zarûrât-ı Dîniyye”, **DİA**, 2013, C.
XLIV, s. 138.

Dalkıran, Sayın:

“Akkîrmânî’nin İrâde-i Cüziyye ile
İlgili Risâlesi ve
Değerlendirilmesi”, **EKEV Akademi
Dergisi**, C. I, No: 2, 1998, s. 173-179.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer:

es-Sünen, Mevki‘u Vizâratî'l- Evkâfî'l-
Mısriyye, t.y.

**el-‘İlelü'l-vâridetü fi'l-ehâdîsi’n-
nebeviyye**, Thk.: Mahfûzurrahman
Zeynullah, Riyad, Dâr-u Taybeti’r-
Riyad, 1405/1985.

- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman: **es-Sünen**, Thk.: Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, Suudi Arabistan, Dâru'l-muğnî, 1412/2000.
- Demirkent, Işın: “Kayser”, **DİA**, 2002, C. XXV, s. 94-96.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'âs es-Sicistânî: **es-Sünen**, Beyrut, Dâru'l-kitâbi'l-'arabiy, t.y.
- Ebû Nu'aym el-İsbehânî, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed: **Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ**, Mısır, es-Se'âde, 1394/1974.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Müsennâ: **Müsned**, Thk.: Hüseyin Selim Esed, Dımeşk, Dâru'l-me'mûn li't-turâs, 1404/1984.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmail: **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn**, Thk.: Ahmed Câd, Kahire, Dâru'l-hadîs, 1430/2009.
- el-İbâne 'an usûli'd-diyâne**, Thk.: Fevkiye Hüseyin Mahmud, Kahire, Dâru'l-Ensâr, 1397.
- Fettâh, İrfan Abdülhamîd: “Eş'arî, Ebû'l-Hasan”, **DİA**, 1995, C. XI, s. 444-447.
- Fığlalı, Ethem Ruhi: “Hâricîler”, **DİA**, 1997, C. XVI, s. 169-175.
- Gömbeyaz, Kadir: “Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Kayıp Fırak Risalesi: *en-Netâyicü'l-i tikâdiyye fî usûli'l-fırakı'l-İslâmiyye*”, **I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, ed. İhsan Günaydın, Ali Kuzudişli, Adem Çatak, Gümüşhane,

Gümüşhane Üniversitesi Yayınları,
2013, s. 741-755.

“73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”, **UÜİFD**, C. XIV, No: 2, 2005, s. 147-160. “Kadıızâde”, **DİA**, İstanbul, c. XXIV., 2001, s. 96-97.

“Hanefî-Mâturîdî Mezhepler Tarihi Kaynakları”, **Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri**, ed. Halil İbrahim Bulut, İstanbul, Ensar, 2018, s. 339-350.

“İslam Geleneğinde İtikâdî Fırka Tasnifleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2015.

“İtikâdî Fırka Tasnifçiliğinde Âmidî'nin Yeri”, **Uluslararası Seyfuddîn Âmidî Sempozyumu Bildirileri**, ed. Ahmet Erkol, Abdurrahman Adak, İbrahim Bor, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2009, s. 269-301.

Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddîn:

Câmi‘u’l-usûl, y.y., t.y.

Ehl-i Sünnet İ‘tikâdî, Çev.: Abdülkadir Kabakçı, Fuad Günel, 2. bs., İstanbul, Bedir Yayınevi, 1402/1982.

en-Netâyicü’l-i‘tikâdiyye fî usûli’l-fıraki’l-İslâmiyye, Kütahya Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi, no. 3121, vr. 100a-108b.

Gündüz, İrfan:

“Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddîn”, **DİA**, 1996, C. XIV, s. 276-277.

- Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddin (k.s): Hayatı-Eserleri-Tarîkat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarîkatı,** İstanbul, Seha Neşriyat, 1984.
- Hâkim en-Neysâbü'rî, Muhammed b. Abdullah Ebu Abdullah: **el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn,** Thk.: Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1411/1990.
- Harman, Ömer Faruk: "Âsaf b. Berahyâ", **DİA**, 1991, C. III, s. 455.
- Hatipoğlu, İbrahim: "Mesâbîhu's-Sünne", **DİA**, 2004, C. XXIX, s. 258-260.
- Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali: **Mevâridü'z-zam'ân ilâ Zevâ'id-i İbn Hibbân,** Thk.: Muhammed Abdurrezzak Hamza, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, t.y.
- Hızlı, Mefail: "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", **UÜİFD**, C. XVII, No:1, 2008, s. 25-46.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah: **et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-ma'ânî ve'l-esânîd,** Thk.: Mustafa b. Ahmed el-Alevî ve Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî, Mü'essesetü'l-kurtuba, t.y.
- İbn Ebî Şeybe, Ebubekir Abdullah b. Muhammed b. İbrahim: **el-Musannef,** Thk.: Kemal Yusuf el-Hût, Riyad, Mektebetü'r-rüşd, 1409.

İbn Ebi'd-Dünya, Abdullah b.
Muhammed Ebûbekir el-Kuraşî:

Mekârimu'l-ahlâk, Thk.: Mecdî es-Seyyid İbrahim, Kahire, Mektebetü'l-Kur'ân, 1411/1990.

İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali:

el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe, Thk.: Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut, Daru'l-ceyl, 1412.

İbn Hibbân, Muhammed b. Ahmed:

Sahîh, Thk.: Şuayb Arnavut, Beyrut, Müessesetü'r-risâle, 1414/1993.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ:

el-Bidâye ve'n-nihâye, Beyrut, Dâru'l-me'ârif, 1410/1990.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd Ebû
'Abdullah el-Kazvînî:

Sünen, Thk.: Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî, Beyrut, Dâru'l-fikr, t.y.

İbn Nüceym, eş-Şeyh Zeynü'l-Âbidîn b.
İbrâhîm:

el-Eşbâh ve'n-nezâir, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1400/1980.

İbnü's-Sünnî, Ahmed b. Muhammed b.
İshak:

'Amelü'l-yevm ve'l-leyl, Thk.: Kevser el-Bürenî, Beyrut, Dâru'l-kıbleti li's-sekâfeti'l-İslâmiyyeti ve müesseseti 'ulûmi'l-Kur'ân, t.y.

Îcî, Adudüddîn Abdurrahmân b.
Ahmed:

el-Mevâkıf fî 'ilmi'l-keîlâm, Beyrut, 'Âlemü'l-kütüb, t.y.

İpşirli, Mehmet:

"Dersiâm", **DİA**, 1994, C. IX, s. 185-186.

"Medrese", **DİA**, 2003, C. XXVIII, s. 327-333.

"Müderis", **DİA**, 2006, C. XXXI, s. 468-470.

İsmail Paşa, Bağdatlı:

Îzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn, yay. haz. Şerafettin Yaltkaya,

- Rifat Bilge, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1945.
- Kalaycı, Mehmet: “**Tarihsel Süreçte Eşarilik – Maturidilik İlişkisi**”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.
- “Eşarilik Ve Maturidiliği Uzlaştırma Girişimleri: Tâcüddin es-Sübkî Ve Nûniyye Kasidesi”, **Dini Araştırmalar**, C. XIV, No: 40, (Ocak-Haziran) 2012, s. 112-131.
- “Ebû Saîd el-Hâdimî’nin 73’lü İhtilaf Tasnifi ve Kaynakları”, **AÜİFD**, C. LIV, No: 2, 2013, s. 215-221.
- Kara, Mustafa: “Bâlî Efendi, Sofyalı”, **DİA**, 1992, C. V, s. 20-21.
- Karlığa, H. Bekir: “Anâsır-ı Erbaa”, **DİA**, 1991, C. III, s. 149-151.
- Kaya, Mahmut: “İşrâkıyye”, **DİA**, 2001, C. XXIII, s. 435-438.
- “Meşşâiyye”, **DİA**, 2004, C. XXIX, s. 393-396.
- Kubat, Mehmet: **İslâm Mezhepleri Tarihi**, 3. bs., İstanbul, Kitap Dünyası Yayınları, 2017.
- Kurnaz, Cemal: “Hızır”, **DİA**, 1998, C. XVII, s. 411-412.

Kutlu, Sönmez:

“İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, **İslami İlimlerde Metodoloji/Usul Mes’elesi-I**, İstanbul, Ensar, 2005, s. 391-440.

Mezhepler Tarihine Giriş, 6. bs., İstanbul, Dem Yay., 2013.

Kütükoğlu, Mübahat S.:

“Dârü’l-Hilâfeti’l-Aliyye Medresesi”, **DİA**, 1993, C. VIII, s. 507-508.

Lewinstein, Keith:

“Doğu Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülâhazalar”, **İmam Mâturîdî ve Maturidilik**, Çev.: Sönmez Kutlu-Muzaffer Tan, 6. bs., Ankara, Otto Yay., 2016, s. 99-128.

Mehmed Tahir, Bursalı:

Osmanlı Müellifleri, İstanbul, Asitane, 1333.

Müslim, Ebu’l-Hüseyn İbn el-Haccâc:

el-Câmi‘u’s sahîh, Beyrut, Daru’l-ceyl, t.y.

Nahîfî, Süleyman:

Risale-i Hızriyye, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Alî Emîrî Efendi Koleksiyonu, kayıt no: 760.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî:

es-Sünenü’l-kübrâ, Thk.: Hasan Abdulmun‘im Şelebî, Beyrut, Müessesetü’r-risâle, 1421/2001.

Nesefî, Ömer:

Kitâbün fi mezahibi’l-mutasavvıfa, Ter.: Süleyman Uludağ, **Diyanet Dergisi**, C. XVIII, No: 3, (Mayıs-Haziran) 1979, s. 167-173.

Risâle fî beyâni mezâhibi’t-tasavvuf, Thk.: Ali Ekber Ziyâî, Dîmeşk, et-

- Türâsü'l-Arabî, C. XII, No: 46,
1412/1992, s. 133-141.
- Nîsâbü'rî, Ebü'l-Kâsım el-Hasen b.
Muhammed b. Habîb: **Devâü'l-ebdân**, Çev.: Hasan b. Ömer
es-Sunkûrî, İstanbul, y.y., 1300.
- Öz, Mustafa: “Murdâr”, **DİA**, 2006, C. XXXI, s. 205-
206.
- “Neccâriyye”, **DİA**, 2006, C. XXXII, s.
482-483.
- Özel, Ahmet: “Ali el-Kârî”, **DİA**, 1989, C. II., s. 403-
405.
- Özler, Mevlüt: **İslâm Düşüncesinde 73 Fırka
Kavramı**, İstanbul, Nûn Yayıncılık,
1996.
- Râzî, Fahreddîn: **İ'tikâdâtü fırâki'l-müslimîn ve'l-
müşrikîn**, Tsh.: Ali Sâmi en-Neşşâr,
Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye,
1402/1982.
- Sâbûnî, Nureddin: **el-Bidâye fî usûli'd-dîn**, Thk.: Ahmed
Mahmud el-Şehâde, İstanbul, el-
Mektebetü'l-Hanîfiyye, 1440/2018.
- Sa'dî Şîrâzî: **Gülistân-ı Sa'dî**, Merv, 1388.
- Sa'dî, Muslihuddîn b. Abdillâh: **Dîvân-ı Sa'dî**, Tahran, 1320.
- Sarı, Mehmet Ali: “İbn Habîb en-Nîsâbü'rî”, **DİA**, 1999, C.
XIX, s. 510.
- Sehâvî, Abdurrahman: **el-Makâsidü'l-hasene fî beyâni
kesîrin mine'l-hadîsi'l-müştehiri
'ale'l-elsine**, Dâru'l-kitâbi'l-'arabiy, t.y.

Sinanoğlu, Mustafa:

“Teklif”, **DİA**, 2011, C. XL., s. 385-387.

Sunkûrî, Hasan b. Ömer:

**Elsine-i Nâsda Kızılbaş Demekle
Ma‘rûf Tâife-i Rezîlenin
Hezeyânlarını Mübeyyin Bir Risâle,**
İstanbul, İbrahim Hakkı Litoğrafya
Destgâhı, 1281/1864.

**Ğulât-ı sûfiyyenin bid‘at-ı
kabîhalarını red hakkında risâle,**
İstanbul, İbrahim Hakkı Litoğrafya
Destgâhı, 1281/1864.

**Kayser-i Rûm’un Hazret-i Mu‘âviye
radiyallahu ‘anh efendimize irsâl
eylediği altmış bir sual ve yüz on iki
cevâb beyânında bir risâle,** İstanbul,
İbrahim Hakkı Litoğrafya Destgâhı,
1281/1864.

**Tâife-i Yahûd ve Nasârâ’nın Usûl ve
İ‘tikâdlarını Redden Risâle,** İstanbul,
İbrahim Hakkı Litoğrafya Destgâhı,
1281/1864.

Zübdetü’l-akâid nuhbetü’l-fevâid,
İstanbul, İbrahim Hakkı Litoğrafya
Destgâhı, 1281/1864.

Süreyyâ, Mehmed:

Sicill-i Osmanî, yay. haz. Nuri
Akbayar, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt
Yayınları, 1996.

Şehristânî, Ebü’l-Feth Muhammed b.
Abdilkerîm b. Ahmed:

el-Milel ve’n-nihal, Thk.: Kistrâ Sâlih
el-Alî, Beyrut, Müessesetü’r-risâleti en-
nâşirûn, 1436/2015.

**Milel ve Nihal: Dinler, Mezhepler ve
Felsefi Sistemler Tarihi,** Çev.: Mustafa

- Öz, 4. bs., İstanbul, Litera Yayıncılık, 2017.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed:
Mu‘cemu’l-evsat, Thk.: Târik b. ‘İvadullah ve Abdulmuhsin b. İbrahim, Kahire, Dâru’l-hameyn, 1415.
- Tan, Muzaffer:
“Hanefî-Mâturîdî Fırak Geleneği Bağlamında Mezheplerin Tasnifi Meselesi”, **AÜİFD**, C. XLIX, No: 2, 2008, s. 121-152.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa Ebû İsa:
Sünen, Thk.: Ahmed Muhammed Şâkir vd., Beyrut, Dâr-u İhyâi’t-türâsi’l-‘arabiy, t.y.
- Topaloğlu, Bekir -Çelebi, İlyas:
Kelâm Terimleri Sözlüğü, 5. bs., Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü:
“Hâşiye”, **DİA**, 1997, C. XVI, s. 419-422.
- Türer, Osman:
“Latife”, **DİA**, 2003, C. XXVII, s. 110.
“Letâif-i Hamse”, **DİA**, 2003, C. XXVII, s. 143.
- Türkel, Rifat:
“Netâciyü’l-İtikâdiyye fî Usûli’l-Fıraki’l-İslâmiyye İsimli Risâlenin İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2016, No:48, s. 365-386.
- Uzun, Mustafa:
“Nahîfî”, **DİA**, 2006, C. XXXII, s. 297-299.

Vassâf, Hüseyin:

Sefîne-i Evliyâ, yay. haz., Ali Yılmaz,
Mehmet Akkuş, İstanbul, Seha
Neşriyat, 1999.

Yavuz, Yusuf Şevki:

“Fahreddin er-Râzî”, **DİA**, 1995, C.
XII, s. 89-95.

Yayla, Mustafa:

“Hâdimî, Ebû Saîd”, **DİA**, 1997, C.
XV, s. 24-26.

Yıldız, Sakıb:

“Akkirmânî”, **DİA**, 1989, C. II, s. 270.

Yüksel, Emrullah:

“Birgivî”, **DİA**, 1992, C. VI, s. 191-
194.